

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2020

džukel

* rikono

rikono ~ rukono ~ rokono

Romano džaniben

časopis romistických studií | 27. ročník | 1/2020

HOSTUJÍCÍ EDITOR ČÍSLA:

Viktor Elšík

ředitel Ústavu obecné lingvistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Recenzovaná část © Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2020

Na obálce:

Zjednodušená dialektologická mapa variant pro lexémy s významem „pes“
v centrálních dialektech romštiny | Autor: Viktor Elšík

Obsah

Viktor Elšík

Centrální romština a příspěvky k jejímu strukturnímu popisu a dialektologii.

Úvod k tematickému číslu Romano džaniben

5

RECENZOVANÁ ČÁST

Michael Beníšek

Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny

45

Viktor Elšík

**Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny
a jeho fonologická specifika**

91

Zuzana Bodnárová

Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině

135

NERECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Bodnárová

Rukopisy Václava Kohautha

153

Helena Červeňáková-Laliková

Romane paramiša

183

Pavel Oláh

Poezie Pavla Oláha

197

RECENZE | ANOTACE

Andrej Belák: *The health of segregated Roma: first line views and practices*

(Sandra Ort-Mertlová)

201

Juraj Čokyna: *A okraje máš kde?* (Edita Rigová)

207

Yaron Matras, Anton Tenser (eds.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* (Kimmo Granqvist)

213

- Klaus Siewert, Norbert Boretzky: „Wörter=Buch von der Zigeuner=Sprache“
Frankfurt und Leipzig 1755: Herausgegeben und kommentiert von Klaus
Siewert. Mit Beiträgen von Norbert Boretzky**
(Martin Gális, Anna Maria Sonneman) **217**
- Emil Ščuka: Narodili se se smyčcem v ruce.
Nejvýznamnější romští hudebníci v Československu** (Zuzana Jurková) **227**

Centrální romština a příspěvky k jejímu strukturnímu popisu a dialektologii.

Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*²

Úvod

Centrální romština, jeden z nářečních celků romštiny, je rodným jazykem značné části Romů ve střední Evropě. Textové dokumentaci i popisu gramatiky a slovní zásoby mnoha jejích variet se už od začátku 19. století věnovalo nemálo zvučných jmen filologie a komparativní lingvistiky, kvalifikovaných romistů i spíše amatérských zájemců o jazyk Romů. Přesto centrální romština (a romština jako celek) ve své značné dialektní variabilitě nadále zůstává zdokumentovaná a popsána nesystematicky a nedostatečně. Mnoho variet a dialektů centrální romštiny v minulosti zaniklo bez jakékoli dokumentace a deskripce a totéž v bližší či vzdálenější budoucnosti čeká nemálo variet, které dnes nejsou předávány dětem nebo jež dokonce ovládají jen nejstarší generace mluvčích. Od devadesátých let 20. století, mj. v souvislosti se založením oboru romistika na pražské Karlově univerzitě v roce 1991, a zvláště od roku 2008, kdy započal terénní výzkum pro plánovaný atlas centrální romštiny,³ se zintenzivnil systematický sběr jazykových dat v romských řečových komunitách na Slovensku i po celém tradičním území centrální romštiny, jež vedlo k významnému (byť zatím jen velmi částečně publikovanému) prohloubení poznání její struktury a nářeční variability.

Hlavním cílem tohoto tematického čísla je prezentovat některé výsledky lingvistického výzkumu centrální romštiny posledních let a upozornit na potenciál, který se ve výzkumu této dialektní makroskupiny otevírá. Cílem tohoto úvodního textu pak je stručně představit centrální romštinu z dialektologického hlediska (odd. 1) a poskytnout přehled hlavních dosavadních zdrojů jejího poznání (odd. 2–3). Zde je třeba poznamenat, že strukturní popis jazyka a dialektologický výzkum jsou v případě romštiny

1 Viktor Elšík je ředitelem Ústavu obecné lingvistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: viktor.elsik@ff.cuni.cz

2 Tento text vznikl za podpory projektu Univerzity Karlovy *Progres Q10: Jazyk v proměnách času, místa, kultury*.

3 Terénní výzkum pro atlas byl financován projekty *Borrowing and Diffusion of Grammar: Czech and Slovak Romani in Contact* (Grantová agentura ČR, 2008–2010, řešitel Viktor Elšík, FF UK) a *Linguistic Atlas of Central Romani* (Grantová agentura ČR, 2011–2013, řešitel Viktor Elšík, FF UK.).

(a dalších jazyků v obdobné sociolingvistické situaci) úzce propojené výzkumné oblasti; vzhledem k tomu, že neexistuje široce používaný romský standard, má každá strukturní deskripce romštiny implicitně dialektologický aspekt, neboť každý popis je popisem některého konkrétního dialektu a zdrojem dat pro výzkum dialektologický.⁴ Dále jsou v tomto textu formulovány perspektivy a desiderata dalšího výzkumu centrální romštiny (odd. 4) a konečně zde čtenář najde také stručné představení obsahu tohoto čísla (odd. 5).

1 Centrální romština

Centrální romština je souhrnné označení variet romštiny, kterými hovoří či hovořilo romské obyvatelstvo dlouhodobě etablované na území historického Uherského království (v užším slova smyslu, tj. bez Chorvatského království a Sedmíhradska) a později, v době habsburské, také na území českých zemí (od 16. století) a Haliče (od konce 18. století). Dnes je centrální romština zastoupena (např. Elšík, Beníšek 2020: 402–404): na Slovensku a přilehlých oblastech Polska a Ukrajiny; v Česku, kde původní centrální variety zanikly především v důsledku nacistické genocidy Romů a kde je centrální romština nově přítomna v důsledku poválečné imigrace mluvčích romštiny ze Slovenska; a v Maďarsku a přilehlých oblastech Rakouska a Slovinska. Menší počet mluvčích centrální romštiny dále žije od konce 19. století v Severní Americe (např. Hancock 1990) a převážně v důsledku nedávné migrace i v některých západoevropských zemích (např. Ort, Dobruská 2018). V mnoha lokálních komunitách i celých oblastech, kde Romové dříve mluvili centrální romštinou, však došlo či dochází ke směně k jazykům dominantních populací, které se tak staly či stávají jazyky užívanými pro komunikaci v rodině a v rámci místní romské komunity, a romština zde tak přestala či přestává být předávána dalším generacím (např. Kubaník et al. 2010). Centrální romština je v mnoha oblastech (někdy dokonce v rámci jediné obce) koteritoriální s romštinou olašskou (tj. západní severovlašskou, též lovárskou; např. Lída 1965: 7; Lída 1979; Elšík 2003: 47; Elšík 2009: 273; Elšík, Beníšek 2020: 394), omezeněji i s romštinou sintskou (např. Sowa 1890b; Lída 1965: 8; Elšík 2003: 48; Bodnárová 2013: 31; 2015: 25–26) a na Haliči s dialekty severovýchodní nářeční skupiny.

Termín *centrální*⁵ romština (či *centrální* dialekty romštiny) je poměrně nedávného data. V užším smyslu než dnešním ho používá Kaufman (1979; srov. Hancock 1988: 202–203), který jako centrální označuje jen dialektní skupinu dnes

4 Oproti tomu zvláště u vysoce standardizovaných národních jazyků je při popisu dialektů explicitní či implicitní referenční varietou právě varieta standardní, a nestandardní strukturní rysy dialektů jsou tak převážně konstruovány jako odchylky od standardu.

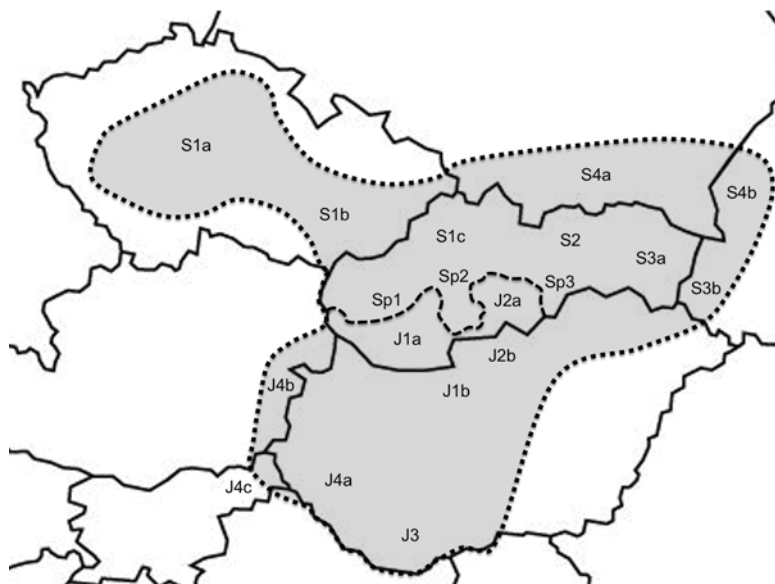
5 Kurziva je v tomto textu užitá vedle běžného úzu časopisu také jako zdůraznění terminologického užití slova (pozn. red.).

označovanou jako severocentrální (Bakker 1999: 177; Matras 2002: 220–221). V některých pracích vydaných před rokem 1997 má atribut *centrální* pouze neterminologický, geografický význam „středoevropský“ (např. Boretzky 1995: 73 o jednom strukturním rysu píše, že se vyskytuje „in Sinti and other central dialects“). V současném smyslu a rozsahu se termín, zdá se, poprvé objevuje v úvodu ke sborníku *The typology and dialectology of Romani*, v němž editoři navrhuji dělení romských dialektů do čtyř hlavních dialektních makroskupin („větvi“), a to vedle romštiny balkánské, vlašské a severní (Bakker, Matras 1997: xvii–xviii; srov. též Bakker 1999; Matras 2002: 6–12). V pozdějších dialektologických (a jiných lingvistických) pracích o romštině se termín *centrální* romština stává součástí standardní taxonomie (např. Boretzky 1998; 1999; Elšík et al. 1999; Matras 2002; Elšík 2003; Boretzky, Igla 2004; Matras 2005; Elšík, Matras 2006; Boretzky 2007; Elšík, Beníšek 2020).⁶

V současnosti je však tento termín chápán především jako souhrnný název pro dvě primární dialektní skupiny, totiž romštinu severocentrální a romštinu jihocentrální (např. Boretzky 1999; Elšík et al. 1999; Boretzky, Igla 2004; Elšík, Beníšek 2020: 399–408). SEVEROCENTRÁLNÍ skupinu tvoří centrální variety, jimiž se tradičně mluví v převážné části Slovenska a v přilehlých oblastech Polska a Ukrajiny; patřily do ní také zaniklé centrální variety českých zemí. Do skupiny JIHOCENTRÁLNÍ pak řadíme centrální variety, kterými se tradičně hovoří v Maďarsku, v přilehlých oblastech Rakouska a Slovinska a také v některých jižnějších oblastech Slovenska. Hranice mezi oběma skupinami tedy vede územím Slovenska, a to v jeho jihozápadní a jižní střední části. Lípovo (1965: 6) hrubé vymezení této hranice⁷ bylo upřesněno dalším terénním výzkumem. Tradiční vnější hranice centrální romštiny jsou v Mapě naznačeny tečkovanou čarou, hranice mezi oběma dialektními skupinami čarou čárkovanou.

6 Někteří autoři centrální romštinu označují starším termínem jako romštinu karpatskou (např. Romano Rác 1994; Courthiade 1998; Rácová, Horecký 2000; 2006; Hancock 2008). Tento termín v romistice popularizoval především Kochanowski (1963; srov. Bakker 1999: 174–175), který jako karpatské označuje nevlašské dialekty jižního Polska, Československa a Maďarska. V užším smyslu však termín najdeme už v některých pracích z 19. století. Miklošič (Miklosich 1881: 8) jako karpatskou, severní větev své uherské romštiny označuje romštinu Horních Uher (srov. Sowa 1887: 8). Podobně vyděluje dialekt uherských Romů žijících v Karpatech arcivévoda Josef (József főherczeg 1888). Termín *karpatská romština* se objevuje i v katalogu jazyků světa Ethnologue (Halwachs 2020: 431), zatímco katalog Glottolog (verze 4.3) nově operuje s termínem *centrální romština*.

7 „[...] ve směru od západu na východ velmi zhruba čarou spojující body: Bratislava, Trnava, Komjatice, Levice, Zvolen, Tisovec, Filákov[.]“

MAPA

S severocentrální

S1 západní: S1a v Čechách, S1b na Moravě, S1c na Slovensku

S2 střední (na Slovensku)

S3 východní: S3a na Slovensku, S3b na Ukrajině

S4 severní: S4a v Polsku, S4b na Ukrajině

Sp přechodné: Sp1 západní, Sp2 střední, Sp3 východní

J jihocentrální

J1 severozápadní: J1a na Slovensku, J1b v Maďarsku

J2 severovýchodní: J2a na Slovensku, J2b v Maďarsku

J3 jihovýchodní (v Maďarsku)

J4 jihozápadní (vendské): J4a v Maďarsku, J4b v Rakousku, J4c ve Slovinsku

Ačkoli Lída (1965) v souladu se starší tradicí romské nářeční skupiny označoval pomocí atributů, jež měly indikovat kulturní nebo historickou vazbu na určitou majoritní etnickou skupinu, její jazyk nebo teritorium, samotné nářeční skupiny už, jak je v moderní romistické dialektologii běžné, vymezoval strukturně (srov. Elšík 2006b: 158–159). Lípova *slovenskočeská* skupina tak pojetím i rozsahem (včetně přesahů do Polska a na Zakarpatskou Ukrajinu) zcela odpovídá skupině severocentrální a jeho *maďarská* skupina skupině jihocentrální. Uvědomoval si i nesoulad mezi svým názvoslovím pro romské nářeční skupiny a „jazykovým prostředím“, zdůrazňuje například, že romská varieta v maďarském prostředí Moldavy nad Bodvou patří do slovenskočeské skupiny a romská varieta ve slovenském prostředí Klenovce do skupiny maďarské (s. 6). Lípova „etnická“ terminologie, byť s jistými modifikacemi, byla v případě centrálních podskupin v československé a české romistice běžná až do konce 20. století (např. Hübschmannová 1984; Hübschmannová, Bubeník 1997; Bubeník, Hübschmannová 1998; Šebková, Žlnayová 1998; 1999).

Hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou je vymezena poměrně hustým svazkem izoglos (např. Elšík et al. 1999; Elšík 2003: 54–55), tj. geografických linií oddělujících odlišné varianty určitého jazykového rysu. U mnoha jazykových rysů došlo k inovacím v romštině jihocentrální (např. změnou /x > h/), v dalších je naopak inovativní romština severocentrální (např. palatalizací v **dīves* > *dīves* „den“). Ještě v dalších případech nacházíme inovace v obou dialektních skupinách (např. praromský imperfektivní sufix *-*asi* je v severocentrální romštině apokopován v -*as* a v jihocentrální debukalizován v -*abi*). (Pro podrobný přehled odlišností viz Boretzky 1999; Elšík et al. 1999; Boretzky, Igla 2004: 255–258.)

Podél hranice mezi oběma nářečními skupinami se (oproti apriornímu předpokladu Boretzkého 1998: 13) nachází – v různých jejích částech různě široké – pásmo PŘECHODNÝCH dialektů, které jsou důsledkem přeshraničního šíření inovací (Elšík et al. 1999; Elšík 2003: 56–57). Nejčastěji hranici překračují inovace jihocentrální, které tak zasahují okrajové severocentrální dialekty; tyto přechodné dialekty mnohdy zároveň zachovávají ve shodě s jihocentrální romštinou některé rysy, jež byly ve většině severocentrálních dialektů inovovány. Například jihogemerská varieta obce Hostišovce (okr. Rimavská Sobota), kterou na základě mnoha rysů (např. zachování /x/, palatalizace v *dīve* „den“, imperfektivní sufix -*as*) můžeme považovat za severocentrální, sdílí mnoho inovací jihocentrálních (např. zánik koncového /s/ v některých gramatických kontextech, podobu lexému *táha* „zítra“, lexém *kafidi* „stůl“ a mnoho dalších) a naopak nesdílí některé široce rozšířené inovace severocentrální (např. nahrazení lexému *ov-* „stát se“ lexémem *av-* „přijít“). Přesah severocentrálních inovací na území jihocentrální romštiny je výrazně méně běžný, avšak v některých oblastech také doložený.

Z diachronního hlediska je podstatné, že některé odlišnosti mezi severocentrální a jihocentrální romštinou a poměrně jasná hranice mezi nimi mohou být důsledkem samostatných migrací mluvčích z Balkánu, a tedy předchozí divergence obou dialektů. Boretzky (2007: 322, 328; též Boretzky, Igla 2004: 304) předpokládá, že mnohé strukturní shody mezi jihocentrální romštinou a balkánskou arlijštinou (jejími varietami dnes mluví Romové zvláště ve střední a jižní části Srbska a v Makedonii) vycházejí z toho, že jihocentrální romština byla původně, tj. před migrací svých mluvčích do dolních Uher, arlijským dialektem; podobnosti mezi jihocentrální a severocentrální romštinou pak vysvětluje pozdějším, tj. postmigračním kontaktem mezi nimi. Matras (2002: 223) oproti tomu navrhuje, že shody mezi jihocentrální romštinou a arlijštinou mohou být důsledkem geografické difuze inovací (tj. jejich postupnému šíření z jedné řečové komunity do druhé) z jihu a hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou důsledkem postupné akumulace inovací na předpokládané sociální či kulturní hranici mezi komunitami mluvčích. Boretzky (2007: 332) namítá, že Matrasova difuzní hypotéza je neudržitelná, neboť jižní, arlijské inovace by se musely šířit územím, kde (podle Boretzkého) před imigrací Romů vláských žádní

Romové nežili. Boretzkého argument je však výrazně oslaben (srov. Elšík, Beníšek 2020: 416) skutečností, že pro Bosnu, Podriní a Sandžak je doložena (předvlašská) populace dlouhodobě usedlých Romů, kteří jsou někdy nazýváni *Bijeli Cigani* „Bílí Cikáni“ nebo dokonce *Bijeli Arlije* „Bílí Arlijci“ a kteří se nejpozději koncem 19. století jazykově, kulturně a dokonce etnicky asimilovali k místní populaci slovanské (např. Đorđević 1903: 6–7; Uhlík 1956: 194–195; Sikimić 2018: 103–104); difuze jazykových inovací mezi jižní arlijštinou a jihocentrální romštinou tedy mohla být touto, dříve romskojazyčnou, populací zprostředkována.

Autor tohoto textu se tentativně přiklání spíše k hypotéze migrační (Elšík 2003: 56–57, 59; 2006a: 108), a to především z toho důvodu, že zřetelné jazykové hranici mezi severocentrální a jihocentrální romštinou, přes 400 km dlouhé, neodpovídá, a ani v minulosti neodpovídala, žádná jasná hranice fyzickogeografická či administrativní, jež by mohla vysvětlit akumulaci jazykových inovací a diferenciaci obou nářečních skupin *in situ* (srov. Elšík, Beníšek 2020: 416). Vyloučit jistě nelze ani souhru obou faktorů: separátní migraci předků mluvčích jihocentrální romštiny a následnou, touto migrací nepřerušenu, difuzi některých inovací z jihu. Elšík (2009: 271) zvažuje možnost, že jihocentrální migrace z jihoslovanského území (vzhledem k přejímkám z ikavské západní jihoslovanštiny nejspíše z oblasti severozápadní Bosny a přilehlých částí Chorvatska, srov. Elšík et al. 1999: 385) byla součástí širších populačních pohybů vyvolaných osmanskou expanzí na Balkáně, a spekuluje, že by mohla souviset s rozsáhlým přesídlováním chorvatského obyvatelstva (mj. ze zmíněných ikavských oblastí) do západních částí Uher v 16. století (podobně srov. Matras 2010: 49). Bez ohledu na konkrétní prezentované hypotézy platí, že diskuse o vzniku jazykové hranice mezi severocentrální a jihocentrální romštinou je v jádru debaty o interpretaci původu současné variability romštiny (pro shrnutí viz Elšík, Beníšek 2020: 409–418).

Atribut *centrální* v názvu centrální romštiny reflektuje nejen její lokalizaci ve střední Evropě, ale i její pozici v relativním geografickém centru romského jazykového území. Vyjdeme-li ze současné klasifikace romštiny do 12 primárních dialektních skupin (Elšík, Beníšek 2020: 399–408), z nichž dvě jsou centrální, sousedí centrální romština se šesti z deseti necentrálních skupin: na západě a severozápadě s romštinou sintskou (konkrétněji se sintštinou německou a rakouskou), která je součástí SEVEROZÁPADNÍ dialektní skupiny; na severovýchodě s romskými dialekty SEVEROVÝCHODNÍ skupiny, především s romštinou polskou; na východě původně s romštinou SEDMIHRADSKOU a nověji i západními (olašskými, lovárskými) dialekty severní podskupiny VLAŠSKÉ skupiny; na jihu původně s romštinou arlijskou, která je součástí poměrně heterogenní nářeční skupiny JIHOBAKÁNSKÉ a nověji se západními (gurbetskými) dialekty jižní podskupiny VLAŠSKÉ skupiny; a na jihozápadě s romštinou SLOVINSKOU.

Není nepravděpodobné, že mezi severocentrální a sedmihradskou romštinou dříve existovalo nářeční kontinuum, tj. postupný přechod bez ostré

hranice.⁸ Boretzky (2007: 323, 2013: 43, 2015; podobně např. Mészáros 1970) dokonce dosud málo popsanou sedmihradskou romštinu na základě některých sdílených rysů klasifikuje jako součást romštiny severocentrální, byť se první od druhé mnoha zásadními rysy odlišuje (např. tvary spony s kořenem *b-* ve všech osobách, např. *hom* „jsem“; srov. Elšík, Beníšek 2020: 404–405). K severocentrální romštině bývá často řazen také málo popsaný dialekt Plaščunů (Cherenkov 2005; Čerenkov 2008: 497–498; 2013: 21; Kozhanov 2011; Tenser 2012), kteří v malém počtu obývajících rozsáhlé území na východě Ukrajiny a v jižním Rusku, ale i další oblasti bývalého Sovětského svazu; Boretzky, Igla (2004: 300) tento dialekt popisují jako „smíšený“ severocentrální a severovýchodní.

Vnější jazykové hranice centrální romštiny jsou dnes zcela zřetelné, vymezené hustým svazkem izoglos; v hraničních oblastech neexistují významná pásma přechodných dialektů, která by znesnadňovala či dokonce znemožňovala zařazení lokálních variet romštiny do jedné či druhé ze sousedících skupin. Přesto centrální dialekty, především ty okrajové, s dialekty sousedních nářečních skupin sdílejí v důsledku difuze mnohé strukturní inovace různého geografického rozsahu. Například z inovací sdílených se sintštinou se některé vyskytují v převážné části severocentrální romštiny s výjimkou východní periferie, např. debukalizace /s/ v **(e)sas* > *(e)has* „byl/a, byli/y“; další zasahují západní zhruba polovinu severocentrální romštiny, např. debukalizace /s/ v **sar* > *har* „jak“; ještě další najdeme jen v několika periferních varietách, např. modální částici *humte* „muset“.⁹ Vzhledem k významné roli geografické difuze při šíření inovací (Matras 2005; 2010) je problematické předpokládat tradiční genealogický („stromový“) model vývoje romských dialektů, tedy mj. předpokládat existenci prajazyků na úrovni nářečních skupin a rekonstruovat např. praseverocentrální, prajihocentrální, či dokonce pracentrální rysy (srov. diskusi v Elšík, Beníšek 2020: 412).

2 Severocentrální romština

Přístup k vnitřní klasifikaci severocentrální romštiny se vyvíjel postupně, a to zvláště v souvislosti s přibývajícími daty a strukturními popisy. Nejstarší dělení severocentrální romštiny vychází z členění romštiny do skupin na základě vrstev lexikálních přejímek z minulých i současných kontaktních jazyků (srov. Bakker

8 Dnes je v hraničním pásmu mezi oběma skupinami (ve východní části dnešního Maďarska a přilehlých oblastech jihovýchodního Slovenska, jižního Zakarpátí a západního Sedmihradska) rodným jazykem dlouhodobě usídlených Romů už po mnoho generací maďarština. Sedmihradského původu jsou však také některé menší romské skupiny v severovýchodním a jižním Maďarsku (Vekerdí 1971; Mészáros 1976).

9 Obdobné geografické souvislosti jako u inovací nacházíme i u některých konzervativismů, tj. rysů zděděných ze starších fází vývoje, nejčastěji z praromštiny. Například některé praromské lexémy, které existují v sintštině, jsou zachovány jen v (různě široké) západní části severocentrální romštiny, např. *xaičar-* „pálit“ nebo *či* „nic“.

1999: 173–174; Matras 2002: 218; Elšík, Beníšek 2020: 397), které představil Franc MIKLOŠIČ (1813–1891), významný slovinský lingvista, v třetím svazku svého monumentálního díla *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* (Miklosich 1873). Data ze severocentrálních variet romštiny nacházíme ve třech Miklošičových nářečních skupinách: zatímco *českomoravská* skupina zahrnuje jen ty, skupina *uherská a polsko-litevská* je všehochutí variet z několika dnes vydělovaných nářečních skupin.¹⁰ Geografické hledisko poprvé překročil Rudolf von SOWA v úvodu ke své gramatice jedné západoslovenské severocentrální variety (Sowa 1887: 7–11). Popisovanou varietu, kterou chápal jako reprezentanta slovenské romštiny, srovnal v několika fonologických a gramatických rysech s Miklošičovou romštinou uherskou a českomoravskou a došel k závěru, že ačkoli geograficky patří mluvčí slovenské variety mezi Romy uherské, samotná varieta je subdialektem nářeční skupiny českomoravské (s. 10).

Jemnější klasifikace pochází až z přelomu milénia. Boretzky (1999: 244–245, 250) rozlišuje českomoravskou romštinu od severocentrálních dialektů v užším smyslu, kam řadí romštinu západoslovenskou, východoslovenskou a jihopolskou (vůbec nezmiňuje variety na Ukrajině), a předpokládá, že odlišnost českomoravské romštiny je důsledkem separátní migrace jejích mluvčích z jihovýchodní Evropy. Zároveň si však všímá, že západoslovenský dialekt sdílí s českomoravskou romštinou mnoho strukturních rysů, a považuje ho tak za dialekt přechodný (s. 245). Boretzky (1998: 13, 17) píše o synchronním rozdělení severocentrální romštiny na dvě zřetelné podskupiny, jednu zahrnující českomoravskou a západoslovenskou romštinu a druhou romštinu východoslovenskou a jihopolskou, nevylučuje však (byť ji nepokládá za pravděpodobnou) dřívější existenci nářečních mezistupňů. Elšík et al. (1999: 278) rozlišují v rámci Slovenska severocentrální romštinu západoslovenskou, středoslovenskou a východoslovenskou a dodávají, že zatímco přechod mezi posledními dvěma je postupný, mezi západoslovenskou a středoslovenskou romštinou existuje výraznější hranice (tj. svazek izoglos). Elšík (2003: 44, 55–56) charakterizuje celou severocentrální skupinu jako nářeční kontinuum a konstatuje, že posouzení výraznosti vnitřních hranic mezi podskupinami vyžaduje další výzkum.

S přibývajícími daty je zřejmé, že severocentrální romština tvoří nářeční kontinuum bez výrazných vnitřních hranic a že starší dělení severocentrální romštiny do zřetelně vydělených podskupin je spíše artefaktem chybějící dokumentace a popisu mnoha dialektů a variet. Členění severocentrální romštiny do podskupin v připravovaném atlase centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě) je proto do určité míry motivováno spíše prakticky. Hlavní členění je ve směru

10 Miklošičova uherská skupina zahrnuje hlavně variety jihocentrální, vedle nich však i severocentrální a vlašské variety Uher; jeho polsko-litevská skupina pak vedle polských variet severocentrálních i variety dnešní severovýchodní skupiny.

západovýchodním: ZÁPADNÍ podskupina zahrnuje zaniklou českomoravskou romštinu a západoslovenské romské dialekty od Záhoří přes Pováží a Kysuce až po Turiec a Oravu [S1]; STŘEDNÍ podskupina romské dialekty Liptova, Spiše (včetně spišské části Polska), Turní, Abova a západního Šariše (až po pohoří Čergov a Slanské vrchy) [S2]; a VÝCHODNÍ podskupina dialekty východního Šariše, Zemplína a území bývalé Užské župy (na Slovensku a v ukrajinském Zakarpátí) [S3]. Mimo tuto západovýchodní osu byla vydělena podskupina SEVERNÍ [S4], jež zahrnuje severocentrální variety na území historické Haliče, tj. většinu variet v Polsku i variety v západní části ukrajinské Haliče. Je však potřeba dodat, že další členění v rámci severní podskupiny často reflektuje nářeční souvislosti se sousedními dialekty na Slovensku: západnější severní dialekty (v Malopolském vojvodství) sdílejí některé rysy s dialekty střední podskupiny; a východnější severní dialekty (v Podkarpatském vojvodství a v přilehlé části ukrajinské Haliče) s dialekty východní podskupiny. Zvlášť je dále vydělen také pás tzv. přechodných severocentrálních dialektů [Sp], jež obsahují množství jižních inovací (viz odd. 1) a jež se opět dělí po západovýchodní ose: ZÁPADNÍ PŘECHODNÁ podskupina se nachází na Hlohovsku [Sp1]; STŘEDNÍ PŘECHODNÁ podskupina zahrnuje dialekty horního Tekova, horního Hontu a Horehroní [Sp2]; a VÝCHODNÍ PŘECHODNÁ podskupina pak sestává z dialektů vlastního Gemeru (bez Malohontu a gemerského Horehroní) [Sp3]. Podle uvedeného členění do podskupin bude strukturován následující přehled zdrojů k severocentrální romštině.

Do poloviny 20. století bylo zdaleka nejvíce deskriptivní pozornosti věnováno **západní** podskupině severocentrální romštiny [S1], a to zvláště romštině českomoravské [S1a–b]. Prvním kvalitním popisem některé z variet centrální romštiny (a jedním z prvních spolehlivých popisů romštiny vůbec) je na svůj poměrně malý rozsah dosti podrobná gramatika české romštiny *Románi Čib* „Romský jazyk“¹¹ (Puchmayer 1821) z pera českého obrozence a katolického kněze Antonína Jaroslava PUCHMAJERA (1769–1820) (srov. Lípa 1962; Elšík 1999; Andrš 2013: 471–472). Jazyková data získal během desetitýdenního kontaktu se skupinou Romů zadržených koncem roku 1819 ve Vranovicích na radnickém panství v západních Čechách; jeho hlavním konzultantem byl asi dvanáctiletý chlapec. Autor své německy psané dílo, jež soukromě nazýval *Cikánka*, sepsal během necelého roku a předmluvu k němu dopsal v den své smrti (Sedláček 1824). Vedle samotné gramatiky (s. 9–34) práce obsahuje také romsko-německý slovník s více než 1 200 hesly (s. 35–50) a několik textů v romštině, s jedinou výjimkou překladových (s. 52–80). Lípa (1965: 7, 14) popisovanou varietu geograficky zařazuje na „pomezí jihovýchodní Moravy a Slovenska“, pro tuto lokalizaci však neuvádí žádné argumenty. Další popisy české romštiny

11 Přímou v textu uvádím jen hlavní části mnohdy velmi dlouhých titulů; jejich plné znění najde čtenář v bibliografii.

(i některých dalších centrálních dialektů) jsou do menší či větší míry analyticky a v některých případech i datově na Puchmajerově gramatice závislé (srov. Lípa 1965: 7).

Německy psaná práce *Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner* „Způsob života, původ a jazyk Cikánů“ (Wratislaw von Mitrowitz 1868) Rudolfa Konstantina VRATISLAVA hraběte z MITROVIC (1811–1874) obsahuje gramatický popis české romštiny (s. 25–62), romsko-německý a německo-romský slovník (s. 77–168) a několik textů (s. 67–76), z nichž některé jsou autentické (Andrš 2013: 473–474). Odbornou kvalitou se práce nedá srovnávat s Puchmajerovou (srov. Grant 1995: 59), nacházíme zde četná analytická pochybení (např. zjevně uměle konstruované genitivy typu *amengero*, s. 41). V druhém svazku svých *Mundarten* (Miklosich 1872: 66) vydává Miklošič dodatek k Vratislavově práci v podobě krátkého seznamu tabuových slov; snad mu je poslal sám autor, nechť je publikovat ve svém díle. Dva texty přeložené s pomocí Vratislavových romských konzultantů (ten jmenuje jedině jistého Janošovského, Wratislaw von Mitrowitz 1868: 24–25) do české romštiny vydal Friedrich MÜLLER (1834–1898), profesor jazykovědy na vídeňské univerzitě, jakožto druhý svazek svých *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* „Příspěvků k poznání romštiny“ (Müller 1872).

Českou romštinu zachycuje také několik knih Josefa JEŠINY (1824–1889), katolického kněze působícího v krkonošské Zlaté Olešnici (srov. Červenka 1997; Šebková, Žlnayová 1997). Jeho gramatika *Romáňi čib* „Romský jazyk“ vyšla ve dvou vydáních českých (Ješina 1880; 1882) a jednom německém (Ješina 1886). Vedle vlastního gramatického popisu (1882: 2–51; 1886: 11–67) obsahují také slovníčky (1882: 52–97; 1886: 69–124) a množství textů (1882: 99–179; 1886: 125–240), některé z nich původní a autentické (Andrš 2013: 475–476). Samostatně byl publikován rozsáhlý slovník česko-romský a romsko-český (Ješina 1889), obsahující další texty (s. 146–308). Ješinovy popisy využívají data z jiných zdrojů a dialektů, zvláště ze sintštiny, a jsou tak z deskriptivního i dialektologického hlediska málo spolehlivé (srov. Grant 1995: 59).

Nejstarším zdrojem pro poznání moravské romštiny [S1b] je stať *Die mährische Mundart der Romsprache* „Moravský dialekt romštiny“ (Sowa 1893) brněnského gymnaziálního profesora Rudolfa von Sowy (1853–1900). Jedná se o stručný gramatický náčrt romštiny mluvčího narozeného v Boskovicích, včetně záznamu dvou jeho textů. Sowa byl také odborným konzultantem pro učebnici českomoravské romštiny *Cikánsky snadno a rychle* (Vymazal 1900). Západomoravská varieta obce Bohusoudov (dříve Vosoudov) v dnešním okrese Jihlava byla zdokumentována českým indologem Vincencem LESNÝM (1882–1953), jenž v roce 1914 zaznamenal pohádku vyprávěnou Antonínem Ištvánem (Lesný 1917: 57–63), tři písně (Lesný 1916: 216) a jeden částečně romsky psaný dopis (Lesný 1917: 63). Texty byly později v redigované podobě znovu publikovány i s lingvistickou analýzou (Beníšek 2004: 159–171). Naprosto

diletantsky je zpracován *Slovníček cikánské hantýrky* (Machala 1933) štábního strážmistra Ludvíka MACHALY (1889–1945), nerozměrná knížka, zamýšlená jako kapesní příručka pro četníky; „hantýrkou“ je míněna českomoravská romština nejasné provenience, vzhledem k místu vydání i původu autora snad moravské.

Britský lingvista Stuart Edward MANN (1905–1986), tehdy lektor angličtiny na brněnské univerzitě, vydal *O keriben pal e Devleskre bichade* (Mann 1936), překlad Skutků apoštolů do romštiny (překlady některých dalších částí Nového Zákona zůstaly v rukopise). Překlad pořizoval nejdříve s pomocí Antonína DANIELA (1913–1996) z Oslavan u Brna, pozdějšího učitele a romského aktivisty (např. Nečas 1996), a později s pomocí manželů Růžičkových, kteří hovořili jinou varietou moravské romštiny (Daniel 1944: 71); text obsahuje množství neologismů nahrazujících novější přejímky. Mann vydal také několik textů v oslavanské varietě romštiny zapsaných samotným Danielem: dvě pohádky zapsané v roce 1930 (Mann 1947) a etnografické vyprávění z roku 1933 (Daniel 1944), nedávno znovu vydané s českým překladem (Daniel 2018). Posledním publikovaným záznamem delšího textu v moravské romštině je rozhovor s Antonínem HOLOMKEM pořázený v roce 1971 (Hübschmannová 2005); respondent, jenž pocházel ze slovácké Čeložnice, byl zřejmě jedním z posledních plně kompetentních mluvčích moravské romštiny (Hübschmannová 2005: 30).

Pravděpodobně první záznam západoslovenské romštiny [S1c] vyšel ve čtvrtém svazku Miklošičových *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten* „Příspěvcích ke znalosti cikánských nářečí“, kde publikoval pohádku zapsanou svým studentem, historikem Jánem KLUCHEM (1852–1918), na neuvedeném místě v „uherských Karpatech“ (Miklosich 1878: 245–249). Zaznamenána je zcela jistě severocentrální varieta západní (např. *hoske* „proč“), nejspíš z Kláštoru pod Znievom na Turci, odkud Kluch pocházel. O pár let později si polský knihkupec a obrozenec Jerzy KOTULA (1855–1889) z Těšína do jednoho svého rukopisu (Kotula 1881) zaznamenal několik romských slovíček od mluvčího jménem Józef Bałasz z Jistebné (*Istebna*), slezské obce přímo na hranicích s Haličí a Uhrami; slovníček byl nedávno vydán tiskem (Spyra 2009). Varietu můžeme na základě některých rysů jednoznačně klasifikovat jako západní severocentrální; nejbliže má nepřekvapivě k dialektu kysuckému (např. podobou *čirhaj* „holínka“ či významově posunutým *phaba* „brambory“).

Francouzsky psaná práce *La langue des Tziganes slovaques* „Jazyk slovenských Cikánů“ (Kalina 1882) polského slavisty a později rektora Lvovské univerzity Antoniho KALINY (1846–1905) zachycuje gramatiku romštiny v okolí Piešťan, Nového Mesta nad Váhom, Trenčína, Žiliny a Sv. Martina, kudy autor cestoval v roce 1874. Kniha obsahuje rozsáhlý popis gramatiky s mnoha komparativními poznámkami (s. 11–93), v některých analýzách i v některých chybách je však, zdá se, závislá na předchozích pracích (zvl. Wratishlaw von Mitrowitz 1968). Ke gramatice je připojen slovníček (s. 106–111) a několik textů (s. 93–105). Mezi popisy severocentrální romštiny svou

kvalitou vynikají práce Sowovy (srov. Nečas 1990; Bořkovcová 2000). Ten podal podrobnou deskripci dnes už zaniklé variety západoslovenských Trenčianských Teplic, a to jak gramatickou v práci *Die Mundart der slowakischen Zigeuner* „Nářečí slovenských Cikánů“ (Sowa 1887), tak lexikální v sérii časopiseckých příspěvků (Sowa 1888; 1890a; 1892). Varietu také zdokumentoval v několika textech (Sowa 1885; 1889; 1891; 1895; a též 1887: 163–178).

V nedávné době mnohá gramatická i lexikální specifika několika romských variet Kysuc, Turce a Liptova¹² popsal romista Jan ČERVENKA (*1962) v monografii vycházející z jeho disertace (Červenka 2006; srov. též Červenka 2004); práce obsahuje rozsáhlou textovou přílohu (s. 113–263). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 40 lokálních variet západní podskupiny severocentrální romštiny, a to výlučně na slovenském území [S1c].

Dějiny popisu střední a východní [S2–3] (dále pro zjednodušení nerozlišeně: **východní**) severocentrální romštiny počínají rukopisem Jánose Jakaba KORITSCHNYÁKA (1778–1846), představeného premonstrátského kláštera v Jásově, *Fundamentum linguae Zingaricae* „Základ jazyka cikánského“ z roku 1806 (Koritschnyák 1806), jenž byl později publikován arcivévodou Josefem (József főherczeg 1887; srov. též Tökölyová, Andrš 2015). Latinsky psaná práce obsahuje flexivní paradigmata podle latinského vzoru (József főherczeg 1887: 706–724), vybranou slovní zásobu (s. 724–727), větné příklady a ukázky překladového i (zřejmě) nepřekladového textu (s. 727–731). Zatímco arcivévoda popisovanou varietu klasifikuje jako dialekt romských muzikantů na území levého břehu Dunaje (*dunáninnení*), Vekerdi (1982: 2) správně upřesňuje, že jde o dialekt hornouherský. Většina dat dosti jasně ukazuje na některou z jižnějších východních severocentrálních variet, nejspíš z blízkého okolí abovského Jásova; rozhodně nejde o spíšský dialekt z okolí Levoče, kde Koritschnyák také působil. Část dat však dokládá, že autor znal i některý dialekt jihocentrální (snad ze svého komárenského rodiště) či přechodný (jednou kontrastivně zmiňuje gemerskou formu). V jásovském klášteře působil také český kanovník Václav KOHOUT (cca. 1802–1867), jehož maďarsky psaný rukopis *Exercitatio linguae Zingaricae* „Cvičení z cikánského jazyka“ (Kohauth 1821) poskytuje další lexikální data; Bodnárová (v tomto čísle) rukopis podrobně jazykově analyzuje a dochází k závěru, že se jedná o romštinu abovskou.

Abovského původu jsou, jak ukazuje Beníšek (v přípravě), také původní lexikální data sesbíraná knězem a spisovatelem Theodorem Bohdanem PIURKEM (1847–1906) a publikovaná Miklošičem v druhém svazku jeho *Mundarten* (Miklosich 1872: 62–63) s mylným geografickým zařazením do okolí Užhorodu.

12 Liptovská romšтина je v klasifikaci používané v připravovaném atlasu centrální romštiny řazena mezi severocentrální dialekty střední, z nich je však západním severocentrálním dialektům nejbližší.

Málo známá je Sinclairova (1910) poznámka, jež obsahuje pár tuctů slov a několik vět v šarišské romštině, zaznamenaných v roce 1909 v New Yorku při setkání s šestatřicetiletým cimbalistou Štefanem Tulejou, jenž vyrůstal v nejmenované vsi nedaleko Prešova. Maďarsky psaná práce východoslovenské romštiny *Cigány nyelvten „Cikánská gramatika“* (Ihnátka 1877) gymnaziálního profesora Jurije Ihnatkova, resp. Juraje IHNÁTKA (1840–1885) (srov. Kutlík–Garudo 1988; Drenko 2006), jež obsahuje gramatický popis, slovník a několik textů, nepřiznaně přebírá část materiálu z Puchmajera a ne zcela důsledně ho hláskoslovně a lexikálně upravuje tak, aby reflektoval strukturu východoslovenské romštiny (Lípa 1968: 408). O původu vlastních dat autor neříká nic, lze však předpokládat, že ačkoli práce vyšla v Lučenci, byla data zaznamenána převážně v okolí spišské Levoče, kde Ihnátka působil v letech 1868–1876.

Bohemista a romista Jiří LÍPA (*1928) vycházel v *Příručce cikánštiny* (Lípa 1963) z dat získaných v obcích Kochanovce, Veľopolie, Lubiša a Dedačov u zemplínského Humenného. Také jeho vynikající publikovaná disertace (Lípa 1965; srov. Kopečný 1967) k těmto varietám odkazuje (též v Lípa 1967; 1986), obsahuje však mnohé komparativní poznámky k dalším varietám severocentrálním (např. záhorský Šaštín, horehronský Čierny Balog, abovská Moldava nad Bodvou, šarišský Drienov a Šašová, zemplínská Podskalka, srov. s. 58) i varietám dalších dialektních skupin v rámci Československa. Indolog Vladimír MILTNER (1933–1997) je autorem statí analyzující morfologickou strukturu „slovenské“ romštiny (Miltner 1965); byť popisovaný dialekt blíže nelokalizuje, příjmení konzultantů zmíněných v poznámce (s. 130) i samotná data ukazují, že jde o variety východního Slovenska, nejspíše šarišské a zemplínské.

Především severocentrálním dialektům východního Slovenska se věnovala také indoložka a romistka Milena HÜBSCHMANNOVÁ (1933–2005), významná postava moderní české (a československé) romistiky. Kromě dvou učebnic (Hübschmannová 1974; 1976) vydala, jako hlavní spoluautorka, podrobný slovník východoslovenské romštiny (Hübschmannová et al. 1991), jenž vznikl už od sedmdesátých let 20. století. Slovník vychází ze záznamů z 97 lokálních severocentrálních variet východního Slovenska (viz jejich seznam na s. 11–12), jednotlivá slovníková hesla však bohužel takto podrobně oindexována nejsou; z dialektologického hlediska má tak práce omezenou hodnotu (srov. Elšík 2006b). Gramatický přehled na konci slovníku (s. 611–651) obsahuje i kondenzovanou část starší studie o onomaziologických prostředcích (Hübschmannová 1984). Typologický profil dialektu popisuje Elšík (1997). Valenční morfologie slovesa je analyzována ve dvou statích (Hübschmannová, Bubeník 1997; Bubeník, Hübschmannová 1998), jež však vedle popisu struktur ve východoslovenské romštině (bez podrobnější dialektologické diferenciace) obsahují i komparaci se šaštínskou varietou severocentrální romštiny západní a vlčanskou varietou jihocentrální romštiny severozápadní (viz níže). Mnohé komparativní poznámky,

byť je primárně založen na materiále východoslovenské romštiny, obsahuje také *Nástin mluvnice slovenské romštiny* (Šebková, Žlnayová 1998) Hübschmannové žákyň Hany ŠEBKOVÉ (1952–2004) a Edity ŽLNAYOVÉ (1950–1997). Obě autorky vydaly také úspěšnou učebnici (Šebková, Žlnayová 1999), opět na bázi východoslovenské romštiny.

Romský lingvista Ian Francis HANCOCK (*1942) popisuje v několika verzích (Hancock 1987; 1990; 2008; 2009) gramatiku romštiny tzv. *Bašalde* neboli romských hudebnických rodů, jejichž předkové koncem 19. století migrovali z území dnešního východního Slovenska a dalších částí Uher do industriálních center na severovýchodě Spojených států. Základem popisovaného dialektu je varieta východoslovenské romštiny (hlavním autorovým konzultantem byl jistý Bill Duna z Minneapolisu), vyskytují se však i rysy dalších centrálních i necentrálních dialektů, jež vzbuzují jisté pochybnosti o spolehlivosti popisu.

Ve východoslovenské romštině existuje velké množství publikovaných textů, jejichž přehled zde není možné ani zběžně uvést. Mnohé texty, často literární a někdy překladové, jsou psány ve standardizující se východoslovenské romštině a bývají výrazně redigované, a jejich dialektologická relevance je tak značně omezena. Výhradně z takových textů čerpají data četné romistické práce slovenské bengalistky Anny RÁCOVÉ (*1946) a lingvisty Jána HORECKÉHO (1920–2006), mezi nimiž je třeba zmínit dvě monografie (Ráková, Horecký 2000; 2006); zvláště první z nich obsahuje závažná analytická pochybení (srov. Elšík 2007c). Podrobný, přísně lingvisticky (tj. nikoli didakticky) orientovaný gramatický popis některé lokální variety či regionálního dialektu východoslovenské romštiny teprve čeká na své zpracování. Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 74 lokálních variet střední podskupiny severocentrální romštiny [S2], včetně čtyř variet na polské Spiši, a 61 variet východní podskupiny severocentrální romštiny na Slovensku [S3a].

Dlouhou dobu zcela nepopsán zůstával severocentrální dialekt historické užské župy, jejíž východní část se nachází na západě dnešní Zakarpatské Ukrajiny [S3b]. Z vlastního terénního výzkumu v této oblasti čerpá romista Michael BENÍŠEK (*1981). Vydal stručný gramatický náčrt nejvýchodnější severocentrální variety obce Seredně (Beníšek 2013) a sepsal obsáhlou disertaci popisující gramatiku všech zakarpatských severocentrálních variet (Beníšek 2017a). Dialekt je textově dokumentován čtyřmi pohádkami od rodilého mluvčího seredenské variety (Beníšek 2014).

Pravděpodobně nejstarším záznamem **severní** severocentrální romštiny [S4] je slovníček z „podhůří polských Karpat“ (Serwatowski 1851: 415–417) publikovaný anonymně katolickým knězem Władysławem SERWATOWSKÝM (srov. Klich 1931: 172) a přetištěný v druhém svazku Miklošičových *Mundarten* (Miklosich 1872: 76–78). V tomtéž svazku (s. 74–76) vydal Miklošič i tužkou

psané severocentrální přípisky ke slovníku severovýchodní romštiny (Narbutt 1830: 152–169), na něž narazil v jím používaném výtisku. Ač nejsou přesněji lokalizovány, obě sady dat velmi dobře odpovídají dnešním romským varietám v polském Podkarpatském vojvodství, příp. v přilehlé části ukrajinské Lvovské oblasti. V šestém svazku *Mundarten* (Miklosich 1876: 3–21) Miklošič vydal také převážně lexikální data zaznamenaná učitelem Stefanem DUBRAWSKÝM v haličské Topolnici na dnešní Ukrajině; jejich podrobnou analýzu a srovnání se současnými varietami z okolí města Sambor podává Beníšek (2017b).

Dvě významné práce o polské severocentrální romštině se dočkaly vydání až mnoho let po svém vzniku. Antropolog a lékař Izydor KOPERNICKI (1825–1891), jenž působil mj. v haličské Rabce a Krakově, zaznamenal v letech 1875–1877 tři desítky pohádek a stovku písní od několika konzultantů v Zakopaném v Podhalí, v Jurgově na polské Spiši a na dalších místech polské části Haliče (Ackerley 1929; Ficowski 1965: 306; Bartosz 1978: 127–128; Bartosz 2011: 52); vyšly jako *Textes tziganes* (Kopernicki 1925; 1930) až dlouho po jeho smrti.¹³ Vydán byl také fragment Kopernickým rozpracovaného slovníku (Ackerley 1937).¹⁴ Lexikální data romské variety obce Olcza, jež je dnes čtvrtí tatranského města Zakopane, zaznamenal lingvista Jan Michał ROZWADOWSKI (1867–1935) v roce 1902, slovník (s. 1–72) spolu se dvěma texty (s. 73–85) však vyšel také až posmrtně (Rozwadowski 1936), v redakci a s úvodem slavisty Edwarda KLICHA (1878–1939). Ten sám sbíral romský jazykový materiál hlavně v okolí města Rabka, v obci Krynica a dalších, vydal však jen několik parciálních studií (Klich 1927a; 1927b; 1931). Slovníček polských dialektů romštiny, včetně severocentrálního, obsahují také práce Ficowského (1953; 1965; srov. Koper 2016). Romštinu polské Spiše a Podhalí zachycuje slovník Jana MIRGY (*1947), rodilého mluvčího s kořeny v obcích Czarny Dunajec a Czarna Góra (Mirga 2009; srov. Kubaník 2011). Od rodilých mluvčích pocházejí také didaktické materiály (Deki Czureja 2008; Jaškowiak, Lechowski 2008) a množství folklorních a literárních textů v polské severocentrální romštině (srov. Bartosz 2011). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 16 lokálních variet severní podskupiny severocentrální romštiny, a to 13 z území dnešního Polska (bez jeho spišské části) [S4a] a tří z haličské oblasti na Ukrajině [S4b].

Přechodné severocentrální dialekty [Sp] jsou dosud téměř nepopsány, neexistuje žádná jejich podrobná gramatika ani slovník. Publikovány byly jen komparativní poznámky k několika varietám hornohontským a gemerským (Elšík et al. 1999). Dvě nepublikované kvalifikační práce popisují gramatickou strukturu

13 Několik z těchto pohádek vyšlo dříve, avšak jen v angličtině (např. Kopernicki 1888).

14 Zbytek rukopisu má být uložen ve sbírce krakovské pobočky Polské akademie věd (Mróz 1995: 248).

východogemerské variety obce Krásnohorské Podhradie (Rubák 2007; 2012) a jedna disertace dialektologicky analyzuje vybraná data jihozápadogemerské variety města Jelšava (Samko 2011). Nejstarší textové ukázky, osm krátkých popěvků a několik slovíček, vyšly ve čtvrtém svazku Miklošičových *Beiträge* (Miklosich 1878: 250–252); autorovi je v dopise zaslal Ján Alexander ROTARIDES (1822–1900), dlouholetý učitel v hontské obci Drienovo v dnešním okrese Krupina. Další publikované, často literární texty pocházejí z východní přechodné podskupiny gemerské (např. Červeňáková 1997; Červeňáková-Laliková 2001; 2003; Žigová et al. 2009). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 56 lokálních variet přechodných podskupin severocentrální romštiny, a to 4 západních [Sp1], 29 středních [Sp2] a 23 východních [Sp3].

3 Jihocentrální romština

Autorem první vnitřní klasifikace jihocentrální romštiny¹⁵ byl maďarský etnograf a lingvista Kamill ERDŐS (1924–1962), jenž ve svém textu ke klasifikaci Romů v Maďarsku (Erdős 1958; 1960) rozlišil tři skupiny mluvčích tzv. *karpatské* (neboli *maďarské*) romštiny: mluvčí z Novohradské župy (*Nógrád*) na severu Maďarska; mluvčí z okolí Budapešti (uvádí osm lokalit na severozápad a západ od metropole, zvláště v Pilišském pohoří) a v Zadunají (uvádí Pétikosteli, Moháč a další dvě lokality v Baraňské župě na jihu Maďarska); a mluvčí, kteří se živí jako itinerantní brusiči a kolotočáři (1960: 79–80).¹⁶ Zmiňuje dále, že nógrádská romština je od zbylých dvou výrazněji odlišná (1960: 80). György MÉSZÁROS (1934–1992) ve svém textu *Cigánydialektusok Magyarországon „Cikánské dialekty v Maďarsku“* (Mészáros 1970) používá termín *karpatský* dialekt nejen pro nógrádské, pešťské a baraňské jihocentrální dialekty, ale i pro variety, které bychom dnes řadili do zcela odlišné dialektní skupiny sedmihradské. Současné klasifikaci, byť s omezením na území Maďarska a v částečně odlišné terminologii, v zásadě odpovídá klasifikace maďarského indologa Józsefa VEKERDIHO (1927–2015) (např. Vekerci 2000: 5–6).

V současné době se jihocentrální romština nejčastěji člení na dvě hlavní podskupiny. Zřetelně vymezená je podskupina VENDSKÁ (příp. vendická), jež zahrnuje: vlastní vendskou romštinu v západní části maďarského Zadunajska, především v župě Zalské a Šomodské (s malým přesahem do župy Baraňské) na jihozápadě, ale i v župě Vašské, Vesprémské a Rábsko-mošonsko-šoproňské na západě a severozápadě země (Bodnárová 2015: 28–30) [J4a]; burgenlandskou

15 Miklošič všechna svá jihocentrální data na základě své (v zásadě geografické, viz odd. 2) klasifikace řadil k romštině uherské. K interní klasifikaci *uherské* romštiny arcivévodou Josefem (1988) viz níže.

16 Je zřejmé, že Erdős v poslední podskupině (v důsledku podobného socioekonomického profilu obou skupin) chybně smísl mluvčí vendské jihocentrální romštiny (viz níže) a mluvčí šintštiny, která patří do zcela jiné nářeční skupiny.

romštinu v nejvýchodnějším rakouském státě Burgenland, dnes zvláště v jeho jižní části v okolí města Oberwart [J4b]; a prekmurskou romštinu v oblasti Zamúří (*Prekmurje*) v severovýchodním Slovinsku [J4c].¹⁷ Do druhé podskupiny patří jihocentrální variety jižního Slovenska a přilehlých částí severního Maďarska (v župě Peštské a Novohradské) a také variety v zadunajských župách na jihu země. Tato druhá jihocentrální podskupina bývá nejčastěji označována jako *romungerská* (např. v rámci Maďarska Vekerdi 1981; 1983; obecně Matras 2002: 9) nebo *severní* (Elšík et al. 1999; Bodnárová 2015). Vzhledem k tomu, že první termín je nejednoznačný a druhý nevystihuje geografický rozsah podskupiny, nabízí se používat negativní termín *nevendská* (Elšík, Beníšek 2020: 402–403). Německý lingvista Norbert BORETZKY (*1935) v rámci nevendských jihocentrálních dialektů rozlišuje dialekt *romungro* v Maďarsku od dialektu na jižním Slovensku, který nazývá *ungriko* (zvl. Boretzky 1999; Boretzky, Igla 2004).

Vendská romština je vnitřně poměrně homogenní, byť některé rysy vydělují dvě hlavní vendské oblasti: burgenlandsko-šomoďskou a prekmursko-zalskou (Bodnárová, Wiedner 2015a; Bodnárová, nedatováno: 2). Nevendské dialekty jsou rozrůzněně výraznější. I z tohoto důvodu je v připravovaném atlase centrální romštiny jihocentrální romština členěna nikoli na dvě, nýbrž na čtyři podskupiny: SEVEROZÁPADNÍ na jihozápadním Slovensku (od jižního Záhoří na západě přes Podunají po Tekov a hontský Pukanec na východě) [J1a] a v Peštské župě v Maďarsku [J1b]; SEVEROVÝCHODNÍ v jižní části středního Slovenska (od dolního Hontu na západě přes slovenskou část Novohradu po Podpoľanie na severu a Malohont na východě) [J2a] a v Novohradské župě v Maďarsku [J2b]; JIHOVÝCHODNÍ, která zahrnovala baraňské, tolenské a snad i šomoďské a zalské variety v jižním Maďarsku [J3]; a JIHOZÁPADNÍ, jež odpovídá vendské [J4]. Boretzkého (1998: 13) názor, že nevendské dialekty na Slovensku (jeho *ungriko*) a v Maďarsku (jeho *romungro*) pravděpodobně nikdy netvořily nářeční kontinuum, se zdá být artefaktem omezeného množství dat, která měl k dispozici. Platí také, že – přes taxonomickou vymezitelnost uvedených čtyř podskupin – zasahují mnohé inovace typické pro jednu podskupinu i některé variety skupin sousedních (např. některé vendské inovace se vyskytují i v okrajových varietách jihozápadní skupiny). V tomto smyslu také považuje Bodnárová (2009: 8) jihovýchodní varietu obce Versend za přechodnou mezi severními jihocentrálními a vendskými dialekty.

Na základě analýzy přejímek lze předpokládat, že vendská podskupina vykristalizovala někde na německo-maďarském jazykovém pomezí (nejspíše ve Vašské župě, kam patřil i jižní Burgenland a část Prekmurje; srov. Bodnárová, nedatováno: 2) a mluvčí vendštiny se dále do maďarského vnitrozemí rozšířili až

17 Jak Burgenland, tak Zámúří byly součástí Uherského království až do jeho rozpadu po 1. světové válce.

později, zatímco původní romské obyvatelstvo maďarského Zadunají se jazykově asimilovalo k maďarštině (srov. Bodnárová 2015: 59, 280). Vekerdi (1981: 1–2; 1984: 67) zanikající dialekt jižních zadunajských žup označuje jako *biencnárský*, podle Bodnárové (2015: 19) jde však o sintske exonymum pro mluvčí severní vendštiny. Lze předpokládat, že i v dalších oblastech Maďarska (a také v některých etnicky maďarských oblastech Slovenska, např. v Podunají) byla jazykem komunit tzv. Maďarských Romů, které jsou dnes, mnohé už od poloviny či konce 19. století, monolingvní v maďarštině, (nevendská) jihocentrální romština. Východní hranice původního rozšíření jihocentrální romštiny sice není známa, na základě některých jižních inovací (např. podoby spony *sle* „byli“) v nejižnějších severocentrálních varietách východního Slovenska (v historických župách Turňa, Abov a Zemplín) lze však soudit, že před jazykovou směnou docházelo k difuzi jihocentrálních rysů i v severovýchodním Maďarsku.

Několik komparativních prací popisuje a srovnává data z více jihocentrálních dialektů a variet. Nejstarší je maďarsky psaná práce *Czigány nyelvtan* „Cikánská gramatika“ (József főherczeg 1888) rakouského ARCIVÉVODY JOSEFA Karla Ludvíka Habsbursko-Lotrinského (1833–1905), jež vyšla také německy jako *Zigeunergrammatik* (Erzherzog Josef 1902). Obě verze obsahují především komparativní gramatiku několika romských, nejen centrálních dialektů (1888: 1–172; 1902: 1–160).¹⁸ Při popisu romštiny uherské čerpá autor z předchozích prací, zahrnuje však i vlastní data získaná kontakty s uherskými Romy (zmiňuje především vojáky ze Spišské, Abovské, Šarišské, Gemerské a Hevešsko-boršodské župy, 1888: xv). V popisu většinou romštinu usedlých uherských Romů dále nediferencuje (a uvádí tak nahodile tvary z různých dialektů, např. severocentrální *peskero*, avšak jihocentrální *pumen*), některé rysy však přesněji lokalizuje a na několika místech systematicky rozvádí rozdíly mezi třemi uherskými dialekty romštiny. Arcivévodův dialekt *zadunajský* identifikuje Vekerdi (1981: 5) s jihocentrální podskupinou jihovýchodní; také podle Bodnárové (2015: 59) nejde o vendštinu. Arcivévodův dialekt *karpatský* identifikuje Vekerdi (1981: 5) s jihocentrální romštinou Novohradské župy, podle naší analýzy však jde spíše o nevěrohodnou směs rysů (a zřejmě tedy i zdrojů) jihocentrálních i severocentrálních (např. *slabi* „byl/a“, avšak *marehas* „bil/a jsi“). Podobně nevěrohodně působí kombinace rysů dialektu *kočovných* uherských Romů (např. *has* „byl/a, byli“, avšak *maresas* „bil/a jsi“), který autor odlišuje od dialektu olašského. Práce navíc obsahuje mnoho chybně konstruovaných tvarů (např. akuzativy od abstraktních substantiv, tvary typu *mángero* „můj“ apod.) a z hlediska deskripce i dialektologie centrální romštiny

18 Německá verze vypouští mezijazykově komparativní poznámky a soustředí se na srovnání mezi dialekty romštiny. Maďarská verze obsahuje také mezijazykově komparativní slovník (s. 175–218), v němž však nejsou romské dialekty diferencovány; její součástí je dále bibliografický „přívodce“ romistickými pracemi (s. 219–377), jehož autorem je maďarský klasický filolog Emil Ponori Thewrewk (1838–1917).

má nevelkou hodnotu. Cenným doplňkem gramatiky je však soubor dopisů adresovaných arcivévodovi v romštině z různých částí Uher (József főherczeg 1890; Soós 2000). Jihocentrální romštinu lze identifikovat v 25 dopisech od 13 různých pisatelů, a to i z lokalit, kde později jihocentrální romština zanikla (např. z fejérského Válu).¹⁹ Bodnárová (2015: 60–61) stručně analyzuje jeden dopis z baraňského Pětikosteli (*Pécs*).

Seriózní dialektologické popisy jihocentrální romštiny v Maďarsku jsou spojeny především se jménem už zmíněného Józsefa Vekerdiho. Jeho práce *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana* „Gramatika maďarského cikánského nářečí“ (Vekerdi 1981) popisuje gramatiku nevendské jihocentrální romštiny Maďarska a zvláště v úvodu (s. 3–5) zohledňuje rozdíly mezi nógrádkým, západním (tj. pilišským) a hienecnárským dialektem. Multidialektní slovník *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára* „Slovník cikánských nářečí Maďarska“ (Vekerdi 1983; 2000) popisuje slovní zásobu několika romských dialektů, včetně vendštiny a (nediferencovaného) dialektu rumungerského. Sbírka textů *Cigány nyelvjárási népmesék* „Pohádky v romských nářečích“ (Vekerdi 1985) obsahuje vedle textů v dalších dialektech i množství textů jihocentrálních (s. 270–376), z nichž některé vyšly už v rámci zmíněné gramatiky (Vekerdi 1981: 62–103). Elšík et al. (1999) nabízejí komparativní popis jihocentrální romštiny na Slovensku a v severním Maďarsku. Práce vychází především z nahrávek pořízených Milenou Hübschmannovou a Hanou Šebkovou ve 14 jihocentrálních lokalitách jižního Slovenska (z toho šesti severozápadních a osmi severovýchodních) a ve dvou lokalitách pilišských.

Dokumentace **severozápadní** podskupiny jihocentrální romštiny [J1] počíná už na přelomu 18. a 19. století. György ENESSEI (1753–1801), župní soudce v Rábu, zaznamenává ve svých maďarsky psaných dílkách *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története* „Skutečný původ, jazyk a dějiny cikánského národa“ (1798) a *A' tzigán nyelvrül* „O cikánském jazyce“ (1800) 47 slov z romského dialektu levého břehu Dunaje (*a Dunán innen*), tedy snad z území nedalekého Žitného ostrova,²⁰ Vekerdi (1982: 1–2) však materiál bez dalšího klasifikuje jako „zadunajský“. Mezi staršími popisy jihocentrální romštiny svou kvalitou vyniká práce *A' cigány nyelv elemei* „Prvky cikánského jazyka“ (Bornemisza 1853) Jánose BREZNYIKA (1815–1897), pozdějšího ředitele banskoštiavnického evangelického lycea, již vydal pod pseudonymem. Popisuje v ní gramatiku (s. 283–317) dnes už zaniklé romské variety obce Domony (s kontrolou mluvčími z obcí Vácszentlászló,

19 Severocentrální romština je zastoupena dvěma dopisy od pisatelů z Liptovské Porúbky a Prešova. Zahrnutý jsou také dopisy v sedmihradské, olašské a sintske romštině.

20 V této souvislosti stojí za zmínku, že romština rábských Romů, na jejímž základě Stefan Vali (István Vályi), kalvínský teolog působící v obci Dunaalmás v Komárenské župě, údajně jako první přišel s hypotézou o indickém původu romštiny (podle Samuela Augustiniho ab Hortis, srov. např. Hübschmannová 2003), byla pravděpodobně také severozápadní jihocentrální varietou.

Kóka a Tápiószecső) nedaleko své rodné obce Iklad v Pešťské župě. Připojeno je také několik krátkých, překladových a písňových textů (s. 317–320). Miklošič z Breznyikovy gramatiky vyexceroval lexikální data a publikoval je v druhém svazku *Mundarten* (Miklosich 1872: 37–61) spolu se třemi nepublikovanými seznamy slov v „maďarské romštině“ zaznamenanými Friedrichem Müllerem, výše zmíněným profesorem jazykovědy na vídeňské univerzitě (celkem 1684 hesel). Přesnější provenience Müllerových dat není známa a jednotlivé seznamy od sebe bohužel nejsou odlišeny; vyskytují se zde i slova typická pro vendské dialekty (např. *pekal* „je nutno“, s. 53; srov. též Vekerdi 1984: 66).

Sám Friedrich MÜLLER vydal v prvním svazku své práce *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* „Příspěvky k poznání romštiny“ (Müller 1869) několik romských textů, které pro něj mezi romskými vojáky ve vídeňských kasárnách zaznamenal jeho bývalý student Lajos FIALOWSKI (1846–1909). Většina textů (pět pohádek a deset písní) pochází od vojáka jménem Janoš Šipoš (či János Sipos; Vekerdi 1982: 4), jehož geografický původ není znám; strukturní rysy variety ukazují na některou ze severozápadních jihocentrálních variet. Autorem osmi dalších písní a dopisu manželce je János Rigó z Velkého Mageru (*Nagymagyar*) neboli Rastic na Žitném ostrově.²¹ Jedná se o nejstarší prokazatelný záznam jihocentrální romštiny z území dnešního Slovenska. Také ze Slovenska jsou dva krátké, v Nové Pešti zaznamenané písňové texty (Herrmann, MacRitchie 1891) Julie Lakatos z obce Pribeta v dnešním okrese Komárno, kde nedlouho poté jihocentrální romština zanikla. Několik knih ve své rodné romské varietě vydal Ladislav TAVALI (1948–2012) ze Sládkovičova v okrese Galanta (Tavali 2007; 2008; 2009; 2010; 2012; 2014; srov. Zdařilová 2010) a jeden literární text ve varietě obce Vlčany v okrese Šaľa (Pášová 2000) vyšel Hildě PÁŠOVÉ (1941–2018). Několika publikovanými texty jsou zdokumentovány dnes zanikající variety v maďarské oblasti Pilis na západ od Budapešti (Hajdu 1961; Vekerdi 1981: 100–103; Vekerdi 1985: 350–358, 362–369, texty č. 55–57 a 59–60; Bodnárová 2013a: 69, 113).

S výjimkou Breznyikovy domonyské gramatiky zatím neexistuje ucelený gramatický popis některé ze severozápadních variet jihocentrální romštiny. V několika statích jsou analyzovány gramatické a lexikální přejímky ve varietě obce Selice ve slovenském okrese Šaľa (Elšík 2007a; 2007b; 2009) a další texty popisují strukturní specifika a gramatické přejímky divergentní variety Dunajské Stredy (Bodnárová 2017; 2018). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 34 lokálních variet severozápadní podskupiny jihocentrální romštiny, z toho 31 na Slovensku [J1a] a tří v pilišské oblasti v Maďarsku [J1b].

21 Lída (1965: 7) mylně všechny Müllerem (1869) vydané texty lokalizuje do obce Čalovo, což byl v letech 1948–1990 název Velkého Mederu (*Nagymegyér*), který podobně jako Velký Mager leží na Žitném ostrově.

V mnoha textech jsou zaznamenány variety **severovýchodní** podskupiny jihocentrální romštiny z maďarské části Novohradské župy, tzv. nógrádské romštiny [J2b]. Nejlépe zdokumentován je idiolekt vypravěče Jánose BERKIHO (*1942) z obce Varsány nedaleko Sečan (*Szecsény*) u slovenských hranic, jehož pohádky a další texty nahrávají maďarští lingvisté a folkloristé už od roku 1974 (Vekerdi 1981: 62–89; Vekerdi 1985: 270–333, texty č. 39–45; Görög 1985; 1992; 2012); mluvčí pochází z obce Malý Kiarov (*Ipolykiskér*) na území dnešního Slovenska. Další texty zachycují nógrádské variety obcí Bercel, Endrefalva, Rimóc (Vekerdi 1981: 89–100; Vekerdi 1985: 333–350, 358–362, texty č. 46–54 a 58), Magyargéc (Romano Rác 2008), Nógrádszakál a Mátraverebély (Bodnárová 2012; 2013a: 33–35, 87–89, 117–125). Pro nógrádskou romštinu existuje také romsko-maďarský a maďarsko-romský slovník (s. 13–102) se stručnou gramatikou (s. 103–134) (Romano Rác 1994) od romského autora Sándora ROMANO RÁCZE (*1940) narozeného v obci Ecseg. Lze dále předpokládat, že převážná část lexika tzv. rumungerského dialektu ve Vekerdiho slovníku (1983; 2000), jež zahrnuje i data sesbíraná v Novohradu Erdősem v letech 1950–1955 (Erdős 1955; 1989), je nógrádského původu.²²

Oproti tomu severovýchodní jihocentrální variety na území Slovenska [J2a] jsou jen velmi málo zdokumentovány a popsány. Významný romský hudebník János „Jancsi“ BALOGH (1802–1876), zvaný *Ipolsági* nebo *Sági* podle svého rodného města Šahy (*Ipolság*) na Hontě, vydal romský překlad katolických modliteb (*Ipolsági Balogh* 1850) a sestavil rukopis slovníku, obsahujícího i frazeologii a několik překladových textů (*Ipolsági Balogh* 1876). Podle arcivévody Josefa (1888: xviii) zaznamenává slovník vedle slov z hontské a gemerské romštiny i mnoho autorových neologismů. Hontská jihocentrální romština je zaznamenána také v několika dopisech arcivévodovi od Jancsiho příbuzných (József főherczeg 1890, dopisy č. 7, 9–10, 12–13). Elšík et al. (1999) obsahuje komparativní poznámky k několika severovýchodním jihocentrálním varietám, zvláště k malohontské varietě obce Klenovec (též např. v Hübschmannová, Bubeník 1997). Fonologii (dolno)novohradské variety Velkého Krtiše popisuje jedna bakalářská práce (Ludlová 2009). Vyšlo několik didaktických textů ve varietě (horno)novohradské obce Hradište (Banga 1993a; 1993b). Terénním výzkumem pro připravovaný atlas centrální romštiny byla získána data pro základní strukturní a dialektologický popis 40 lokálních variet severovýchodní podskupiny jihocentrální romštiny, 30 na Slovensku [J2a] a 10 v Maďarsku [J2b].

Jihovýchodní podskupina jihocentrální romštiny [J3], dnes už téměř zaniklá, je popsána ve dvou starších zdrojích. Prvním je rukopis gramatiky *Czigány*

22 V nógrádské romštině jsou psány také texty na internetovém portálu *Vaker More* (vakermore.hu), jenž je věnován jihocentrální romštině, především v Maďarsku. Portál je vytvářen Lidií Oláhovou, rodilou mluvčí nógrádské romštiny, a Zuzanou Bodnárovou.

Grammatika „Cikánská gramatika“ (Szmodics 1827) od Jánose SZMODICSE (1786–1846), kněze působícího v zalské obci Gelse; v redukované podobě byla práce později také publikována (Szmodics 1836). Podle Bodnárové (2015: 56–59) Szmodicsova gramatika do značné míry plaguje Puchmajerova data z české romštiny, ačkoli obsahuje i autentická data z romštiny jihocentrální, pravděpodobně z některé dnes už zaniklé nevendské variety Šomodské nebo Zalské župy na jihozápadě Maďarska (srov. též Vekerdi 1982: 2). Druhým zdrojem je rozsáhlý *Magyar és cigány szótár* „Maďarský a cikánský slovník“ (Győrffy 1885), který na popud arcivévody Josefa vydal Endre GYÖRFFY.²³ Vedle vlastního maďarsko-romského slovníku (s. 10–118) obsahuje kniha přehled flexivních tvarů (s. 119–127) a mnoho větných příkladů, většinou překladových (s. 128–151). Práce byla vydána v obci Paks, a vychází tak nejspíše z dat dnes už zaniklých variet romštiny v Tolenské župě.

Jedinou živou, byť zanikající, varietou jihovýchodní podskupiny je dnes varieta baraňské obce Versend (Bodnárová 2011). Ač je tato varieta stručně charakterizována i ve starších pracích (Vekerdi 1981: 4–5), někdy pomýleně (Mészáros 1970: 312–314), podrobný popis na základě dlouhodobého terénního výzkumu podala až magisterská diplomová práce (Bodnárová 2009) romistky Zuzany BODNÁROVÉ (*1984). Práce obsahuje vedle rozsáhlé gramatiky (s. 15–138) také romsko-český slovník (s. 142–161). Tatáž autorka později vydala několik desítek veršendských textů (Bodnárová 2013a).

První záznamy **vendské** romštiny [J4] (nepočítáme-li několik neodlišených vendských forem v Müllerových lexikálních seznamech, viz výše) pocházejí až z poloviny 20. století. Po druhé světové válce publikoval Johann KNOBLOCH (1919–2010) své *Romāni Texte aus dem Burgenland* „Romské texty z Burgenlandu“ (Knobloch 1953, na základě disertace z roku 1943), jež obsahují množství textů v několika romských dialektech Burgenlandu zaznamenaných v roce 1943 od vězňů v koncentračním táboře Lackenbach (např. Vekerdi 1956; k etické problematičnosti Knoblochova výzkumu např. Halwachs 2013: 8). Jihocentrální romština je zastoupena 13 texty ve varietách z okolí středoburgenlandské obce Liebing (s. 41–57) a 10 dalšími texty v různých severních i jižních varietách burgenlandské romštiny (s. 29–39) [J4b]. Od konce minulého tisíciletí tento dialekt intenzivně dokumentuje a popisuje tým výzkumníků pod vedením Dietera W. HALWACHSE (*1956) na univerzitě ve Štýrském Hradci (srov. Elšík 1998): vyšly sbírky textů, mj. ve varietách jihoburgenlandských obcí Buchschachen, Stegersbach, Oberwart a Unterwart (Halwachs et al. 1999; 2000; Ambrosch et al. 2000; Fennesz-Juhász et al. 2002); gramatické popisy (Halwachs 1998; 2002a; srov. Elšík 2001); slovník (Halwachs, Ambrosch 2002); a další, sociolingvistické a standardizační publikace.

23 O autorovi není téměř nic známo (např. Bencsik 2011).

Práce slovinské etnoložky Pavly ŠTRUKELJ (1921–2015) *Romi na Slovenskem* „Romové ve Slovinsku“ (Štrukelj 1980), jež bývá někdy uváděna jako zdroj pro prekmurskou romštinu [J4c], obsahuje pouze krátký slovníček (s. 298–304), zahrnující nerozlišeně slova nejen z prekmurského dialektu, ale i z dalších dvou nářečních skupin romštiny ve Slovinsku. Halwachsův článek (2002b) obsahuje poznámky ke specifikům prekmurské romštiny ve srovnání s ostatními vendskými dialekty. První podrobnější, slovinsky psanou gramatiku prekmurské romštiny, strukturovanou podle modelu Halwachsových gramatik burgenlandské romštiny, sepsala Živa ANTAUER (*1980) jako svou magisterskou diplomovou práci (Antauer 2010). Autorka vychází především z dat získaných vlastním terénním výzkumem v prekmurských obcích Kamenci, Pušča, Serdica a Vanča Vas, využívá však také starší, nepříliš odborné gramatické náčrty prekmurského dialektu (Horvat-Muc 2002; 2005). Na Antauerové práci navazuje tiskem vyšlá gramatika *Amari čhib* „Náš jazyk“ (Baranja 2013) od rodilé mluvčí prekmurské romštiny Samanty BARANJA (*1982). Texty publikované v prekmurském dialektu jsou především literárního rázu (např. Livijen, Horvat-Muc 1994; Horvat-Muc 1999).

Nejstarším zdrojem vlastní (tj. maďarské) vendštiny [J4a] je Vekerdiho (1984) stručný gramatický náčrt (s. 67–73), obsahující také slovníček (s. 73–75) a přepis jednoho textu ve varietě šomodské obce Nikla (s. 75–86); tentýž text spolu s jeho elicitovaným překladem do další vendské variety vyšel i v autorově sbírce pohádek (Vekerdi 1985: 370–376, text č. 61). Další texty dokumentují mj. variety vašské obce Rábahídvég (Glaeser et al. 1999), zalské obce Namesapáti (Bodnárová 2013a: 113–115) a několika šomodských variet (Bari 1999; Rézműves 2000; 2006; Bodnárová 2013a: 127). Vekerdiho (1983; 2000) slovník romských dialektů Maďarska zahrnuje i mnoho lexémů vendských. (Podrobněji o starších vendských zdrojích viz Bodnárová 2015: 32, 56–63.) Velmi podrobným a kvalitním gramatickým popisem maďarské vendštiny je disertace Zuzany BODNÁROVÉ *Vend Romani* (Bodnárová 2015; samotná gramatika na s. 64–289), jež analyzuje data získaná vlastním terénním výzkumem v 28 vendských lokálních komunitách v rámci šesti maďarských žup (srov. též Bodnárová 2013b). Autorka primárně popisuje varietu šomodské obce Kisbajom, avšak v závěru jednotlivých oddílů uvádí komparativní poznámky k ostatním varietám. V příloze disertace je rozsáhlý romsko-anglický slovník (s. 298–353). Strukturní a komparativní analýze vendské romštiny se věnují i další tematicky specializované studie (Bodnárová 2014; Bodnárová, Wiedner 2015a; 2015b).

4 Perspektivy výzkumu

Z výše uvedeného přehledu zdrojů ke strukturnímu popisu a dialektologii centrální romštiny plyne, že v současnosti jsou různé dialekty centrální romštiny zdokumentovány a popsány v nestejném rozsahu a kvalitě. Podrobné, lingvisticky (tj. nikoli především didakticky) orientované gramatické popisy lokálních variet či regionálních dialektů chybějí v mnoha oblastech, především pro centrální romštinu v Polsku a v ukrajinské části Haliče, ale také pro většinu oblastí Slovenska, včetně Slovenska východního (vzhledem k množství didaktického a textového materiálu poněkud paradoxně). Přes existenci významných slovníků souhrnných (Hübschmannová et al. 1991) a komparativních (Vekerdi 1983; 2000) i slovníků úže vymezených dialektů či variet (např. Rozwadowski 1936; Halwachs, Ambrosch 2002) chybí současné, dialektologicky ukotvené lexikální popisy pro dialekty naprosté většiny podskupin centrální romštiny. Pro mnohé dialekty zcela absentuje dokumentace publikovanými záznamy autentických (tj. nepřekladových, neelicitovaných a neredigovaných) textů.

Zaplnit některé mezery v dokumentaci a deskripci centrální romštiny měl a má za cíl výše několikrát zmíněný projekt dialektologického atlasu centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě), v jehož rámci bylo terénním výzkumem (především pomocí metody tzv. reverzní překladové elicitace, jež má ovšem svá deskriptivní omezení, Chelliah, de Reuse 2011: 377–378) základně zdokumentováno několik set variet centrální romštiny ve všech relevantních geografických oblastech. Nezřídka byl zaznamenán jazyk posledních mluvčích dané lokální variety romštiny. V souvislosti s tímto projektem vzniklo několik moderních gramatických popisů (Bodnárová 2009; 2015; Beníšek 2017a) a dalších, tematicky specializovaných odborných textů k centrální romštině. Vedle produkce samotného atlasu (souboru několik set dialektologických map s komentáři) je možné nasbíraná data využít i pro publikaci stručných gramatických náčrtů a glosářů vybraných lokálních variet či regionálních dialektů centrální romštiny.

Vedle analýzy jazykových dat získaných terénním výzkumem by jedním z cílů lingvistiky centrální romštiny měla být i podrobná strukturnělingvistická a dialektologická analýza dat z mnoha existujících a dosud podrobně neanalyzovaných starších zdrojů a také důkladné zhodnocení spolehlivosti těchto popisů, především analýzou míry jejich datové a gramatografické (ne)závislosti na jiných zdrojích (srov. Grant 1995).

5 Obsah čísla

Předkládané tematické číslo časopisu obsahuje tři recenzované texty zabývající se různými aspekty strukturního popisu a dialektologie centrální romštiny. Beníškův příspěvek „Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny“ je dialektologickou studií slovní zásoby lokálních variet romštiny, kterými mluví Romové na území někdejší Užské župy na dnešním slovensko-ukrajinském pomezí. Elšíkův text „Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny a jeho fonologická specifika“ představuje jeden konkrétní romský oblastní dialekt na severovýchodě slovenského regionu Gemer a podává diachronní analýzu perceptivně výrazné sady posunů v místě artikulace sykavek, které uvedený dialekt zřetelně vymezují oproti sousedním nářečním oblastem. Bodnárové stať „Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině“ popisuje jazykové změny v některých varietách jihocentrální romštiny, jež vedly ke zjednodušení flexe či dokonce úplnému zániku určitého členu v rámci předložkových frází. Ačkoli se texty zaměřují na popis různých rovin jazykové struktury (totiž lexika, fonologie a morfosyntaxe), všechny v různé kombinaci (a na materiále různých variet) strukturní popis propojují s perspektivou a metodologií dialektologickou. Všechny také ve větší či menší míře analyzují roli a strukturní důsledky jazykového kontaktu romštiny s jazyky dominantních populací.

Nerecenzovaná část čísla obsahuje vedle už zmíněné lingvistické analýzy Kohoutova rukopisu *Exercitatio linguae Zingaricae* „Cvičení z cikánského jazyka“ (Kohauth 1821) od Zuzany Bodnárové také několik literárních textů Heleny Červeňákové-Lalíkové, rodilé mluvčí roštárské variety severogemerské romštiny; ty tak v jistém smyslu doplňují výše zmíněný text Elšíkův. Dále v čísle čtenáři najdou výběr z básní Pavla Oláha, rodilého mluvčího jedné novohradské jihocentrální variety, a několik recenzí na romisticky relevantní práce.

Literatura

- Ackerley, F. G. 1929. Recenze [Kopernicki 1925]. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 8: 394.
- Ackerley, F. G. 1937. The Polish Romani vocabulary of Izydor Kopernicki. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 16: 33–83.
- Ambrosch, G., Gärtner-Horvath, E., Halwachs, D. W., Wogg, M. (eds.). 2000. *Kaj pe sina, kaj pe nana. Amare pamaristscha*. Graz: Romani-Projekt / Oberwart: Verein Roma.
- Andrš, Z. 2013. Česko-moravské nářečí romštiny v tištěných pramenech 19. století: povaha a geneze textů, pohnutky k jejich vydávání a biografické poznámky k autorům. *Český lid* 100 (4): 469–479.
- Antauer, Ž. 2010. *Oris slovnice in leksikalne strukture prekmurske romščine (s posebnim izorem na slovanske izposojenke)*. Magisterská práce. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Bakker, P. 1999. The Northern branch of Romani: Mixed and non-mixed varieties. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 172–209.
- Bakker, P., Matras, Y. 1997. Introduction. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: Benjamins, vii–xxx.
- Banga, D. (ed.). 1993a. *Genibarica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers.
- Banga, D. (ed.). 1993b. *Romano hangoro. Rómsky šlabikár*. Bratislava: Goldpress Publishers.
- Baranja, S. 2013. *Amari čhib. Naš jezik. Slovnica prekmurske romščine*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Bari, K (ed.). 1999. *Gypsy folklore I–X: Hungary and Romania. 10 CDs with booklet*. Budapest: vlastním nákladem.
- Bartosz, A. 1978. Wstęp. *Etnografia Polska* 22 (2): 127–129.
- Bartosz, A. 2011. Literatura tvořená Romy v Polsku. *Romano džaniben* 18 (1): 51–62.
- Bencsik, G. 2011. *Györffy Endre magyar-cigány szótára*. https://ciganyokrol.blog.hu/2011/02/11/gyorffy_endre_magyar_cigany_szotara
- Beníšek, M. 2004. Indolog Vincenc Lesný a romistika. *Romano džaniben* 11 (3): 145–174.
- Beníšek, M. 2013. Serednye Romani: A North Central Romani dialect of Transcarpathian Ukraine. In: Schrammel-Leber, B., Tiefenbacher, B. (eds.). *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 42–60.
- Beníšek, M. 2014. Čtyři pohádky „slovenských Romů“ ze Zakarpatské Ukrajiny. *Romano džaniben* 21 (1): 113–141.

- Beníšek, M. 2017a. *Eastern Uzb varieties of North Central Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Beníšek, M. 2017b. Miklosich's vocabulary of Galician Romani and its affinities with today's North Central Romani of Halychyna. In: Kozhanov, K., Oslon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 98–110.
- Beníšek, M. V přípravě. O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče. *Romano džaniben*.
- Bodnárová, Z. 2009. *Gramatický náčrt romského dialektu maďarské obce Versend*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Bodnárová, Z. 2011. Tradiční profese, etnonyma a meziskupinové hranice Romů mluvících jihocentrální romštinou v Maďarsku. Pokus o klasifikaci veršendských Romů. *Romano džaniben* 18 (2): 9–24.
- Bodnárová, Z. 2012. Čohaňňa / Čarodějnice. *Romano džaniben* 19 (1): 92–103.
- Bodnárová, Z. (ed.). 2013a. *Andi paramisi sig džal / Time goes fast in fairytales: Text collection of South Central Romani in Hungary*. Graz: Grazer Linguistische Monographien.
- Bodnárová, Z. 2013b. Overview of Vend Romani in Hungary. In: Schrammel-Leber, B., Tiefenbacher, B. (eds.). *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 29–41.
- Bodnárová, Z. 2014. Loanword integration: A case study of Kisbajom Romani. *Romani Studies* 24 (1): 71–91.
- Bodnárová, Z. 2015. *Vend Romani: A grammatical description and sociolinguistic situation of the so-called Vend dialects of Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Bodnárová, Z. 2017. Spontaneous bottom-up revitalization: The development of Dunajská Streda Romani. In: Kozhanov, K., Oslon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 143–157.
- Bodnárová, Z. 2018. Gender marking in L2 Romani in contact with Hungarian: The case of Dunajská Streda Romani. In: Friedman, V. A. (ed.). *Multilingualism and language Contact*. Tetovo: Southeast European University, 80–91.
- Bodnárová, Z. Nedatováno. *Vend Roma in Hungary. Factsheets on Romani: Culture*.
- Bodnárová, Z., Wiedner, J. 2015a. A comparative study of verbal particles in varieties of Vend Romani. *Romani Studies* 25 (2): 197–216.
- Bodnárová, Z., Wiedner, J. 2015b. Analogical extension of vowel length in Vend Romani. *Acta Linguistica Hungarica* 62 (2): 157–170.
- Boretzky, N. 1995. Interdialectal interference in Romani. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in contact: the history, structure and sociology of a language*. Amsterdam: Benjamins, 69–94.

- Boretzky, N. 1998. Areal and insular dialects and the case of Romani. *Grazer linguistische Studien* 50: 1–27.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 210–276.
- Boretzky, N. 2007. The differentiation of the Romani dialects. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 60 (4): 314–336.
- Boretzky, N. 2015. *Siebenbürgisches Romani und Nördliche Zentrale Dialekte*. Rukopis.
- Boretzky, N., Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani. Teil 1: Vergleich der Dialekte. Teil 2: Dialektkarten mit einer CD Rom*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bornemisza, J. 1853. *A' czigány nyelv' elemei*. Pest: Emich Gusztáv' könyvnyomdája.
- Bořkovicová, M. 2000. Dr. Rudolf von Sowa. *Romano džaniben* 7 (3): 65–66.
- Bubeník, V., Hübschmannová, M. 1998. Deriving inchoatives and mediopassives in Slovak and Hungarian Romani. *Grazer Linguistische Studien* 50: 29–44.
- Chelliah, S. L., de Reuse, W. J. 2011. *Handbook of descriptive linguistic fieldwork*. Dordrecht: Springer.
- Cherenkov, L. N. 2005. The Plaščuny and their dialect – preliminary notes. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani Linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom, 43–47.
- Courthiade, M. 1998. The dialect structure of the Romani language. *Interface* 31: 9–14.
- Čerenkov, L. N. 2008. Cyganskaja dialektologija v Ukraine. Istorija i sovremennoe sostojanie. Naukovi zapysky. *Zbirnyk prac' molodych včenyh ta aspirantiv* 15: 489–503.
- Čerenkov, L. N. 2013. Cyganskaja dialektologija v Rossii. Sovremennoe sostojanie i zadači. In: Kožanov, K. A., Oskol'skaja, S. A., Rusakov, A. Ju. (eds.). *Cyganskij jazyk v Rossii. Sbornik materialov Rabočego soveščanija po cyganskomu jazyku v Rossii, Sankt-Peterburg, 5 oktjabrja 2012 g.* Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 5–24.
- Červenka, J. 1997. Ješina Josef: Romáňi čib čili jazyk cikánský, Slovník česko-cikánský a cikánsko-český. *Romano džaniben* 4 (3–4): 171–173.
- Červenka, J. 2004. Někteřá specifika morfologie substantiv v subdialektech severocentrální romštiny ve slovenských regionech Kysuce, Turiec a Liptov. *Romano džaniben* 14 (2): 177–185.
- Červenka, J. 2006. *Dialektní specifika severocentrální romštiny ve středoslovenských oblastech Kysuce, Turiec a Liptov*. Praha: Signeta.

- Červeňáková, H. 1997. Vešeškere romňa. *Romano džaniben* 4 (1–2): 9–11.
- Červeňáková–Lalíková, H. 2001. Pal i káji Sára. *Romano džaniben* 8 (1–2): 96–100.
- Červeňáková–Lalíková, H. 2003. Romňi graješkere petalenca – Pukla – Baxtalo Rom – Párno graj – Lavutári – Romipen. *Romano džaniben* 10 (1): 146–168.
- Daniel, A. 1944. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 23: 71–92.
- Daniel, A. 2018. O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce. *Romano džaniben* 25 (1): 167–186.
- Deki Czureja, M. 2008. *Rozmówki polsko-romskie w dialekcie Cyganów Górskich – Bergitka Roma*. Poznań: Fundacja Bahtałe Roma.
- Đorđević [Gjorgjević], T. R. 1903. *Die Zigeuner in Serbien. Ethnologische Forschungen I*. Budapest: Thalia.
- Drenko, J. 2006. Juraj Ihnátko (1840–1885) – priekopník romistiky na Slovensku. *Romano džaniben* 13 (3): 59–67.
- Elšík, V. 1997. Towards a morphology-based typology of Romani. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins, 23–59.
- Elšík, V. 1998. Halwachsův popis burgenlandské romštiny. *Romano džaniben* 5 (3): 24–29.
- Elšík, V. 1999. Puchmajer, Antonín Jaroslav. In: Filipský, J., Kolmaš, J., Krupa, V., Opatrný, J. et al. (eds.). *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. Praha: Libri, 412–413.
- Elšík, V. 2001. Recenzní článek [Halwachs 1998]. *Romani Studies* 11 (1): 53–66.
- Elšík, V. 2003. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 41–62.
- Elšík, V. 2006a. Recenze [Boretzky, Igla 2004]. *Romani Studies* 16 (1): 105–111.
- Elšík, V. 2006b. Milena Hübschmannová – lingvistka. *Romano džaniben* 13 (1): 157–172.
- Elšík, V. 2007a. Grammatical borrowing in Hungarian Rumungro. In: Matras, Y., Sakel, J. (eds.). *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 261–282.
- Elšík, V. 2007b. *Affix extraction: A case study on Hungarian Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Elšík, V. 2007c. Recenze [Ráková, Horecký 2000; 2006]. *Slovo a slovesnost* 68 (4): 311–314.
- Elšík, V. 2009. Loanwords in Selice Romani, an Indo-Aryan language of Slovakia. In: Haspelmath, M., Tadmor, U. (eds.). *Loanwords in the world's languages: A comparative handbook*. Berlin: Mouton de Gruyter, 260–303.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Romani dialectology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani language and linguistics*. Palgrave Macmillan, 389–427.

- Elšík, V., Matras, Y. 2006. *Markedness and language change: The Romani sample*. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Elšík, V., Hübschmannová, M., Šebková, H. 1999. The Southern Central (*abi-imperfect*) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 277–390.
- Elšík, V., Beníšek, M., Bodnárová, Z. V přípravě. *The linguistic atlas of Central Romani*.
- Enessei, G. 1798. *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története*. Győr.
- Enessei, G. 1800. *A' tzigán nyelvrül. Toldalék*. Győr.
- Erdős, K. 1955. *A ma élő magyar-cigány nyelv*. Rukopis. Budapest.
- Erdős, K. 1958. A classification of Gypsies in Hungary. *Acta Ethnographica* 6: 449–457.
- Erdős, K. 1960. A classification of Gypsies in Hungary. *Acta Orientalia Hungarica* 10: 79–82.
- Erdős, K. 1989. A ma élő magyar-cigány nyelv. In: Vekerdi, J. (ed.). *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 139–166.
- Erzherzog, J. 1902. *Zigeunergrammatik*. Budapest: Ungarische Akademie der Wissenschaften.
- Fennesz-Juhasz, C., Wogg, M., Wallaszkovits, N. 2002. *Schun so me phukavav ... Romane pamaristschtscha, phukajiptscha taj gila andar o Burgenland / Hör, was ich erzähle ... Märchen, Erzählungen und Lieder der Roma aus dem Burgenland*. Graz: Romani-Projekt. CD 1.
- Ficowski, J. 1953. *Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Ficowski, J. 1965. *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Wydawnicwo literackie.
- Glaeser, U., Halwachs, D. W., Heinschink, M. F. 1999. Vier Vend-Romani-Texte. *Grazer Linguistische Studien* 51: 31–45.
- Görög, V. 1985. *Berki János mesél cigány és magyar nyelven / Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- Görög, V. 1992. *Szalonnafa. Varsányi cigány népmesék*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Görög, V. 2012. *A három út. Varsányi cigány mesék Berki Jánostól*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Grant, A. P. 1995. Plagiarism and lexical orphans in the European Romani lexicon. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in contact: the history, structure and sociology of a language*. Amsterdam: Benjamins, 53–68.
- Györffy, E. 1885. *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondva Vakeriben*. Paks: Rosenbaum Nyomda.

- Hajdu, A. 1961. Three Romani tales: Tale No. 3. Edited, translated, and annotated by Bernard Gilliat-Smith in collaboration with the collector. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 40: 14–18.
- Halwachs, D. W. 1998. *Amaro vakeripe Roman hi / Unsere Sprache ist Roman. Text, Glossar und Grammatik der burgenländische Romani-Variante*. Klagenfurt: Drava.
- Halwachs, D. 2002a. *Burgenland-Romani*. München: Lincom.
- Halwachs, D. W. 2002b. Anmerkungen zur Romani-Variante der Prekmurje. *Grazer Linguistische Studien* 58: 43–54.
- Halwachs, D. W. 2013. *The Burgenland Romani experience*. RomIdent Working Papers, Paper No. 4.
- Halwachs, D. W. 2020. Language policy and planning in Romani. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani language and linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 429–457.
- Halwachs, D. W., Ambrosch, G. 2002. *Wörterbuch des Burgenland-Romani. Romani-Deutsch-Englisch*. Arbeitsbericht 10 des Projekts Kodifizierung und Didaktisierung des Roman. Graz: Romani-Projekt.
- Halwachs, D. W., Ambrosch, G., Wogg, M. 1999. *Märchen, Erzählungen der Burgenland-Roma*. Arbeitsbericht 8a des Projekts Kodifizierung und Didaktisierung des Roman. Graz: Romani-Projekt.
- Halwachs, D. W., Gärtner-Horvath, E., Wogg, M. 2000. *O rom taj o beng. Romane pamaristscha, phukajiptscha taj gila andar o Burgenland – Der Rom und der Teufel. Märchen, Erzählungen und Lieder der Burgenlandroma*. Klagenfurt: Drava.
- Hancock, I. F. 1988. The development of Romani linguistics. In: Jazayery, M. A., Winter, W. (eds.). *Languages and cultures. Studies in honor of Edgar C. Polomé*. Berlin: Mouton de Gruyter, 183–223.
- Hancock, I. F. 1987. *A grammar of Carpathian-American (Bašaldo) Romani*. Manchaca, Texas: International Romani Union.
- Hancock, I. F. 1990. *A grammar of the Hungarian-Slovak (Carpathian, Bashaldo, Rumungro) Romani Language*. Manchaca, Texas: International Romani Union.
- Hancock, I. 2008. *The American Hungarian-Slovak Bashaldo Roma and their language*. Rukopis.
- Hancock, I. 2009. The American-Slovak Roma and their Language. *International Journal of Romani Language and Culture* 1 (1): 3–38.
- Herrmann, A., MacRitchie, D. 1891. Two Gypsy songs from Neu-Pest. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3 (1): 105.
- Horvat-Muc, J. 1999. *Ratfalu paunji / Krvava voda*. Murska Sobota: Romsko društvo Romani Union.

- Horvat-Muc, J. 2002. *Romani čhib / Romski jezik. Romane alava / Zbirka romskih besed*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Horvat-Muc, J. 2005. *Romani čhib II / Romski jezik II*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije.
- Hübschmannová, M. 1974. *Základy romštiny*. Praha: Academia.
- Hübschmannová, M. 1976. *Cikánština*. Ústí nad Labem: Krajský pedagogický ústav v Ústí n. L.
- Hübschmannová, M. 1984. Nominalization in Slovak Romani. *Quaderni del Sicularum Gymnasium*, Rassegna della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania, 14: 27–70.
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. 1991. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hübschmannová, M. 2003. Stefan Vali a „malabárská řeč“ tří indických mladíků. *Romano džaniben* 10 (3): 73–106.
- Hübschmannová, M. 2005. Antonín Holomek: O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román. *Romano džaniben* 12 (1): 29–40.
- Hübschmannová, M., Bubeník, V. 1997. Causatives in Slovak and Hungarian Romani. In: Matras, Y., Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: John Benjamins, 133–145.
- Ihnátko, G. 1877. *Cigány nyelvtan*. Losonc: Róth Simon.
- Ipolysági Balogh, J. 1850. *Legelső cigány imádságok, a melly mind a két magyar hazában lévő cigány nemzet számára*. Esztergom: Beimel Jós nyomdája.
- Ipolysági Balogh, J. 1876. *Magyar cigány szótár, beszélgetésekkel és imákkal*. Rukopis.
- Jaškowiak, I., Lechowski, P. 2008. *Rozmówki romskie. Romane wakeribena*. Kraków: Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos.
- Ješina, J. 1880. *Romáňi Čib. Mluvnice cikánského jazyka*. Praha: Eduard Grégr.
- Ješina, J. 1882. *Romáňi Čib. Mluvnice cikánského jazyka*. Druhé vydání. Praha: František Urbánek.
- Ješina, J. 1886. *Romáňi čib oder die Zigeuner-Sprache. Grammatik, Wörterbuch, Chrestomathie*. Leipzig: List und Francke.
- Ješina, J. 1889. *Slovník česko-cikánský a cikánsko-český jakož i cikánsko-české pohádky a povídky*. Kutná Hora: Karel Šolc.
- József főherceg 1887. Fundamentum linguae zingaricae. J. J. M. Koritschnyák. Anno 1806. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 11: 705–716.
- József főherceg. 1888. *Cigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- József főherceg. 1890. Eredeti cigánylevelek. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 14: 737–768.
- Kalina, A. 1882. *La langue des Tziganes slovaques*. Posen: Żupański.

- Kaufman, T. 1979. Recenze [Rishi 1974]. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 131–144.
- Klich, E. 1927a. Wpływ języka polskiego na dialekty Cyganów polskich. *Prace filologiczne* 22: 23–35.
- Klich, E. 1927b. Fonetyka cygańszczyzny rabczańskiej. In: Rozwadowski, J. M. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, Vol. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 267–282.
- Klich, E. 1931. Cygańszczyzna w „Chacie za wsią” Kraszewskiego. *Prace filologiczne* 25: 171–220.
- Knobloch, J. 1953. *Romāni Texte aus dem Burgenland. Berichte, Erzählungen und Märchen der burgenländischen Zigeuner, aufgezeichnet, übersetzt und mit sprachlichen Bemerkungen versehen*. Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv.
- Kohauth, V. 1821. *Exercitatio linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Kochanowski, V. de Gila. 1963. *Gypsy studies*. New Delhi: International Academy of Indian Culture.
- Kopečný, F. 1967. O slovenském (slovensko-českém) typu cikánštiny. *Slovo a slovesnost* 28: 216–219.
- Koper, T. 2016. Cyganie polscy oraz Cyganie na polskich drogach. Próba porównania trzech wydań książki Jerzego Ficowskiego. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historicolitteraria* 16: 170–181.
- Kopernicki, I. 1888. Polish Gypsy folk-tale. Tale of a foolish brother and of a wonderful bush. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1 (2): 84–89.
- Kopernicki, I. 1925. *Textes tsiganes. Contes et poésies avec traduction française*. Vol. 1: i–viii, 1–103. Kraków: Polska akademja umiejętności.
- Kopernicki, I. 1930. *Textes tsiganes. Contes et poésies avec traduction française*. Vol. 2. 103–273. Kraków: Polska akademja umiejętności.
- Koritschnyák, J. J. M. 1806. *Fundamentum linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Kotula, J. 1881. *Notatki do Historyi Szląska*. Rukopis, strona 85. Książnica Cieszyńska w Cieszynie, Oddział Zabytkowy Biblioteki Śląskiej, sygnatura 134.
- Kozhanov, K. 2011. *Notes on the Plaščuny dialect in Russia*. Konferenční příspěvek. The Annual Gypsy Lore Society Meeting. 1.–3. září 2011, Štýrský Hradec, Rakousko.
- Kubaník, P. 2011. Rozhovor s Janem Mirgou. *Romano džaniben* 18 (1): 101–111.
- Kubaník, P., Červenka, J., Sadílková, H. 2010. Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna. *Romano džaniben* 17 (2): 11–40.
- Kutlík-Garudo, I. E. 1988. O začiatkoch romistiky na Slovensku. *Slovenský národopis* 36 (1): 45–56.
- Lesný, V. 1916. Cikáni v Čechách a na Moravě I. *Národopisný věstník českoslovanský* 11: 193–216.

- Lesný, V. 1917. Cikáni v Čechách a na Moravě II. *Národopisný věstník československý* 12: 57–63.
- Lípa, J. 1962. K málo známému úseku činnosti A. J. Puchmajera. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Slavica Pragensia* IV: 697–706.
- Lípa, J. 1963. *Průručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Lípa, J. 1965. *Cikánština v jazykovém prostředí slovenském a českém: k otázkám starých a novějších složek v její gramatice a lexiku*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Lípa, J. 1967. Ke skloňování v cikánštině. *Slovo a slovesnost*. 28 (4): 406–410.
- Lípa, J. 1968. O nevěrohodnosti ciganologa H. v. Wlislockého. *Slovo a slovesnost* 29(4): 407–411.
- Lípa, J. 1979. Cases of coexistence of two varieties of Romani in the same territory in Slovakia. *International Journal of the Sociology of Language* 19: 51–57.
- Lípa, J. 1986. Romani declension. In: Grumet, J. (ed.). *Papers from the 6th and 7th Annual Meetings Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York: Gypsy Lore Society, 62–67.
- Livijan, J., Horvat-Muc, J. 1994. *Lunin prstan: romski zbornik / Čhoneskri angrusti: romani kenva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Ludlová, N. 2009. *Fonologický popis jihocentrální romské variety obce Velký Krtůš*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Machala, L. 1933. *Slovníček cikánské hantýrky česko-cikánský a cikánsko-český*. Kroměříž: J. Gusek.
- Mann, S. E. (ed.). 1936. *O keriben pal e Devleskre bičhade. Romānes*. Britská he averthemeskro kher vaš mre Devleskro Lav.
- Mann, S. E. 1947. Two Moravian Romani folk-tales. *Journal of the Gypsy Lore Society* III, 26 (1–2): 24–36.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2005. The classification of Romani dialects: a geographic-historical perspective. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani linguistics: Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. Munich: Lincom, 7–22.
- Matras, Y. 2010. *Romani in Britain. The afterlife of a language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mészáros, G. 1970. Cigánydialektusok Magyarországon. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 14–15: 309–320.
- Mészáros, G. 1976. The Cerhāri Gipsy dialect. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (3): 351–367.
- Miklosich, F. 1872. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's II: Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten*. Wien: Karl Gerold's Sohn.

- Miklosich, F. 1873. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's III: Die Wanderungen der Zigeuner*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1876. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's VI: Beiträge zur Kenntniss der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1878. *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten IV*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. 1881. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's XI–XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Miltner, V. 1965. The morphological structure of a new Indo-Aryan language of Czechoslovakia (A key to the Gypsy morphology). *Indian Linguistics* 26: 106–131.
- Mirga, J. 2009. *Słownik romsko-polski*. Kraków: Romskie stowarzyszenie oświatowe Harangos / Tarnów: Muzeum okręgowe w Tarnowie.
- Mróz, L. 1995. On Philistines, Gypsies alias wałęsas. An outline history of Romany studies in Poland. *Lud* 79: 241–256.
- Müller, F. 1869. Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache. *Sitzungsberichte der philosophischhistorischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien* 61 (1): 149–206.
- Müller, F. 1872. *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache II*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Narbutt, T. 1830. *Rys historyczny ludu cygańskiego*. Wilno: A. Marcinowski.
- Nečas, C. 1990. Dr. Rudolf von Sowa (1853–1900). *Forum Brunense* 3: 161–168.
- Nečas, C. 1996. Antonín Daniel 1913–1996. *Bulletin Muzea romské kultury* 5: 81.
- Ort, J., Dobruská, P. 2018. Kontinuity a diskontinuity v transnacionálním sociálním poli na příkladu margovanských Romů. *Český lid* 105: 131–157.
- Pášová, H. 2000. Te dživen musaj. *Romano džaniben* 7 (4): 25–38.
- Puchmayer, A. J. 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey.
- Rácová, A., Horecký, J. 2000. *Slovenská karpatská rómčina. Opis systému*. Bratislava: Veda.
- Rácová, A., Horecký, J. 2006. *Syntax slovenskej karpatskej rómčiny*. Bratislava: Iris.
- Rézműves, M. 2000. Pal o Šlajferitika roma. *Amaro drom* 2: 24–25.
- Rézműves, M. 2006. *O čorro rrom taj o borzo: Rromane Paramici / Cigány mesék*. Budapest: Fővárosi Cigány Önkormányzat.
- Rishi, W. R. 1974. *Multilingual Romani dictionary*. Chandigarh: Roma Publications.

- Romano Rácz, S. 1994. *Kárpáti cigány – magyar, magyar – kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Romano Rácz, S. 2008. *Cigány sor*. Budapest: Osiris kiadó.
- Rozwadowski, J. 1936. *Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane*. Słownik cyganów z Zakopanego. Krakow: Polska Akademia Umiejętności.
- Rubák, P. 2007. *Vybrané gramatické jevy prechodového dialektu centrální romštiny z Krásnohorského Podhradí na Slovensku*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Rubák, P. 2012. *Gramatický náčrt romského dialektu gemerské obce Krásnohorské Podhradie*. Magisterská diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Samko, M. 2011. *Dialektologické a sociolingvistické aspekty kontaktu mezi dvěma subdialekty severocentrální romštiny v městě Jelšava*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Sedláček, J. W. 1824. *Žiwotopis Jaroslaw Antonjina Puchmagera, ze zbírky sobě od některých jeho přátel podané*. Plzeň: Leopold Rayner.
- Serwatowski, W. 1851. O narodowościach w Galicyi a w szczególności o Cyganach. *Przegląd Poznański; pismo sześciotygodniowe* 13: 412–418.
- Sikimić, B. 2018. Kovači u Sandžaku. In: Varadi, T. (ed.). *Romi Srbije u XXI veku*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 101–117.
- Sinclair, A. T. 1910. A Hungarian Gypsy tzigbal-player. *Journal of the Gypsy Lore Society* II, 3: 228–232.
- Soós, I. 2000. *Józseffőherceg cigány levelezése*. Szekszárd.
- Sowa, R. von. 1885. Erzählungen der slowakischen Zigeuner. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 39: 509–516.
- Sowa, R. von. 1887. *Die Mundart der slowakischen Zigeuner*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Sowa, R. von. 1888. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect I–IV. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1: 160–166, 235–241, 296–300, 362–367.
- Sowa, R. von. 1889. O minaris. A Slovak Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society* 1: 258–260.
- Sowa, R. von. 1890a. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect V–VIII. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 110–114, 181–186, 240–245, 307–312.
- Sowa, R. von. 1890b. Notes on the Gypsies of north-western Bohemia. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 138–142.
- Sowa, R. von. 1891. O phuro sasos. A Slovak Gypsy tale. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2 (1): 53–55.
- Sowa, R. von. 1892. A vocabulary of the Slovak Gypsy dialect IX–X. *Journal of the Gypsy Lore Society* 3: 50–56, 170–177.
- Sowa, R. von. 1893. Die mährische Mundart der Romschprache. *Jahres-Bericht des ersten deutschen k. k. Gymnasiums in Brünn für das Schuljahr 1892/93*. Brünn, 1–19.

- Sowa, R. von. 1895. Die drei Drachen. Märchen slowakischer Zigeuner. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 4.
- Spyra, J. 2009. Słowniczek cygański z 1881 r. z terenu Śląska Cieszyńskiego. *Studia Romologica* 2: 167–174.
- Szmodics, J. 1827. *Czigány Grammatika*. Gelse. Rukopis.
- Szmodics, J. 1836. A cigány nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest. *Tudománytár* 1336. IX: 47–59. Buda.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1997. Rukopisné poznámky českého romisty, faráře Josefa Ješiny (1824–1899). *Romano džaniben* 4 (3–4): 133–140.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1998. *Nástin mluvnice slovenské romštiny (pro pedagogické účely)*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Šebková, H., Žlnayová, E. 1999. *Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny*. Praha: Fortuna.
- Štrukelj, P. 1980. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Tavali, L. 2007. *Nemenná krv / O rat pe naparudol*. Bratislava: OZ Luludi.
- Tavali, L. 2008. *Život rómskych detí / Romane čhavórengero dživibe*. Sládkovičovo: Mesto Sládkovičovo.
- Tavali, L. 2009. *Šúko a Apolka / Šúko taj i Apolka*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2010. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 1*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2012. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 2*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tavali, L. 2014. *Kone za lásku / O grasta vaš o kamibe 3*. Sládkovičovo: Síríus Cybernetics.
- Tenser, A. 2012. A report on Romani dialects in Ukraine: Reconciling linguistic and ethnographic data. *Romani Studies* 22 (1): 35–47.
- Tökölýová, O., Andrš, Z. 2015. Rómčina v rukopisoch z 19. storočia z kláštora premonštrátov v Jasove. *Romano džaniben* 22 (1): 107–113.
- Uhlik, R. 1956. Iz ciganske onomastike. Imena plemena i narječja. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Istorija i etnografija* 11: 193–209.
- Vekerdi, J. 1956. Recenze [Knobloch 1953]. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1/3): 302–306.
- Vekerdi, J. 1971. The Gurvari Gypsy dialect in Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (3): 381–389.
- Vekerdi, J. 1981. *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara.
- Vekerdi, J. 1982. *A magyarországi cigány kutatások története*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Vekerdi, J. 1983. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára / Dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara.

- Vekerdi, J. 1984. The Vend Gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34, 65–86.
- Vekerdi, J. 1985. *Cigány nyelvjárási népmesék I–II*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Vekerdi, J. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára / A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Budapest: Terebess Publications.
- Vymazal, F. 1900. *Cikánsky snadno a rychle*. Praha: Bačkovský.
- Wratislaw von Mitrowitz, R. 1868. *Versuch einer Darstellung der Lebensweise, Herkunft und Sprache der Zigeuner im Allgemeinen und der in Oesterreich lebenden Zigeuner insbesondere*. Prag: Heinrich Merey.
- Zdařilová, E. 2010. Rozhovor s Ladislavem Tavalim. *Romano džaniben* 17 (2): 127–137.
- Žigová, A., Zdařilová, E., Rubák, P. 2009. Zlatica Rusová. *Romano džaniben* 16 (3): 143–163.

Recenzovaná část

Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny*

Lexical (micro-)dialectology of Uzh Romani

Abstract

This article is a dialectological study of the vocabulary of local Romani varieties that are spoken in the territory of the former Uzh County in the present-day Slovak–Ukrainian borderland. Uzh Romani is presented as a heterogeneous dialect area consisting of two regions: the Western Uzh region in Slovakia and the Eastern Uzh region in Ukraine. The study shows that the whole area is lexically part of a dialect continuum of North Central Romani and specifically of its eastern macro-area, while it is also characterised by dialect-specific features. The main focus of the article is a description of the lexical variability within the Uzh area. The study argues that the major differences between the Western Uzh and Eastern Uzh regions are due to the influence of different contact languages on both sides of the border. Moreover, we can observe that the Eastern Uzh region is lexically more conservative than the Western Uzh region, although there are some lexically conservative varieties even in the Western Uzh region. Furthermore, the article discusses the lexical variation within both regions and mentions examples of isoglosses that cross the national border. By considering lexical archaisms, the study also addresses the dynamics of the vocabulary and gives examples of inherited words that have become either locally or generally obsolete or even extinct.

Key words

dialectology, language contact, lexicology, North Central Romani, Romani, Slovak–Ukrainian borderland, Uzh dialect area

Jak citovat

Beníšek, M. 2020. Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny. *Romano džaniben* 27 (1): 45–89.

¹ Michael Beníšek působí na Semináři romistiky KSES FF UK. E-mail: michael.benisek@ff.cuni.cz

* Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10: Jazyk v proměnách času, místa, kultury. Autor děkuje editorovi čísla Viktoru Elšíkovi a dvěma anonymním recenzentům za podnětné návrhy a komentáře a Zuzaně Jarošové za pomoc se zpracováním map.

Úvod

Užská romština představuje skupinu variet romštiny, kterými mluví část dlouhodobě usdlých Romů na území někdejší užské (též užhorodské) župy na dnešním slovensko-ukrajinském pomezí. Z dialektologického hlediska jde o periferní nářeční areál, který tvoří východní okraj nářečního kontinua severocentrální romštiny. Možná právě pro její periferní charakter byla užská romština v lingvistické romistice dlouhodobě přehlížená. Užská romština na Ukrajině, kterou v této práci označuji jako východoužskou, byla až donedávna (Beníšek 2017a) v akademickém světě nepopsaná, ačkoli o existenci severocentrální romštiny na Zakarpatí se vědělo už dříve (Čerenkov 2008: 497; srov. též Matras 2002: 9). Užská romština na Slovensku, tedy západoužská, však na tom z hlediska badatelského zájmu nebyla o mnoho lépe. Slovník tzv. východoslovenské romštiny Hübschmannové, Šebkové a Žigové (1991) zahrnul data jen ze dvou užských lokalit okresu Michalovce, totiž Pavlovců nad Uhom a Hažína, ale z žádné východnější lokality z území dnešního okresu Sobrance. Opomíjení je ještě zřejmější, když (ne)zájem o užskou romštinu porovnáme s výraznou produkcí, která existuje pro dialektologii jiných jazyků tohoto regionu. Předkládaná studie chce tak zaplnit mezeru nejen v lingvistické romistice, ale i ve středoevropské dialektologii. Jejím cílem je popsat lexikální aspekty nářečně periferního areálu jednoho z jazyků středovýchodní Evropy, ale svým charakterem může sloužit i jako zásobárna dat k teoretičtějším otázkám diferenciacie nářečního kontinua pohraniční oblasti.

Název „užská romština“ vychází z názvu historické župy a je motivovaný slovanskou dialektologií, která mluví o užských dialektech lokálních slovanských jazyků, tj. slovenštiny a ukrajinštiny (viz 1.1 a 1.2). Ve snaze zdůraznit areálový charakter užské romštiny, jejíž vymezení vůči jiným dialektům severocentrální romštiny je do jisté míry arbitrární (viz 2.3), popisují užskou romštinu jako nářeční areál, který se skládá ze dvou regionů: západoužského (slovenského) a východoužského (zakarpatského či ukrajinského). Za varietu romštiny označuji řečové prvky jedné lokality, ať už jde o obec, část obce, osadu či komunitu, zatímco dialektem či nářečím rozumím shluk blízce příbuzných variet, které lze vydělit izoglosami od jiných příbuzných variet (srov. rozlišení variety a dialektu u Fergusona a Gumperze 1960; též Beníšek 2017a: 2).

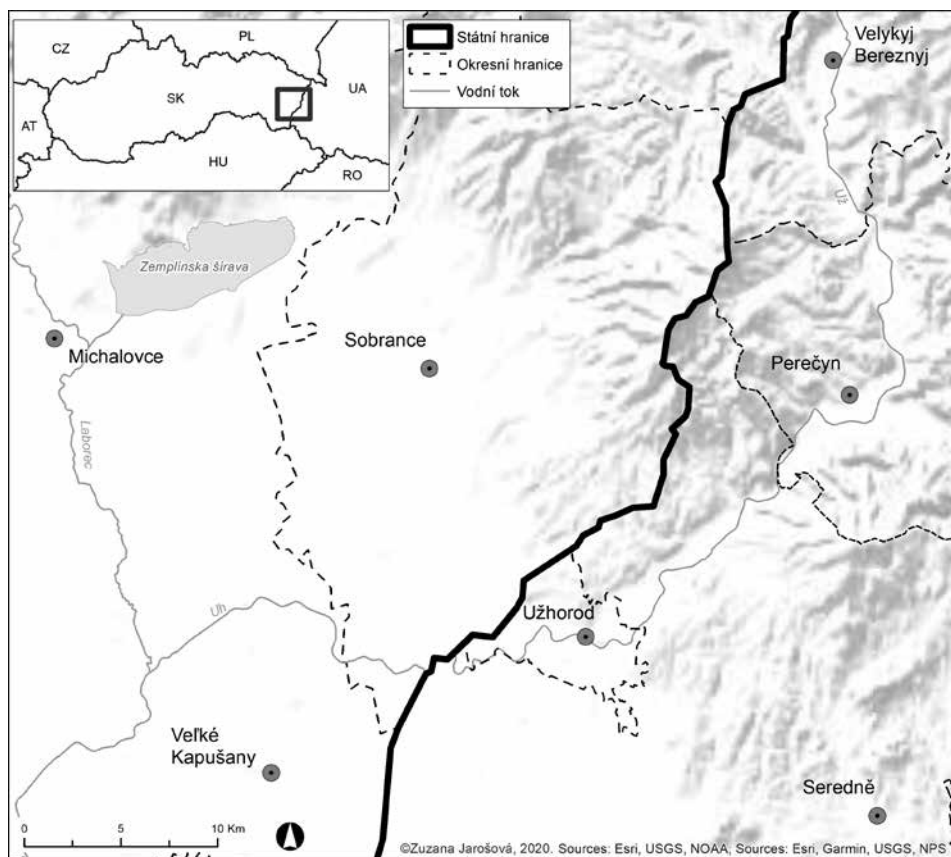
Následující oddíl nejprve představí oba užské regiony se zvláštním zřetelem k situaci tamní romštiny a následně popíše zdroje dat, ze kterých předkládaná práce vychází, i pravopisná specifika používaná pro přepis romských slov. Třetí oddíl je popisem charakteristických lexikálních rysů sdílených celou užskou romštinou, a to v širší dialektologické perspektivě severocentrální romštiny. Hlavní, čtvrtý oddíl se zabývá lokalistickou dialektologií (mikrodialektologií) užské romštiny, a to jak rozdíl mezi západoužským a východoužským regionem, tak rysy, jejichž variabilita nesouvisí se státní hranicí. Součástí čtvrtého oddílu je též stručná

diskuse o nářečních periferiích, lokálních konzervatismech, zastaralých a mrtvých slovech. Závěr se pak pokusí shrnout lexikální evidenci s ohledem na interní klasifikaci užské romštiny. Součástí studie je průběžně i několik ukázkových dialektologických map, které ilustrují různé geolingvistické vzorce probíraných lexikálních rysů.

Lexikální rysy jsou představeny s ohledem na jejich relevanci v romské dialektologii. Za významné kritérium takové relevance lze bezpochyby považovat variaci lexémů z historicky starších vrstev slovní zásoby, tj. slov zděděných z praromštiny a přejímek z dřívějších kontaktních jazyků. Pro mikrodialektologii ohraničeného areálu, jakým je užská romština, je však podstatná i variace zděděných či obecně starších slov se slovy přejatými ze současných kontaktních jazyků, rozličné lexikální inovace a koneckonců i vliv různých kontaktních jazyků, který přispívá k diferenciaci nářečního areálu. Přesto je třeba poznamenat, že tato práce představuje jen výběr takových dialektologicky významných rysů, ale v žádném případě nepodává vyčerpávající přehled o lexikální variabilitě užské romštiny, natož o celé její slovní zásobě.

1 Regiony užské romštiny a metodologie výzkumu

Užská župa se rozkládala na území dnes rozděleném mezi Slovensko a Ukrajinu s malým pruhem na jih od řeky Tisy připadajícím též Maďarsku. S romštinou se na tomto území setkáváme jen na relativně malé části: v severních a centrálních částech slovenského regionu a v několika lokalitách centrální části ukrajinského regionu. Mluvní užské romštiny na obou stranách hranice jsou spřízněny nejen jazykově, ale také společnými příjmeními, zvyky a zejména příbuzenskými vazbami a sociálními kontakty, které jsou v některých rodinách dosud živé anebo nedávno obnovené. Obzvláště v ukrajinských lokalitách zůstávají v kolektivní paměti vzpomínky na uzavření hranice po druhé světové válce, kdy byl do té doby volný pohyb lidí znemožněn a rodinné vazby zpretrhány.

Mapa 1: Oblast užského areálu romštiny a jejího přilehlého okolí

1.1 Západoužský region

Slovenská část bývalé užské župy leží na východě okresu Michalovce (zhruba na východ od řeky Laborec) a na téměř celém území okresu Sobrance s výjimkou jeho severovýchodního cípu. Oblast se dnes běžně pokládá za součást regionu Dolního Zemplína,² a s konceptem užského regionu (Užska) se tak mimo historický a dialektologický kontext na Slovensku téměř nesetkáváme. Etnicky a jazykově je toto území dominantně slovenské kromě jeho nejjižnější části, města Velké Kapušany a jeho okolí, kde převládá maďarské obyvatelstvo. Slovenské jazykové území je z nářečního hlediska součástí makroareálu východoslovenských dialektů,

2 Srov. dokument *Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike* (vydalo Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky roku 2005). Dostupné z: <https://www.mindop.sk/ministerstvo-1/cestovny-ruch-7/legislativa-a-koncepcne-dokumenty/koncepcne-dokumenty/regionalizacia-cestovneho-ruchu-v-sr/regionalizacia-str-1-22-pdf-126-kb> [cit. 2019-11-27].

příčemž do nejzápadnější části, obcí podél cesty z Michalovců do Pavlovců nad Uhom, zasahuje nářečí středního Zemplína, dále na východ je oblast užského nářečí slovenštiny (srov. ASJ; Buffa 1967; Semjanová 1976; Krajčovič 1988). Na jihu a jihovýchodě sobranceckého okresu se z užského dialektu vyjímá oblast tzv. sobrancecké sotáčtiny, která je už některými rysy přechodová k ukrajinštině (Lipták 1969; Čeripková 1995, 1997).

Lokality západoužské romštiny jsou rozprostřeny po etnicky a jazykově slovenském území někdejší užské župy. V jižních obcích, kde převládá maďarská populace, romština už zanikla a všechny generace místních Romů mají za svůj mateřský jazyk maďarštinu. Výjimku tvoří vesnice Liesková (dnes součást obce Krišovská Liesková) na severozápad od Velkých Kapušan, jejíž zanikající romská varieta má však blíž k dolnozemplínskému nářečí Trebišova, Sečovců a Zbehňova, a k užské romštině ji proto neřadím a dále v textu nezohledňuji. V některých lokalitách též žijí Romové přistěhovaní z jiných částí východního Slovenska, kteří si mohou udržovat svou vlastní varietu romštiny. V Podhorodi v okrese Sobrance žije komunita Korytářů (Beášů), jejichž vnitroskupinovým jazykem je rumunština, přestože v širším okolí, ale i na institucionální úrovni, je Podhorod mylně pokládána za obec s mluvčími romštiny (srov. ARK 2019). Sami Korytáři spojení s Romy deklaratorně odmítají.

Mluvčí užské romštiny na Slovensku tedy žijí mezi slovenským obyvatelstvem, jsou od raného věku bilingvní v romštině a slovenštině a slovenština, primárně ve formě lokálních variet, ale skrze školu a média i ve formě standardního jazyka, funguje jako hlavní kontaktní jazyk západoužské romštiny. Sociolingvistická situace romštiny v dané oblasti sice nebyla podrobně mapována, vitalitu jednotlivých variet ale můžeme posoudit na základě výzkumníkovy pozorování během dialektologického výzkumu a informací poskytnutých respondenty. Z nich plyne, že vitalita romštiny je v užských lokalitách na Slovensku velmi různorodá. Z obcí, kde byl prováděn sběr dat (viz Mapa 2), je romština nejvíce na ústupu v Blatných Remetech, což se může zdát jako jistý paradox, jelikož se jedná o vesnici s největším procentuálním zastoupením Romů na užském území, kde dnes Romové tvoří 99 % obyvatel (ARK 2019). Nejběžnějším komunikačním prostředkem je však v Blatných Remetech slovenština a romsky zde umí jen starší a část střední generace, přičemž i ty se mezi sebou zpravidla dorozumívají už jen slovensky. Naopak ve většině lokalit dialektologického výzkumu je romština vitální a stále předávána dětem, přinejmenším v Pavlovcích nad Uhom, Bajanech, Jovse, Sobrancích a Kolibabovcích. Do jisté míry to platí i pro Čečehov, Zemplínskou Širokou a Bežovce, kde se však zdá, že si děti jako první jazyk osvojují slovenštinu a různou míru kompetence v romštině nabývají až v pozdějším věku. Z lokalit nezahrnutých do dialektologického výzkumu mluví stále romsky přinejmenším část Romů v Úbreži, Ostrově a Kristech v okrese Sobrance, zatímco ve velké části užských obcí michaloveckého okresu, například v Jastrabie pri Michalovciach, Iňačovcích, Palíně, Stretavě a Senném romština podle dostupných

informací zaniká. V některých jiných obcích oblasti pak romština zanikla už dávno a romsky zde neumí ani nejstarší generace místních Romů, např. v Lúčkách v okrese Michalovce a v Orechové v okrese Sobrance, a také v obcích na severozápadě užské župy, v lokalitách Trnava pri Laborci a Vinné. Romština rovněž zanikla v zemplinských obcích na západ od užské hranice zhruba na území mezi řekami Ondavou na západě a Laborcem na východě a zároveň na jih od Michalovců.

1.2 Východoužský region

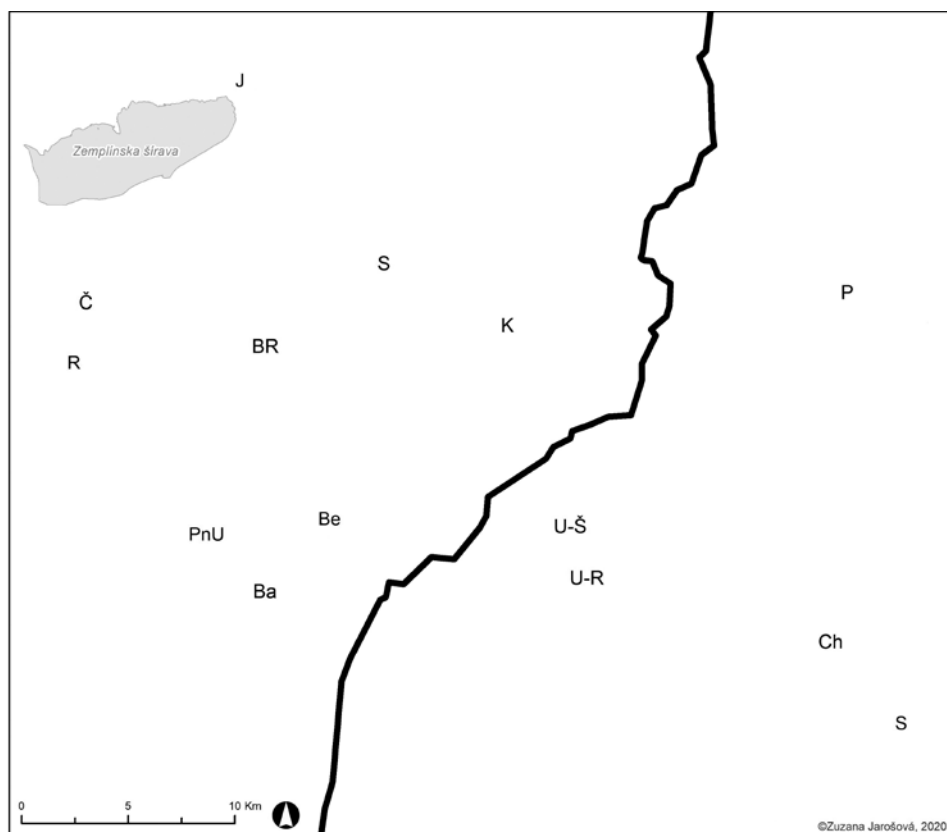
Větší část někdejší užské župy dnes patří Ukrajině, kde tvoří nejzápadnější část Zakarpatské oblasti a potažmo celé Ukrajiny, pokrývající území velykoberežňanského, perečynského a většiny užhorodského rajonu (okresu), včetně měst oblastního významu Užhorod a Čop. Místní obyvatelstvo je etnicky, kulturně a jazykově převážně východoslovanské a dnes se většinou deklaruje jako Ukrajinci. Lokální východoslovanské jazykové variety se zpravidla klasifikují jako užské variety středozakarpatského dialektu jihozápadní ukrajinštiny (např. AUM; Dzendzelivs'kyj 1958–60), popřípadě jako jihokarpatské dialekty ukrajinštiny (Pan'kevych 1938) anebo variety podkarpatské rusínštiny (Pugh 2009). Na jih od Užhorodu převažuje maďarská populace, přičemž maďarská etnicko-jazyková hranice je pokračováním té ze Slovenska. Na některých místech dosud žije i výrazná slovenská menšina (srov. Bartko, Dzendzelivska a Lipták 1998; Čáni, ed. 1998) a zvláště v Užhorodě se lze setkat i s ruskou menšinou a potomky přistěhovalců z různých částí bývalého Sovětského svazu.

S romsky mluvícími komunitami se na tomto území setkáváme jen v jeho centrální části v několika málo lokalitách (viz též Mapa 2): v Užhorodě, někdejším župním sídle a dnes správním centru celého Zakarpatí při hranicích se Slovenskem, v Perečyně, okresním městě na sever od Užhorodu, ve vesnici Chudľovo východně od Užhorodu a v sousedním městysi Seredně dál na jihovýchod (srov. Beníšek 2017a). V Užhorodě se z historického, etnografického (emického) a koneckonců i dialektologického hlediska můžeme setkat se dvěma hlavními komunitami zdejších Romů. Jednak jsou to vlastní užhorodští Romové, jejichž předci žili minimálně do začátku 70. let 20. století na severu města ve čtvrti Šachta v romské osadě nazvané *Močāra*. Druhou skupinou jsou Romové z někdejší vesnice Radvanka, která byla po druhé světové válce přičleněna k Užhorodu a dnes tvoří městskou čtvrť, kde žije asi většina Romů v Užhorodě.³ V nížinách na jih a jihovýchod od Užhorodu a Seredně Romové mluví maďarsky, přičemž maďarsko-jazyční Romové tvoří většinu Romů na Zakarpatí (srov. Braun, Csernicskó a Molnár 2010). Naopak na hornatém severu

3 V této stati zmiňuji obě části Užhorodu samostatně pouze tehdy, pokud se v romských varietách jejich komunit diskutovaný lexikální rys liší. Ve většině případů, kdy byl na Radvance i u Romů ze Šachty (Močāru) zaznamenán v určitém významu společný lexém, odkazuji k oběma varietám společně jako k lokalitě Užhorod.

a severovýchodě bývalé užské župy, ve vesnicích perečynského rajonu a ve městě Velykyj Bereznyj, Romové po generace mluví jen ukrajinsky (srov. už Steiner 1939). V oblasti jsou též přítomny rumunsky mluvící korytářské (beášské) komunity, ke kterým se zde odkazuje ukrajinským označením *volochy* „Valaši“ (srov. Zan 2013: 11–12).

Mluví východoužské romštiny charakterizuje komplikovanější jazyková situace i vyšší míra multilingvismu než mluví západoužské romštiny. Hlavními druhými jazyky jsou tu východoslovanské jazyky, a to nejen lokální variety ukrajinštiny, ale i ruština. Pro část mluvčích především v Užhorodě je druhým jazykem i maďarština a někteří příslušníci starší generace mají různou míru kompetence ve slovenštině. Slovenština fungovala přinejmenším v Užhorodě až do druhé světové války jako hlavní druhý jazyk Romů a mluvčí slovenštiny žili díky příbuzenským vazbám a sňatkům se slovenskými Romy ve všech lokalitách východoužské romštiny. Pokud jde o vitalitu, východoužská romština zůstává ve všech zmiňovaných lokalitách, v Užhorodě, Perečyně, Chudľovu i Seredně, živým prostředkem komunikace napříč generacemi a děti si ji stále běžně osvojují jako svůj první jazyk.

Mapa 2: Lokality dialektologických dat užské romštiny (Č Čečehov, R Rebrín, PnU Pavlovce nad Uhom, Ba Bajany, J Jovsa, S Sobrance, BR Blatné Remety, Be Bežovce, K Kolíbabovce, U-Š Užhorod-Šachta, U-R Užhorod-Radvanka, P Perečyn, Ch Chudľovo, S Seredně)

1.3 Sběr dat

Tato práce je založena na datech získaných v letech 2009 až 2019 v lokalitách rozprostřených po celém užském území, kde se severocentrální romštinou dosud mluví (viz Mapa 2). V okrese Michalovce to byly lokality Čečehov, Rebrín (součást obce Zemplínska Široká), Pavlovce nad Uhom, Bajany a Jovsa; v okrese Sobrance to byly obce Sobrance, Blatné Remety, Bežovce a Kolibabovce. Ze Zakarpatské Ukrajiny data pocházejí z lokalit Radvanka a Šachta, které jsou obě součástí města Užhorod, a dále z obcí Perečyn, Chudľovo a Seredně. Zatímco lokality na Slovensku představují pouze částečný, avšak regionálně reprezentativní, vzorek lokalit užské romštiny, na Zakarpatí jsou zmiňované obce jediné, kde se daným dialektem romštiny mluví, a představují tak vzorek z hlediska regionální dialektologie vyčerpávající (viz 1.2). Data z ostatních severocentrálních dialektů pocházejí, není-li uvedeno jinak, z dialektologických výzkumů posledních desetiletí, především z výzkumných projektů realizovaných v letech 2008–2013, v rámci kterých byla získána i část dat pro užskou romštinu.⁴

Jazykový materiál je primárně založen na překladové elicitaci vět jazykových dotazníků, zejména některé z verzí dotazníku pro dokumentaci romštiny ve střední Evropě (LQCR), ale z části i vlastních materiálů autora. Elicitačním jazykem překladových dotazníků byla ve slovenských lokalitách standardní slovenština, na Zakarpatí standardní ukrajinština, v menší míře i ruština. Dotazníková data byla doplněna i o různě dlouhé spontánní řečové promluvy a metajazykové poznámky mluvčích, které se v případě lexika týkají například hodnocení vitality konkrétního slova v příslušné lokalitě. Zejména u zakarpatských variet byly do analýzy zahrnuty i narativy a data získaná během dlouhodobého výzkumu autora pro účely doktorského projektu, během kterého autor trávil v prostředí mluvčích východoužské romštiny více než půl roku (srov. Beníšek 2017a). Některé údaje týkající se východoužských variet tak vycházejí i z pozorování autora a jeho výzkumných poznámek.

Konzultanti dialektologického výzkumu byli vybíráni tak, aby jejich idiolekt bylo možné považovat za reprezentativní pro danou lokalitu, tedy se v příslušné lokalitě narodili, vyrostli v ní a v ideálním případě z dané lokality pocházeli i alespoň jeden z jejich rodičů. Jen v některých odůvodněných případech bylo od tohoto ideálu upuštěno. Například v Bajanech byla jednou z konzultantek žena narozená v době druhé světové války v jižněji položených Vojkovicích, kde však místní Romové mluví jen maďarsky, a konzultantka se tak romsky naučila až

⁴ Jde o projekty financované Grantovou agenturou ČR, které byly koordinovány Viktorem Elšíkem: *Přejímání a difuze gramatických struktur: česká a slovenská romština v kontaktu* (2008–2010), na kterém se autor podílel jako terénní výzkumník, a *Jazykový atlas centrální romštiny* (2011–2013), na kterém byl autor zaměstnán jako spoluřešitel.

v Bajanech, kam se provdala. Kromě Kolibabovců, odkud všechna data pocházejí od jediné mluvčí, bylo ve všech lokalitách konzultováno mluvčích několik, a ti navíc zpravidla reprezentovali různé generace. V některých lokalitách se elicitace účastnilo vedle hlavního respondenta více členů rodiny, v některých se výzkum odehrával v různých dnech v různých rodinách. Věkově byli konzultováni mluvčí od 17 let po sedmdesátníky.

1.4 Poznámky k fonologii a přepisu

Přepis romských slov se snaží zachytit některé fonologické zvláštnosti užských variet, ale vzhledem k orientaci na lexikální a nikoli foneticko-fonologickou problematiku se nepouští do zápisu fonetických detailů. Vycházím z české a slovenské ortografie a mezinárodních akademických standardů pro zápis romštiny (např. Matras 2002), podle nichž nezapisuji neznělou uvulární frikativu spřežkou ⟨ch⟩, ale ⟨x⟩, např. *axalol* „rozumí“, čímž se můj zápis liší i od standardizovaného slovensko-českého pravopisu severocentrální romštiny (Hübschmannová a kol. 2006). Charakteristickým rysem celé užské romštiny je diftongizace dlouhých středových vokálů, kterou podobně jako Lípa (1963) ve svém popise hornozemplínské romštiny zaznamenávám jako kombinaci vokálu a konsonantu ⟨ej⟩ či ⟨ov⟩, např. *jejva* [jeɪva] (< **jěva*) „zadarmo“, *fovros* [foʊros] (< **fōros*) „město“. Obdobná segmentace dlouhých vokálů se objevuje i u zavřených vokálů, např. *idž* ~ *ijdž* „včera“, *būti* ~ *buvti* „práce“, zejména ve východoužských varietách, zčásti i v západoužských, kde však pozorujeme i tendenci k jejich krácení (*idž*, *buři*). Charakter monoftongu se naopak udržuje u dlouhého otevřeného /ā/, jehož fonologicky platnou délku značím vodorovnou čárkou (makronem), např. *bār* „plot“ (versus *bar* „kámen“). Dlouhé /ā/ je opět charakteristické pro variety na Zakarpatí, zatímco na slovenské straně má sklon splývat s krátkým /a/. Pravidelný přízvuk, který je v celé užské romštině na předposlední slabice, neznačím, ale čárkou (akutem) nad samohláskou zaznamenávám nepravidelný přízvuk u slov východoslovanského původu, např. *tumán* „mlha“. Specifickým rysem západoužských variet je existence alveolopalatálních frikativ /š/ [ɕ], /ž/ [ʒ] ve slovech přejatých z východoslovenských dialektů, např. *mušinel* „musí“, které ve východoužské romštině splynuly s postalveolárními (až retroflexními) /š/ [ʂ], /ž/ [ʐ] (*mušinel*). Ve východoužských varietách se však setkáváme s řídkými palatalizovanými sykavkami /s'/ [sʲ], /z'/ [zʲ] v některých slovech východoslovanského původu.

2 Sdílené lexikum

Užské variety romštiny sdílí podstatnou část své slovní zásoby. Ta v první řadě zahrnuje nejstabilnější okruh nativních indoárijských i přejatých asijských a řeckých etym, která představují praromské dědictví (proto „slova zděděná“) a s jejichž kognáty se setkáváme prakticky ve všech nářečních větvích romštiny. Tyto široce sdílené konzervatismy zpravidla představují nejfrekventovanější jádro slovní zásoby, např. *kher* „dům“, *drom* „cesta“, *baro* (*bāro*) „velký“, *dža-* „jít“, *ker-* „dělat“ apod., a pro účely naší stati nejsou relevantní.⁵ Pozornost je v této sekci věnována těm lexikálním rysům užské romštiny, které v rámci romštiny vykazují nějakou míru nářečního omezení, přičemž i toto omezení může mít různé stupně v závislosti na rozšíření daných jevů. Následující části tak probírají nejprve lexikální specifika severocentrální romštiny, poté specifika omezená na východní makroareál severocentrální romštiny a nakonec lexikální osobitosti užské romštiny, které jsou i v rámci východní severocentrální romštiny ohraničenější. Diskutované rysy se omezují jen na vybrané charakteristiky a zdaleka nejsou vyčerpávající.

2.1 Severocentrální romština

Užská romština je součástí nářeční větve tzv. severocentrální romštiny, jedné ze dvanácti skupin, do kterých lze klasifikovat dialekty romštiny (srov. Elšík a Beníšek 2020). Severocentrální romština zahrnuje romské dialekty Slovenska (kromě částí jihozápadního a jižního Slovenska), kterými se dnes mluví i na území Česka, dialekty předválečných česko-moravských Romů a dialekty v přilehlých částech jihovýchodního Polska a západní Ukrajiny. Definovat lze severocentrální romštinu na základě izoglos, které ji oddělují od okolních nářečních skupin a zvláště pak od romštiny jihocentrální, která se severocentrální romštinou bezprostředně sousedí a je s ní často asociována (srov. Boretzky 1999, 2007; Elšík, Hübschmannová a Šebková 1999; Boretzky a Igla 2004: 255–261). Většina těchto izoglos se však týká fonologie a gramatiky, zatímco v lexiku stěží narazíme na rysy, například lexikální a sémantické inovace a osobité lexémy, které by charakterizovaly severocentrální dialekty všechny a zároveň byly severocentrální romštině exkluzivní. Lexikální rysy rozšířené v celé severocentrální romštině mají zpravidla přesah i do okolních nářečních skupin a naopak některé zdánlivě typické lexikální rysy severocentrální romštiny nemusejí vůbec charakterizovat severocentrální dialekty všechny. Z charakteristického typu vybočují zvláště některé dialekty mluvené v periferních oblastech severocentrálního kontinua, včetně oblastí přiléhajících k jihocentrální romštině (srov. též Elšík v tomto čísle).

⁵ Fonologická variace lexika není předmětem našeho zkoumání.

Jistý lexikální charakter severocentrální romštiny přesto podat lze. Tuto nářeční skupinu například vystihuje zachovávání jistých etym a ztráta jejich (částečných) synonym, která můžeme rekonstruovat pro praromštinu, např. zachovávání *dara-* „bát se“ (a ztráta **traša-*), *paliker-* (*paliker-*, *pajiker-*) „děkovat“ (**najis*) a *tav-* „vařit“ (**kerav-*). Dále severocentrální romština konzervuje jistá etyma, která se ztratila z některých jiných nářečních větví, anebo se v nich objevují v posunutých významech, např. slovesa *dživ-* „žít“, *uxtj-/xutj-* (v užské romštině *xutj-*) „skočit“, *uštj-* (*uštj-*) „vstát“ a *vaker-* „mluvit“. Charakteristickým rysem je i existence složených sloves *denaš-* „utíkat, prchat“ (z původní imperativní kolokace **de naš* „dej se na úprk“), *lidža-* „odnést, odvést“ (srov. Beníšek 2013) a zřejmě též *xud-* „chytit“ (< **uxtid-*; srov. Boretzky a Igla 2004: 215; Boretzky 2012b: 30; Elšík 2020: 178). Severocentrální romštinu (spolu se severovýchodní) též definuje izoséma substantiva *skamin(d)* „stůl“ oproti jihocentrálnímu a vlašskému „židle“ (z řeckého *σκαμνί* (*skamni*) „podnožka, stolička“; srov. Boretzky 2012a: 14). Dále severocentrální dialekty sdílí několik starších přejímek z evropských jazyků, např. *kleja* „klíč“ zřejmě z arumunského zdroje (srov. arumunské *cljai*, *cljeai*), *rokla* „sukně“ z jihoslovanských jazyků (srov. srbochorvatské *roklja*) a *dilos* „poledne“ a *fadřin-* „mrznout, trpět zimou“ z maďarštiny (*dél*, *fagy*). Společnou všem severocentrálním dialektům je v neposlední řadě i ztráta praromských pohybových sloves **inklj-/nikl-* „vyjít“, **inkal-/nikal-* „vyndat“, **uhlj-* „sejít“, **uklj-* „vystoupat“, **nakb-* „projít, minout“, **lad(aw)-* „naložit“ a některých dalších praromských etym (srov. též Boretzky 2012b: 96, 113).

2.2 Východní makroareál

Omezeněji v rámci severocentrální romštiny sdílí užská romština rysy s dialekty na východním Slovensku, a lze ji tak pokládat za součást skupiny nářečí, která se občas popisuje jako „východoslovenská romština“ (srov. Boretzky a Igla 2004; Boretzky 2012b), jejíž slovní zásoba je solidně zdokumentována slovníkem Hübschmannové, Šebkové a Žigové (1991). S blízce příbuznými dialekty se dále setkáváme v přílehlých částech jihovýchodního Polska (srov. Rozwadowski 1936; Elšík 2012) a v části ukrajinské Haliče (Beníšek 2014, 2017b). Společné rysy těchto dialektů nám dovolují postulovat východní severocentrální romštinu jako nářeční makroareál ohraničený izoglosami, které jej oddělují od západního makroareálu severocentrálních dialektů. Hranice mezi oběma makroareály je však vzhledem k existenci nářečního kontinua více či méně pozvolná. Řada izoglos oddělujících východní dialekty probíhá mezi Liptovem a Spiší na severu a Gemerem a Turňou na jihu, některé typicky východní rysy ale začínají už na Liptově a/nebo Gemeru, a některé se naopak objevují až na Abově anebo dokonce až na Šariši (srov. též Elšík 2012). Nářeční hranice a s tím spjaté otázky podrobné dialektologické klasifikace však nejsou předmětem tohoto textu. Zde za východní makroareál

severocentrální romštiny pokládám dialekty Spiše, Turni, Abova, Šariše, Zemplína, slovenského i ukrajinského Užska a dále severocentrální dialekty jihovýchodního Polska a ukrajinské Haliče. Není-li uvedeno jinak, týkají se rysy charakterizované jako „východní severocentrální“ dialektů v právě těchto oblastech.

Část izolex, které východní severocentrální romštinu vydělují od dialektů západních, se vztahuje k rozdílné selekci praromského dědictví, kdy se ze sady několika praromských etym příbuzného významu v každém makroareálu zachovalo jen jedno, často v sémanticky rozšířeném významu, na úkor ostatních. Tak například pro praromštinu můžeme rekonstruovat dvě slova pro „psa“: vedle obecného **džukel* indoárijského původu i arménskou přejímku pro „štěně“ a „mladého psa“ **rikono* (Boretzky 1995: 143). Zatímco západní dialekty zdědily *džukel* a ztratily *rikono*, východní severocentrální dialekty mají v zobecněném významu „pes“ naopak *rikono*, popřípadě fonologickou formu *rukono*, která je typická i pro užskou romštinu (vedle perečynského *rokono*). V podstatě identickou distribuci má i izolexa oddělující adjektivum *sapano* „vlhký, mokrý“ v západních dialektech od východního severocentrálního *cindo* (z praromského **kindo*; srov. Tálos 1999: 239–240, 251 k etymologii obou zděděných adjektiv) a dále izolexa adverbia pro „ráno“, která odděluje západní *ratába* (z instrumentální formy „s nocí“) proti východnímu *tosar(l)a* (*tosára*) řeckého původu. Poněkud širší distribuci vykazuje sloveso typické pro východní dialekty *labar-* „pálit“, které dosahuje až na Liptov, Gemer, Horehronie a dokonce i Tekov, oproti západnějšimu a etymologicky méně problematickému *thar-*. Naopak indoárijské temporální adverbium *idž* (*idž*, *ijdž*) „včera“ je v rámci východní severocentrální romštiny omezenější, neboť nezahrnuje část spišských a šarišských variet, ačkoli se s ním na druhou stranu setkáváme na Gemeru. V západní severocentrální romštině se ve významu „včera“ používá slovo pro „zítra“ *tajsa* (srov. Boretzky a Igla 2004: 198–200).

Ve východních severocentrálních dialektech jsou dále živá některá slova zděděná z praromštiny, která byla v západním makroareálu nahrazena nedávnými přejímkami anebo lexikálními inovacemi, např. *malá* (*māla*) „pole“, *dĩndardo* (*dĩndardo*, *džĩndžardo*) „dlouhý“ (mimo turnansko-abovskou romštinu) a *ispid-* „tlačit, strčit“. Existují ale i opačné případy, kdy se zděděné slovo zachovalo jen v západní severocentrální romštině, zatímco na východě chybí, například indoárijské slovo pro „zajíce“ *šošov* (v užské romštině podobně jako jinde na východním Slovensku je slavismus *zajacos* či *zajacis*). Spolu se slovy zděděnými z praromštiny a společnými lexikálními inovacemi jsou pro východní severocentrální romštinu charakteristické i některé společné přejímky z evropských jazyků, bez ohledu na jejich různou nářeční distribuci, která často zasahuje i do části západního makroareálu. Neznámého původu, ale zřejmě založené na slovanském (jihoslovanském?) substantivu *sluga*, je slovo pro „vojáka“ *slugadīs* (v Užhorodě a Perečyně s metatezí *sugladīs/sugladīs*). Sdílené hungarismy východních severocentrálních dialektů zahrnují, mimo jiné, substantiva *sombat* „sobota“ (z maď. *szombat*) a *žeba* „kapsa“ (*zseb*), adjektivum

šargo (*šārgo*) „žlutý“ (*sārga*) a četná slovesa, např. *figin-* „viset“ (*függ*), *bordin-* „nosit“ (*bord*), *livin-* (*vilin-*, *luvin-*, *juvin-*) „střelit“ (*lő*, *löv-*, dial. *lűv-*) aj. Ze společných severoslavismů jsou to pak zvláště slova pocházející z východoslovenských dialektů slovenštiny, z nichž některá mají i přesah do okolních jazyků (polštiny, ukrajinštiny), např. adjektivum *peršo* „první“.

Typickou izosémou ohraničující východní makroareál, ale bez většiny polských a haličských dialektů, je sloveso *xud-*, které vedle základního „chytit“ a druhotného „dostat“ zde nabývá též významu „začít“. Dalším příznačným východním rysem, avšak bez větší části spišských, turňanských a abovských dialektů, je sloveso *mor-* ve významu „mýt“ z původního „třít“. Předpokládá se, že tento sémantický posun se do příslušné části severocentrální romštiny rozšířil ze severovýchodní romštiny, tj. z dialektů polských, ruských a pobaltských Romů, v rámci kterých mohl vzniknout kontaktem s ruštinou na podkladě polysémie ruského *stirat'* „stírat, práť“ (Boretzky 2007: 320). Dialekty od Spiše a Abova dále na západ zachovávají ve významu „mýt“ původní *thov-*, avšak s *mor-* se znovu setkáváme na severozápadním Slovensku (na Kysucích a Horním Pováží), které bylo zřejmě v tomto ryse zasaženo nářeční difuzí ze severovýchodní romštiny podobně jako dialekty na východě.

2.3 Užský areál

Slovenský i ukrajinský region užské romštiny spojuje množství omezenějších lexikálních specifik. Ta sice nejsou zpravidla výlučně užská, ale jejich distribuce ani zdaleka nepokrývá celý makroareál východních severocentrálních nářečí, a nelze je proto pokládat za rysy typické pro východní severocentrální romštinu.

Asi nejvýznačnější celoužskou lexikální inovací je substantivum *texan* „jídlo, pokrm“, které vzniklo nominalizací infinitivní fráze *te xan* „jíst“. Ve všech užských varietách je *texan* plně sklonné substantivum s oikoklitickou flexí (PL *texana*) a odvozenými tvary (např. zdvojnásobenou *texanoro*). Forma *texan* zasahuje i do několika přilehlých zemplínských lokalit směrem na severozápad (Michalovce, Strážske, Humenné) a coby nesklonné jméno používané jen v nominativu se objevuje i v několika dalších varietách na Zemplíně. Původní romská formace pro „jídlo“ *xaben*, která představuje deverbální odvozeninu od kořene *xa-* „jíst“, v užské romštině téměř absentuje; doložena je pouze ojedinělými výskyty v Pavlovcích nad Uhom a v Blatných Remetech. Na Zakarpatí se pak *xaben* neobjevuje nikde a konzultovanými mluvčími je pokládáno za cizí slovo. To, spolu s distribucí *texan* pokrývající celou užskou romštinu, by mohlo naznačovat, že původním centrem této inovace je někdejší župní sídlo Užhorod lokalizované zhruba ve středu oblasti, odkud se slovo šířilo na všechny strany a přitom postupně vytlačovalo starší lexém. Ze západoužských variet slovo nyní proniká dále na Zemplín.

Nářečně rozšířenější jsou rysy týkající se selekce lexémů z párů dvou zděděných etym, které v daném významu v rámci východní severocentrální romštiny variují. U substantiv je to například pár *dikhlo* x *khosno* pro „šátek“, z nichž užské variety mají *khosno* (od kořene *khos-* „utírat“, tedy zřejmě z významu „utěrka“; srov. Boretzky 2012b: 106), ačkoli v pomezním Čechově alternují obě slova (sousedící zemplínské Michalovce mají *dikhlo*). Mezi slovesy takovou variaci představují páry *phundrav-* x *phuter-* pro „otevřít“ (srov. Boretzky a Igla 2004: 223–224), ze kterého se v užské romštině objevuje jen varianta *phuter-*, a *khañar-* x *rilar-* pro „pšoukat, pouštět větry“, z nichž užskou romštinu vystihuje *khañar-*.

Z dalších nápadných lexikálních charakteristik užské romštiny stojí za zmínku substantivum *šax* pro „zelnou polévku“ (zelňačku), z indoárijského slova, jehož původní význam byl „hlávkové zelí“. Slovo *šax* může být v tomto významu ve východní severocentrální romštině rozšířenější, ale pro jiné dialekty nám chybí data (slovník Hübschmannové, Šebkové a Žigové 1991 slovo nezachycuje). Téměř na celém území je dále živé označení pšenice či obilí historickým kompozitem *žužo-dřiv* (popř. *žužo-dživ*), původně doslova „čistá pšenice“; v klastru variet ohraničených Rebrínem na severozápadě a Užhorodem na jihovýchodě a zahrnujícím Pavlovce nad Uhom, Bajany, Blatné Remety a Bežovce v univerbizované podobě s aferezí *žodřiv*, popř. *žodživ*. Jen v Čechově se vedle *žužo-dřiv* objevuje i samotné *dřiv* bez adjektivního elementu. Adjektivum *žužo* (*žūžo*, *žuvžo*) zůstává v užské romštině živé i samostatně ve svém původním významu „čistý“, na rozdíl od velké části východního Slovenska, kde již bylo nahrazeno slovenskou přejímkou *čisto*. Naopak nikde v užské romštině, podobně jako na Zemplíně, se nesetkáváme se zděděným adjektivem **sasto* „zdravý“, místo kterého je nejen ve slovenském, ale i v ukrajinském regionu slovakismus *zdravo* (viz dále), ačkoli stále existují odvozeniny z původního adjektiva, např. *sasarel* (< **sastjarel*) „uzdravuje“. Typické pro celou užskou a téměř celou zemplínskou romštinu je dále adjektivum *phāri* „těžká“ pro význam „těhotná“ namísto specializovaného **khabni*. Podobně v užské romštině nejsou ani některá zděděná slovesa, která byla nahrazena jinými slovesy v sémanticky rozšířených významech; například ve významu „běžet“ se namísto **prasta-* objevuje *denaš-* „prchat“ a ve významu „oběsit“ se místo **umblav-* objevuje hungarismus *figin-* „pověsit“.

Z adverbálních forem vystihují celý užský areál mimo jiné společná slova pro „málo“ – *frima* z řeckého *θρόμμα* (*thrýmma*) „kousek, odštěpek“ – a pro „trochu“ – *kapka* z východoslovenského slova pro „kapku“ (standardní slovenské *kvapka*). V Jovse, Rebríně, Pavlovcích nad Uhom a v Užhorodě je vedle toho ve významu „trochu“ i nepřijaté *jek(h)naj* (< *jekh naj* doslova „jeden nehet“) a v Čechově redukováná podoba *khvaj* rozšířená ze sousedních Michalovců. Společná všem užským varietám je i přitakávací částice „ano“ *ha/hā*, řidčeji (v Perečyně) *hāt*, z maďarského *hát* „ovšem“.

Užská romština tedy sdílí i některé společné přejímky. Z hungarismů je pro celý areál vedle zmiňované částice pro „ano“ typické sloveso ve zvrtných

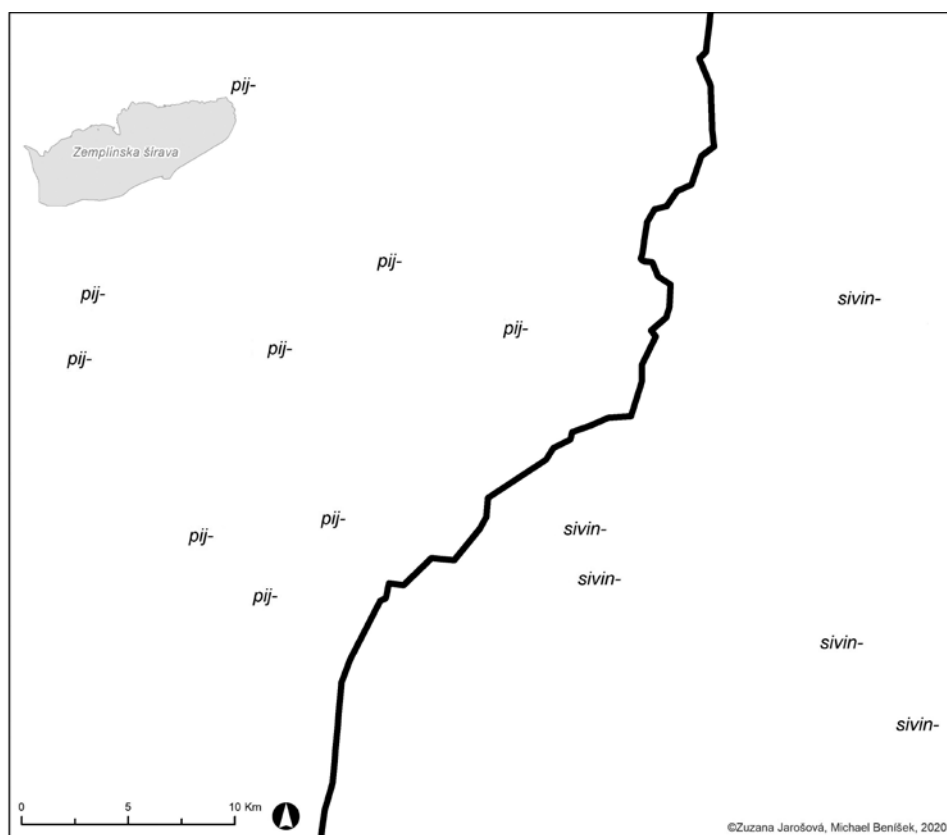
konstrukcích *vesekedin-* (/vesekedin- *pes*) „hádat se“ (rovněž *veskedin-* a na Zakarpatí též *viskidin-*) z maďarského *veszekedik*, vedle řady maďarských přejímek, které spíše pocházejí z lokálních slovanských nářečí, např. *fajta/fajtos* „rod“. Zejména ale užskou romštinu charakterizuje řada sdílených slavismů, ze substantiv např. *pivos* „pivo“ (**lovina* není), z adjektiv *cejlo* „celý“, ze sloves *dumin-* „myslet“. Romská osada se na celém sledovaném území označuje slovem *taboris*, popř. *tāboris* (na Zakarpatí mimo Užhorod též *tābornā*), ze slovanského *tabor*, popř. maďarského *tábor*. Celý užský areál včetně jeho ukrajinské části charakterizují i slavismy, jejichž zdroj lze určit jako slovenský, popřípadě východoslovenský. Na slovenský původ těchto společných přejímek ukazují například podoby založené na slovanských neplnohlasných tvarech, které vylučují východoslovenský zdroj, např. *mrazos/mrāzos* „mráz“ (ze slov. *mráz*, proti tomu srov. ukr., rus. *moroz*), *zdravo* „zdravý“ (ze slov. *zdravý*, srov. ukr., rus. *zdorov-*), popřípadě jiné hláskoslovné rysy, např. *ucjus* „strýc“ (ze slov. *ujec*, jehož ukrajinským kognátem je *vuj(ko)*), *cudzo* „cizí“ (ze slov. *cudzí*, srov. ukr., rus. *čuž-*). Řada sdílených slavismů reflektuje typicky východoslovenské hláskové podoby; např. *cetka* „teta“ (oproti tomu srov. ukr. *titka* a nářeční *t'utka*; Dzendzelivs'kyj I.47), *pondzelkos* „pondělí“, *dzivo* „divoký“, *želenol/želeno* „zelený“, *sudzin-* „soudit“ atd. V neposlední řadě se v užském areálu jak na Slovensku, tak i na Zakarpatí, setkáváme s lexikálními východoslovakismy, například slovem pro „bramboru“ *bandurka* (srov. ASJ.IV.II.39; v ukrajinských nářečích Zakarpatí Dzendzelivs'kyj I.73 v příslušné oblasti zaznamenává jen přejímky maďarského *krumpli*). Zatímco všechny dosud zmíněné slovakismy jsou i na Zakarpatí stále živé, některé další v zakarpatských varietách alternují s ukrajinskými přejímkami a/nebo jsou zastaralé, a tak například pro „hrách“ se vedle *hraxos* objevuje v datech *horoxos* založené na ukrajinské plnohlasné formě (v západoužském regionu jen *hraxos*), pro „mrkev“ se vedle východoslovenského *marxva* objevuje východoslavismus *morkovka* (v západoužském regionu jen *marxva*), ve významu „čtvrtek“ byla od mluvčích starších generací v různých lokalitách běžně zaznamenávána forma *štvar(t)kos* (srov. východoslovenské *štvertok*), od mladších mluvčích jen východoslovanské formy jako *čítvír* či *čtvérk* (v západoužském regionu jen *štvertkos*) apod.

3 Lexikální variabilita

Částí slovní zásoby se mezi sebou užské variety romštiny liší. Některé z těchto rozdílů souvisejí se slovensko-ukrajinskou hranicí, řada rozdílů však nemá ke státní hranici žádný vztah. Lexikální variabilita a její různé geolingvistické vzorce a s ohledem na diachronní aspekt vývoje slovní zásoby jsou tématem následujících šesti sekcí. V nich až na několik výjimek zkoumám jen lokalistickou diverzitu (mikrodialektologii) a nesleduji maximální distribuci popisovaných lexikálních variant za hranicemi užského areálu.

3.1 Rozdíly mezi západoužským a východoužským regionem

Jazykové rozdíly mezi západoužským a východoužským regionem lze zakreslit jako svazky izoglos, které se překrývají se slovensko-ukrajinskou státní hranicí. Zde je třeba hned na úvod podotknout, že západoužské rysy zpravidla mají širší distribuci přesahující do sousedních dialektů romštiny na Slovensku, a ani specificky východoužské rysy nemusejí charakterizovat pouze tento region. Typickou izolexou mezi západoužským a východoužským regionem je například sloveso „kouřit“ (cigarety, dýmku apod.), viz Mapa 3. Všechny užské variety Slovenska používají sémanticky rozšířené indoárijské sloveso *pij-* „pít“, zatímco variety na Ukrajině mají specifické sloveso *sivin-* z maď. *szív* „vdechnout, kouřit“. Přesto ani jedna z těchto variant není omezená jen na dané regiony. Se slovesem *sivin-* se v rámci severocentrální romštiny setkáváme vedle Zakarpátí ještě na úplném severovýchodě Slovenska v hornozemplínských varietách oblasti na sever od Vihorlatu, a dále v haličském dialektu romštiny na jihozápadě dnešní Lvovské oblasti. Zbytek východního makroareálu severocentrální romštiny

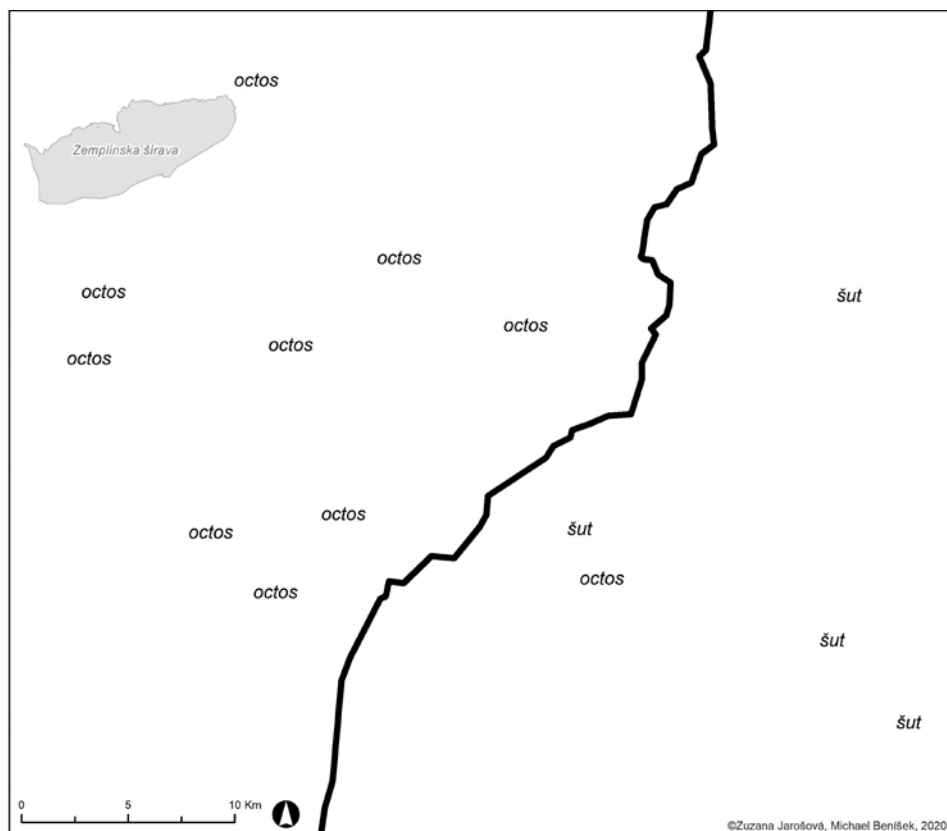
Mapa 3: Sloveso „kouřit (např. cigarety)“

na Slovensku i v Polsku charakterizuje používání slovesa *pij-*, odhlédneme-li od řídkého výskytu současných slovenských přejímek *fajčin-* a *kurin-*. Izolexa *pij-* versus *sivin-*, která se v užském areálu překrývá se státní hranicí, tak dává východoužskou romštinu do souvislosti se severovýchodní periferií severocentrální romštiny, zatímco západoužská romština se tímto rysem shoduje se zbytkem východní severocentrální romštiny.

Další izolexy oddělující slovenské variety od zakarpatských už takovou dialektologickou relevanci ale neunesou. Část rozdílů se týká používání původního romského slova zděděného z praromštiny a novější přejímky ze současného kontaktního jazyka. Zpravidla přitom narážíme na situace, kdy starší romské slovo zachovávají východoužské variety, zatímco západoužské variety jej nahrazují slovem novějším. Například zděděné adjektivum *ňerno* „střízlivý“ se vyskytuje v zakarpatských varietách, ale nikde ve slovenské části Užska, kde je všude doložena pouze východoslovenská přejímka *trižbo*, popřípadě *strižbo* (srov. standardní slovenské *triezvy*, *striezvy*). Většina rozdílů mezi používáním původního a přejatého slova však není ve vztahu k regionální příslušnosti důsledná, přinejmenším pokud jde o distribuci staršího slova a někdy i slova přejatého. Zakarpatské variety jsou obecně lexikálně konzervativnější než variety na Slovensku, nicméně téměř vždy je zděděné východoužské slovo doložené i v některé západoužské varietě. Tak například zděděné substantivum íránského původu *sír* (*sijr*) „česnek“ se udrželo ve všech zakarpatských varietách, zatímco ve slovenské části Užska bylo na většině území nahrazeno lokální slovenskou přejímkou *ceskos*, popř. *cesnakos* ze standardní slovenštiny, ovšem starší slovo bylo ještě zaznamenáno v Čechově, Pavlovcích nad Uhom a Bajanech. Z adjektiv představuje podobný případ praromské etymon **xor* „hluboký“, které se ve formě *xovr* [χovr] také dochovalo ve východoužských varietách, ale jako zastarávající slovo (archaismus) vystupuje i v Pavlovcích nad Uhom, zatímco jinde je buď lokální slovenská přejímka *hľiboko*, anebo ještě častěji obecné adjektivum v rozšířeném významu *baro/bāro* „velký“. Mezi slovesy je ve východoužské romštině stále běžné nepřejaté *khamľuv-* (3sg *khamľol*) „potit se“, které bylo v západoužské romštině nahrazeno východoslovenskou přejímkou ve zvratných konstrukcích *pocin-*, ale *khamľuv-* je přinejmenším pasivně známé i některým mluvčím v Čechově a Bajanech.

Narazit však můžeme i na případy, kdy celou západoužskou romštinu sice charakterizuje jedna společná přejímka a téměř celou východoužskou romštinu původní lexém, ale novější západoužské slovo proniká i na ukrajinskou stranu hranice. V takových případech se velmi často západoužské slovo objevuje u mluvčích z užhorodské části Radvanka, a izolexa mezi starším slovem a přejímkou tak protíná město Užhorod. Indoárijské substantivum *šut* „ocet“ je běžné ve všech zakarpatských varietách kromě Radvanky, která má slovanskou přejímku *octos* charakterizující i celý západoužský region (Mapa 4). Podobně pro „zlato“ zachovávají zakarpatské variety původní indoárijské substantivum

somnakaj (mimo Užhorod častěji ve formě *somnak*), zatímco ve všech slovenských varietách bylo etymon nahrazeno slovenskou přejímkou *zlatos*, která se paralelně se *somnakaj* objevuje i na Radvance.⁶

Mapa 4: Substantivum „ocet“

Některá původní romská slova se vyskytují v obou regionech, ale v jednom z nich – zpravidla opět západoužském – alternují s novějšími slovy. Sloveso *axaluv-* (3sg *axalol*) „rozumět“ je běžné v zakarpatských i slovenských varietách, ale jen ve slovenských mu konkuruje přejaté *rozumín-* (v Sobrancích a Kolibabovcích doloženo jen to). Existují však i případy, kdy se paralelně se sdíleným starším lexémem objevují na obou stranách hranice různé přejímky. Ve významu „začít“ se jak na slovenské, tak na ukrajinské straně hranice setkáváme s nepřejatým slovesem *xud-* (též „chytit“ a „dostat“; viz 2.2), ale vedle toho se používají přejatá slovesa *začín-* (řidčeji *začnin-*) na Slovensku a hungarismus *kezdin-* (z maď.

⁶ V západoužské romštině etymon stále existuje jako součást odvozeného adjektiva *somnakuno* „zlatý“.

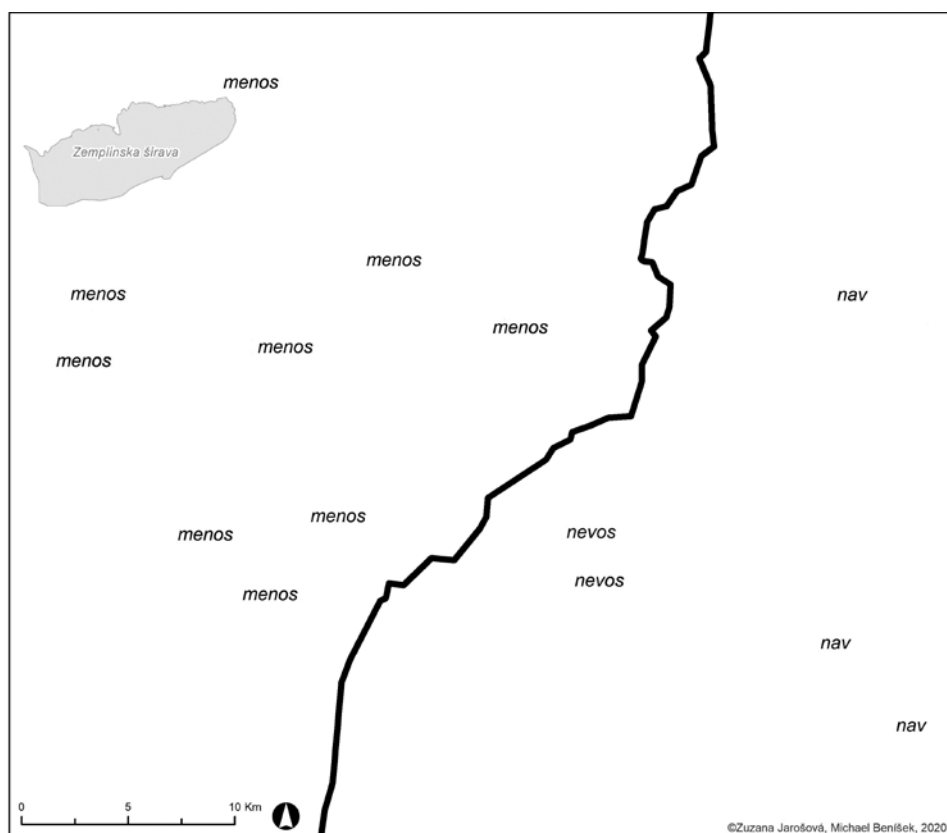
kezd) na Zakarpatí. Dále některé přejímky alternující se staršími slovy jsou v obou regionech zatím řídké anebo omezené jen na některé variety. Vedle stále nejrozšířenějšího slova řeckého původu pro „dědečka“ *papus* se v části západoužské romštiny (v Rebríně, Blatných Remetech, Bežovcích a Kolibabovcích) setkáváme s lokální východoslovenskou přejímkou *dzedus*, na Zakarpatí máme naproti tomu doložen ukrajinismus *dīdus*. Jiné přejímky jsou naopak rozšířenější a postupně vytlačují starší slova, takže např. jiný grecismus *muxľi* „mlha“ byl zachycen už jen v Rebríně, Pavlovcích nad Uhom a Bajanech (*muxji*) a coby archaismus v Užhorodě, zatímco nejrozšířenějším slovem pro „mlhu“ v dnešní západoužské romštině je slovakismus *hmla* a ve východoužské romštině východoslavismus *tumānos* (popř. neadaptované *tumán*).

Materiální přejímky představují největší zdroj rozdílů mezi slovenským a zakarpatským regionem. Charakteristická západoužská přejímka je přitom prakticky vždy slovakismem, společná východoužská přejímka je buď východoslavismem anebo hungarismem, popřípadě kombinující oba zdroje, totiž založená na hungarismu v lokální ukrajinštině.⁷ Takových rozdílných přejímek existují stovky, např. „motyl“: záp. *motilos* versus vých. *lepka* (z maď. *lepke*), „nábytek“: záp. *nabitkos* versus vých. *butros* (z maď. *bútor*, ukr. nář. *butor*), „vajda, mluvčí romské komunity nebo osady“: záp. *vajdas* versus vých. *baronos* (z ukr., rus. *baron*), „žaludek“: záp. *žalutkos* versus vých. *ďomra* (z maď. *gyomor*, *gyomr-*), „modrý“: záp. *belavo* (východoslovenského původu), popř. *modro*, versus vých. *kiko/kijko* (z maď. *kék*), „unavit se“: záp. *unavin- pes* versus vých. *mučín- pes avri* (semikalk ukr. *vymučytysja* „ztýrat se, vyčerpat se“) a od nich odvozená participia pro význam „unavený“: záp. *unavime(n)* a vých. *avri mučime(n)*, „naschvál“ i „naoko“: záp. *nárokom/narokom* (ze slov. *nárokom*) versus vých. *ďirek* (z maď. *direkt*, též ukr. nář.), „pořád“ i „vždy“: záp. *furt* (ze slov. hovorového *furt*) versus vých. *mindig* (z maď. *mindig*) atd. U některých významů, které jsou v jednom kontaktním jazyce kódovány jednoslovnými pojmenováními a ve druhém kolokacemi, se v obou regionech můžeme setkat i s rozdílnými prostředky odrážejícími strukturu ekvivalentů v jejich kontaktních jazycích. Tak například západoužským jednoslovným přejímkám z lokální slovenštiny *bratrancos* a *sestrinka* „bratranec“ a „sestřenice“ odpovídají v celé východoužské romštině semikalkované kolokace *dvojúridno phral* a *dvojúridno pheň* podle ukrajinského *dvojuridnyj brat* a *dvojuridna sestra*.

Někdy jeden z regionů charakterizuje jedna společná přejímka, zatímco v druhém se objevuje více slov, obvykle ve specifické distribuci. U západoužské variace jde zpravidla o přejímky nářečních nebo kolokviálních slovenských forem. Například pro „vězení“ se téměř ve všech slovenských varietách používá slovo *basa*, ale v Čechově *cemňica*, které je jinak typické pro dolnozemplínskou romštinu

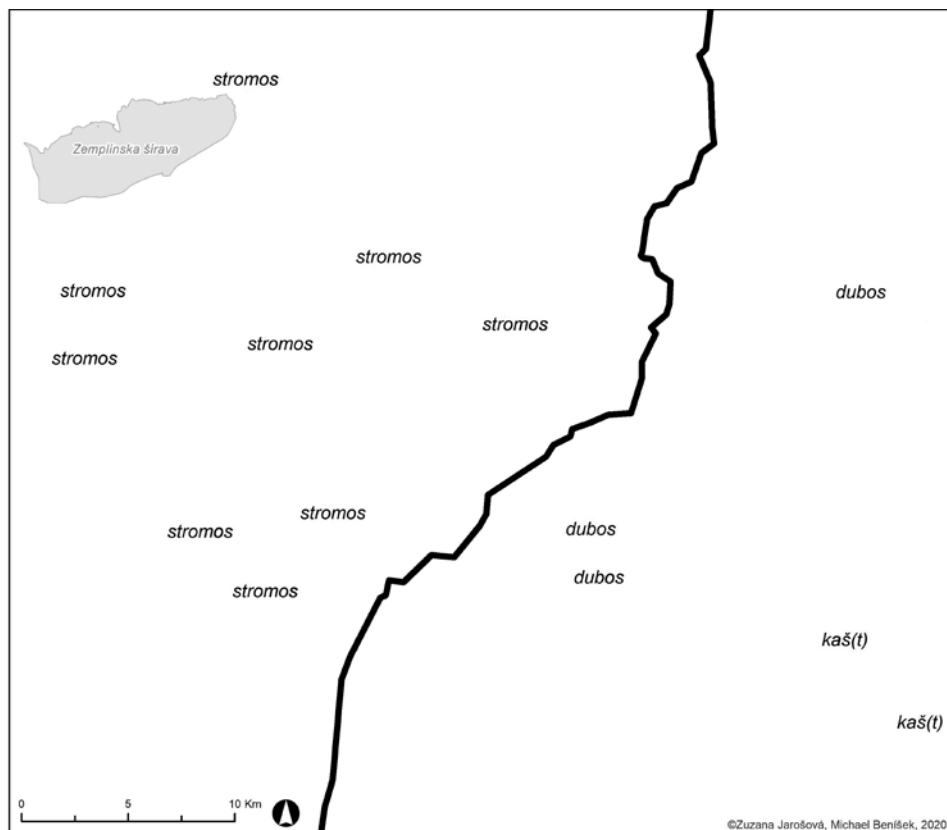
⁷ K výzkumu hungarismů ve východoslovenských nářečích Zakarpatí srov. z poslední doby např. Baran' (2010); Tkač (2008); Toder a Toder (2016).

a do Čečehova zasahuje ze sousedních Michalovců. Všem zakarpatským varietám je naproti tomu společná jedna východoslovanská přejímka *turma*. Rozšířenější jsou však případy, kdy západoužské variety spojuje jedna sdílená přejímka, zatímco východoužský region charakterizuje variace dvou i více slov, např. u slov pro „jméno“ a „strom“ (Mapy 5 a 6). Ve významu „jméno“ se původní indoárijské *nav* stále objevuje v Perečyně, Chudľovu a Seredně na Zakarpatí, zatímco v Užhorodě je hungarismus *nevos* (z maď. *név*, *nev-*) a ve všech slovenských varietách slovákismus *menos*. Podobně pro „strom“ mají všechny slovenské variety slovenskou přejímku *stromos*, Užhorod a Perečyn původně rodové označení *dubos* „dub“, které se zde sémanticky rozšířilo na strom obecně, a Chudľovo a Seredně nepřejaté slovo pro „dřevo“ *kaš* (PL *kašta*), které odráží kalk polysémie slov pro „strom“ a „dřevo“ ve východoslovanských jazycích (srov. ukr., rus. *derevo*) i v maďarštině (*fá*). Jinak východoužská nářeční variace zpravidla zahrnuje materiální přejímky východoslovanského a maďarského původu, např. *barātos* „kamarád“ (z maď. *barát*) především v Užhorodě, ale doložené i v Perečyně a v Chudľovu, a *cimboras* z lokální ukrajinštiny, do které se slovo dostalo také z maďarštiny (srov. maď.

Mapa 5: Substantivum „jméno“

cimbora „kámoš, kumpán“), všude mimo Užhorod; západoužský region má jen slovákismus *kamaratos*. Řídké nejsou ani případy alternací více než dvou slov ve východoužské romštině. Pro „vlak“ máme na slovenské straně hranice doloženou jen slovenskou přejímku *vlakos*, na ukrajinské je rozšířen východoslavismus *pojizdos*, ale v Užhorodě též hungarismus *vonatos* (z maď. *vonat*) a vedle toho se ve všech východoužských varietách používá i výraz *mašina*. Ten je znám i z romských dialektů na Slovensku, ale kupodivu ne z užské části Slovenska (srov. níže 3.2 pro slovo *mašina* ve významu „kamna“ a Mapa 11). Více k nářeční variaci v rámci jednotlivých regionů viz následující sekce.

Mapa 6: Substantivum „strom“

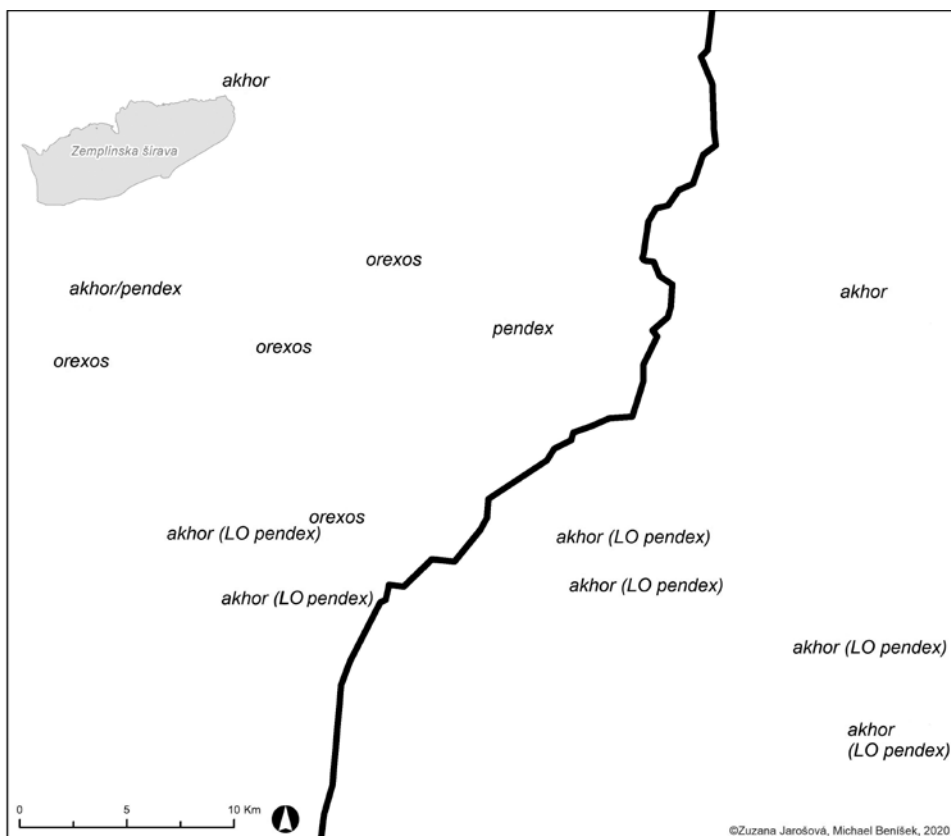
Oba regiony úžské romštiny dále odlišují některé kalkované nebo semikalkované slovní formy utvořené podle modelu odlišných kontaktních jazyků. Ve významu „dostat se (někam)“ se na Slovensku objevuje zvrtná konstrukce se slovesem „dostat“ a fakultativní přejatou předponou *do-*, tedy *(do-)xud- pes* podle slovenského *dostať sa*. Na Zakarpátí vystupuje ve stejném významu semikalk *po-per-* [po-padnout] podle ukrajinského *po-pasty* a ruského *po-past'*. V jiných

případech se v jednom regionu v jistém významu objevuje slovo širšího významu, které kalkuje polysémii ekvivalentu v kontaktním jazyce, zatímco ve druhém regionu je ve stejném významu specifický lexém, ať už zděděný nebo přejatý. Význam „telefonovat“ je na Slovensku vyjádřen slovesem širšího významu *vičín-* „volat, jmenovat, zvat“ (srov. slov. *volat'* i české *volat* ve významu „telefonovat, volat někomu“), ale v zakarpatských varietách se používá specifická východoslovanská přejímka *zvoňin-* (srov. rus. *zvonit'*, ukr. *dzvonyty*). Naopak ve významu „stát (o ceně), mít cenu“ všechny západoužské variety zachovávají specifické indoárijské sloveso *mol*, zatímco ve východoužské romštině bylo *mol*/vytláčeno slovesem *terđu-* (3SG *terdoľ*) „stát (ve vzpřímené poloze), setrvávat“, podle polysémie slovesa „stát“ ve slovanských jazycích (ne však ve standardní ukrajinštině). Za charakteristickou východoužskou sémantickou inovací lze pokládat i sloveso *dživ-* „žít“ používané ve významu „bydlet“, opět podle východoslovanského modelu (srov. ukr. *žyty* „žít“ i „bydlet“), ačkoli s významem „bydlet“ se u slovesa *dživ-* setkáváme i v Pavlovcích nad Uhom (ověřeno nezávisle na sobě různými mluvčími). Jinak všechny slovenské variety včetně Pavlovců nad Uhom zachovávají ve významu „bydlet“ sloveso *beš-*, které všude znamená též „sedět“, zatímco na Zakarpatí se *beš-* ve významu „bydlet“ objevuje opět jen na Radvance a jinde má jen význam „sedět“.

3.2 Variace jmen

Užskou romštinu rozhodně nelze chápat jako areál složený ze dvou nářečně homogenních regionů. Západoužskou i východoužskou romštinou prostupují různé izoglosy, z nichž některé dokonce protínají slovensko-ukrajinskou hranici, a na obou stranách hranice tak propojují různé variety. Právě příklady variací, které nesouvisejí se státní hranicí, jsou tématem této a dvou následujících sekcí.

V užské romštině můžeme narazit na obě zděděná slova pro „orech“ (Mapa 7): původní indoárijské označení vlašského ořechu *akhor* i západoíránskou přejímku pro „lískový ořech“ *pendex*. Nejblíže původnímu stavu jsou východoužské variety (mimo Perečyn) a Pavlovce nad Uhom a Bajany, ve kterých se sice *akhor* zobecnilo na jakýkoli ořech, ale *pendex* se zde ještě objevuje jako archaizující specifické označení lískového ořechu. Obě slova se stále používají i v Čechově, ale zde už podle metajazykového tvrzení konzultantů bez významového rozlišení jako synonyma pro jakýkoli ořech. Slovo *akhor* se v obecném významu „orech“ dále objevuje v Jovse a v Perečyně, kde už ale *pendex* ani jiné jednoslovné označení lískového ořechu není doloženo. Naopak v Kolibabovcích se ve významu „orech“ zobecnilo *pendex* a ztratilo *akhor*. Nakonec v Rebríně na Michalovecku a ve všech lokalitách sobraneckého okresu kromě Kolibabovců byl během výzkumu zaznamenán už jen slovakismus *orexos* a obě původní slova jsou buď respondentům neznámá anebo označena za jinonářeční.

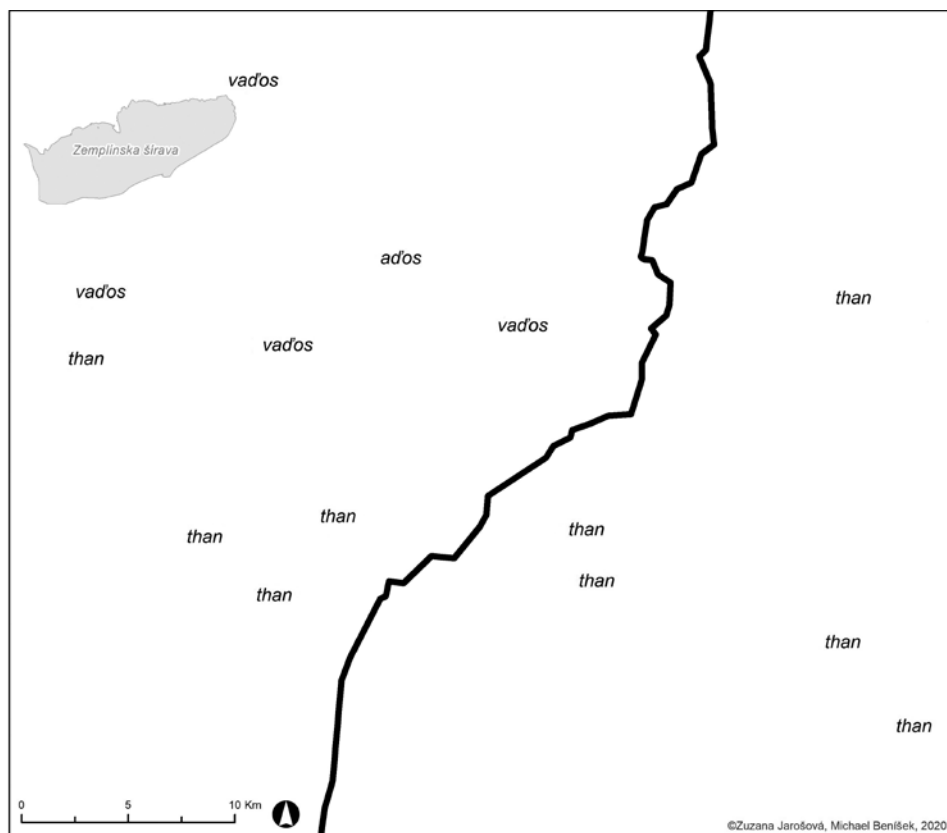
Mapa 7: Substantivum „orech“ (LO = lískový ořech; ve varietách bez LO specifické jednoslovné označení lískového ořechu chybí)

Rozmanitost nepřijatých substantiv se týká i některých kryptických označení, například pro osoby neromského původu a policisty. Pro „Neroma“ se vedle běžného *gădžo* (F *gădži*) používá ve všech západoužských varietách a na Radvance a v Seredně na Zakarpatí indoárijské substantivum *govro* (F *govri*). Řidší distribuci vykazují *gomo* (F *gomi*), na které narážíme v Chudľovu a v Užhorodě včetně Radvanky, která je jedinou lokalitou s doloženým *govro* i *gomo* zároveň. I přes formální podobnost mají obě slova jinou etymologii. Zatímco *govro* je indoárijské, příbuzné hindskému *gorā* „běloch, Evropan“, a v severocentrální romštině ve formách *goro*, *gōro* či *govro* široce rozšířené (srov. *goro* u Hübschmannové, Šebkové a Žigové 1991: 116), *gomo* je příbuzné slovům *gomi* a *gomež* známým z některých dialektů na Balkáně, která mají arménský původ (srov. Boretzky a Igla 1994: 100; Boretzky 1995: 142). Co se slov pro policii týče, nepřijaté formace se objevují téměř jen na ukrajinské straně hranice: *kurdune* (doslova „pojebanci“), řidčeji i *džungāle* („hnusáci“), v Užhorodě a *mujale* (od substantiva *muj* „ústa, tvář“, zřejmě tedy z významu „řečník, mluvčí“) v ostatních zakarpatských varietách.

Posledně zmiňované slovo je doloženo i v Čechově a Blatných Remetech a vzhledem k jeho rozšíření v necentrálních dialekttech (srov. Boretzky a Igla 1994: 187) může představovat jedno z praromských slov pro instituce státní moci. Ve slovenských varietách se jinak všude používá přejímka *žandāra* (sg *žandāris* „policista“) z hovorového slovenského *žandár* a maďarského *zsandár*, které je i další variantou používanou v Užhorodě. Romská slova pro policii běžná jinde na Slovensku, jako např. *phandle* nebo *šingune*, v užských varietách chybí.

Ojedinelá lexikální inovace pro význam „pole“ se objevuje v Pavlovcích nad Uhom. Zatímco v celé užské romštině má substantivum „pole“ formu typickou pro východní makroareál severocentrální romštiny *maľa/māla* (srov. 2.2), v Pavlovcích nad Uhom bylo zaznamenáno označení *phuva* z plurálního tvaru slova *phuv* „půda, země“.

Případy variace nepřejatého a přejatého substantiva jsou běžné (viz též 3.1). Nepřejatá slova zahrnují i některé lexikální inovace a přejatá slova mohou odrážet i vliv dřívějších (tedy ne současných) kontaktních jazyků. Obojí se týká

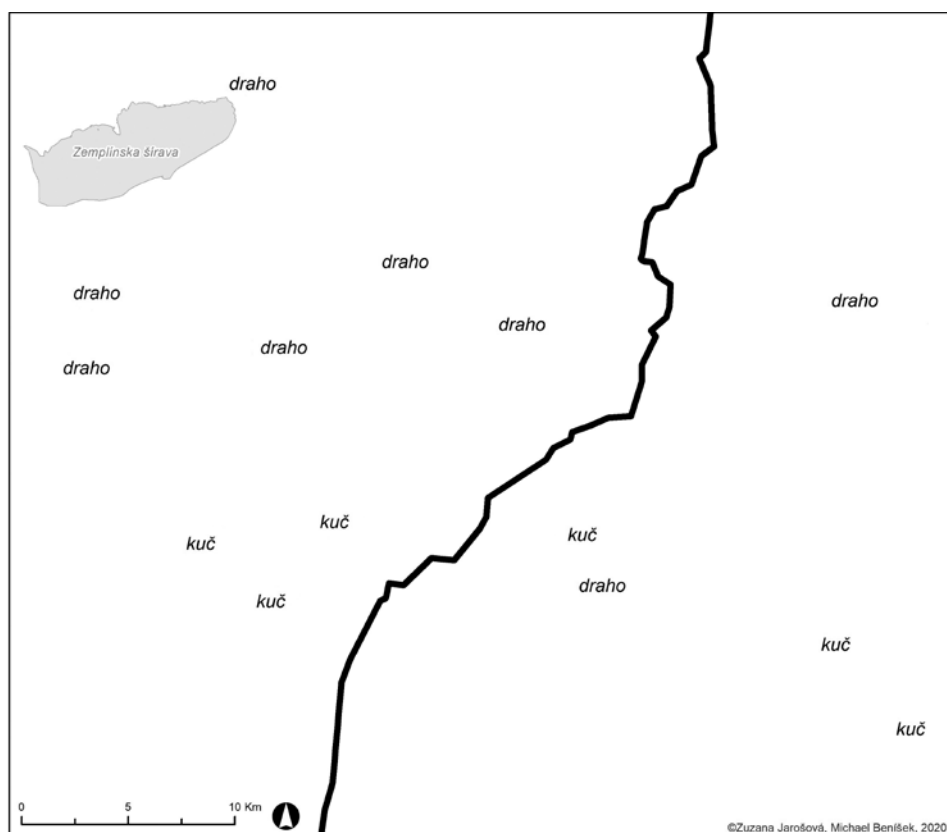

Mapa 8: Substantivum „postel“

slov pro „postel“, kde variuje indoárijské *than* sémanticky rozšířené z původního významu „místo“ (srov. Boretzky 2012b: 82) a přejímka maďarského *ágy* „postel“ v lokalitách, které nejsou v kontaktu s maďarštinou (Mapa 8). Nepřejaté *than* se objevuje v jižních varietách na Slovensku (v Rebríně, Pavlovcích nad Uhom, Bajanech a Bežovcích) a v celé východoužské romštině. Maďarská přejímka naopak charakterizuje severní variety západoužského regionu a to buď v konzervativní podobě *ados* (v Sobrancích) anebo častěji v protetické formě *vados* (v Čechově, Jovse, Blatných Remetech a Kolibabovcích). Obě slova mají širší nářeční distribuci: hungarismus *(v)ados* (*vadžos*, *hados* atd.) představuje lexém příznačný pro téměř celý východní makroareál severocentrální romštiny kromě jeho nejjižnějšího okraje (části turňanské, abovské, dolnozemplínské a užské romštiny), kde narážíme právě na *than*.

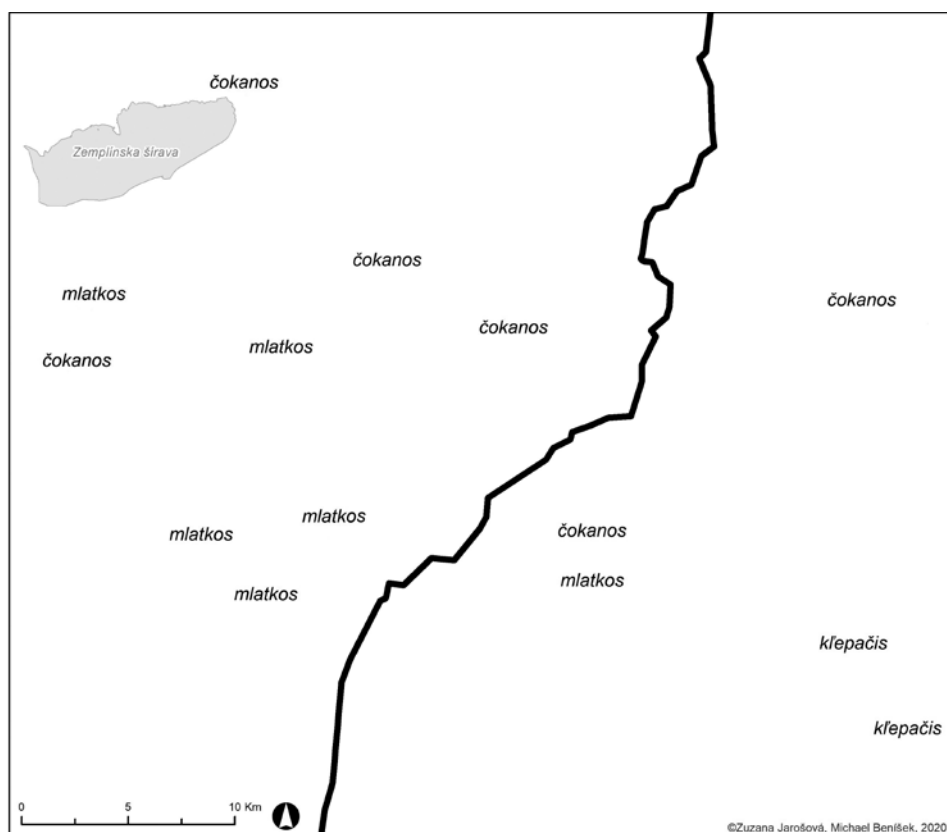
Jiným příkladem variace nepřejatých a přejatých forem jsou v užské romštině tři obecná označení pro „oblečení“: *gada*, *holmi* a *renti*. Slovo *gada* je ve skutečnosti plurálový tvar zděděného slova pro „košili“, které se v obecném významu „oblečení“ používá v jižních varietách na Slovensku (v Rebríně, Pavlovcích nad Uhom, Bajanech, Blatných Remetech a Bežovcích), ale kupodivu, až na ojedinělý výskyt od jedné mluvčí ze Šachty, absentuje na Zakarpatí. V celé východoužské romštině je naproti tomu běžné *holmi* z maď. *holmi* „kdeco“, přeneseně „věci, krámy“. Všechny ostatní (severní) variety na Slovensku, alternativně i Bežovce, mají východoslovenskou přejímku *renti* (z významu „hadry“), která je spolu s *holmi* doložena i v Chudľovu a je známa i některým mluvčím na Radvance jako archaismus, takže může představovat i starší slovo ve východoužských varietách.

S variací zděděného a přejatého slova se setkáváme i u adjektiv. Ve významu „drahý“ (Mapa 9) se zděděné *kuč* vyskytuje jen v některých nejjižnějších varietách: v Pavlovcích nad Uhom, Bajanech a Bežovcích na Slovensku a na Šachtě, v Chudľovu a v Seredně na Zakarpatí. Jinde na Slovensku, v Perečyně a překvapivě i na Radvance byla zaznamenána jen slovenská přejímka *draho*. Za zmínku stojí, že v zakarpatských varietách se nikde neobjevuje plnohlasná východoslovanská forma *doroh-*. Pro úplnost dodejme, že adjektivum opačného významu „levný“ je napříč užským areálem zastoupeno společným *tuño* přejatým z lokálních slovanských variet, ačkoli na slovenské straně se alternativně setkáváme i s přejmutím standardního slovenského adjektiva ve formě *lacno*.

Mapa 9: Adjektivum „drahý“

Variace přejatých slov zpravidla odráží vliv současných jazyků, např. východoslovenských nářečí a standardní slovenštiny na Slovensku a různých východoslovanských jazyků a maďarštiny na Zakarpátí (viz 3.1), ale narážíme i na variace přejatých slov, jejichž izoglosy překračují státní hranici. Pro „kladivo“ se v užské romštině objevují tři různá slova (Mapa 10): stará evropská přejímka *čokanos* (srov. rumunské *ciocan*) v některých severnějších západoužských varietách (Rebrín, Jovsa, Sobrance a Kolibabovce) a také na užhorodské Šachtě a v Perečyně na Zakarpátí, dále východoslovenská přejímka *mlatkos* (ze slov. *mlatok*, srov. ASJ IV.IV.10) v některých spíše jižních varietách na Slovensku (Čečehov, Pavlovce nad Uhom, Bajany, Blatné Remety a Bežovce), ale i na Radvance, a nakonec zakarpatský ukrajinismus *kľepaciš* v Chudľovu a Seredně. Rys je tedy zajímavý hlavně izolexou mezi *čokanos* a *mlatkos*, která rozděluje město Užhorod, kde jsou obě slova i samotnými mluvčími pokládána za indikativní lexémy obou užhorodských variet.

Mapa 10: Substantivum „kladivo“

Slova maďarského původu jsou obecně běžnější na Zakarpatí (srov. 3.1), ale jejich distribuce je různá. Některá jsou rozšířená v celé východoužské romštině a mají přesah na Slovensko, kde na ně narážíme zpravidla v těch nejjižnějších varietách, např. *bīnos/bijnos/binos* „hřích“ z maď. *bűn* v Bajanech a Bežovcích a *nīpos/nijpos* „lid“ z maď. *nép* v Pavlovcích nad Uhom, Bajanech a ojedinele i v Blatných Remetech oproti slovákismům *brixos* a *ludos* v ostatních slovenských varietách (*ludos* i *nijpos* však alternují i v Užhorodě a Perečyně). Některé hungarismy se objevují jen na ukrajinské straně, ale ne ve všech varietách. Zajímavým případem je přejímka maďarského *tűkör* pro „zrcadlo“ (v různých podobách jako *tikeris*, *tijkeris*, *tivkeris*, *tejkeris*, *tűvkeris* apod.) ve všech zakarpatských varietách kromě Chudľova, kde je *žeredlos* zřejmě východoslovenského původu (na Slovensku (*d*)*žveredlos*, v Pavlovcích nad Uhom *žveritkos*; srov. ASJ IV.V.34 pro zdrojové slovenské formy). Některé přejímky z maďarštiny se objevují na obou stranách hranice s více či méně omezenou distribucí, např. *tanito(v)s* „učitel“ z maď. *tanító* v Užhorodě a Seredně a jako varianta v Pavlovcích nad Uhom oproti slavismu

(u)čiťelis jinde. Velmi specifické hungarismy, ať už přejaté přímo z maďarštiny, anebo zprostředkovaně přes lokální východoslovanské variety, však charakterizují nejvýchodnější periferii užské romštiny, tedy Chudľovo a Seredně, např. *temeto(w)s* „hřbitov“ z maď. *temető* (jinde *cinte(j)ris*), *rešto* „líný“ z maď. *rest* (jinde *leňivo, ľňivo*), ale zaznamenány byly i ojedinělé hungarismy jen v jedné z těchto lokalit, např. *ňáli* „sliny“ z maď. *nyál* v Chudľovu (jinde východoslovakismus *šľini/šľini*) a *dijňi* „kuchyňské nádobí“ z maď. *edény* v Seredně (jinde lokální germanismus *grati/grāti*, v Pavlovcích nad Uhom a Bajanech též *sudzini*).⁸ Osamocený hungarismus, který není ani nikde na Zakarpatí, byl zaznamenán i ve slovenském Čechově, totiž *hedos* „hora“ z maď. *hegy* (jinde *hora*).

Mapa 11: Význam substantiva *mašina*

Některé přejímky jsou celoužské, ale v různých varietách se liší svým významem. Široce rozšířený germanismus *mašina* byl zmíněn už v předchozí sekci (3.1) v souvislosti s jeho významem „vlak“ ve východoužských varietách. V západoužské romštině je slovo přítomno ve významu „kamna na vaření, sporák“, přičemž v tomto významu se *mašina* objevuje i v Užhorodě, který tak na rozhraní oblasti „kamna“ versus „vlak“ představuje jediné místo Užska, kde se *mašina* používá v obou významech (Mapa 11). V ostatních varietách na Zakarpatí se pro „kamna na vaření“ používá jiný lokální germanismus *špar(h)ejta* (srov. maď. *sparehelt*, slov. nář. *šparbert* apod.).

3.3 Variace sloves

Podobně jako u substantiv a adjektiv se i u sloves setkáváme s variací, která nesouvisí se státní hranicí. Typická alternace, ale bez jasné nářeční distribuce, se ve sledované oblasti objevuje u slovesa „schovat“, pro které se vedle zděděného *garuv-* (3SG *garuveľ*) používá inovativní *othov-* (3SG *othoveľ*) z akcionsartové modifikace slovesa *thov-* „položit“, tedy vlastně z *od-thov-* „odložit“. Ve většině užských variet narážíme na obě slovesa, ale v Rebríně, Bajanech a Kolibabovcích bylo zaznamenáno pouze *garuv-* a v Sobrancích a Blatných Remetech pouze *othov-*, přičemž jen v Blatných Remetech konzultanti výslovně označili *garuv-* za cizí (konkrétně pavlovecké) slovo. Na Radvance byla ještě vedle *othov-* (a *garuv-*) od jedné mluvčí zaznamenána i jiná modifikace slovesa *thov-* ve stejném významu *zathov-*.

Další význam, pro který se objevují různé slovesné formy, je „udeřit, uhodit“. Kromě Bežovců je v tomto významu ve všech slovenských varietách doloženo sloveso širšího významu *čin-* „ukrojit, uříznout, seknout“, které se na Zakarpatí ve významu „uhodit“ nepoužívá. Kolem Sobranců (v Jovse, Sobrancích a Kolibabovcích) se používá i *pek-* „péct“, které je jinak typické pro hornozemplínskou romštinu, a do příslušné části užské romštiny tak zasahuje ze severu přes Vihorlat. Nakonec máme v téměř celé užské romštině (kromě Sobranců) doložena dvě specifická slovesa, která se liší jen svým iniciálním konsonantem: *dem-* a *lem-*. Tyto formy nemají zřejmou etymologii, ale mohou souviset se slovesy *d-* „dát“ a *l-* „vzít“, což by ukazovalo na jejich původ v univerbizovaných verbonominálních spojeních. Jejich geografická distribuce je však nejednoznačná. V datech ze západoužské romštiny převládá *dem-*, ale v Čechově, Rebríně a Bežovcích jsou doloženy obě formy. Také ve všech východoužských varietách se používá obojí *dem-* i *lem-*, přičemž v datech z Užhorodu převládá *dem-* a v datech z ostatních variet *lem-*.

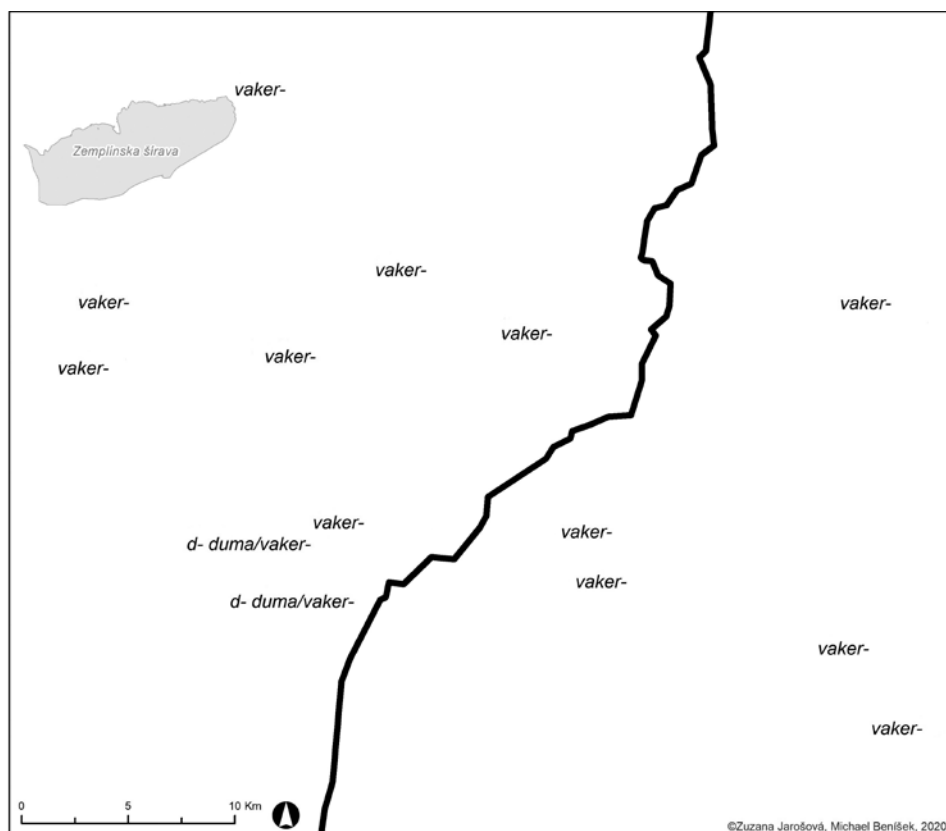
S výraznou diverzitou sloves a jejich různých forem se setkáváme u významu „omdlít“. Na Zakarpatí se ve všech varietách objevuje sloveso *zisaluv-* (3SG *zisalol*), řídčeji (na Radvance) též *zvisaluv-* (3SG *zvisalol*), a v Pavlovcích nad

Variace nepřejaté a přejaté slovesné formy se objevuje například u významu „prát prádlo“ (Mapa 12). Ve všech zakarpatských varietách a v jižních varietách na Slovensku (Pavlovce nad Uhom, Bajany, alternativně i Rebrín a Bežovce) se pro „prát“ používá stejné sloveso jako pro „mýt“, tedy *mor-*, zpravidla však v iterativní podobě *morke-*. V severních varietách západoužského regionu se naproti tomu objevuje specializovaný východoslovenský germanismus *rajbin-* a v Rebríně

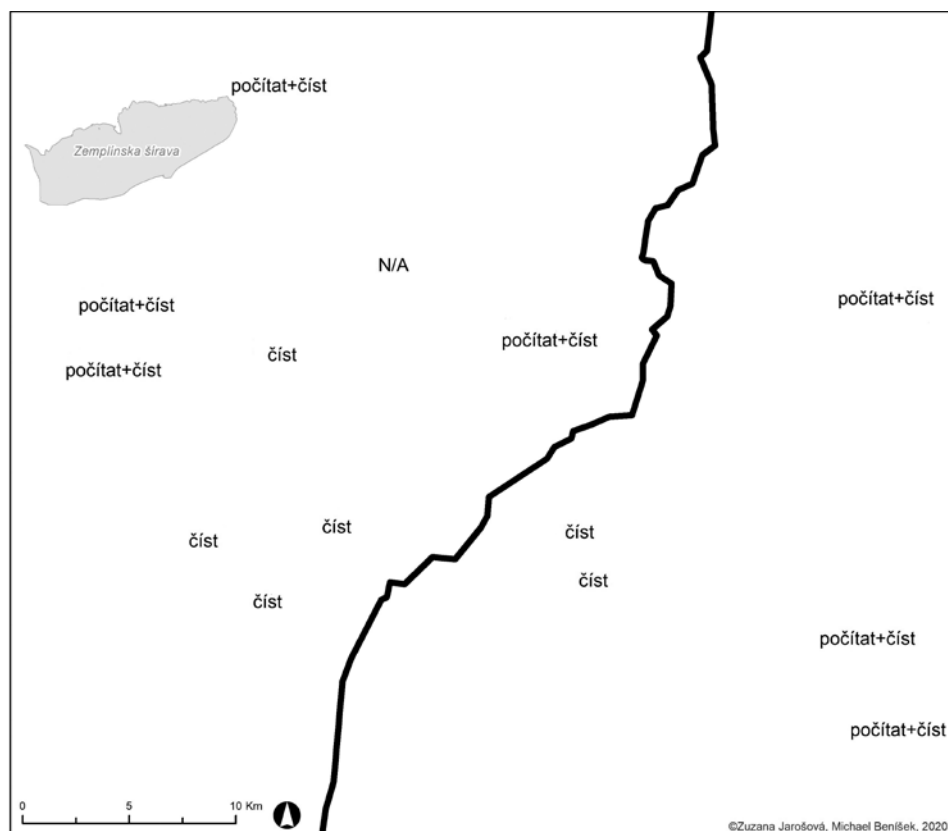
a Bežovcích byly zaznamenány obě varianty *mor(ker)*- i *rajbin*-, ale každá od jiného mluvčího. Za významem „prát“ u slovesa *mor*- by mohl stát vliv maďarštiny, kterou charakterizuje stejná polysémie (*mos* „mýt“ i „prát“).

Ve třech oblastech užského areálu narážíme na specifická slovesa, která se neobjevují jinde v užské romštině (viz též 3.5). Na Slovensku takovou oblast představují Pavlovce nad Uhom a Bajany, kde se objevuje verbonominální fráze *d- duma* (3sg *del duma*) „mluvit“ vedle jinak celoužské varianty *vaker*- (Mapa 13). Pavlovce nad Uhom jsou zároveň jedinou užskou lokalitou, kde byla zaznamenána maďarská přejímka *irin*- „psát“ z maďarského *ír*, která překvapivě není ani na Zakarpatí (jinde a běžně i v Pavlovcích nad Uhom je jinak pro „psát“ slavismus *pisin*-). Další osobitou varietou jsou Kolibabovce na východ od Sobranců, kde je ve významu „porodit“ adverbiálně modifikované sloveso *per- tele*, doslova „padat dolů“, zatímco jinde *lovťuv*- (*lovčuv*-), které vzniklo jako inchoativum od adjektiva *lovko* „lehký“, tedy vlastně z významu „stát se (po porodu) lehčí“. Nakonec je to opět východní periferie, Chudľovo a Seredně, kde se objevují zvláště některé specifické hungarismy, např. *vidăzin*- „dát pozor“ z maď. *vigyáz* vedle celoužského germanismu z lokálních slovanských nářečí *merkin*-.

Mapa 13: Sloveso „mluvit“

Nakonec jako příklad zvláštních slovesných izosém lze zmínit dvě indoárijská slovesa *gen-* a *ur-*, jejichž sémantické vlastnosti oddělují různé užské subregiony bez ohledu na slovensko-ukrajinskou hranici. Sloveso *gen-*, které má ve většině užských variet protetickou podobu *egen-*, mělo původně význam „počítat“, ale v téměř celé severocentrální romštině se sémanticky rozšířilo i na „číst“. V užské romštině má sloveso oba významy v severně položených varietách na Slovensku (v Čechově, Rebríně, Jovse a Kolibabovcích) a ve všech zakarpatských varietách kromě Užhorodu. V jižněji položených slovenských varietách a v Užhorodě si udrželo jen svůj druhotný význam „číst“, zatímco v původnějším významu „počítat“ bylo nahrazeno buď lokálním germanismem *raxin-* anebo slovákismem *počítin-*. V Sobrancích pak *(e)gen-* nebylo během sběru dat doloženo vůbec (i pro „číst“ je zde slovenská přejímka *čítin-*). Izoséma slovesa *(e)gen-* tak odděluje konzervativnější severní a východní periferii od inovovaného středu a variet dále na jih (Mapa 14). Příklad slovesa *ur-* je pak unikátní v rámci celé severocentrální romštiny. Jeho původní význam „obléct“ zachovává téměř celá užská romština, ale v nejvýchodnějších varietách Chudľova a Seredně *ur-* znamená „obout“, zatímco „obléct“ je zde vyjádřeno slovesem *kid-* „sebrat“.

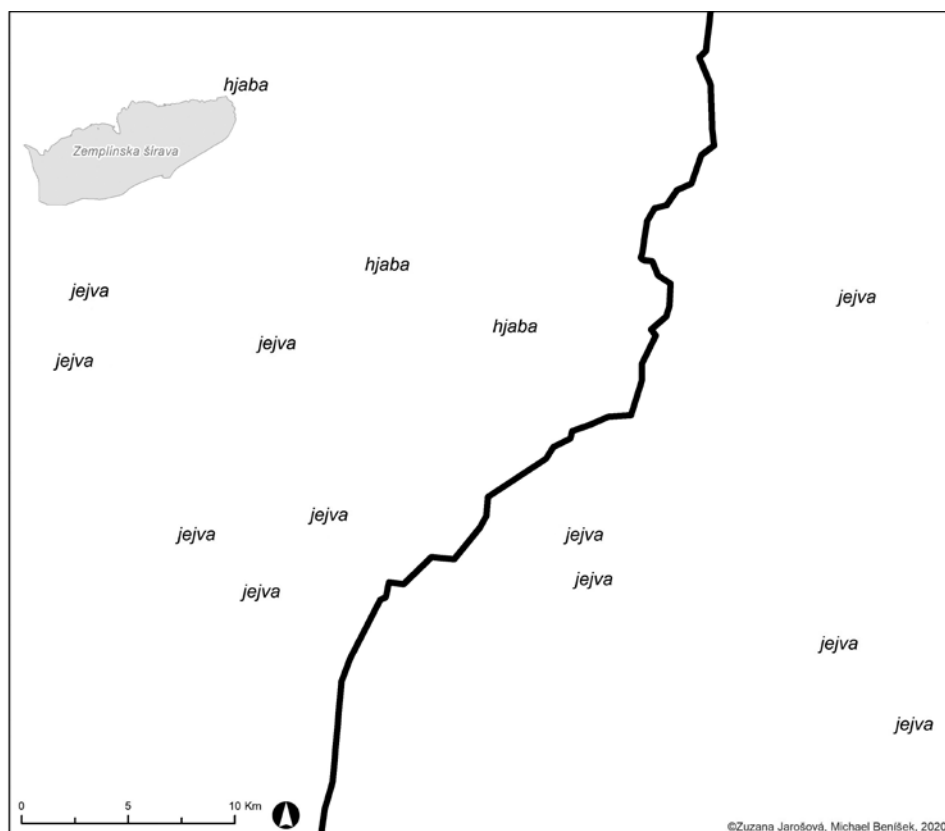

Mapa 14: Význam slovesa *(e)gen-*

3.4 Variace příslovčí

Variace adverbiálních forem velmi často odráží vliv různých kontaktních jazyků, a je tak znázornitelná izolexami mezi západoužskou a východoužskou romštinou. Existují však i případy variací, jejichž distribuce se státní hranicí nespojuje.

V západoužské romštině se přítomností několika specifických adverbií vyjímá oblast kolem Sobranců. Příznačným užským adverbem, které znamená „zadarmo“ i „marně, zbytečně“ je *jejva*, zřejmě zděděný kognát vlašského *ivja*, ve významu „marně, zbytečně“ někdy vystupující ve formě *jejvavalo*. V severovýchodních slovenských varietách, v Jovse, Sobrancích a Kolibabovcích, se však místo toho objevuje přejímka maďarského *hiába* „marně, zbytečně“, používaná zde i ve významu „zadarmo“, která je jinak typická např. pro spišsko-šarišskou romštinu a západní dialekty severocentrální romštiny (Mapa 15). Stejná oblast, tentokrát však bez východních Kolibabovců, byla zasažena i inovací adverbia „dobře“, které zde vystupuje v podobě pravidelné derivace od adjektiva „dobrý“, tedy *lačhes*, zatímco zbytek užské romštiny zachovává supletivní *mište* (na Zakarpatí, řidčeji i na Slovensku, též *mišto*).

Mapa 15: Adverbium „zadarmo, zbytečně“

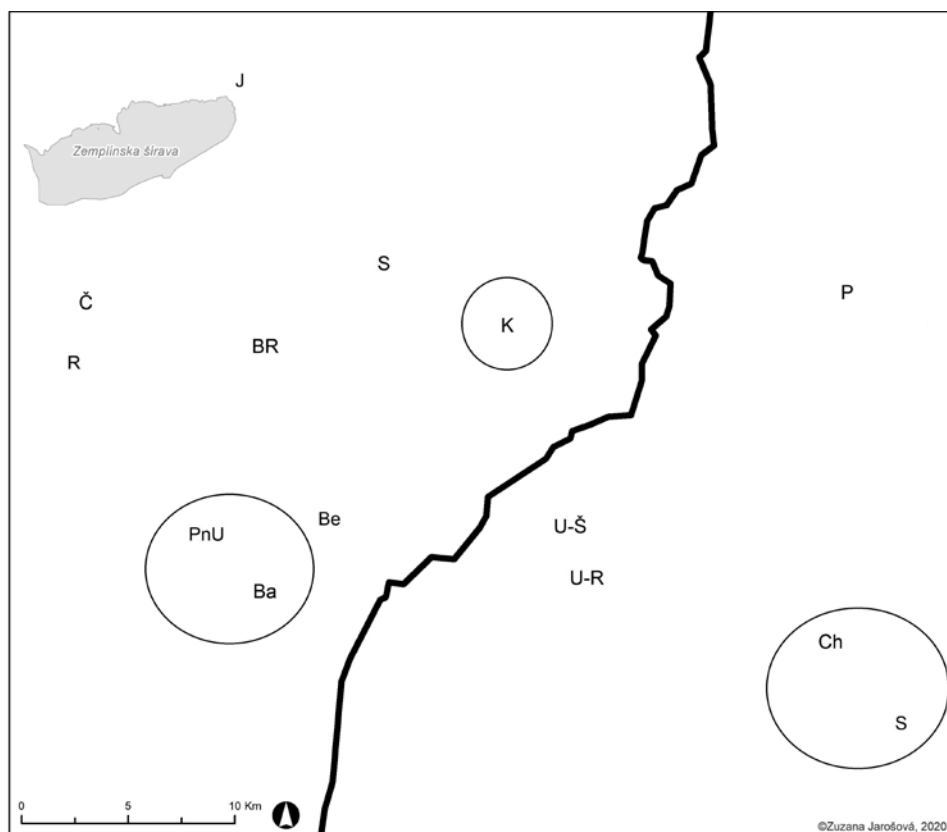
Ve východoužském regionu se setkáváme s výraznou diverzitou forem univerzálního adverbia „všude“, mezi kterými se objevují jak nepřejaté formy založené na různých interních inovacích, tak formy maďarského a slovanského původu. Nepřejaté formace byly zaznamenány dvouslovným *khatar okārig* v Užhorodě a Seredně a jednoslovným *sakāj* na Radvance. Forma *sakāj* je založena na prefigovaném interogativu *kāj* „kde“ a jejím analogickým modelem je jihoslavismus *sako* „každý“ reanalyzovaný jako *sa-ko* [všechno-kdo] (Beníšek 2017a: 226; srov. též Elšík a Matras 2006: 287). Dále v Chudľovu a Seredně se ve významu „všude“ používá hungarismus *vīgig/vijgig* z maďarského terminativního *végig* „až do konce“ a nakonec všude jsou rozšířené nářeční slovanské formy, zejména *uśadzik*, méně často *(f)sadzik*, které jsou patrně východoslovenského původu, a v Perečyně též ukrajinské nářeční *fs'agde*. Východoslovenské *uśadzi(k)* charakterizuje i celou západoužskou romštinu, ale v Blatných Remetech bylo od mluvčího nejstarší generace zaznamenáno i *khatar okārig*, což ukazuje, že tato fráze byla původně rozšířená i v západoužském regionu.

3.5 Periferní a lokální konzervatismy

V předchozích sekcích jsme diskutovali mimo jiné případy, kdy zděděné romské slovo variuje se současnou nebo nedávnou přejímkou. Ukázali jsme, že při srovnání slovenského a zakarpatského regionu užské romštiny se starší slovo častěji udržuje na Zakarpatí, které tak jako celek vystupuje jako lexikálně konzervativnější než slovenská část Užska (viz 3.1). Zatímco předešlé sekce zmiňovaly lexikální konzervatismy, které mají širokou distribuci neomezenou na jednu nebo dvě variety, tato sekce představí některé řidší konzervatismy, a to zvláště s vazbou na geograficky periferní lokality (viz Mapa 16).

Nejvýraznější konzervativní periferii představují nejvýchodnější lokality Chudľovo a Seredně, které i v jiných ohledech vystupují jako nápadná periferie charakteristická i osobitými přejímkami a neobvyklými inovacemi (srov. předchozí sekce). Chudľovo a Seredně jsou zároveň i periferními lokalitami celého severocentrálního nářečního kontinua, a tak zde narážíme na živá slova, která jsou jinde v severocentrální romštině extrémně řídká, např. slovesa *khiñuv-* (3SG *khiñol*) „odpočívát“, *paruv-* (3SG *paruvel*) „měnit“ a také *icard-* (3SG *icardel*) „vrhnout, hodit silou“.⁹ Jinde se místo nich objevují jen přejímky: *otpočivin-* (na Slovensku), *spočivin-* (na Zakarpatí), „odpočívát“, *meñin-/miñin-*, v Užhorodě a alternativně i v Pavlovcích nad Uhom *čerín-* (z maď. *cserél*), „měnit“, popřípadě nepřejatá slova

9 Srov. *cardel* „mrštit“ u Hübschmannové, Šebkové a Žigové (1991: 60), které je ale možná chybným zápisem tvaru *icardel*. V datech z dialektologických výzkumů posledních desetiletí se sloveso objevuje jen ve formě *icard-* (vedle Zakarpatí i zřídka na Spiši), popřípadě *ič(h)ard-* (na Gemeru). Srov. též *icardel* „werfen, schleudern“ ve slovníku romského nářečí polského města Zakopane (Rozwadowski 1936: 28). Sloveso nemá známou etymologii.

Mapa 16: Periferní variety užské romštiny příznačné specifickými lexikálními konzervatismy zakroužkovány; Č Čečehov, R Rebrín, PnU Pavlovce nad Uhom, Ba Bajany, J Jovsa, S Sobrance, BR Blatné Remety, Be Bežovce, K Kolibabovce, U-Š Užhorod-Šachtá, U-R Užhorod-Radvanka, P Perečyn, Ch Chudľovo, S Seredně

širšího významu jako *čhiv-* „hodit“. Seredně je na Zakarpátí tradiční vinařskou lokalitou, a tak asi nepřekvapí, že se zde i v sousedním Chudľovu stále objevuje indoárijské označení hroznového vína *drākha* (PL), zatímco ve zbylé užské romštině včetně Užhorodu a Perečyna je jen slovenská přejímka *broznos*. Z názvů dalších plodů se v Chudľovu a Seredně vyskytuje slovo íránského původu *ambrol*, jehož původní význam „hruška“ se dochoval v Chudľovu, zatímco v Seredně je *ambrol* doloženo od jedné mluvčí v sémanticky posunutém označení plodu slivoně, jako je ryngle nebo špendlík (mimo vlastní švestku, která se označuje zděděným *thilav*). Mimo Chudľovo je ve významu „hruška“ všude slavismus *bruška*. V obou varietách jsou rovněž stále živá z praromštiny zděděná označení některých stromů, která jsou odvozená od názvů plodů pomocí přípony *-in*, např. *akhorin* „orešák“, *ambrolin* (pouze v Chudľovu) „hrušeň“, *khilavin* (Chudľovo), *thilavin* (Seredně) „slivon švestka“, *phabalín* „jablono“. Jinde v užském areálu tyto odvozeniny buď zanikly anebo jsou známy pouze mluvčím nejstarších generací. Zvláštností obou nejvýchodnějších variet je i existence ojedinělých derivací pro „révu vinnou“

drákhun a „lísku obecnou“ *pendexuň*, které však asi představují spíš lokální inovace než konzervatismy. Z adjektiv je stále živé *xārno* „krátký“ v Seredně, které je sice v severocentrální romštině běžné, ale v užském areálu se mimo Seredně objevuje jen jako archaismus a místo něj je ve významu „krátký“ buď sémanticky rozšířené *cikno* „malý“, anebo slovanské přejímky *kratko* na Slovensku a *korotko* na Zakarpatí.

Na Slovensku představují jistou periferii Kolibabovce na úpatí Vihorlatu. Pouze v nich bylo během výzkumu zaznamenáno substantivum *silavis* „kleště“ (jinde jsou lokální slovanské přejímky *kleši*, *klíši*) a sloveso *bašuv-* (3sg *bašol*) „štěkat“ (jinde slavismus *havkin-*). Lokalita je zároveň konzervativní fonologickou podobou některých slov, např. *khil* „máslo“ (jinde *thil*, *čhil*). Kolibabovce ovšem charakterizuje i řada přejatých slov, místo kterých se jinde používají slova zděděná, např. *mestos* „město“ místo *fovros*, takže obecně Kolibabovce za konzervativní varietu považovat nelze, pouze v jednotlivostech.

Za lexikálně konzervativní slovenskou užskou varietu lze však považovat Pavlovce nad Uhom a s ní úzce spjatou varietu sousedních Bajan, které ostatně také představují geografickou periferii užské romštiny, a to periferii jihozápadní. Pavlovecko-bajanská romština sdílí řadu lexikálních konzervatismů se zakarpatskými varietami, čímž vyčnívá mezi ostatními západoužskými varietami (částečně spolu s Čechovem; srov. 3.1), ale v těchto dvou lokalitách se udržují živá i některá zděděná slova, která nejsou běžná ani na Zakarpatí, např. indoárijské slovo pro „mouchu“ *māchi*. Mimo Bajany a Pavlovce nad Uhom se jak na slovenské, tak i na ukrajinské straně hranice používá prakticky jen slovanská přejímka *muxa*, ačkoli v zakarpatských varietách je ve formách *māchi* nebo *māthi* slovo ještě sporadicky doloženo jako řídký archaismus. Distribučně ještě omezenější je pavlovecko-bajanské slovo pro „včelu“ *bervej*, jehož kognáty jsou v různých formách známy z různých romských dialektů.¹⁰ V užské romštině se slovo objevuje ještě v Užhorodě u mluvčích ze Šachty (*bervel*), ale nikde jinde a kupodivu ani na Radvance, kde je doložen jen hungarismus *darāžis* (z maď. *darázs* „vosa“) anebo lokální slovanská přejímka *obdžola* (srov. ukr. *bdžola*), která je jinak v celé užské romštině, včetně její slovenské části, vůbec nejčastější formou slova pro „včelu“. ¹¹ Ojedinelý konzervatismus *stādi* „klobouk“ řeckého původu byl zaznamenán i v geograficky neperiferních Blatných Remetech, namísto lokální slovanské přejímky maďarského původu *kalapa* (srov. *kalap* ve slovanských nářečích východního Slovenska a západního Zakarpatí; ASJ IV.VII.6; Dzendzelivs'kyj I.55) ve všech ostatních varietách.

10 Např. *birovli*, *biromni*, *beruvli*, *bervuj*, *brli* atd. u Boretzkého a Igly (1994: 30); srov. též Tálós (1999: 225–226).

V severocentrální romštině slovo vystupuje ve dvou základních podobách: ve východním makroareálu *bervel*, u Hübschmannové, Šebkové a Žigové (1991: 552) též *bervel* a *berevli*, v západním makroareálu *br(r)li*; slovo je však dochováno jen sporadicky.

11 V Seredně se však pro „včelu“ používá slovanská přejímka pro „sršň“ *šaršona*.

3.6 Lexikální archaismy a slova mrtvá

Jako archaismy označuji slova, která podle dostupných dat nejsou v příslušných varietách romštiny běžně užívaná, ale minimálně část konzultantů je zná a identifikuje jako slova používaná v minulosti anebo typická pro mluvu starších generací. Na taková slova jsme opakovaně naráželi už v předchozích sekcích. V romštině, jejíž všichni mluvčí jsou zpravidla už od útlého dětství minimálně bilingvní, mívají archaismy podobu starších slov nahrazovaných novějšími přejímkami z hlavního kontaktního jazyka. V lokálních varietách často narážíme na existenci synonym, z nichž jedno představuje slovo zděděné nebo přejaté ze staršího kontaktního jazyka a druhé je přejímkou ze současného kontaktního jazyka (viz i předchozí sekce). Co zpočátku funguje jako běžná alternace, se postupem doby může vychýlit ve prospěch novějšího slova, které z užívání vytlačuje slovo starší. Původní výraz zastarává a jeho aktivní užití je omezeno na starší generace, zatímco mladší generace znají dané slovo jen pasivně a další nastupující generace už vůbec, až nakonec původní výraz upadá v zapomnění a stává se slovem mrtvým. Archaické slovo však může být vytěšňováno i nepřijatým výrazem v posunutém nebo rozšířeném významu. V češtině či slovenštině coby literárně rozvinutých a běžně psaných jazycích se o archaismech zpravidla pojednává v souvislosti se stylistikou a jejich funkcí v literatuře (srov. Filipec 1961: 125; Hauser 1986: 41–43; Mistrík 1989: 72–74; Filipec 1995). V romštině coby primárně orálním kódů však tato funkce archaismů nehraje významnou roli. Na úrovni lokálních romských variet jsou archaismy primárně sociolingvistickým markerem mluvy starších nebo předešlých generací.

V rámci zde představeného dialektologického výzkumu jsou za archaismy pokládána taková slova, ke kterým konzultanti během sběru dodali metajazykovou poznámku typu „tak se to říkalo dřív“, „tak to říkali moji prarodiče, rodiče apod.“, často po doptání na dané slovo výzkumníkem, popřípadě slova zaznamenaná spontánně od mluvčích staré generace, ale neznámá mladším mluvčím anebo jimi nepoužívaná. Archaičnost jistých lexikálních prostředků se přitom dost často týká jen určitých variet romštiny spjatých s konkrétními lokalitami, ale nikoli už třeba sousedních. Některá slova jsou lokálně archaická, jinde živá a jinde naopak už úplně zapomenutá, což lze vedle případů diskutovaných v předchozích sekcích ilustrovat na zděděném substantivu íránského původu *phurd* „most“. To se na sledovaném území zdá být stále živé v Pavlovcích nad Uhom a Bajanech na Slovensku (*phurd*, *phurdž*) a v Chudľovu a Seredně na Zakarpatí. V jazykovém materiálu pořízeném v těchto lokalitách je jediným slovem doloženým ve významu „most“, a to i u dat pocházejících od mladých mluvčích. V Užhorodě a Perečyně slovo evidentně zastarává; v datech se vedle *phurd* (též *phurd'*) objevuje častější slovanská přejímka *mostos*, která je i podle empirického pozorování variantou používanou mluvčími mladé i střední generace, přestože minimálně pasivně je *phurd* střední generaci

i některým mladším mluvčím stále známé. Nakonec je slovo doloženo v Blatných Remetech jako slovo pouze pasivně známé nejstarší generaci a zjištěné jen díky výzkumníkovu doptání u mluvčího narozeného před válkou. Ve všech ostatních užských varietách je doložen pouze zmiňovaný slavismus *mostos* a *phurd* je konzultovaným mluvčím buď nesrozumitelné anebo explicitně deklarované jako slovo jinonářeční, respektive nepoužívané v příslušné lokalitě. To ale pochopitelně nevylučuje možnost, že i v některých z těchto lokalit žili v době výzkumu staří mluvčí, kteří používání daného slova v příslušné lokalitě pamatovali.

Některá zděděná romská slova jsou v užské romštině doložena pouze v podobě lokálních archaismů, např. *čhindo* „žid“ v Rebríně, Pavlovcích nad Uhom, Blatných Remetech a na Šachtě (dnes jinak běžně *židos*), *khurmin* pro nespecifikovaný druh kaše v Čečehově a Blatných Remetech („kaše“ obecně je jinak *kaša*, na Zakarpátí *kāša*), *phivli* „vdova“ na Šachtě (běžně *vdova/udova*, *vdovica/udovica* nebo *vdovkiňa*) a *rovli*, popř. *rovji*, „hůl“ v Pavlovcích nad Uhom, Bajanech a Užhorodě (běžně *pāca* z maď. *pálca*, v některých západoužských varietách též *palica* ze slov. *palica*). Z adjektiv už jen jako archaismus vystupuje *kašuko* „hluchý“ (zaznamenáno v Čečehově, Bajanech a Užhorodě), které bylo jinak na celém území v podstatě vytlačeno slavismem (*h*)*luxo*, a ze sloves například *drabar-* „věštit“, které je známé jen některým mluvčím na Šachtě (dnes záp. *vešřin-*, vých. *vorožin-* nebo *hadin-*). Za zvláštní skupinu archaismů lze také pokládat slova doložená jen ve folklórním materiálu, často v ustálených frazeologických obrazech. Praromské **ogi* „duše“ arménského původu (srov. Boretzky 1995: 139) je ve formě *ovodi* zachyceno v pohádkovém narativu od mluvčího ze Seredně, ačkoli se všude včetně Seredně běžně používá jen slovanské *duša*. Takové výskyty zastaralých slov v lidové slovesnosti se často objevují v ustrnulých obrazech a jejich původní význam může být i samotným vypravěčem nesrozumitelný.

Některá zděděná slova zdokumentovaná ve východní severocentrální romštině (např. slovníkem Hübschmannové, Šebkové a Žigové 1991) nejsou ve sledované oblasti doložena už vůbec. Ke zřejmě mrtvým slovům patří substantiva **bašno* „kohout“ (všude *kohutos*), **bibi* „teta“ (všude *cetka*, v Užhorodě též hungarismus *nejna*), **bradi* „kýbl“ (všude *vedra*), **diz* „zámek (budova)“ (všude *zamkos/zāmkos*), **doš* „vina“ (všude *vina*), **xaro* „meč“ (všude *mečos*, popř. *šablal/šābla*), **xip* „poklice“ (záp. *pokrivka*, vých. *fedovka*), **kak* „strýc“ (nejrozšířenější *ujcus*, v okrese Sobrance běžně *strikus*, v Pavlovcích nad Uhom, Bajanech a Užhorodě hungarismus *bāčis*), **kočak* „knoflík“ (všude *gombicka*), **len* „řeka“ (na Zakarpátí a v Bežovcích *rika*, jinde na Slovensku většinou sémanticky rozšířené *pāni* „voda“, popř. konkrétní názvy řek jako *Laborca* „Laborec“), **phak* „křídlo“ (všude *kridlos*), **šing* „roh“ (všude *rohos*), **talovos* „patro v ústech“ (všude *ňebos*, záp. též *podňebos*), adjektiva **sasto* „zdravý“ (všude *zdravo*), **trušalo* „žízňivý“ (záp. *smedno*, na Zakarpátí většinou jen lexikalizované perifráze typu *šutarel man* „suší mě“), slovesa **doš-* „dojit“ (všude *dojin-*), **xoxav-* „lhát“ (nejrozšířenější *cigānin-/cigāl'in-* apod., záp. též *klamin-*,

vých. mimo Užhorod *brexin-*), **urn-* „letět“ (všude *lécin-/jecin-*) a mnohá další (srov. též 2.3).

S výjimkou výrazů základní slovní zásoby jako *tras(t)* „železo“, *karfin* „hřebík“ ale i *riňin* „pilník“ se v užském areálu už prakticky nesetkáváme ani s původní kovářskou terminologií (částečně řeckého původu; srov. Boretzky 2012a: 60–62), což bezpochyby souvisí se zánikem tohoto tradičního řemesla středoevropských Romů. V žádné užské varietě nebyla během výzkumu zaznamenána a konzultantům známa slova jako **xartās* „kovář“, zděděné názvy kovů (např. **xarkum* „měď“), nástrojů (**amoñis* „kovadlina“) a některých činností (**vrasar-* „svářet“). Namísto nich se objevují buď slavismy anebo hungarismy: *kovāčis* „kovář“ (ze slov. *kováč* nebo maď. *kovács*), záp. *medoš* (ze slov. *meď*), vých. *rejzos* (z maď. *rész*) „měď“, záp. *zvarin-* (ze slov. *zvarit'*), vých. *svarin-* (z rus. *svarit'*) „svářet“ apod. V Užhorodě ještě staří mluvčí znají a občas používají grecismus *petalos* „podkova“ vedle jinak běžnějšího *patkovka/potkovka* (srov. rus. *podkovka*) a *patkovs* (z maď. *patkó*), zatímco na Slovensku se objevuje už jen *potkova* ze slov. *podkova*. Významnou výjimkou slova pocházejícího z kovářské terminologie, které zůstává všude živé, je někdejší výraz pro „kovářský měch“ *pišot*. Ten však zcela změnil svůj význam a stal se označením jídla: plněných těstovinových taštiček známých jako pirohy na Slovensku a varenyky na Ukrajině. Význam „kovářský měch“ byl jinak ve všech lokalitách překládán zděděným slovem pro „pytel“ *govno*.

Archaismy však nemusejí být jen slova zděděná z praromštiny, ale i starší přejímky z evropských jazyků, tedy slova přejatá ze starších kontaktních jazyků. Jak už jsem zmínil výše (2.3), v zakarpatských varietách existují archaismy v podobě některých přejímek ze slovenštiny, které jsou nahrazovány novějšími přejímkami z ukrajinštiny nebo ruštiny, přičemž na Slovensku zůstávají takové slovakismy živou součástí slovní zásoby. V Užhorodě se v narativu mluvčí ze Šachty narozené roku 1929 objevuje slovenská přejímka *potporin-* „podpořit“, zatímco je dnes daný význam nejběžněji vyjadřován semikalkem *podľiker-* podle východoslovanského modelu [pod-držet], srov. rus. *podderžat'*, ukr. *pidtrymaty*. Podobně se to má s některými maďarskými přejímkami. V Perečyně, kde místní mluvčí romštiny mají ze všech zakarpatských lokalit nejmenší, v podstatě žádný kontakt s maďarštinou, se ve spontánní řeči mluvčího narozeného těsně po válce objevují hungarismy jako *dāros* „továrna“ (z maď. *gyár*) či *hatāris* „hranice“ (z maď. *határ*), místo kterých se v datech od jiných mluvčích objevují pouze slavismy *zavodos* a *hrañica*.

4 Závěr

Jazykové variety romštiny, kterými se mluví na území někdejší užské župy na dnešním slovensko-ukrajinském pomezí, jsou součástí východního makroareálu severocentrální romštiny. Sdílí některé společné lexikální inovace (*texan*), konzervatismy ((*žu*)*žodiv*) a v neposlední řadě i slova přejatá z kontaktních jazyků, včetně slov slovenského původu, specifitěji východoslovenského (*bandurka*, *cetka*, *ujcus*, *dziwo*, *zdavo* atd.). Zatímco v západoužském regionu zůstává slovenština v podobě lokálních nářečí i standardní variety hlavním druhým jazykem mluvčích romštiny, ve východoužském regionu slovenština roli současného kontaktního jazyka nehraje. Část slovákismů tak ve východoužské romštině zastarává a je vytlačována jinými formami (*braxos* → *horoxos*, *renti* → *holmi*, *potporin-* → *podliker-*) anebo má distribuci omezenou jen na některé variety (např. *džeredlos*). Hlavními zdroji lexikálních přejímek ve východoužském regionu jsou východoslovanské jazyky, včetně lokální ukrajinštiny, která mnohdy zprostředkovává i slova maďarského původu (*butros*, *cimboras*, *direk* atd.), ačkoli minimálně část východoužských hungarismů (*barātos*, *kijko*, *kezdin-*, *mindig* atd.) pochází jistě přímo z maďarštiny. Většina lexikálních izoglos oddělujících oba regiony užské romštiny se tak týká vlivu současných kontaktních jazyků, které jsou na obou stranách hranice různé. Prakticky ale nenarážíme na rozdíly, které by se zdály být staršího data, např. reflektovaly odlišné praromské dědictví. Dialektologická evidence tak ukazuje, že lexikální diferenciaci užské romštiny na západoužský a východoužský region je relativně nedávného data. Konceptualizace obou regionů jako samostatných dialektů je tak možná jen za předpokladu, že za stěžejní faktor nářeční hranice budeme pokládat vliv odlišných kontaktních jazyků posílený existující státní hranicí, která je spjatá s omezením sociálních kontaktů mluvčích po druhé světové válce a ztíženým šířením jazykových změn z jednoho regionu do druhého, a zároveň za předpokladu, že odhlédneme od izoglos, které státní hranici fakticky protínají. Tak jako obecně v situacích nářečního kontinua je i v tomto případě určení hranice mezi dialekty do jisté míry arbitrární a nedefinitivní, závislé na vybraných definičních kritériích, a proto spíše než o západoužském a východoužském dialektu jsme v této studii mluvili o západoužském a východoužském regionu.

V rámci obou regionů můžeme na základě lexikální evidence sledovat i další osy diferenciaci. U západoužského regionu je hlavní takovou osou sever (Čečehov, Jovsa, Sobrance, Kolíbabovce) versus jih (Pavlovce nad Uhom, Bajany, Bežovce) s přechodnými varietami Rebrínem a Blatnými Remety, které se shodují někdy se severem a jindy s jihem. Příznačnými rysy takové diferenciaci jsou páry (*v*)*ados* versus *than*, *renti* versus *gada*, *draho* versus *kuč*, *rajbin-* versus *mor-*, v menší míře i *čokanos* versus *mlatkos*. V rámci jižních variet se dále vyjímá periferie zahrnující Pavlovce nad Uhom a zčásti jim blízké sousední Bajany, které se vyznačují řídkými

konzervatismy (*bervej*, *māchi*, *phurdž*, *sijr*, *xovr* atd.) i dalšími specifickými rysy (*phuva*, *d-* *duma*, *irin-*). Na severu nacházíme blízké variety kolem Sobranců, zvláště Jovsu a Sobrance, se kterými jdou někdy i Kolibabovce (*hjabā*, *pek-* pro „udeřit“), někdy se Kolibabovce vyjímají zcela samostatně jako osobitá periferie (*silavis*, *bašuv-*, *per-* *tele*) a Jovsu se Sobrancemi charakterizují společné inovace (*lačhes*). Opačná periferie severní západoužské romštiny – Čečehov – představuje relativně konzervativní varietu přechodnou k zemplínské romštině sousedních Michalovců.

V regionu východoužské romštiny je naopak většina rozdílů na ose západ (Užhorod a Perečyn) versus východ (Chudľovo a Seredně), např. *cintejrīs* versus *temetovs*, *dubos* versus *kaš(t)*, *leňivo* versus *rešto*, význam slovesa *ur-* „obléct“ versus „obout“. Východní periferie se též vyznačuje specifickými konzervatismy, které se neobjevují jinde v užské romštině a jsou vzácné v rámci celé severocentrální romštiny (*drākha*, *icard-*, *kbiňuv-*, *paruv-* atd.). Některými rysy se k východní periférii řadí i Perečyn, např. *šparhejta* oproti užhorodskému *mašina* pro „kamna na vaření“, ale často se jen jedná o konzervativní rysy, proti kterým má Užhorod inovace nebo přejímky, např. *mujale* (versus užhorodské *kurdune*), *nav* (versus *nevos*) či zachovávání významu „počítat“ u *egen-*.

Podstatným závěrem lexikální evidence je skutečnost, že diagnostické varianty, které odlišují severní a jižní variety západoužské romštiny, naznačují užší souvislost východoužské romštiny s jižními varietami západoužského regionu (např. *than*, *mor-*, *jejva*). Také sdílené hungarismy přinejmenším některých zakarpatských a některých slovenských variet ukazují na asociaci zejména s Pavlovcemi nad Uhom a Bajany (např. *bi(j)nos*, *tanito(v)s*, *čerin-*). Je příznačné, že západoužské hungarismy, na které narážíme jen v severních varietách ((*v*)*adōs*, *hedōs*, *hjabā*), na Zakarpatí nejsou. Na druhou stranu se v zakarpatských varietách objevují hungarismy jako *sivin-* pro „kouřit“, které nejsou v západoužském regionu, ale jsou typické pro severovýchodní periférii severocentrální romštiny. Východoužské variety se až na některé sémantické posuny také zdají být lexikálně konzervativnější než západoužské, ovšem většina východoužských konzervatismů je opět doložená i v romštině Pavlovců nad Uhom a Bajan.

Jisté izoglosy procházejí západoužským i východoužským regionem, např. izoséma slovesa (*e*)*gen-*, a některé z nich dokonce rozdělují i obě užhorodské variety, např. *bervel'* versus *darāžis/obdžola*, *čokanos* versus *mlatkos*, *kuč* versus *draho*. V Užhorodě mezi Šachtou a Radvankou narážíme i na rozdíly, které fakticky oddělují východoužskou a západoužskou romštinu, např. *somnak(aj)* versus *zlatos*, *šut* versus *octos*, význam slovesa *beš-* „sedět“ versus „sedět“ + „bydlet“, což ukazuje na Radvanku jako na přechodnou varietu mezi západoužským a východoužským regionem.

Zdánlivě nahodilé a nesouvislé distribuce mohou ukazovat na nedávné anebo probíhající lokální inovace. Například distribuce slov pro „orech“ *akhor*, *pendex* a *orexos* jsou výsledkem zřejmě nedávného procesu zobecňování jednoho specifického

označení ořechu (vlašského nebo lískového) na ořech obecně, případně procesu nahrazení obou zděděných forem přejatým slovem. Geograficky nejednotlivé jsou nepřekvapivě i distribuce různých archaismů, které nemají pro nářeční klasifikaci zásadní význam. Fakt, že velké množství archaismů zděděných slov bylo doloženo v Užhorodě na Šachtě, může být dán metodologickou zaujatostí, protože právě ze Šachty máme nejvíce dat od největšího počtu mluvčích. Významná dialektologická korelace nebyla pozorována ani u některých párů, které se ve velké části variet zdají být prostými synonymy, např. *dem-* a *lem-*, *garuv-* a *othov-*. Studie také ukázala na příklady té zděděné slovní zásoby zdokumentované ve východním makroareálu severocentrální romštiny, která ze současné užské romštiny mizí anebo už zcela vymizela.

Z hlediska širší romské dialektologie může mít význam objev některých slov, která dosud nebyla v severocentrální romštině anebo jejím východním makroareálu zaznamenána, např. armenismu *gomo* „Nerom“ a grecismu *zavisaluv-*, *zisaluv-* „omdlít“. Významným je též objev přítomnosti zděděného slova *šax* v užské romštině, a to ve významu zelné polévky, který u tohoto indoárijského slova dosud nebyl zaznamenán. V užském areálu se tak vedle grecismu *armin/ärmin* „zelí“ z původního významu „kysané zelí“ objevuje v posunutém významu i původní praromské etymon pro „hlávkové zelí“ *šax* (srov. Boretzky 2012a: 26). Některé další formy typické pro užskou romštinu sice byly v severocentrální romštině už dříve doloženy, ale v širší romské dialektologii dosud nebyly zohledňovány, např. *jejva* „zadarmo“ (srov. Boretzky a Igla 2004: 207).

Tato studie se zabývala jen lexikální problematikou. Pro přesnější obraz interní klasifikace užské romštiny by bylo potřeba lexikální evidenci doplnit dialektologickými studiemi o variabilitě fonologie a gramatiky, jejichž zohlednění by poskytlo ucelenější obraz o vztahu různých užských variet. Význam by mělo i pokrytí některých dosud nezdokumentovaných variet západoužského regionu, z nichž se část zdá být bezprostředně ohrožena jazykovou směnou. Externí vazby užské romštiny k jiným areálům severocentrální romštiny je pak možné posoudit jen širším dialektologickým srovnáním, které bude brát v potaz maximální distribuci diskutovaných jevů.

Zkratky

maď. = maďarský

nář. = nářeční

PL = plurál

rus. = ruský

SG = singulár

slov. = slovenský

ukr. = ukrajinský

vých. = východoužský

záp. = západoužský

Bibliografie

- ARK 2019 = 2019. *Atlas rómskych komunití*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Dostupné z: <http://www.minv.sk/?atlas-romskych-komunit-2019&subor=353673> [cit. 2019-11-28].
- ASJ = Habovštiak, A. a kol. 1984. *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika*. Bratislava: Veda.
- AUM = 1988. *Atlas ukrajins'koji movy v tr'och tomach. Tom II.: Volyn', Naddnistrjanščyna, Zakarpattja i sumižni zemli*. Kyjiv: naukova dumka.
- Baran', Je. 2010. Ukrajins'ko-uhors'ki mižmovni kontakty na pomeživji jich etničnych terytorij. *TEKA. Komisji Polsko-Ukraińskich Zwiqzków Kulturowych* 5, 24–31.
- Bartko, L., Dzendzelivska, N., Lipták, Š. 1998. K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajině. *Slavia Slovaca* 33 (1): 3–17.
- Beníšek, M. 2013. Central Romani lidža-/ ledž-: a vestige of an Indo-Aryan compound verb and its cross-dialectal variability. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (4): 471–486.
- Beníšek, M. 2014. Rediscovered Central Romani in Ukrainian Galicia. *11th International Conference on Romani Linguistics*. Oslo, 15–17 září 2014.
- Beníšek, M. 2017a. *Eastern Uzb varieties of North Central Romani*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Beníšek, M. 2017b. Miklosich's vocabulary of Galician Romani and its affinities with today's North Central Romani of Halychyna. In: Kozhanov, K., Mikhail, O., Halwachs, D. W. (ed.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 98–110.
- Boretzky, N. 1995. Armenisches im Zigeunerischen (Romani und Lomavren). *Indogermanische Forschungen* 100: 137–155.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (ed.). *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 210–276.
- Boretzky, N. 2007. The differentiation of the Romani dialects. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 60 (4): 314–336.
- Boretzky, N. 2012a. *Die lexikalischen Gräzismen des Romani. Ein Beitrag zur Wortgeschichte*. Graz: Karl Franzens Universität Graz.
- Boretzky, N. 2012b. *Studien zum Wortschatz des Romani*. Veliko Tarnovo: Faber.
- Boretzky, N., Iglá, B. 1994. *Wörterbuch Romani-Deutsch-English für den südosteuropäischen Raum*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, N., Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani. Teil 1. Vergleich der Dialekte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Braun, L., Csernicskó, I., Molnár, J. 2010. *Magyar anyanelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Buffa, F. 1967. K charakteristike východoslovenských nárečí. *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska* 9: 263–277.
- Čáni, L. (ed.). 1998. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov.
- Čerenkov, L. 2008. Cyganskaja dialektologija v Ukraine. Istorija i sovremennoe sostojanie. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prac' molodych včenyh ta aspirantiv* 15: 489–503.
- Čeripková, M. 1995. Nárečie sotáckej oblasti pri Sobranciach z hľadiska slovensko-ukrajinských jazykových vzťahov. *Varia IV*: 30–34.
- Čeripková, M. 1997. Vokalizmus východoslovenských sotáckych nárečí z hľadiska slovensko-ukrajinských jazykových vzťahov. *Varia VI*: 228–232.
- Dzendzelivs'kyj, J. O. 1958–60. *Linhvistyčnyj atlas ukrajins'kyh narodnych hovoriv Zakarpats'koji oblasti URSS I-II*. Užhorod: Užhorods'kyj deržavnyj universytet.
- Elšík, V. 2012. North Central Romani of Poland: a dialectological overview. *10th International Conference on Romani Linguistics*. Barcelona, 5–7 September 2012.
- Elšík, V. 2020. Romani morphology. In: Matras, Y., Tenser, Y. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan, 155–186.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Dialectology of Romani. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics*. Palgrave Macmillan, 389–427.
- Elšík, V., Hübschmannová, M., Šebková, H. 1999. The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). 1999. *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 277–390.
- Elšík, V., Matras, Y. 2006. *Markedness and Language Change. The Romani Sample*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Ferguson, C. A., Gumperz, J. J. 1960. Introduction. In: Ferguson, C. A., Gumperz, J. J. (eds.). *Linguistic Diversity in South Asia: Studies in Regional, Social and Functional Variation*. Bloomington: Indiana University Press, 1–26.
- Filipec, J. 1961. *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Filipec, J. 1995. Lexikální norma. *Slovo a slovesnost* 56 (3): 190–203.
- Hauser, P. 1986. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. 1991. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Hübschmannová, M. a kol. 2006. *Pravidlá rómskeho pravopisu*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Krajčovič, R. 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Lipták, Š. 1969. Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach. *Jazykovedný zborník* 2: 13–21.
- Lipták, Š. 1998. O lexikálnej stránke slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: Čáni, L. (ed.). *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 40–49.
- Lípa, J. 1963. *Príručka cikánštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LQCR = Elšík, V. 2008–2012. *Linguistic Questionnaire for the Documentation of Central European Romani*. Praha: Univerzita Karlova.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mistrík, J. 1989. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Pan'kevych, I. A. 1938. *Ukrajins'ki hovory Pidkarpats'koji Rusy i sumeznych oblastej*. Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.
- Pugh, S. M. 2009. *The Rusyn language. A grammar of the literary standard of Slovakia with reference to Lemko and Subcarpathian Rusyn*. München: Lincom.
- Rozwadowski, J. 1936. *Wörterbuch des Zigeunerdialekts von Zakopane*. Krakow: Polska Akademia Umiejętności.
- Semjanová, M. 1976. Pokus o vnútornú diferenciaciu zemplínskych nárečí. *Nové Obzory* 18: 371–384.
- Steiner, F. B. 1939. Gypsies in Trans-Carpathian Russia. *Journal of the Gypsy Lore Society* III 18 (2–3): 57–60.
- Tálos, E. 1999. Etymologica Zingarica. *Acta Linguistica Hungarica* 46 (3–4): 215–268.
- Tkač, L. 2008. Sociolínghvistyčni aspekty doslidžennja mižmovnych vzajemyn ta šljachy leksyčnych zapožčen' v ukrajins'ku movu z rumuns'koji ta uhors'koji mov. *Naukovyj visnyk Černivec'koho universytetu: zb. nauk. prac'* (428–429): 24–32.
- Toder, D. D., Toder, S. V. 2016. Leksyka uhors'koho pochodžennja v hovirci sela Simer perečyns'koho rajonu Zakarpats'koji oblasti. *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu "Ostroz'ka akademija": Serija «Filolohična»* (61): 133–135.
- Zan, M. 2013. Problemy etnokul'turnoho rozvytku romiv Zakarpattja (1989–2001 rr.). In: *Romolohija: istorija i sučasnist'*. Užhorod: Lira, 10–23.

Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny a jeho fonologická specifika*

The Northern Gemer (Šoškára) dialect of Romani and its phonological peculiarities

Šošce

Abstract

The Northern Gemer dialect is a cluster of closely related local varieties of Central Romani spoken in the northeast of the Gemer region of Slovakia. The dialect stands out in having undergone a perceptively salient series of shifts in the place of articulation of sibilants, which clearly delimit the dialect against neighbouring dialect regions and, at the same time, result in a phonologically uneconomical and typologically rare system of sibilants. In addition to background information on the sociolinguistic situation and the dialectological position of the dialect, the present paper provides a detailed diachronic analysis of the phonological system of sibilants in Northern Gemer Romani, discussing both developments within the sibilant system and developments of sibilants from non-sibilant consonants. While some of the changes may be convincingly motivated by phonological convergence due to the speakers' bilingualism in a contact language, other changes require an internal explanation and a reference to universal tendencies of sound change or to structural phonological parameters.

Key words

North Gemer Romani, Central Romani, phonology, sibilants, sibilant system, diachrony, sound change, language contact, convergence, dialectology, sociolinguistics

Jak citovat

Elšík, V. 2020. Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny a jeho fonologická specifika. *Romano džaniben* 27 (1): 91–134.

1 Viktor Elšík je ředitelem Ústavu obecné lingvistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.
E-mail: viktor.elsik@ff.cuni.cz

* Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy *Progres Q10: Jazyk v proměnách času, místa, kultury*. Za podrobné formální a podnětné obsahové komentáře k textu bych rád poděkoval Michaelu Beníškovi a dvěma anonymním recenzentům, za impulz ke zkrácení původně ještě delšího textu Pavlu Kubaníkovi a za pečlivé korektury všem členům redakce. Za intelektuální i lidskou podporu při dokončování textu pak Kateřině Pelegrinové.

Úvod

Romskými varietami, které můžeme souhrnně označit jako *severogemerský* dialekt romštiny, tradičně hovoří romské obyvatelstvo v severovýchodní části (z hlediska státních celků převážně slovenského) regionu Gemer. Severogemerský dialekt představuje jednu z několika desítek nářečních oblastí (stručně: dialektů)² severocentrální romštiny, v jejímž rámci patří k dialektům tzv. přechodným, tj. vykazujícím rysy, jejichž zdrojem je difuze jazykových inovací z jihu, z romštiny jihocentrální (Elšík et al. 1999: 278; Elšík 2003: 56–57).

Severogemerský dialekt se poměrně zřetelně odlišuje od romských dialektů sousedních, přičemž za diagnostickou a definiční severogemerskou inovaci můžeme považovat sadu posunů v místě artikulace sibilant (neboli sykavek), např. *s [s] > š [ʃ] nebo *č [tʃ] > c [ts]. Tyto hláskové změny jsou natolik percepčně výrazné, že jednu z nich romští mluvčí sousedních dialektů využívají k charakterizaci mluvčích severogemerské romštiny: říkají o nich, že *vakeren po š* „mluví na š“, nebo je dokonce označují jako *Šoškára* (singulár *Šoškári* „Šoškár“), tj. jako ty, kteří říkají *šoške* „proč“ místo v okolí běžného a původnějšího *soske*. Alternativně k termínu *severogemerský* dialekt (apod.) lze proto používat i termín odvozený z uvedeného exonyma, totiž *šoškárský* dialekt (apod.). Vzhledem k tomu, že není jisté, zda exonymum *šoškárský* apod. nenese nějaké stereotypní konotace, budu v tomto textu používat termín geograficky motivovaný.

Cílem tohoto příspěvku je podrobná diachronní analýza fonologického systému sibilant v severogemerské romštině, tj. strukturní oblasti, kterou dialekt v rámci centrální romštiny (a v některých ohledech i v rámci romštiny obecně) vyniká. Dva hlavní severogemerské posuny sibilant byly poprvé stručně popsány před více než dvaceti lety (Elšík et al. 1999: 302–303), a to na základě poměrně omezených dat ze dvou lokálních variet tohoto dialektu (uvedený popis byl následně v redukované podobě reprodukován v některých dalších romistických pracích, např. Matras 2002: 52–53; Baló 2020: 141). V této práci nabízím podstatně podrobnější deskripci severogemerského systému sibilant a jeho vývoje a rozšiřuju ji o popis některých dalších, strukturně souvisejících hláskových změn. Popis zakládám především na jazykových datech získaných v posledních dvou dekadách terénním výzkumem přímo v severogemerských romských komunitách.

V první kapitole severogemerský dialekt romštiny stručně představím: popíšu jeho geografický rozsah a jazykovou situaci jeho mluvčích, podám jeho základní dialektologickou charakteristiku a také představím zdroje svých jazykových dat. Deskriptivním jádrem příspěvku jsou následující dvě kapitoly, v nichž na pozadí

2 Termín *dialekt* budu v tomto textu používat mj. ve smyslu nářeční oblasti, tj. regionálně vymežitelného souboru blíže příbuzných lokálních variet. Zde použita klasifikace lokálních variet romštiny do nářečních oblastí vychází z klasifikace v připravovaném atlasu centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě).

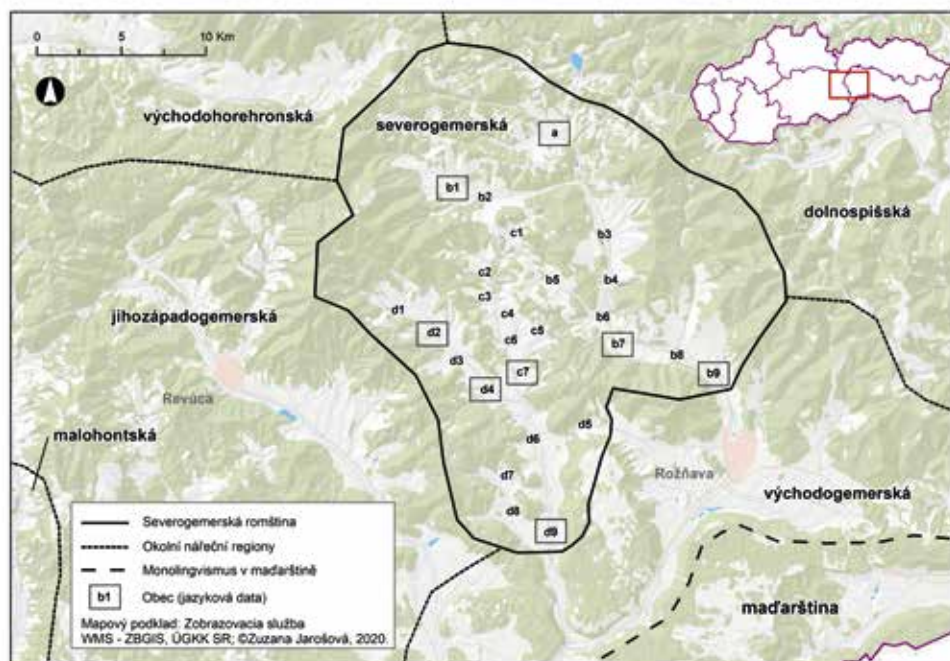
východního systému sibilant podrobně probírám jednotlivé severogemerské změny zasahující původní sibilanty (kpt. 2) i změny, jimiž vznikají sibilanty nové (kpt. 3), a nastiňuji možnosti chronologizace těchto změn i hypotézy o jejich motivaci. Poslední, čtvrtá kapitola shrnuje hlavní body textu a naznačuje možné perspektivy dalšího výzkumu.

1 Severogemerská romšтина

1.1 Geografické vymezení

Oblast severogemerského dialektu romštiny (viz též Mapa) se, jak už bylo řečeno, rozléhá v severovýchodní části regionu Gemer. Ten odpovídá uherské župě gemerské (maďarsky *Gömör*), resp. od roku 1802 gemersko-malohontské (maďarsky *Gömör és Kishont*). Dnes se území župy, kromě malého jihovýchodního cípu, nachází na území Slovenska a oblast severogemerského dialektu plně v hranicích slovenského okresu Rožňava. Také v rámci gemerské župy patřily všechny obce na území severogemerského dialektu romštiny do rožňavského slúžnovského okresu, jen město Dobšiná tvořilo v rámci župy samostatný městský okres.

V rámci dnešního okresu Rožňava zabírá oblast severogemerské romštiny zhruba jeho severní polovinu, s výjimkou nejsevernějšího cípu, kde se na jižních hranicích Slovenského ráje nacházejí dvě horské obce, Stratená a Dedinky, jež dříve patřily do župy spišské a Romové v nich nikdy nežili. Na jihu se

severogemerská romština potkává s romským dialektem východogemerským, který zabírá část jižní poloviny okresu Rožňava. Myšlená hranice mezi severogemerským a východogemerským dialektem romštiny probíhá mezi Kunovou Teplicou a Paškovou, pak od jihu k severu Plešiveckou planinou, dál mezi obcemi Honce a Rožňavské Bystré, pak hřebenem Turecké a nakonec mezi Betliarem a Nadabulou.³ Od dalších romských dialektů – ty už se nacházejí mimo území rožňavského okresu – je severogemerská romština oddělena horami: na severovýchodě a východě od dialektu dolnospišského Volovskými vrchy; na jihu a jihozápadě od dialektu jihozápadogemerského Koniarskou planinou, Hrádkem a Stolickými vrchy; a konečně na severozápadě od dialektu východohorehronského nejsevernějším výběžkem posledně zmíněného pohoří.

Severogemerské území, kam patří 26 obcí, můžeme z geografického hlediska rozčlenit do čtyř oblastí (alfanumerické kódy lokalit odkazují k Mapě): (a) *Dobšinskou* oblast na úplném severu území dialektu tvoří pouze město Dobšiná [a], táhnoucí se podél Dobšinského potoka, levostranného přítoku řeky Slaně; (b) *Hornoslánská* oblast sestává z několika vesnic v údolí horní Slaně: po směru toku (zhruba od severozápadu k jihovýchodu) to jsou Rejdová [b1], Vyšná Slaná [b2], Vlachovo [b3], Gočovo [b4], Kobeliarovo [b5] (v údolí Kobeliarského potoka), Nižná Slaná (a její část Nižnoslánská Baňa) [b6], Henckovce [b7], Gemerská Poloma [b8] a Betliar [b9]; (c) *Hankovská* oblast v povodí Hankovského potoka, levostranného přítoku řeky Štítník, zahrnuje (od severu k jihu) obce Brdárka [c1], Hanková [c2], Markuška [c3], Slavoška [c4], Kocelovce [c5], Petrovo [c6] a Roštár [c7]; (d) konečně *štítnická* oblast sestává z vesnic v údolí řeky Štítník a jejích menších přítoků: jsou to (od severu k jihu) obce Čierna Lehota [d1], Slavošovce [d2], Rochovce [d3], Ochtiná [d4], Honce [d5] (na Hončianském potoce), Štítník [d6], Gočaltovo [d7] a Rozložná [d8] (obě na Gočaltovském potoce) a nejjihnější Kunova Teplica [d9].

3 Východogemerským dialektem romštiny se – podle přímých či zprostředkovaných informací z terénu – dodnes, aspoň ve starších generacích, hovoří v okresním městě Rožňava (včetně jeho částí Nadabula a Rožňavská Baňa) a v obcích Čučma, Pača, Krásnohorské Podhradie, Drnava, Jovice, Rudná, Rakovnica, Rožňavské Bystré, Brzotín, Slavec (včetně části Vidová), Plešivec, Pašková, Gemerská Hôrka a donedávna také v obci Meliata. Také varieta obce Hucín v okr. Revúca vykazuje mnohé rysy východogemerského dialektu. Na úplném východě okresu, v obci Bôrka, která byla původně součástí turňanské župy a ke Gemeru přičleněna až v roce 1882, mluví Romové varietou turňanského dialektu romštiny. V nejjihnějších obcích okresu, mj. ve většině těch, které v minulosti patřily do tornalského slúžnovského okresu gemerské župy (Dlhá Ves, Bohúňovo, Čoltovo, Bretka a Gemerská Panica); v obcích na Silické planině, původně turňanských a od roku 1882 gemerských (Silica a Silická Brezová); a v obcích na úplném jihovýchodě okresu, které byly až do roku 1922 součástí abovsko-turňanské župy (Hrušov, Jablonov nad Turňou a Hrhov), tradičně žijí Romové, jejichž rodným jazykem je už po mnoho generací maďarština.

1.2 Romské obyvatelstvo

Ze všech hornouherských žup právě na Gemeru žilo, od konce 19. století až do druhé světové války, nejvíce Romů (např. Matlovičová et al. 2012). Z Rožňavska existují dosti podrobné informace o době usazování Romů a vzniku romských osad, včetně některých obcí severogemerských: sedentarizace (usazování) už od roku 1731 je doložena v obcích Gočovo, Kobeliarovo a Kunova Teplica, od roku 1770 v Dobšíně a v obcích Betliar, Čierna Lehota, Hanková a Kocelovce a od roku 1830 v obci Honce (Jurová 2008: 142). V roce 1785 bylo na celém Gemeru evidováno 327 romských rodin, nejvíce ve Štítníku a v Dobšíně (např. Matlovičová et al. 2012), tj. v rámci severogemerské oblasti. O století později žilo podle dat z celouherského sčítání romského obyvatelstva v roce 1893 na Gemeru už 5 552 Romů, kteří tvořili 3,4 % všeho obyvatelstva; výrazné zastoupení mělo romské obyvatelstvo mj. i v některých obcích severogemerských, zvl. ve Štítníku, Slavošovcích a Čierne Lehote (Keményfi 2002: 59).

Podrobná data o etnickém složení jednotlivých obcí, jež bylo v Uhrách mapováno otázkou po mateřském jazyce, byla s desetiletou periodicitou pořizována mezi lety 1880 až 1910, přičemž romské obyvatelstvo je vysoce pravděpodobně skryto pod hlavičkou „ostatní“.⁴ Ze všech 26 severogemerských obcí byla tato kategorie v roce 1880 zastoupena ve 20 obcích (268 osob tvořících 1,38 % všech obyvatel), v roce 1890 v 18 (330 osob a 1,76 %), v roce 1900 ve 13 (350 osob a 1,75 %) a v roce 1910 ve 23 (603 osob a 3,01 %). Některá data – např. nepatrný počet „ostatních“ ve Štítníku v roce 1880 nebo jejich absence v Rejdové v roce 1900 při jejich značném počtu v ostatních cenzech, ale i relativně nízký podíl kategorie „ostatních“ vzhledem k podílu romského obyvatelstva v celouherském sčítání v roce 1893 – naznačují, že obecní sčítací komisaři v některých případech zahrnovali místní romské obyvatelstvo pod jiné kategorie. Ve všech uvedených sčítáních důsledně chybí kategorie „ostatní“ pouze v obci Hanková, a lze tedy předpokládat, že už na začátku 20. století žili Romové v naprosté většině severogemerských obcí.

V posledním sčítání obyvatel (SODB 2011) se k romské národnosti přihlásilo 1 378 obyvatel severogemerské oblasti, což představuje 6,48 % celkové populace (21 258 osob). Skutečnému počtu obyvatel, kteří se v každodenních, neinstitucionálních kontextech identifikují jako Romové, se však pravděpodobně více blíží údaje z externích cenžů. Podle ARKS 2013 žilo v oblasti 6 508 Romů, kteří tvořili téměř třetinu (31,72%) všeho obyvatelstva (20 516 osob). Nejvíce Romů žilo ve městě Dobšíná, více než 100 romských obyvatel mělo ještě dalších 13 obcí (Slavošovce, Gemerská Poloma, Štítník, Nižná Slaná, Roštár, Kunova

4 S ohledem na současnou sociolingvistickou situaci romských komunit v severogemerské oblasti (viz odd. 1.4) lze předpokládat, že v této době byli rodilými mluvčími romštiny všichni nebo téměř všichni Romové.

Teplica, Ochtiná, Rejdová, Kobeliarovo, Čierna Lehota, Henckovce, Rochovce a Rozložná) a menší romské komunity eviduje ARKS 2013 v šesti dalších obcích (Betliar, Kocelovce, Gočaltovo, Markuška, Slavoška, Petrovo). Žádné romské komunity ARKS 2013 nezaznamenává v šesti obcích, mj. i vzhledem k tomu, že tato publikace uvádí údaje o romském obyvatelstvu obce pouze v případě, že přesahuje počet 30 osob (s. 12). Ostatní zdroje však naznačují, že v některých z těchto obcí pravděpodobně menší počet Romů (a mluvčích romštiny) dodnes žije.⁵ Že v ní dnes nežijí žádní Romové, lze s jistotou říct pouze o jediné obci severogemerské oblasti, a tou je Vlachovo. Z této obce, v níž se původně nacházela velká romská osada, byli v roce 1966 všichni Romové (156 osob) vyhnáni (srov. Kováč & Kováčová 2013: 12).⁶ Podle informací z terénu se odstěhovali částečně do českých zemí (mj. do Šternberka, Uničova, Ostravy, Loun a Mostu) a částečně za příbuznými do okolních obcí (mj. do Dobšíně).⁷ Lze tedy shrnout, že až do nedávna, do roku 1966, žili Romové ve všech 26 obcích severogemerské oblasti.

Podle externích údajů dnes Romové tvoří početní většinu ve třech obcích oblasti (Roštár, Ochtiná a Rozložná) a ve výrazné většině obcí (totiž v 19 z 26) mají více než pětinový podíl. Podle ARKS 2013 se na severogemerském území nachází 16 prostorově segregovaných romských lokalit mimo vlastní obec nebo na jejím okraji a tři výrazné romské koncentrace uvnitř obce, v nichž žije celkem více než třetina (37,08 %) všech severogemerských Romů. Romské osady s více než stovkou obyvatel se nacházejí (řazeno podle velikosti) v Dobšíně, Roštáru, Rejdové (osada *Halen*), Slavošovcích (osady *Hirsch* a *Breh*), Kobeliarovu, Nižné Slané a Ochtině, menší pak v Kocelovcích, Čierne Lehotě, Henckovcích, Markušce (osada *Mníšok*), Kunově Teplici, Slavošce, Gočaltovu, Petrovu a Rozložné. Necelé dvě třetiny severogemerských Romů žijí v rámci obcí rozptýleně mezi neromským obyvatelstvem, mj. všichni Romové v obcích Betliar, Gemerská Poloma, Rochovce a Štítník.

Podle informací od romských konzultantů v navštívených lokalitách je romské obyvatelstvo severogemerské oblasti subetnicky homogenní (v oblasti nežijí komunity např. olašských Romů nebo Sintů). V obci Kunova Teplice dnes

5 V obci Brdárka ještě ARKS 2004 eviduje 20 romských obyvatel a v posledním sčítání (SODB 2011) se zde několik obyvatel přihlásilo k romštině jako mateřskému a domácímu jazyku. V obci Gočovo se v posledním sčítání (SODB 2011) k romské národnosti přihlásilo sedm obyvatel. V obci Hanková se ještě v roce 1991 k romské národnosti přihlásilo 19 obyvatel (SLDB 1991) a v posledním cenzu (SODB 2011) se několik obyvatel přihlásilo k romštině jako mateřskému a domácímu jazyku. V obci Vyšná Slaná jsou Romové naposledy externě evidováni v roce 1989, ještě v roce 2001 se tu však jeden člověk přihlásil k romské národnosti (SODB 2001) a v roce 2011 jeden člověk deklaroval romštinu jako domácí jazyk. V obci Honce jsou Romové naposledy evidováni v roce 1989, v novějších cenzech už zde žádné romské obyvatelstvo nefiguruje.

6 Kováč & Kováčová (2013: 12) to formulují následovně: „Najväčší pokles v počte obyvateľov nastal v roku 1966 v dôsledku konfliktu medzi vlachovskými občanmi a rómskou menšinou, keď sa z obce muselo vysťahovať 156 Rómov.“ Z kontextu plyne, že vlachovskými občany míní neromské obyvatelstvo obce.

7 Tyto informace čerpám z nepublikovaných poznámek romistky Hany Šebkové (1952–2004), která je získala od svých romských konzultantů v Dobšíně a Roštáru v roce 1999.

vedle rodin, jejichž tradičním rodným jazykem je severogemerská romština, žije také mnoho romských rodin původem z obce Pašková, kde se tradičně mluví romštinou východogemerskou. Maritální vazby mimo severogemerskou oblast (např. mezi Dobšinou a dolnospišskou oblastí, Rejdovou a východohorehronskou oblastí, Betliarem a oblastí východogemerského dialektu, Gočaltovem a oblastí jihozápadogemerského dialektu) jsou z terénu doloženy, přesto však zdá se výrazně převládá výběr partnerů v rámci nářeční oblasti.

1.3 Kontaktní jazyky

Mluví romštiny – v některých komunitách s výjimkou malých dětí – jsou obecně bilingvní, resp. multilingvní a vysoce kompetentní v jazyce, resp. jazycích místní socioekonomicky dominantní (a dodnes či donedávna i početně většinové) populace (např. Matras 2002: 238). Totéž jistě platí a i v minulosti platilo o mluvčích romštiny severogemerské. Zatímco v minulosti byla celá oblast severovýchodního Gemeru výrazně (a proměnlivě) multietnická, s jazykovým elementem nejen slovenským, ale i maďarským, německým a rusínským, dnes je neromské obyvatelstvo naprosté většiny obcí převážně slovenské a hlavním kontaktním jazykem severogemerské romštiny je slovenština.

Byť dnes většina obyvatel oblasti ovládá i spisovnou slovenštinu, byl severogemerský dialekt romštiny po značnou část své historie primárně v kontaktu s místní slovenštinou dialektní. Slovenská nářečí v oblasti severovýchodního Gemeru se řadí do dialektní skupiny gemerské, jež tvoří součást nářečního celku středoslovenského (např. Vážný 1934: 290–294; Štolc 1994; Tóvik 1957, 2018). Zatímco v dobšinské a hornoslánské oblasti nacházíme slovenská nářečí tzv. *východogemerská* (nebo také nářečí Slánského údolí či stručně *slánská*), jež vykazují mnohé znaky přechodné k dialektům východoslovenským (např. Vážný 1934: 294; Tóvik 1937; Habovštiak 1962: 11–12), v oblasti hankovské a štítnické se nalézá jedna ze tří podskupin slovenských nářečí tzv. středogemerských, totiž nářečí Štítnického údolí či stručně *štítnická*.

Běžná znalost maďarštiny mezi mluvčími severogemerské romštiny byla v současnosti potvrzena jen v Kunově Teplici, nejjihnější obci oblasti, v níž si maďarské obyvatelstvo udrželo většinu až do konce 20. století (SLDB 1991). Vzhledem k většímu rozšíření maďarského obyvatelstva v uherských dobách však můžeme předpokládat, že v minulosti byla maďarština významným kontaktním jazykem severogemerské romštiny, a to zvláště v jižnějších a větších obcích oblasti (např. v roce 1910 se k rodné maďarštině přihlásila více než pětina obyvatel obcí Štítník, Dobšina, Betliar, Slavošovce, Rozložná a Gočaltovo a více než desetina obyvatel obcí Ochťiná, Nižná Slaná, Hanková a Henckovce). Kromě toho byla maďarština ovšem i úředním jazykem Uher. Maďarské dialektní variety v oblasti jsou řazeny do nářeční podskupiny Slánského údolí (*Sajó völgyi*) v rámci

východopalócké (*keleti palóc*) nářeční skupiny, jež je sama součástí širšího palóckého nářečního regionu (Imre 1971: 356–358, 370; Presinszky 2011: 212–214).

Původně velmi silně zastoupené německé obyvatelstvo, přítomné v oblasti už od 13. století (např. Horváthová 2002), bylo postupně slovakizováno, ještě v roce 1910 však tvořilo malou menšinu v několika obcích oblasti (mj. Slavošovce, Nižná Slaná a Betliar). Německý ráz si nejdéle zachovalo město Dobšiná, kde se ještě v roce 1900 k rodné němčině hlásila většina (55,91 %) obyvatel. V roce 1910 se zde podíl tří hlavních jazykových skupin (rodné němčiny, slovenštiny a maďarštiny) v zásadě vyrovnal. Ve městě byl v té době i mezi neromským obyvatelstvem doložen rozsáhlý multilingvismus (Lux 1959: 119). Mezi obyvateli města s jiným rodným jazykem než uvedenými třemi hlavními (naprostou většinu z nich pravděpodobně tvořili Romové)⁸ tři čtvrtiny (76,77 %) ovládaly slovenštinu a jen malá část (7,07 %) maďarštinu; znalost němčiny u nich v roce 1910 nebyla doložena. Naši romští konzultanti v Dobšině sice zmiňují znalost němčiny u některých svých, dnes už nežijících předků,⁹ přesto je i ze statistických údajů zřejmé, že primárním kontaktním jazykem dobšinských Romů je už po mnoho generací slovenština. Německý dialekt města byl svými mluvčími nazýván *Tupschrisch* „dobšinština“ a ve slovenštině je známý jako *bulinerčina* nebo *bulejnerčina* (Lux 1959; Valiska 1980); dnes je v podstatě zaniklý.

Rusínské obyvatelstvo, jež na Gemer pronikalo od počátku 15. století v rámci valašské kolonizace, se zvláště v souvislosti s přechodem k zemědělství a s omezováním valašských privilegií v 17. století postupně asimilovalo (Rožai 2018: 4) a dnes je v severogemerské oblasti plně slovakizováno.¹⁰ Příímý vliv rusínštiny na severogemerskou romštinu tedy pravděpodobně můžeme vyloučit.

Kontaktní jazyky severogemerské romštiny se v minulosti navzájem ovlivňovaly, a to nejen lexikálně. Pro slánskou a štítnickou slovenštinu je charakteristická depalatalizace palátál /t d ň l' > t d n l/, jež bývá vykládána především (částečně substrátovým) vlivem němčiny (např. Pauliny 1939: 310–327; Pauliny 1954: 116) a v některých obcích snad i vlivem rusínštiny (Habovštiak 1962: 24–25). Také slánská maďarština neprodělala palatalizaci prealveolár v kontextech, kde je běžná v dalších palóckých dialektech (Presinszky 2011: 213). Dobšinská němčina vykazuje mnohé fonologické a gramatické přejímky ze slovenštiny (např. delabializaci /ü ö/ [y ø] > /i e/, generalizaci zvratného zájmena pro všechny osoby, zjednodušení systému minulých časů, zánik pasiva, změny v slovosledu, viz Valiska 1980; Kriššáková 1982: 91; Landsman 1987: 141). Severogemerská

8 V roce 1910 bylo mezi 99 obyvateli Dobšiny s jiným rodným jazykem než němčinou, maďarštinou a slovenštinou uvedeno 93 osob s „jiným“ mateřským jazykem. Výsoce pravděpodobně se jednalo o romštinu.

9 Teréní výzkum V. Elšíka v květnu 2006 a Z. Bodnárové v únoru 2010.

10 Zatímco v severogemerské oblasti je někdejší přítomnost rusínštiny reflektována jedine v toponymech (Rožai 2018: 11), rusínské dialekty jsou dodnes zachovány těsně za jejími hranicemi, ve východogemerské obci Pača a dolnospišské obci Úhorná (Hanudelová 1993; Dudášová-Kriššáková 2015: 198).

romština nepřekvapivě obsahuje množství lexikálních slovákismů, hungarismů i germanismů (těch však především prostřednictvím slovenštiny), zatímco v oblasti morfosyntaktického přejímání je dnes zřetelný hlavně vliv slovenštiny; některé fonologické vlivy kontaktních jazyků budou zmíněny v kapitolách 2–3.

1.4 Vitalita romštiny

Soudě podle poznatků získaných zúčastněným pozorováním v terénu i dotazováním romských konzultantů, liší se vitalita severogemerské romštiny mj. podle obce. Romština donedávna byla plně vitální například v romských osadách v obcích Rejdová¹¹ a Roštár,¹² kde nebyl přerušen její mezigenerační přenos, a romština tak zůstává rodným jazykem většiny místních Romů. Oproti tomu v severogemerských obcích, kde Romové žijí rozptýleně mezi neromským obyvatelstvem, započala už před několika desetiletími jazyková směna. Například v obci Betliar přestala být romština předávána dětem kolem roku 1985¹³ a v obci Ochtiná pravděpodobně už někdy před rokem 1980.¹⁴ V těchto obcích mají romštinu jako rodný jazyk a aktivně ji ovládají jen starší Romové, zatímco rodným jazykem mladších Romů je slovenština; ti v romštině mají jen pasivní nebo přinejlepším velmi rudimentární aktivní kompetenci.

Často se vitalita romštiny liší i mezi různými romskými komunitami, resp. různými segmenty romské komunity v rámci jedné obce. Například zatímco v dobšinské romské osadě romštinu dodnes aktivně ovládají všichni Romové, včetně malých dětí,¹⁵ v některých romských rodinách žijících ve městě rozptýleně mezi neromským obyvatelstvem přestala být romština dětem předávána v průběhu devadesátých let 20. století.¹⁶ Ačkoli lze důvodně předpokládat, že koncentrace romského obyvatelstva v segregovaných osadách je faktorem podporujícím mezigenerační přenos romštiny, nelze pochopitelně bez empirických údajů tvrdit, že severogemerská romština je vitální ve všech romských osadách v oblasti. Například z tvrzení v jedné diplomové práci (Myšičková 2008) vyplývá, že v obci Slavošovce mluví i rodiče žijící v romské osadě Hirsch se svými dětmi převážně slovensky,¹⁷ mezi Romy žijícími rozptýleně v obci začala jazyková směna už někdy před rokem 1980.¹⁸

11 Terénní výzkum V. Elšíka a P. Rubáka v Rejdové v lednu 2006.

12 Terénní výzkum H. Šebkové, P. Wagnera a V. Elšíka v Roštáru v prosinci 1999.

13 Terénní výzkum Z. Bodnárové a V. Elšíka v Betliaru v únoru 2010.

14 Terénní výzkum H. Šebkové, P. Wagnera a V. Elšíka v Ochtině v prosinci 1999 a J. Orta tamtéž v dubnu 2013.

15 Terénní výzkum Z. Bodnárové v Dobšině v únoru 2010.

16 Terénní výzkum V. Elšíka v Dobšině v květnu 2006.

17 Srov. „[...] romské děti většinou už ani nemluví romským jazykem, ale slovenským. Takto mluví ve škole i doma. Romštinu ovládají povětšinou pouze jejich rodiče a prarodiče.“ (Myšičková 2008: 33) – „[...] téměř žádné ze Slavošovských [sic!] romských dětí nemluví romsky – ať už z důvodu, že jejich matky romštinu nepovažují za důležitou a nebo proto, že samy romsky už neumí.“ (Myšičková 2008: 75).

18 Terénní výzkum V. Elšíka v Slavošovcích v lednu 2006.

Jazyková směna navíc není nutně proces jednoduše lineární, poměrně běžné v komunitách, kde směna probíhá, jsou totiž i případy nerodné akvizice romštiny. Uvedu konkrétní příklad: Třebaže jedna romská konzultantka v osadě u obce Gočaltovo umí romsky jen rudimentárně (podle svých slov proto, že vyrůstala v dětském domově) a se svými dcerami mluví a vždy mluvila jedine slovensky, jedna z jejích dcer je v romštině vysoce kompetentní, což vysvětluje tím, že nějakou dobu žila v romské osadě u obce Roštár, kde v romštině v adolescenci nabyla aktivní, byť nerodilou kompetenci.¹⁹

Z dostupných údajů lze dovodit, že zhruba do roku 1980 v celé severogemerské oblasti platilo, že jediným či dominantním jazykem komunikace v rodině a etnické komunitě byla romština a že romské děti byly socializovány primárně v tomto jazyce. Od té doby však byla významná část lokálních variet severogemerské romštiny zasažena jazykovou směnou. Slovenština se tak postupně stává nejběžnějším jazykem každodenní komunikace v mnoha severogemerských romských komunitách a rodným jazykem rostoucího počtu severogemerských Romů. Lze předpokládat, že během několika generací bude severogemerská romština živá jen v několika málo lokalitách oblasti.

Podle deklarativních údajů posledního sčítání obyvatel na Slovensku (SODB 2011) žilo v severogemerské oblasti 1 568 rodilých mluvčích romštiny a 1 902 lidí, pro které je romština nejčastěji používaným jazykem v domácnosti. Nejvíce osob se k romštině v jednom či druhém smyslu přihlásilo ve městě Dobšiná (901, resp. 995) a v obcích Rejdová (147, resp. 137), Nižná Slaná (114, resp. 138), Gemerská Poloma (110, resp. 111) a Kobeliarovo (2, resp. 139). Je však zjevné, že deklarativní údaje nelze interpretovat prvoplánově, tj. jako empiricky adekvátní, bez ohledu na kontext sčítání, v němž byla pořízena a v němž – zvláště u stigmatizovaných etnických a jazykových kategorií a identit – hraje roli množství postojových a jiných faktorů. Neměla by proto překvapovat skutečnost, že v mnoha obcích deklarovalo více obyvatel rodnou znalost či užívání romštiny než romskou národnost (výrazně např. v Dobšíně, Kobeliarovu, Nižné Slané či Slavošce). Podobně: vysoká deklarace domácího užívání romštiny v některých obcích oproti velmi nízké deklaraci romštiny jakožto rodného jazyka (např. v Kobeliarovu, viz výše), skoro jistě neznamená, že pro většinu mluvčích romštiny v obci není romština rodným jazykem. Výrazně nižší deklarace romštiny než romské národnosti (např. ve Slavošovcích) nebo romštiny jako domácího jazyka než jako jazyka rodného však může indikovat postupující jazykovou směnu.

19 Terénní výzkum V. Elšíka v Gočaltovu v dubnu 2018.

1.5 Dialektologická charakteristika

Severogemerský dialekt romštiny se nachází na východním okraji několik set kilometrů dlouhého pásma dialektů přechodných mezi romštinou severocentrální a jihocentrální (srov. Elšík et al. 1999: 278; Elšík 2003: 56–57). Tyto dva taxony (taxonomické jednotky) jsou přes společnou část svého pojmenování (tj. *centrální*) převážně považovány za dvě samostatné nářeční skupiny romštiny, jejichž některé odlišnosti mohou být důsledkem samostatných migrací mluvčích z Balkánu, a tedy předchází divergence obou dialektů (srov. Boretzky 1999; Elšík, Beníšek 2020). V připravovaném dialektologickém atlasu centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě) jsou severogemerská romština, ale i většina dialektů s ní sousedících (východogemerský, jihozápadogemerský a východohorehronský) klasifikovány jako přechodné severocentrální dialekty, zatímco sousední dialekt dolnospíšský je řazen mezi vlastní (tj. nepřechodné) severocentrální dialekty. Na jihozápad od dialektu jihozápadogemerského, stále na území Gemeru, se nachází dialekt malohontský, který tvoří severovýchodní okraj skupiny jihocentrální. (Pro geografickou lokalizaci zmíněných nářečních oblastí viz Mapa.)

Klasifikace severogemerské romštiny jakožto dialektu severocentrálního je motivována skutečností, že s ostatními dialekty severocentrálními sdílí nejen množství konzervativismů (např. zachování praromského fonému /x/ [χ] oproti jeho zániku v romštině jihocentrální), ale především nemálo specifických inovací. Široce sdílené severocentrální inovace, jejichž jižní hranice odpovídají hranici mezi romštinou severocentrální a jihocentrální (např. palatalizace prealveolár /t d n l/ před některými sufixy začínajícími na /i/ oproti zachování prealveolár v jihocentrální romštině, viz podrobněji odd. 3.2), jsou pravděpodobně nejstaršího data a některé z nich mohly být přítomny už v romštině mluvčích usazujících se v oblasti v průběhu 18. století. V rámci severocentrální romštiny je severogemerský dialekt ovlivňován jak inovacemi difundujícími ze západu a severozápadu (např. proteze /j/ v kořeni nominativu zájmen 3. osoby *o- > jo-), tak inovacemi z východu a severovýchodu (např. asibilace /t/ v *tikno > cigno „malý“).

Klasifikace severogemerské romštiny jakožto dialektu přechodného je motivována tím, že některé široce sdílené severocentrální inovace (např. fortizace a metateze frikativy v *asv- > aps- apod. „slza“) tento dialekt na jižní periferii severocentrální skupiny nezasahují (srov. jášv-), a především tím, že severogemerský dialekt sdílí množství specifických inovací s romštinou jihocentrální (např. elizi koncové sibilanty v některých gramatických kontextech, např. *papus > papu „dědeček“). Tyto inovace se do severogemerské romštiny musely rozšířit difuzí z jihu a jihozápadu, a to až po usazení romského obyvatelstva, tj. zhruba od poloviny 18. století. Kromě takto široce distribuovaných rysů obsahuje severogemerský dialekt mnoho inovací úže regionálních (např. sonorizaci /k/ v *tikno > cigno „malý“ sdílenou s několika dalšími gemerskými varietami).

Hranice některých obecných (tj. v rámci dialektu nevariujících) severogemerských jazykových rysů, a to bez ohledu na jejich širší distribuci, odpovídají aspoň částí svého průběhu hranici definičních severogemerských inovací, a pomáhají tak vymezit severogemerský dialekt oproti dialektům sousedním. Např. etymon *vodro* „postel“ sdílí severogemerský dialekt s dalšími dialekty gemerskými, ne však s dialektem východohorehronským (*postěla*) a dolnospišským (*badžos*), a etymon †*slugadŕ*²⁰ „voják“ se vyskytuje také v romštině dolnospišské (*slugadžis*), ne však v ostatních sousedních varietách (*lukesto*). Není bez zajímavosti, že geografický rozsah žádného ze zdokumentovaných severogemerských rysů není zcela totožný s geografickým rozsahem samotného dialektu, tj. tak, jak je vymezen pomocí definičních posunů v místě artikulace sibilant (odd. 1.1).

Severogemerský dialekt romštiny pochopitelně není homogenní. Jednotlivé lokální variety se mezi sebou liší rysy různých jazykových rovin a v detailech samozřejmě existují i idiolektní rozdíly v rámci lokálních variet.²¹ Nejčastěji se od ostatních odlišují variety, které se nacházejí na okrajích severogemerského území, přičemž nezdědka sdílejí rysy se sousedními nářečními oblastmi (např. dobšinská varieta s oblastí dolnospišskou, rejdovská s východohorehronskou, betliarská a [kunovo]teplická s východogemerskou). Nejzřetelněji mezi severogemerskými lokálními varietami vyniká nejsevernější varieta dobšinská, a to zvláště sadou změn některých palatál v prealveoláry (podrobně viz odd. 3.3). Nemálo rysů diferencuje severogemerskou romštinu na dvě či více částí, přičemž nejčastěji tutéž podobu rysů sdílejí variety geograficky blízké (např. rejdovskou a dobšinskou romštinu spojuje eroze fonologické délky vokálů a tendence k penultimovému přízvuku, tj. přízvuku na předposlední slabice, pravděpodobně motivované kontaktem s místními varietami slovenštiny; srov. Vážný 1934: 302; Habovštiak 1962: 11). Lokální variety severogemerské romštiny se mohou lišit i frekvenčními poměry mezi variantami rysů: např. ačkoli podoby *leš* ~ *le* „ho“ ve většině variet variiují (pouze rejdovská má doloženu jedinečnou podobu *leš*), v severnějších varietách je běžnější *leš*, zatímco ve varietách jižnějších převládá *le*.

1.6 Zdroje dat

V tomto textu vycházím z jazykových dat získaných především terénním výzkumem přímo v severogemerských romských komunitách. Z raných výjezdů pražských romistů do oblasti existují především etnografické nahrávky obsahující

20 Symbolem † jsou v dalším textu označovány rekonstruované raně severogemerské podoby slov, tj. podoby před proběhnutím některých víceméně pravidelných hláskových změn v různých severogemerských lokálních varietách, např. †*našŕi* „nemoc“ reprezentuje současné *našŕi*, *našŕi* nebo *našŕi* (k relevantním změnám viz kpt. 2–3).

21 Ty jsou však v praxi popsateľné, jen pokud máme z dané lokality k dispozici data od více konzultantů. Charakter našich dat neumožňuje popis jazykové variace korelující se sociálními parametry.

mj. spontánní narativy a dialogy v severogemerské romštině,²² z nichž byla částečně analyzována nahrávka lokální variety obce Kunova Teplica (Elšík et al. 1999).

Při dalších pěti výjezdech v rozmezí let 2006 až 2018²³ bylo získávání jazykových dat primárně založeno na metodě tzv. reverzní překladové elicitace (srov. Chelliah, de Reuse 2011: 377–378), jež využívá všeobecného bilingvismu (přínejmenším školou povinných a starších) mluvčích romštiny a vysoké míry jejich kompetence v kontaktních jazycích, a to za pomoci dvou standardizovaných překladových dotazníků: *Romani Dialectological Questionnaire* [= RDQ] (Matras et al. 2001; srov. též Matras et al. 2009) byl vytvořen pro zachycení nářeční variability romštiny obecně; výrazně rozšířený *Linguistic Questionnaire for the Documentation of Central European Romani* [= LQCR] (Elšík 2008) byl vytvořen specificky pro dokumentaci středoevropské romštiny. Nahrávaná elicitací sezení, při nichž výzkumníci čtou dotazníkové věty v primárním kontaktním jazyce konzultantů (v případě severogemerské romštiny byla elicitacím jazykem vždy standardní slovenština) a konzultanti je ústně překládají do své rodné variety romštiny, probíhala v domácím prostředí konzultantů.

Konzultanti byli téměř vždy rodilými mluvčími dané lokální variety romštiny a v místní romské komunitě vyrůstali; nejčastěji z ní pocházeli i oba jejich rodiče a často také jejich partneři. V jednom případě pochází konzultantka z Ochtné, v mládí (46 let před pořízením nahrávky) se však provdala do Kunovy Teplice a podle svých slov i podle některých diagnostických strukturních rysů (např. *frima* „málo“ či *grašt* „kůň“ oproti *cuno* a *graj* v ostatních severogemerských varietách, včetně ochtinské) hovoří varietou manžela, jenž v této obci vyrůstal. Nahrávka romské variety obce Henckovce byla pořízena v sousední obci Gemerská Poloma, kam se mluvčí pár let před nahráváním přestěhovala. Vzhledem k probíhající jazykové směně v některých lokalitách (odd. 1.4) byli naši konzultanti nejčastěji příslušníky starších generací. Elicitovaná data v různém rozsahu dokumentují 11 idiolektů (devíti žen a dvou mužů) sedmi lokálních variet severogemerské romštiny.²⁴ Korpus elicitovaných dat obsahuje celkem přes 6 700 dotazníkových (převážně větných) položek.

22 Několik nahrávek severogemerské romštiny pořízených M. Hübschmannovou od roku 1967 (např. z lokalit Dobšiná, Roštár, Gočaltovo, Honce) je archivováno v rámci Phonogrammarchivu Rakouské akademie věd. V prosinci 1999 byly při výjezdu pod vedením H. Šebkové a za účasti P. Wagnera a V. Elšíka dále pořízeny nahrávky ve varietách obcí Dobšiná, Ochtná a Roštár.

23 Tyto výjezdy byly financovány projekty *The Morphosyntactic Typology of European Romani Dialects* (Arts and Humanities Research Board, 1999–2004, ředitel Yaron Matras, University of Manchester); *Borrowing and Diffusion of Grammar: Czech and Slovak Romani in Contact* (Grantová agentura ČR, 2008–2010, ředitel Viktor Elšík, FF UK) a *Linguistic Atlas of Central Romani* (Grantová agentura ČR, 2011–2013, ředitel Viktor Elšík, FF UK).

24 Dobšiná (V. Elšík, květen 2006, RDQ: 314 položek; Z. Bodnárová, únor 2010, LQCR: 1 974), Rejdová (P. Rubák & V. Elšík, leden 2006, RDQ: 1 080), Henckovce (V. Elšík, únor 2010, LQCR: 196), Betliar (Z. Bodnárová & V. Elšík, únor 2010, LQCR: 778), Slavošovce (V. Elšík, leden 2006, RDQ: 1053), Ochtná (J. Ort, duben 2013, LQCR: 805) a Kunova Teplica (V. Elšík, duben 2018, LQCR: 513).

Jako vedlejší zdroj dat bylo použito i několik kratších literárních aj. textů publikovaných v roštárské varietě severogemerské romštiny (Červeňáková 1997; 1998; Červeňáková-Lalíková 2001, 2003). Konzultován byl také jeden text překládaný do romštiny naší konzultantkou pro slavošovskou varietu severogemerského dialektu (Royová 1997). Všechny lokality, odkud pocházejí data analyzovaná v tomto textu, jsou v Mapě vyznačeny obdélníkem. Jazyková data z dalších centrálních dialektů (srov. odd. 1.5) čerpám z připravovaného atlasu centrální romštiny (Elšík et al., v přípravě); také tato data byla z převážné části získána terénním výzkumem.

2 Vývoj původních sibilant

2.1 Úvod

V této kapitole popisují severogemerské hláskové změny zasahující původní sibilanty, a to jak sibilantní frikativy (vlastní sykavky, např. /s z/), tak sibilantní afrikáty (neboli afrikáty se sibilantní frikativní složkou, též nazývané polosykavky, např. /č ch dž/). (Další kapitola (kpt. 3) pak bude věnována změnám, jimiž vznikají sibilanty nové, a změnám souvisejícím.)

Severogemerská romština se od sousedních romských dialektů jasně vyděluje (a v rámci romštiny vyniká) dvěma protichůdnými posuny v místě artikulace sibilant, jež lze heslovitě charakterizovat jako posteriorizaci či retrakci (tj. posun „dozadu“) sibilantních frikativ (odd. 2.3) a anteriorizaci (tj. posun „dopředu“) sibilantních afrikát (odd. 2.4). Analyzovány budou také neposunuté sibilanty v recentních přejímkách (odd. 2.5). Zatímco oba posuny jsou pro severogemerský dialekt definiční a proběhly ve všech jeho lokálních varietách (raně severogemerský systém sibilant je shrnut v odd. 2.6), další změna, totiž frikativizace jedné ze sibilantních afrikát (odd. 2.7), zasahuje jen některé lokální variety a je pozdějšího data (podrobněji k chronologizaci změn odd. 2.8). Východiskem pro popis severogemerských změn (zde i v kapitole 3) je náčrt výchozího, pre-severogemerského, konsonantického systému se zvláštním zřetelem k (sub-) systému sibilant (odd. 2.2).

2.2 Pre-severogemerský systém

Tabulka zachycuje inventář konsonantických fonémů, resp. jejich hlavních alofonů, před provedením dvou definičních severogemerských posunů a dalších změn v severogemerské romštině. Tuto vývojovou fázi můžeme pro jednoduchost nazvat pre-severogemerskou. Pre-severogemerský inventář je rekonstruován „ze tří stran“: na základě inventáře rekonstruovaného pro praromštinu (např. Matras 2002: 56; Elšík, Matras 2006: 70–71); na základě srovnání s ostatními a zvláště

sousedními dialekty severocentrální romštiny (srov. Elšík et al. 1999: 286–304); a také s přihlédnutím k inventářům současných lokálních variet severogemerské romštiny. Tabulka udává jak grafémy používané v této práci pro dané fonémy (mezi lomítky), tak jejich hypotetickou fonetickou podobu v Mezinárodní fonetické abecedě (IPA; v hranatých závorkách).²⁵ Pole se sibilantními fonémy jsou podbarvena.

		bilabiální	labiodentální	prealveolární	postalveolární	palatální	velární	glotální
plozivy	neznělé	/p/ [p]		/t/ [t]		/tʰ/ [c]	/k/ [k]	
	znělé	/b/ [b]		/d/ [d]		/dʰ/ [ɟ]	/g/ [g]	
	aspirované	/ph/ [pʰ]		/th/ [tʰ]		/th/ [cʰ]	/kh/ [kʰ]	
afrikáty	neznělé			/c/ [ts]	/č/ [tʃ]			
	znělé			/dz/ [dɰ]	/dž/ [dʒ]			
	aspirované				/čh/ [tʃʰ]			
frikativy	neznělé		/f/ [f]	s [s]	/š/ [ʃ]		/x/ [χ] ²⁶	
	znělé		/v/ [v]	z [z]	/ž/ [ʒ]			/h/ [ɦ]
nazály		/m/ [m]		/n/ [n]		/ɲ/ [ɲ]		
vibranta				/r/ [r]				
laterály				/l/ [l]		/ʎ/ [ʎ]		
aproximanta								

Tabulka: Konsonantické fonémy v pre-severogemerské romštině

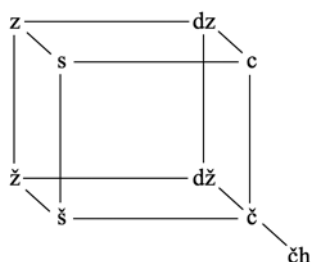
Pro pre-severogemerskou romštinu lze rekonstruovat devět sibilant. (Všechny se dodnes vyskytují mj. v sousedních severocentrálních dialekttech.) Pre-severogemerské sibilanty převážně kontrastují způsobem artikulace, místem artikulace a znělostí, avšak aspirace je kontrastním rysem pouze u neznělých postalveolárních afrikát.²⁷ Většina sibilant tedy v rámci sibilantního (sub)systému stojí v trojí fonologické opozici, např. /s/ způsobem artikulace vzhledem k /c/, místem artikulace vzhledem k /š/ a znělostí vzhledem k /z/. Neznělá aspirovaná postalveolární afrikáta /čh/ je však ve fonologické opozici pouze vzhledem

25 Afrikáty ve fonetickém přepisu pro jednoduchost zaznamenávám ligaturou bez vázacího znaku, např. /č/ jako [tʃ] místo [tʃ̚], a to vzhledem k tomu, že v relevantních varietách romštiny afrikáty nekontrastují se sekvencemi plozivy a frikativy, např. [tʃ].

26 Ačkoli většina mluvčích severogemerské romštiny vyslovuje /x/ [χ] uvulárně, řadím tento foném pro jednoduchost do velární sady konsonantů.

27 Fonologický kontrast v aspiraci je v romštině obecně omezen na neznělé plozivy a afrikáty, nevyskytuje se tedy (v souladu s univerzálními tendencemi, srov. např. Clark & Yallop 1995: 52–54) u ploziv a afrikát znělých ani u frikativ a sonor. Jedinou nesystematickou mezerou je absence aspirované (neznělé) prealveolární afrikáty [tsʰ] ve většině dialektů romštiny (Baló 2020: 134).

ke svému neaspirovanému protějšku /č/. Tyto fonologické vztahy můžou být zachyceny následujícím schématem (horizontální spoje symbolizují kontrast ve způsobu artikulace, vertikální v místě artikulace, diagonální pak ve znělosti a aspiraci):

Pre-severogemerský systém sibilant je poměrně komplexní i ekonomický (srov. Clements 2003; Gordon 2016: 65–71). Vyjdeme-li z toho, že pro popis sibilantních fonémů potřebujeme čtyři fonologické rysy o dvou hodnotách, maximálně ekonomický systém by sestával z 16 různých fonémů a 32 přímých fonologických kontrastů (tj. kontrastů v jediném fonologickém rysu) mezi nimi. Pre-severogemerský systém tedy obsahuje 56,3 % (= 9/16) možných fonémů a 40,6 % (= 13/32) možných kontrastů.

2.3 Posteriorizace /s z/

První definiční inovací severogemerské romštiny je posun obou původních prealveolárních sibilantních frikativ, tj. /s z/ [s z], ve frikativy postalveolární, tj. /š ž/ [ʃ ʒ], tedy posun místa artikulace „dozadu“, do posteriorní (tj. zadnější) oblasti koronální artikulace (tj. artikulace pomocí přední, ohebné části jazyka).

Posteriorizace zasáhla všechny výskyty prealveolárních frikativ (nevyskytovaly se mezi konsonanty a na konci slova po konsonantu), a šlo tedy o změnu nepodmíněnou syntagmatickým kontextem: např. **suv* > *šuv* „jehla“ a **zumín* > †*žumin* „polévka“ na začátku slova před vokálem; **škámind* > *škámind* „stůl“ a **zvero* > *žvero* „zvíře“ na začátku slova před konsonantem; **leske* > *leške* „jemu“ a **hazd-* > *hažd-* „zvedat“ po vokálu a před konsonantem; **sersámo* > *šersámo* „nástroj“ po konsonantu a před vokálem; **hasa-* > *haša-* „smát se“ a **azúta* > *ažúta* „od té doby“ v intervokální pozici; a **mas* > *maš* „maso“ a **díz* [s] > *díž* [ʃ] „vězení“ na konci slova po vokálu (vzhledem k neutralizaci znělosti na konci slova je v této pozici vyloučen výskyt znělých obstruentů, tj. znělých ploviv, afrikát a frikativ, jež v romštině znělostně kontrastují).

Inovace tak vedla k paradigmatickému splynutí původních prealveolárních frikativ s původními postalveolárními frikativami /š ž/ [ʃ ʒ]. Z hlediska typologie

fonologických změn se tedy jedná o tzv. nepodmíněné splynutí (srov. Hoenigswald 1960), při kterém zaniká původní fonematický kontrast, např. *šov* „spi!“ (< **sov*) vs. *šov* „šest“ (< **šov*) a †*žumin* „polévka“ (< **zumin*) vs. *žužar* „vyčisti!“ (< **žužar*).

Posteriorizace prealveolárních frikativ je reflektována především v etymech rekonstruovatelných pro praromštinu a jejich derivátech (alfabeticky zvl. *ašo* „takový“ a *akašo* „takovýhle“, *balevaš* „slanina“, *bištr* [apod.] „zapomenout“, †*dīveš* „den“, *haša-* „smát se“, *hažd-* „zvedat“, *xaša-* „kašlat“, *išpid-* „strčit“, *jášvi* „slza“, *khoš-* / *xoš-* „utřít“, *maš* „maso“, *múši* „paže“, *phuš* „sláma“, *ša* „všechny, všichni, vše“ a *šo* „oba, všichni“, *šap* „had“, *šapano* „mokrý“ a †*šapñuv-* „zvlhnout, moknout“, *šar* „jak“, *šašto* „zdravý“, *šaštro* „tchán“, *šašuj* „tchýně“, *šavo* „jaký, který“, *šavóro* „všechnen, vše“, *šiv-* „šít“, *šikav-* „ukázat“, †*šiklūv-* „učit se“ a †*šiklar-* „učit“, *šig* „brzy, rychle“ a †*šidar-* „spěchat“, *šomnakaj* „zlato“ a *šomnakuno* „zlatý“, *šov-* „spát“, *šo* „co“ a *šoške* „proč“, *šuv* „jehla“, *šúno* „sen“, †*tašlūv-* „topit se, dusit se“ a *tašav-* „topit, škrtit“, *trašt* „kov, železo“, *vašt* „ruka“, včetně iranismů (†*angrušti* „prsten“, *díž* „vězení“, †*reštūv-* „vejít se, dosáhnout“, *šír* „česnek“, *žijan* „škoda“, *žór* „síla“ a *žorálo* „silný“), armenismů (*grašt* „kůň“ v teplické varietě) a helenismů (*mušar-* „kazit“ a †*mušalūv-* „kazit se“, *paramiši* „pohádka“, †*šapuñi* „mýdlo“, *širimo* „řemen“, *škámind* „stůl“, *švíri* [apod.] „kladivo“, *višar-* „otočit“ a †*višalūv-* „otočit se“ a †*žumin* „polévka“).

Posteriorizace zasahuje také indikativní kořen spony (např. *š-om*, †*š-t-om* „jsem“ < **s-om*, **s-t-om*) a několik produktivních afixů obsahujících původní prealveolární frikativy: sufixy **-es-*, **-as-* apod. nepřímého kmene substantiv maskulin a některých zájmen (např. *rom-eš* „manžela“, *l-eš* „ho“, *p-eš* „se“, *k-aš* „koho“); adverbialní sufix **-es*, v těch varietách, které v něm aspoň fakultativně zachovávají koncovou frikativu (např. *các-eš* „opravdu“); sufixy 2. osoby singuláru **-(e)s* a 1. osoby plurálu **-(a)s* neperfektivní flexe sloves (např. *xa-š* „jíš, jíme“); sufix imperfekta **-as* (např. *xa-l-aš* „jedl/a, jedl/a by“); a sufix **-isal-* apod. v některých inchoativních slovesech (např. †*kor-išal-uv-* „oslepnout“).

Důsledně posteriorizovány byly také prealveolární frikativy v přejímkách, které do předchůdce severogemerské romštiny pronikly až po rozpadu praromské jednoty, totiž ze srbštiny/chorvatštiny (např. *šako* „každý“ < *s(v)aki*, *šírom* „klid, klidně“ < *s mirom* a nejspíš také †*šlugadī* „voják“, srov. sch. *sluga* „sluha“) a maďarštiny (např. *ažúta* „od té doby“ < dial. *azúta*, *bižo* „věru“ < *bizony*, *ežro* „tisíc“ < *ezer*, *harangožin-* „zvonit“ < *harangoz*, *hašin-* „kopat [do země]“ < *ás*, *ižejin-* „vzkázat“ < *úzen*, *ješkor* „na podzim“ < dial. *őszkor*, *kerešto* „kříž“ a *kerešno* „křestní“ < *kereszt*, †*kežďin-* „začít“ < *kezd*, *mušaj* „muset“ < *muszáj*, *rážin-* „trást“ < *ráz*, *šeršámo* „nástroj“ < *szerszám*, †*šolgálín-* „sloužit“ < *szolgál*, *šombat* „sobota“ < *szombat*, *šúrin-* „píchat“ < *szúr*, *veškedin-* [pe(š)] „hádat se“ < dial. *veszked-ik* a *žengin-* „hřmít“ < *zeng* „ozývát se“). Posteriorizace zasáhla také starší přejímky ze slovenštiny (viz odd. 2.5).

Jen velmi zřídka jsou v našich datech prealveolární frikativy doloženy v předslovenské vrstvě lexika, a to jen na úrovni jednotlivých idiolektů a lexémů.

Všichni tři naši konzultanti dobšinské romštiny jsou v posteriorizaci prealveolárních frikativ v předslovenském lexiku důslední, dva z nich ale mají jedinou lexikální výjimku: jedna starší mluvčí vyslovuje *zumin* „polévka“ s prealveolárou (ostatní mluvčí mají pravidelně *žumin*), zatímco její syn má důsledně prealveoláru v *slugadži* „voják“ (u ostatních vždy pravidelně *šlugadži*). Podobně jsou zcela důslední všichni tři nahrávání mluvčí ochtinské romštiny, jen dva z nich, manželé, vedle výrazně převládajícího *šar* „jak“ mají i několik výskytů *sar* s prealveolárou. Všichni uvedení mluvčí romštinu v dětství nabývali v dané severogemerské lokalitě, je však pravděpodobné, že v jejich jazykové historii hrála roli i interakce s mluvčími jiného romského dialektu, kteří mohli jejich idiolekt v jednotlivostech, tj. zde v užívání jednotlivých lexémů s prealveolární frikativou, ovlivnit (např. babička jedné z mluvčích dobšinské romštiny pocházela ze sousední dolnospišské oblasti, kde posteriorizace neproběhla). Je naopak velmi nepravděpodobné, že uvedené idiolektní a marginální výskytů prealveolár v předslovenském lexiku představují nedokonané rozšíření posteriorizace prealveolárních frikativ v rámci lexika zmíněných variet severogemerské romštiny.

Poněkud odlišný případ nejspíš představuje zachování prealveolárních frikativ v našich datech z romské variety obce Betliar, na jihovýchodním okraji severogemerské romštiny. Jediná naše konzultantka pro tuto varietu, jejíž manžel byl nejspíš rodilým mluvčím některé variety východogemerské romštiny, má frikativy důsledně posteriorizované v plnovýznamových předslovenských lexémech a některých funkčních slovech (např. *šavo* „jaký“ a *šoše* „proč“), avšak v některých dalších funkčních slovech a v sufixech u ní alternuje běžnější postalveolára s řidší prealveolárou (např. *šo* i *so* „co“, *šar* i *sar* „jak“, *šom* i *som* „jsem“, *l-eš* i *l-es* „ho“ apod.). Podstatné je, že v několika případech provedla mluvčí při překladové elicitaci autokorekci posteriorizovaných forem na prealveolární, např. *šomaš fur* ... *šomaš igen osamelo* „byla jsem stále ... byla jsem velmi osamělá“, nebo prealveoláru použila v druhém, alternativním překladu elicitované věty, např. *adaš šam šavóre; šavóre šam adaj* „tady jsme všichni; všichni jsme tady“. Nabízí se interpretace, že posteriorizované podoby alternujících lexémů a tvarů jsou touto mluvčí vnímány jako méně prestižní nebo dokonce stigmatizované, a že je proto v elicitacním kontextu v případě vysoce frekventovaných tvarů příležitostně nahrazuje podobami z romské variety svého manžela.

2.4 Anteriorizace /č ěh dž/

Druhou definiční inovací severogemerské romštiny je posun všech původních postalveolárních sibilantních afrikát, tj. /č ěh dž/ [tʃ ʃʰ dʒ], v afrikáty prealveolární, tj. /c ch dz/ [ts tʰ dʒ], tedy posun místa artikulace „dopředu“, do anteriorní (tj. přednější) oblasti koronální artikulace (tj. artikulace pomocí přední, ohebné části jazyka).

Anteriorizace zasáhla všechny výskyty postalveolárních afrikát (nevyskytovaly se jediné na začátku slova před konsonantem), a šlo tedy opět o změnu nepodmíněnou syntagmatickým kontextem: např. **čár* > *cár* „tráva“, **chá* > *chá* „romský chlapec, syn, dítě“ a **dža* > *dza* „jdi!“ na začátku slova před vokálem; **kočma* > *kocma* „hospoda“ po vokálu a před konsonantem; **pindžar-* > *pindzar-* „znát, poznat“ po konsonantu a před vokálem; **klunika* > *klunca* „koleno“ mezi konsonanty; **účo* > *úco* „vysoký“, **lácho* > *lácho* „dobrý“ a **gádžo* > *gádzo* „Nerom, sedlák“ v intervokalické pozici; **kuč* > *kuc* „drahý“, **ách* > *ách* „zůstaň!“ a **ladž* [ʈʃ] > *ladz* [ts] „hanba“ na konci slova po vokálu; a **pándž* [ʈʃ] > *pándz* [ts] „pět“ na konci slova po konsonantu.

V případě obou neaspirovaných tak inovace vedla k tzv. nepodmíněnému splynutí původních postalveolárních afrikát /č dž/ [ʈʃ dʒ] s původními prealveolárními afrikátami /c dz/ [ts dz] (různého praromského původu) a zániku původního fonematického kontrastu, např. *cik* „hlína, bláto“ (< **čik*) vs. *cin* „kup!“ (< **cin*) a *džá* „půjdu“ (< **džá*) vs. *dzár* „chlup“ (< **dzár*). V případě aspirované afrikáty pak anteriorizací zaniká hláska /čh/ [ʈʰ] a vzniká dosud neexistující hláska /ch/ [tʰ], počet fonémů se však touto fonetickou inovací nemění.

Anteriorizace postalveolárních afrikát je reflektována především v etymech rekonstruovatelných pro praromštinu a jejich derivátech (alfabeticky zvl. *ách-* „zůstat“, *bichav-* „poslat“, *cáco* „pravda, pravdivý“, *calav-* „uhodit“, *cálo* „syť“, *cár* „tráva“, *carker-* „olizovat“, *cáro* „mísa“, *†cen* „náušnice“, *cik* „hlína, bláto“, *ciriklo* „pták“, *cór-* „krást“ a *córal* „tajně“, *coro* „chudý“, *cúci* „ňadro“, *cúco* „prázdný“, *†culuv-* „técť“, *cumid-* „líbat“, *cuno* „trochu, málo“, *chá* „romský chlapec, syn, dítě“ a *chaj* „romská dívka, dcera“, *cham* „tvář“, *chanter-* „zvracet“, *chang* „noha“, *chib* „jazyk, řeč“ a *chibálo* „starosta“, *chiv-* „hodit“, *chin-* „řezat, sekat“, *chon* „měsíc“, *chor-* „lít“, *chorvalo* „kníratý“, *chungar-* „plivat“ a *chungard* „plivanec“, *chúri* „nůž“, *dza-* „jít, jet“, *†dzamutro* „zet“ (viz odd. 2.7), *dzan-* „vědet, umět“ a *budzando* „vychytralý“, *dzeno* „osoba“, *dzi* „až do“, *dživ-* „žít“, *dzukel* „pes“, *dzungálo* „ošklivý“, *dzuw* „veš“, *†dzuwli* „žena“, *gádzo* „Nerom, sedlák“ a *gádzi* „Neromka, selka“ a *gadzikáno* „neromský“, *ídž* „včera“, *kuc* „drahý“, *lácho* „dobrý“, *ladz* „hanba“ a *ladza-* *pe(š)* „stydět se“, *lidz(a)-* „nést, vést“, *mácho* „ryba“, *mindz* „vagina“, *pándz* „pět“, *pindzar-* „znát, poznat“, *phuc-* „ptát se“, *úco* „vysoký“ a *uchar-* „přikrýt“), včetně iranismů (*cerxen* „hvězda“ a *kúci* „hrnek“), armenismů (*cekat* „čelo“) a helenismů (*círla* „dávno“).

Důsledně anteriorizovány byly také postalveolární afrikáty v přejímkách ze srbstiny/chorvatštiny (zvl. *vicin-* „volat“ < *vič-i*) a maďarštiny (např. *cak* „jen“ < *csak*, *ceterteko* „čtvrtek“ < dial. *csötörtök*, *†karácoňa* „vánoce“ < *karácsony* a *kocma* „hospoda“ < *kocma*). Anteriorizace zasáhla také starší přejímky ze slovenštiny (viz odd. 2.5).

Postalveolární afrikáty jsou v našich datech v pedslovenské vrstvě lexika doloženy jen velmi zřídka. Jediná konzultovaná mluvčí betliarské variety severogemerské romštiny má afrikáty důsledně anteriorizované v naprosté většině

předslovenských lexémů (neznělou neaspirovanou dokonce ve všech), avšak v několika lexémech u ní alternuje běžnější prealveolára s řidší postalveolárou (zvl. *čaj* i *čaj* „romská dívka, dcera“, *čavo* i *čavo* „romský chlapec, syn, dítě“, *gádzo* i *gádzo* „Nerom, sedlák“ a jejich odvozeniny). Podobně jako v případech prealveolárních frikativ (odd. 2.3) je i v případech postalveolárních afrikát příčinou jejich variantního a lexikálně omezeného užití nejspíš bidialektismus uvedené mluvčí a příležitostné užívání jinodialektních podob v kontextu elicítace. V žádné další varietě severogemerské romštiny se postalveolární afrikáty v předslovenském lexiku vůbec nevyskytují.

2.5 Sibilanty ve slovákismech

Na rozdíl od starších etymologických vrstev lexika severogemerské romštiny, kde se posteriorizace sibilantních frikativ a anteriorizace sibilantních afrikát uplatnila zcela důsledně (odd. 2.3–2.4), vládne u přejímek ze slovenštiny, současného kontaktního jazyka tohoto dialektu, s ohledem na obě uvedené inovace variantnost (srov. už Elšík et al. 1999: 303).

U některých slovákismů je podoba s posunutými sibilantami jedinou doloženou (např. *ci* „jestli“ < *či* nebo *ťňic* „nic“ < *nič*). Mezi takovými slovákismy vynikají přejímky prokazující svou formou a/nebo významem původ v místním slovenském dialektu (např. *báci* „strýče“ < *báči*, *bocka* „sud“ < *bočka*, *doš* „dost“ < *dos*, *dušin-* „kašlat, dusit se“ < *dus-it*, *kluncka* „koleno“ < *klunčka*, *prebácin-* „prominout“ < *prebáč-it*, *rocka* „vědro“ < *ročka*, *ťšteblo* < *stěblo*²⁸ „trochu“, *škeltin-* „utrátit“ < *skelt-ovať*, *šudi* „nádobí“ < *sudi*, *tréska* „tříska“ < *tréska* nebo *žbácin-* „zahlédnout“ < *zbáč-it*). Slovákismy reflektující posun sibilant buď byly už v době, kdy změna probíhala, součástí severogemerské romštiny, anebo v nich byly prealveolární frikativy a postalveolární afrikáty zdrojového slova při přejetí fonologicky adaptovány, tj. přizpůsobeny fonologickému systému přijímajícího jazyka, v němž tyto sibilanty už neexistovaly.

U mnoha dalších slovákismů však bývají prealveolární frikativy a postalveolární afrikáty naopak zachovávány. Často jde o přejímky pro koncepty v místní kultuře relativně nedávné (např. *autobusi* „autobus“, *černobielo* „černobílý“, *džuso* „džus“, *xladníčka* „lednice“, *pomarančo* „pomeranč“, *sistemo* „systém“) a v některých případech je pravděpodobné, že se jedná o *ad hoc* přejímky (*nonce loanwords*) využívané bilingvními mluvčími při překladové elicítaci (např. *čerto* „čert“ samotným mluvčím spontánně opravené na původní *beng*). I takové přejímky bývají, ale nemusejí být morfologicky adaptované. Prealveolární frikativy a postalveolární afrikáty

28 V nářečních podobách slovenských slov zapisujeme v souladu s konvencí ve slovenské dialektologii palatály diakritizovaným grafémem *i* tam, kde není využíván ve standardní ortografii.

bývají zachovávány také v přejímkách víceslovných (např. *o siedmej* „v sedm“) a v přejatých prostředcích strukturace textu a diskurzu (např. *zrazu, odrazu* „najednou“, *zničohoňič* „zničehonic“, *občas*). V této skupině slovakismů je doloženo i několik přejímek slovenských dialektismů maďarského původu (např. *kančovo* „džbán“ < dial. *kančov* z maďarského *kancsó*, *čit* „mlč“ < dial. *čit* z maďarského *csitt*).

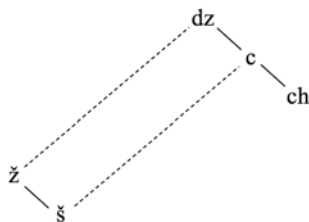
Nemálo přejímek ze slovenštiny je v rámci severogemerské romštiny doloženo ve dvojí podobě, s inovovaným i zachovaným místem artikulace frikativ a afrikát (např. *macka* i *mačka* „kočka“ < *mačka*, *požicin-* i *požičin-* „půjčit“ < *požič-at*, *štromo* i *stromo* „strom“ < *strom*, *vecera* i *večera* „večeře“, *žajaci* i *zajaci* „zajíc“ < *zajac*, extrahovaný prefix *rož-* ~ *roš-* i *roz-* ~ *ros-*). Doloženy jsou i kompromisní formy některých slovakismů, obsahující sibilanty jak inovované, tak konzervativní, např. *češko* „český“ (< *český*) s posteriorizací frikativy, avšak bez anteriorizace afrikáty; nebo (mluvčím následně korigovaná) *ad hoc* přejímka *cisto* „čistý“ (< *čistý*) s anteriorizací afrikáty, avšak bez posteriorizace frikativy.

Tolerance „cizích“ prealveolárních frikativ a postalveolárních afrikát v novějších a *ad hoc* přejímkách indikuje, že v důsledku trvajících intenzivního bilingvismu ve slovenštině přestává být fonologická adaptace těchto hlásek postupně v severogemerské romštině normou. Zároveň však platí, že v míře adaptace existují mezi varietami severogemerské romštiny značné rozdíly. V rámci zdokumentovaných lokálních variet nejdůsledněji sibilanty ve slovakismech adaptuje slavošovská a roštáarská romština, nejméně důsledně pak varieta dobšinská. Existují také rozdíly mezi jednotlivými idiolekty téže lokální variety: např. zatímco dva mladší mluvčí dobšinské romštiny používají důsledně posteriorizovanou variantu *pišin-* „psát“ (< *pís-at*), další mluvčí, matka jednoho z nich, používá důsledně variantu *pisin-* bez posteriorizace. Variantnost se objevuje i v rámci jediného idiolektu: např. konzultovaná mluvčí slavošovské romštiny používá v romském názvu pro svou obec alternativně varianty *Šlavoška* i *Slavoška* (< *Slavoška*, původní místní název obce Slavošovce).

2.6 Raně severogemerský systém

Zatímco pre-severogemerský systém sibilant sestával z devíti fonémů (odd. 2.2), raně severogemerský systém byl v důsledku posteriorizace prealveolárních frikativ (odd. 2.3) a anteriorizace postalveolárních afrikát (odd. 2.4) redukován na pouhých pět fonémů. Opozice znělosti u neaspirovaných zůstala plně zachována a také výchozí opozice v aspiraci byla nadále reflektována v kontrastu neznělých afrikát. Posuny místa artikulace však způsobily redukci výchozích čtyř typů sibilant podle místa a způsobu artikulace na pouhé dvě: postalveolární frikativy a prealveolární

afrikáty.²⁹ Oba typy sibilant nejsou v přímé fonologické opozici, neboť se liší jak místem, tak způsobem artikulace. Raně severogemerský systém sibilant je zachycen následujícím schématem (čárkované spoje naznačují nepřímý kontrast):

Oproti pre-severogemerskému systému sibilant je raně severogemerský systém nejen mnohem méně komplexní, ale i výrazně méně ekonomický: obsahuje jen 31,3 % (= 5/16) možných fonémů a 9,4 % (= 3/32) možných přímých fonologických kontrastů.

2.7 Frikativizace /dz/

V severogemerské romštině v současnosti probíhá frikativizace (neboli spirantizace) znělé prealveolární afrikáty /dz/ [d͡z] ve znělou prealveolární frikativu /z/ [z].

Tato změna zasáhla znělé prealveolární afrikáty pouze na začátku slova, kde se vždy vyskytují před vokálem, např. *dza-* > *za-* „jít“. Díky prefixální derivaci se spirantizovaná frikativa může vyskytnout i uprostřed slova, např. *do-za-* „dojít, dorazit“ a *pre-za-* „přejít, projít“, ke frikativizaci však nikdy nedochází jinde než na začátku kořene, srov. např. *gádz-o* (nikoli **gáz-o*)³⁰ „Nerom, sedlák“, *pindzar-* (**pinzar-*) „znát, poznat“, *ladz* (**laz*) „hanba“, nebo *pándz* (**pánz*) „pět“.³¹ Frikativizace /dz/ je tedy změnou podmíněnou syntagmatickým kontextem. Hodné povšimnutí je, že frikativizace vůbec nezasahuje neznělé prealveolární afrikáty /c/ a /ch/, a to ani na začátku slova, např. *cár* (**sár*) „tráva“ nebo *chaj*

29 Termíny *prealveolární* a *postalveolární* používám v tomto textu v abstraktním, fonologickém slova smyslu.

Fonetická realizace sibilant v současné severogemerské romštině variuje mezi lokálními varietami i mluvčími. Na základě zběžného poslechu se zdá, že prealveoláry jsou většinou realizovány jako alveoláry a postalveoláry mají většinou palatoalveolární výslovnost. Zdokumentované idiolekty teplické romštiny se zdají vynikat apikálním (Elšík et al. 1999: 303) či laminálně retroflexním charakterem svých postalveolár. Fonetická analýza severogemerských sibilant však není cílem tohoto textu.

30 Znak **p* představuje neexistující podobu.

31 K frikativizaci /dz/ nedochází ani v původním kompozitu *budzando* „vychytralý“ (< **but+džan-d-o*, sestávající z kvantifikátoru *but* „mnoho“ a participia slovesa „vědět, umět“), a to na rozdíl od prefixálních derivátů od slovesa „vědět, znát“, např. *do-zan-pe(š)* „dozvědět se“. Ze synchronního hlediska tedy mluvčí uvedený lexém jako kompozitum pravděpodobně už neanalyzuje.

(ʃ[sʰ]aj) „romská dívka, dcera“. Na rozdíl od obou výše analyzovaných změn místa artikulace sibilant (odd. 2.3–2.4) je tedy zde probíraná změna způsobu artikulace nejen podmíněná, ale i selektivní, v tom smyslu, že není obecně aplikována na všechny sibilanty téhož místa a způsobu artikulace.

Další omezení frikativizace /dz/ spočívá v tom, že se nevyskytuje ve všech lokálních varietách severogemerské romštiny (roštárská a slavošovská varieta tuto inovaci vůbec nemají) a že v těch, ve kterých se vyskytuje, není povinná. Fakultativnost inovace vede ke vzniku synchronní variace, kdy znělá prealveolární frikativa /z/ je volnou, nekomplementární alternativou (alofonem) znělé prealveolární afrikáty /dz/ v iniciální pozici, např. *dza-* ~ *za-* „jít“. Frikativizace iniciálního /dz/ má navíc různý geografický rozsah u různých lexémů, a šíří se tedy jak geografickou, tak lexikální difuzí. Lexémů, resp. lexikálních rodin, které splňují podmínku iniciálního výskytu původní znělé prealveolární afrikáty, je omezený počet. Vedle jediné doložené lexikální rodiny, v níž je /dz/ v severocentrální romštině původní, totiž lexému *dzár* „chlup“ a jeho derivátu *dzaralo* „chlupatý“, je to několik lexikálních rodin, v nichž /dz/ vzniklo anteriorizací postalveolární afrikáty /dʒ/ (odd. 2.4): *dza-* „jít, jet“ a jeho prefixální deriváty; †*dzamutro* „zet“ (k rekonstruovanosti formy viz níže); *dzan-* „vědět, umět“ a jeho prefixální deriváty; *dzéno* „osoba“ a †*dzéni* „ženská osoba“; *dzi* „až do“; *dziv-* „žít“, *dzivipen* „život“, *dzido* „živý“ a *préko* †*dziduv-* „přežít, prožít“; *dzukel* „pes“, †*dzukli* „fena“, *dzuklóro* „pejsek“ a *dzuklano* „psi“; *dzungálo* „ošklivý“ a *dzungále* „ošklivé“; *dzuv* „veš“, †*dzuvoli* „žena“ a †*dzuvolikano* „ženský“. Ne všechny tyto lexikální rodiny jsou v našich datech bohužel doloženy ve všech lokálních varietách.

Zdaleka největší lexikální rozsah i relativní frekvenci má frikativizace /dz/ v nejsevernějších varietách severogemerské romštiny, v dobšinské a rejdovské. V obou varietách jsou doloženy frikativizované podoby lexémů *za-*, *zan-* (v Rejdové jediné tak), *zeno*, *zi*, *zukel* (v Rejdové jediné tak) a jejich derivátů. Frikativizované tvary frekventovaného lexému *dza-* ~ *za-* „jít, jet“ jsou v dobšinské varietě více než dvakrát častější než tvary nefrikativizované (celkem 156 dokladů), v rejdovské (celkem 53 dokladů) je u tohoto lexému podíl frikativizovaných tvarů ještě výraznější. U ostatních z uvedených lexémů jsou poměry různé: např. v dobšinské varietě mají u *dzan-* ~ *zan-* „vědět, umět“ a *dzi* ~ *zi* „až do“ obě podoby srovnatelnou frekvenci, zatímco u *dzéno* ~ *zeno* „osoba“ a *dzukel* ~ *zukel* „pes“ výrazně převládají nefrikativizované varianty. V dalších lexémech se pak obě severní severogemerské variety neshodují. Zatímco v rejdovské máme doloženo jediné frikativizované *ziv-* „žít“ a *zuv* „veš“, v dobšinských dokladech je u těchto lexémů důsledně nefrikativizované *dziv-* a *dzuv*, a to u všech konzultovaných mluvčích. Nefrikativizované jsou také dobšinské lexémy *dzungalo* „ošklivý“ a *dzuvlikano* „ženský“, jež nejsou v rejdovské varietě doloženy. U lexému *dzar* ~ *zar* „chlup“ má naopak rejdovská romština doloženu jediné nefrikativizovanou podobu a dobšinská jediné frikativizovanou.

V dalších čtyřech varietách severogemerské romštiny, totiž henckovské, betliarské, ochtinské a teplické je frikativizace /dz/ výrazně řidší svou frekvencí a je převážně omezena na nejfrekventovanější lexémy: *za-* „jít, jet“ (v Betliaru však jediné *dza-*), *zan-* „vědět, umět“ a zřídka i *zi* „až do“ (doloženo jen v Betliaru). Pozoruhodné je, že jeden – nejspíš ne příliš frekventovaný – lexém má jediné frikativizovanou podobu *zamutro* „zet“ ve všech severogemerských varietách, kde je doložen. Z uvedené distribuce plyne, že frikativizace iniciálního /dz/ se postupně šíří jak lexikálně, tak geograficky: z nejsevernějších variet severogemerské romštiny, kde se zjevně nachází centrum této inovace, Slánskou dolinou směrem k jihu. Frikativizace v ochtinské a teplické romštině v údolí řeky Štítník může být nezávislá.

Frikativizace /dz/ je v každém případě inovací nedokonanou, a to i v obou nejsevernějších severogemerských varietách. Na druhé straně však existence prefigovaných forem typu *do-za-* „dojít, dorazit“ a *pre-za-* „přejít, projít“ s intervokálním výskytem frikativy /z/ ukazuje, že ta se zde – jakožto varianta k afrikátě /dz/ – stala součástí lexikální reprezentace daného morfému a že změna /dz > z/ (už) není jen „postfonologickým“ procesem při produkci řeči. Vzhledem k tomu, že v severogemerské romštině došlo už dříve v důsledku posteriorizace k zániku znělé prealveolární frikativy /z/ (odd. 2.3), vzniká frikativizací tato hláska, jakožto alofon /dz/, zcela nově. V této souvislosti se ovšem nabízí otázka po případné souvislosti mezi měrou frikativizace /dz > z/ a absencí adaptace /z/ v novějších slovakismech v jednotlivých varietách severogemerské romštiny. Zdá se, že ve varietách, kde frikativizace není doložena (Slavošovce a Roštár), je slovenská znělá prealveolární frikativa /z/ častěji adaptována jako postalveolára, zatímco ve varietách, kde je frikativizace frekventovaná a rozšířená (Dobšiná a Rejdová), zachovává se prealveolární /z/ v novějších slovakismech výrazně častěji. Byť není jasné, zda a případně jaký mezi oběma jevy existuje kauzální vztah, poskytuje přítomnost /z/ v recentních přejímkách potenciál pro fonologizaci /z/ vzniklého frikativizací, tj. pro jeho reanalýzu jakožto plnohodnotného fonému.

2.8 Chronologie změn

Relativní chronologizace obou hlavních, pro vymezení severogemerské romštiny definičních hláskových posunů, totiž posteriorizace prealveolárních frikativ (odd. 2.3) a anteriorizace postalveolárních afrikát (odd. 2.4), není na základě výsledného stavu možná. Byť obě změny zasahují místo artikulace sibilant, a jeví se tak z hlediska fonologické systematiky jakožto propojené, nemusely proběhnout paralelně, nýbrž jedna mohla následovat po druhé: pokud posteriorizace předcházela anteriorizaci, byl mezistav charakterizován přítomností postalveolárních (avšak nikoli prealveolárních) frikativ a obou druhů afrikát, tj. /š ž – c dz – č ěh dž/; pokud byl sled změn opačný, byl mezistav charakterizován přítomností obou

druhů frikativ a prealveolárních (avšak nikoli postalveolárních) afrikát, tj. /s z – š ž – c ch dz/. Také vzhledem k tomu, že obě inovace jsou reflektovány ve starších slovákismech (odd. 2.5), je pravděpodobné, že proběhly *in situ*, v době po usazení mluvčích romštiny v severogemerské oblasti v 18. století. Skutečnost, že obě změny mají zcela totožný geografický rozsah (a nejsou tedy doloženy žádné lokální variety, kde by jedna z nich proběhla, a druhá ne) ukazuje spíše na souběh obou posunů a jejich difuze v rámci jednotného časového rámce.

Frikativizace /dz/ v části severogemerských variet (odd. 2.7) zasahuje i ty znělé prealveolární afrikáty, jež vznikly z postalveolárního /dž/, a musela tedy začít probíhat až po jeho anteriorizaci, např. *zamutro* < †*dzamutro* < **džamutro* „zeť“.

2.9 Motivace změn

V romštině obecně je mnoho hláskových změn motivováno kontaktem s jazyky neromských populací, přesněji řečeno fonologickou konvergencí v důsledku bilingvismu mluvčích romštiny v těchto kontaktních jazycích (např. Boretzky, Igla 1993: 25–48; Baló 2020). Ačkoli pro severogemerské definiční posuny sibilant (odd. 2.3–2.4) nenacházíme zcela přesvědčivou kontaktní motivaci, pokusím se zde načrtnout jejich možnou souvislost s jednou hláskovou změnou v kontaktních varietách slovenštiny (srov. už Elšík et al. 1999: 303). Pro frikativizaci /dz/ (odd. 2.7) pak nabídnu motivaci interní, tj. kontaktem nemotivovanou.

V nářeční štítnické slovenštině a ve většině lokálních variet slovenštiny slánské (s výjimkou nejsevernějších variet obcí Dobšiná, Rejdová a Vyšná Slaná) splynula praslovenská (palatalizovaná) postalveolární afrikáta /č/ [tʃ] s postalveolární frikativou /š/ [ʃ], např. **č'as* > *šas* „čas“ (Vážný 1934: 292; Pauliny 1954: 108–109). Ve většině tradičních slovenských kontaktních variet severogemerské romštiny tak neznělá postalveolární afrikáta /č/ netvoří pevnou součást systému sibilant, byť dnes dochází k „ústup[u] tohto nápadného zjvu“ a restituci /č/ v některých lexémech (Pauliny 1954: 109).³² Zároveň je v těchto varietách v důsledku změny textová frekvence neznělé postalveolární frikativy /š/ výrazně vyšší než v okolních dialektech (a ovšem i standardní slovenštině) a tento rys je nejspíše součástí jazykových stereotypů v oblasti.

Otevírá se tak možnost, že jak anteriorizace postalveolárních afrikát, tak posteriorizace prealveolárních frikativ v severogemerské romštině může vycházet z těchto kontaktních podnětů. Zprv, zánik postalveolárního /č/ v severogemerské romštině lze chápat jako změnu konvergentní v tom smyslu, že zanikl foném, který v kontaktním jazyce chyběl. Zadruhé, relativně vysoká frekvence postalveolární frikativy /š/ v kontaktním jazyce mohla představovat okolnost příznivou pro

32 To je koneckonců zřejmé i z některých severogemerských přejímek z nářeční slovenštiny, jež /č/ musely obsahovat, např. *rocka* „vědro“ ze slovenského *ročka*. Pro další příklady viz odd. 2.5.

posteriorizaci /s > š/ v severogemerské romštině.³³ Platí také, že reflexy obou severogemerských posunů, tj. postalveolární frikativy i prealveolární afrikáty, mají v kontaktním jazyce oporu.

Slabinou první kontaktní hypotézy je skutečnost, že severogemerská anteriorizace proběhla u všech postalveolárních afrikát, bez ohledu na jejich znělost a aspiraci, zatímco v kontaktních varietách slovenštiny znělá postalveolární afrikáta /dž/ nechybí (na druhou stranu však Pauliny [1954: 113] poznamenává, že znělé afrikáty /dž/ i /dz/ mají v gemerských dialektch slovenštiny dosti omezenou distribuci). Bylo by tedy nutné předpokládat, že severogemerská anteriorizace nejméně příznakové postalveolární afrikáty /č/ byla modelem pro paralelní změnu u příznakovějších postalveolár, tedy postulovat zde navíc motivaci v zásadě fonologickou. Pokud chceme uvedenou kontaktní hypotézu zastávat, měli bychom dále předpokládat, že anteriorizace postalveolárních afrikát nejdříve proběhla v jižnějších varietách severogemerské romštiny a až později difundovala do variet nejsevernějších, včetně romštiny dobšinské a rejdovské, kde žádnou konvergentní motivaci nemá.³⁴

Slabinou druhé kontaktní hypotézy je především skutečnost, že kontaktnímu jazyku prealveolární frikativy /s z/ nechybí. Změna by zde tedy byla motivována pouze frekvenčními poměry v kontaktním jazyce, nikoli samotnou absencí zanikajících hlásek. Hypotézu oslabuje také skutečnost, že severogemerská posteriorizace proběhla u obou prealveolárních frikativ, bez ohledu na jejich znělost, a bylo by tedy opět nutné postulovat navíc motivaci fonologickou, totiž předpokládat, že posun nejméně příznakové, neznělé, prealveolární frikativy /s/ byl modelem pro paralelní posun znělého /z/.

Ačkoli tedy nelze kontaktní podnět pro oba severogemerské posuny vyloučit, je zjevné, že jejich motivace má významnou složku interní. Také ve vývoji dalších jazyků jsou obdobné hláskové změny doloženy: existují jak příklady nepodmíněné anteriorizace postalveolárních afrikát bez analogické anteriorizace postalveolárních frikativ, některé kontaktně motivované (Kümmel 2007: 201), tak příklady nepodmíněné posteriorizace prealveolárních frikativ (Kümmel 2007: 232). Druhý typ změny je však mezijazykově velmi řídký a na rozdíl od severogemerského

33 Anž bych chtěl z této jednotlivosti cokoli vyvozovat, rád bych v této souvislosti upozornil na náhodnou mezijazykovou shodu mezi *šo „co“* (< *čō) ve slánské slovenštině a *šo „co“* (< *so) v severogemerské romštině.

34 Uvedená kontaktní hypotéza není v rozporu se skutečností, že ztráta postalveolárních afrikát nezasáhla sousední jihozápadogemerský dialekt romštiny, jež je také v kontaktu se slovenskými varietami, ve kterých praslovenské /č/ zaniklo. Na většině území jihozápadogemerské romštiny, včetně oblastí bezprostředně sousedících se severogemerskou romštinou (v údolí řeky Muráň zhruba na jih od Revúce), totiž ve slovenštině vzniklo /č/ sekundární, asibilací z původních palatálních plovůz v některých jejich výskytech, např. **fičo* > *čičo* (Vážný 1934: 291–292; Pauliny 1954: 109–110). Potenciální difuze změny ze severogemerské romštiny tedy v těchto varietách nenachází žádnou „poptávku“ po konvergenci. Geografické omezení romské anteriorizace postalveolárních afrikát na oblast, kde pro ni konvergentní motivace existuje, tedy podle mého názoru kontaktní hypotézu nepřímo podporuje.

posunu k němu obvykle nedochází, pokud postalveolární frikativy v jazyce existují už před posteriorizací (Kümmel 2007: 232). Severogemerskou posteriorizací /s z > š ž/ a také absenci nativního /s/, mezijazykově nejběžnější frikativy (např. Nartey 1979: 3–4; Maddieson 1984: 41–43; Gordon 2016: 47), můžeme považovat za typologicky raritní. Řídký, ne-li unikátní je také souběžný výskyt posteriorizace frikativ a anteriorizace afrikát, který by snad bylo možné motivovat percepčním principem rozptýlení kontrastů (např. Liljencrants, Lindblom 1972). Platí také, že výsledné severogemerské systémy nativních sibilant porušují některé typologické generalizace formulované jako jazykové univerzálie (např. že existence afrikáty /c/ implikuje existenci frikativy /s/; Melikishwili 1970: 67).

Naopak mezijazykově poměrně běžná je frikativizace /dz > z/ (Kümmel 2007: 71–72; Žygis et al. 2012: 307–309) probíhající v některých severogemerských lokálních varietách. Změna afrikáty ve frikativu patří mezi změny lenizační (např. Kirchner 2004), motivované artikulační ekonomií. Skutečnost, že v severogemerské romštině je frikativizována jediné znělá prealveolární afrikáta /dz/, a nikoli také neznělé afrikáty téhož místa artikulace, tj. /c/ a /ch/, nachází fonetickou motivaci v kombinaci několika artikulačních faktorů, jež činí produkci znělých afrikát obzvláště náročnou (Žygis et al. 2012: 312–313, 326–327). Také fakt, že /dz/ je v severogemerské romštině frikativizováno jediné iniciálně, zřejmě souvisí s větší artikulační náročností iniciálních znělých afrikát oproti mediálním (Žygis 2008: 39; Žygis et al. 2012: 324; srov. též Kümmel 2007: 73–74).

3 Vznik nových sibilant (a související změny)

3.1 Úvod

Systém sibilant v severogemerské romštině je modifikován nejen změnami v rámci tohoto systému (kpt. 2), ale i změnami, jimiž vznikají sibilanty z nesibilantních fonémů. (V dialektu naopak nejsou doloženy změny, kterými by ze sibilant vznikaly nesibilanty.) Takovou změnou, resp. sadou změn je asibilace (neboli „zesykvání“) palatálních plosiv /tʰ ʈh dʰ/ [c cʰ ɟ], kterou ve většině severogemerských variet vznikají postalveolární afrikáty /č ǰh dž/ [tʃ ǰʰ dʒ] (odd. 3.5). Vzhledem k tomu, že jejich strukturní distribuce ve většině severogemerských variet v zásadě kopíruje distribuci palatálních plosiv, z nichž se tyto afrikáty bezprostředně vyvinuly, bude užitečné vzniku palatál a jejich distribuci před počátkem asibilace věnovat zvláštní podkapitulu (odd. 3.2). Zvláštní pododdíly jsou věnovány také alternativním, tj. jiným než asibilačním, změnám palatál (odd. 3.3–3.4). Zatímco celou sadu palatál můžeme rekonstruovat už pro pre-severogemerskou (viz odd. 2.2) a ještě i pro raně severogemerskou fázi vývoje, další vývoj palatál, jež mají v jednotlivých varietách severogemerského dialektu různé reflexy, budu pro stručnost označovat jako vývoj *postpalatalizační* (podrobení k chronologizaci změn viz odd. 3.6).

3.2 Vznik a distribuce palatál

Oproti praromštině, kde existovala pouze palatální aproximanta /j/ [j] (např. Matras 2002: 56; Elšík, Matras 2006: 70–71), můžeme pro pre-severogemerskou i raně severogemerskou romštinu rekonstruovat plnou sadu palatálních konsonantů: vedle aproximanty také plosivy /tʰ tʰ dʰ/ [c ɟ cʰ], nazálu /ɲ/ [ɲ] a laterálu /ʎ/ [ʎ].

Vznik palatálních plosiv v centrální romštině lze připsat především vlivu maďarštiny (srov. Elšík 2007: 263), zatímco palatální nazála a laterála jsou přítomny i v srbštině/chorvatštině, předchozím kontaktním jazyce centrální romštiny, a mohly tedy vzniknout ještě v předmaďarském období. (Existenci palatální sady v některých dialektch centrální romštiny dále pochopitelně podporuje i jejich následný kontakt s těmi dialekty slovenštiny, kde sada palatál existuje.) Ačkoli palatály – tj. s výjimkou aproximanty – byly nejspíš nejdříve omezeny na materiální přejímky z těchto jazyků (např. sufix *†-kiñ-* ze srbštiny/chorvatštiny nebo hungarismy *†tšivisko* „trn“ < dial. *tyűvisk*, *†dikeri* „zrcadlo“ < dial. *gyűkör*, *†dombra* „žaludek“ < *gyomr-a* „jeho/její žaludek“, *†banda* „mravenci“ < *hangya* „mravenec“ nebo *†mindár* „hned“ < dial. *mindjár*), záhy rozsáhle pronikly také do staršího lexika, a staly se tak integrální součástí fonologie a morfonologie centrální romštiny (viz Elšík et al. 1999: 288–295 pro stručný přehled).

Primárním zdrojem palatál ve starším lexiku rané severogemerské romštiny je koalescence („splynutí“) praromských prealveolár /tʰ tʰ dʰ n l/ [tʰ tʰ dʰ n l] nebo velárních plosiv /k kh g/ [k kʰ g] s bezprostředně následující palatální aproximantou, při níž výsledný segment zachovává většinu fonologických rysů (způsob artikulace, znělost a aspiraci) prvního segmentu, avšak získává palatální místo artikulace původní aproximanty: tj. /tj, kj > tʃ/, /thj, khj > tʃh/, /dj, gj > dʃ/, /nj > ɲ/ a /lj > ʎ/. Tyto související inovace, jež jsou sdíleny v rámci celé centrální (tj. severocentrální i jihocentrální) romštiny, byly změnami zcela pravidelnými. Došlo k nim jak v rámci kořenů (např. **enja* > *†eña* „devět“, **xinj-* > *†xiñ-* „kálet“, **khiľjav* > *†thilav* „švestka“, **paraskjovin* > *†paraštuvin* „pátek“, **patja-* > *†paťa-* „věřit“, **uštj-* > *†ušt-* „vstát, vzbudit se“ nebo **xutj-* > *†xut-* „skočit“), tak především na morfematické hranici před flexivními či derivačními sufixy začínajícími palatální aproximantou: v nezákladních tvarech tzv. jotovaných feminin (např. **rat-ja* > *†rát-a* „noci PL“, **rat-ja-ke* > *†rát-a-ke* „noci DAT“) a zřídka i v plurálu maskulin (např. **angušt-ja* > *†angušt-a* „prsty“); v perfektivních sufixech před sufixy osoby a čísla s výjimkou 3. osoby plurálu (např. **ker-d-jom* > *†ker-d-om* „udělal/a jsem“); v mnoha valenčních slovesných derivátech (např. **bang-jar-* > *†band-ar-* „ohnout“, **dikb-jov-* > *†dith-uv-* „být vidět, vypadat, zdát se“, **gil-jav-* > *†díl-av-* „zpívat“, **pek-jov-* > *†pet-uv-* „péct se“, **sapan-jov-* > *†šapñ-uv-* „moknout, vlhnout“); a v některých dalších derivátech (např. **god-javer* > *†god-aver* „rozumný, chytrý“).

Dalším – o něco méně systematickým – zdrojem raně severogemerských palatál je palatalizace praromských prealveolár před vysokým předním vokálem, tj. /ti >

ťi/, /thi > ʈhi/, /di > dʰi/, /ni > ɲi/ a /li > lʰi/. Tyto související změny představují sadu inovací sdílenou v rámci celé severocentrální (nikoli však jihocentrální) romštiny. Došlo k nim jak v rámci některých kořenů (např. **dives* > ʈdʰiʋeš „den“, **xanig* > ʈxaɲik „studna“, **kolin* > ʈkolʰin „hrud“, **liker-* > ʈlʰiker- „držet, chovat“, **likh* > ʈlʰikh „hnida“, **našti* > ʈnaʃti „nemoc“, **paliker-* > ʈpaɭi(n)ker- „děkovat, zdravít“ a **pativ* > ʈpaʈiv „čest“), tak především na morfematické hranici před flexivními či derivačními sufixy začínajícími vysokým předním vokálem: v základním tvaru substantiv na -i nebo -in, bez ohledu na jejich rod (např. **but-i* > ʈbút-i F „práce“, **god-i* > ʈgód-i F „rozum“, **morth-i* > ʈmorth-i F „kůže [materiál]“, **xol-i* > ʈxol-i F „hněv“, **pan-i* > ʈpán-i M „voda“); v nominativu singuláru feminina u vokálních adjektiv a participií (např. **sast-i* > ʈšaʃt-i „zdravá“, **pher-d-i* > ʈpher-d-i „naplněná, plná“, **nasval-i* > ʈnaʃval-i „nemocná“, **roman-i* > ʈromaɲ-i „romská“); před perfektivním sufixem -il- (např. **lol-il-e* > ʈlol-il-e „zčervenali“, **tav-d-il-e* > ʈtá-d-il-e „byly uvařeny“, srov. též ʈdara-nd-il-e „polekali se“); a před různými derivačními sufixy (např. **džuvl-ikan-o* > ʈdžuvl-ikán-o, **xol-isal-jov-* > ʈxol-iʃal-uv- „hněvat se“, **rat-i* > ʈrát-i „v noci“, **sast-ipen* > ʈšaʃt-ipen „zdraví“).

V několika kořenech s iniciální prealveolárou však palatalizace neproběhla (zvl. *dikh-* „vidět“, *dilino* „hloupý“, perfektivní kmen *d-iɲ-* „dal/a“, *díž* „vězení“, *lidz(a)-* „nést, vést“, *lil* „list, dopis“, *tiro* „tvůj“). V několika dalších kořenech pak byly praromské prealveolární plosivky už dříve nepravidelně asibilovány v prealveolární afrikáty (zvl. **ajti* > *aci* „tolik“, **keti* > *keci* „kolik“ a **tikno* > *cigno* „malý“; srov. Boretzky 2001: 116), takže nemohly být palatalizovány (a později pravidelně asibilovány v afrikátu postalveolární, viz odd. 3.5). Zcela výjimečná pak je palatalizace prealveolární laterály před středovým předním vokálem /e/, jež je v severogemerské romštině doložena v jediném lexému: **len* > ʈlɛn „řeka“.

Konečně, raně severogemerské palatální plosivky se v některých případech vyvinuly také z praromských velárních plosiv před vysokým předním vokálem, tj. /ki > ʈi/, /khi > ʈhi/ a /gi > dʰi/. Palatalizace velár v některých kořenech (zvl. **gili* > ʈdʰiɭi „píseň“, **kiral* > ʈtʰiral „sýr“, **kɲil* > ʈtʰil „máslo“, **kɲiljav* > ʈtʰilav „švestka“) je inovací, která do severogemerské romštiny prokazatelně pronikla difuzí z jihu, nepřekvapí proto, že v dalších kořenech zůstaly praromské veláry v tomto dialektu zachovány (zvl. *kirmo* „červ“, *kirno* „shnilý“ a *kirvo* „kmoťr“). V jednom dalším kořeni pak byla praromská velára už dříve nepravidelně asibilována v prealveolární afrikátu (**kin-* > *cin-* „koupit“; srov. Boretzky 2001: 115), takže nemohla být palatalizována (a později pravidelně asibilována v afrikátu postalveolární, viz odd. 3.5). Na morfematické hranici nacházíme palatály místo velár jen v základních tvarech substantiv na -i, zvl. **makɲ-i* > ʈmáʃt-i „moucha“ a **og-i* > ʈvód-i „duše“; a před perfektivním mediálním sufixem, a to pouze u některých sloves, např. **phag-il-e* > ʈphad-il-e „rozbili se“ (ale *šarg-il-e* „zežloutli“). Praromské veláry nejsou před /i/ palatalizovány v mnoha gramatických kontextech, v nichž prealveoláry jsou (např. *kaʃuk-i* „hluchá“, *kaʃuk-iʃaj-uv-* „ohluchnout“ nebo *bik-iben* „prodej“).

V některých případech vedly uvedené změny ke vzniku synchronních morfonologických alternací. Velára alternuje s palátalou pouze ve valenčních derivátech sloves z adjektiv, participií či jiných sloves (např. *bang-o* „křivý, chromý“ → †*band-ar-* „ohnout“ a †*band-uv-* „ohnout se“, †*pék-o* „upečený“ → †*pet-uv-* „péct se“, †*dikh-* „vidět“ → †*dith-uv-* „být viděn, vypadat, zdát se“). Alternace prealveoláry s palátalou je rozsáhlejší: vyskytuje se ve flexi některých tzv. konsonantických substantiv (např. *rat* „noc“ vs. †*rát-a* „noci“, †*angušť* „prst“ vs. †*angušť-a* „prsty“) a v derivátech z nich (např. *rat* → †*rát-i* „v noci“, †*rat-aha* „ráno“); ve flexi adjektiv, participií apod. (např. †*šašt-o* „zdravý“ vs. †*šašt-i* „zdravá“, †*višar-d-o* „otočený“ vs. †*višar-d-i* „otočená“) a v derivátech z nich (např. †*šašt-o* „zdravý“ → †*šašt-ar-* „uzdravit“, †*šašt-uv-* „uzdravit se“, †*šašt-ípen* „zdraví“); a v perfektivních sufixech. Ty ve většině variet severogemerské romštiny zachovávají praromskou prealveoláru v 3. osobě plurálu, v ostatních osobách a číslech však mají palátálu, resp. její reflex (např. †*ker-d-e* „udělali“ vs. †*ker-d'-a* „udělal/a“), a alternují tak v nich vždy prealveolární a (původně) palatální alomorfy (*-d- ~ -d'-, -t- ~ -t'-, -l- ~ -l'-, -n- ~ -n'-, -in- ~ -in'-* aj.) s gramaticky podmíněnou distribucí. Podobnou alomorfií jako perfektivní sufixy u lexikálních sloves mají také (kvazi-) perfektivní sufixy v některých tvarech spony, např. †(*e*)*š-t-e* „byli“ vs. †(*e*)*š-t'-a* „byl/a“. Betliarská varieta palatální alomorfy perfektivních sufixů analogicky zobecnila pro všechny osoby a čísla u sloves i spony (např. †*ker-d'-e* „udělali“ a †*eš-t'-e* „byli“), rejdovská pouze u spony (např. †*š-č-e* „byli“ vs. †*ker-d-e* „udělali“).

Také některé další výskyty palatál v severogemerské romštině lze vysvětlit pouze analogickým rozšířením, tj. nikoli prostým hláskovým vývojem. Analogického původu je koncová palatála (nejčastěji, ale ne výlučně, palatální nazála) u mnoha tzv. konsonantických feminin (např. †*cerxeň* „hvězda“, †*ceň* „naušnice“, †*jármiň* „zelí“, †*leň/jeň* „řeka“, †*meň* „krk“, †*papiň* „husa“, †*phabalň* „jabloň“, †*phen* „sestra“, †*žumiň* „polévka“, ale i †*phurd'* „most“), do jejichž základní podoby pronikla z plurálových a nepřímých tvarů, kde se pravidelně vyvinula koalescencí, např. †*phen* (srov. praromské **phen*) podle †*phen-a* (< **phen-ja*) „sestry; sestru“ atd. V některých severogemerských varietách (např. v rejdovské a slavošovské) se zde analogická palatála vyskytuje důsledně, v jiných (např. betliarské a ochtinské) však nikoli, jde tedy pravděpodobně o změnu pozdější než raně severogemerskou.

Vzhledem k tomu, že výskyt palatál na místě praromských velár před sufixálním /i/ je výrazně gramaticky omezen (viz výše), nelze ani v těchto případech jako zdroj palatály vyloučit její analogické rozšíření z gramatických kontextů, kde se pravidelně vyvinula koalescencí: např. †*máth-i* „moucha“ podle †*máth-a* (< **makh-ja*) „mouchy“ nebo †*phad-il-e* „rozbili se“ podle †*phad-uv-* (< **phag-jov-*) „rozbít se“.

3.3 Depalatalizace /t̚ d̚ ñ l̚/

Nejsevernější varieta dobšinská vyniká mezi ostatními varietami severogemerské romštiny rozsáhlou změnou raně severogemerských palatál /t̚ d̚ ñ l̚/ [c ɟ ɲ ʎ] v prealveoláry /t d n l/ [t d n l]. Tuto změnu budu v dalším textu pro jednoduchost nazývat *depalatalizace*, byť stejně oprávněný by byl i termín *prealveolarizace*. V ostatních varietách severogemerské romštiny – až na marginální výjimky a sporadické analogické změny – k depalatalizaci nedochází. Depalatalizace je reflektována i samotnými mluvčími severogemerské romštiny, kteří dobšinskou romštinu označují jako „tvrdou“.

Zcela obecná a nepodmíněná je zde depalatalizace u palatální laterály, a to jak u /l̚/ původu koalescenčního (např. †*thilav* > *čilav* „švestka“, †*mol-a* > *mol-a* „vína“, †*xá-l-om* > *xá-l-om* „snědl/a jsem“, †*xol-ar-* > *xol-ar-* „hněvat“, †*lol-uv-* > *lol-uv-* „červenat“), tak u /l̚/ původu prostě palatalizačního (např. †*koliñ* > *kolin* „hrud“, †*liker-* > *liker-* „držet, chovat“, †*likh* > *likh* „hnida“, †*palí(n)ker-* > *palí(n)ker-* „děkovat, zdravít“, †*len* > *len* „řeka“, †*dzuwl-i* > *dzuwl-i* „žena“, †*našval-i* > *našval-i* „nemocná“, †*lol-il-e* > *lol-il-e* „zčervenali“, †*xol-išal-il-e* > *xol-išal-il-e* „rozhněvali se“ nebo †*gul-ipen* > *gul-ipen* „sladkost“). Téměř obecná depalatalizace proběhla také u palatální nazály (např. †*xiñ-* > *xin-* „kálet“, †*romñ-a* > *romn-a* „romské ženy, manželky“, †*d-iñ-om* > *d-in-om* „dal/a jsem“, †*xaniñ* > *xanik* „studna“, †*páñ-i* > *pán-i* „voda“, †*khabñ-il-e* > *khabn-il-e* „otěhotněly“, †*terñ-ipen* > *tern-ipen* „mládit“). Jediný případ palatální nazály zachované v dobšinské romštině je v rámci číslovky *eña* „devět“.³⁵

Naopak poměrně komplexní je v dobšinské romštině vývoj raně severogemerských palatálních plosiv /t̚ d̚/. Palatálu (příp. její asibilovaný reflex, viz odd. 3.5) zachovává v rámci svého kořene naprostá většina lexémů (např. †*dili* „píseň“, †*diveš* „den“, †*paraštuvin* „pátek“, †*paťa-* „věřit“, †*paživ* „čest“, †*poñin-* „platit“, †*xut-* „skočit“), včetně hungarismů (např. †*dikeri* „zrcadlo“, †*dombra* „žaludek“, †*mindár* „hned“), avšak modální částice †*našti* > *našti* „nemoc“ prodělala povinnou depalatalizaci. Ve slovese †*ušt-* [PFV †*ušt-il-*] „vstát“ někteří mluvčí zachovávají palatálu, jiní ji naopak depalatalizují na *ušt-* [PFV *ušt-il-*]; všichni mluvčí pak mají prealveoláru v derivátech *ušt-av-* „budit“ a *ušt-ar-* „šlápnout“.

V gramatických kontextech je depalatalizace palatálních plosiv v dobšinské romštině běžnější. Zcela důsledně jí podléhají perfektivní sufixy ve všech osobách a obou číslech, takže ve výsledku má každý perfektivní sufix jediný, a to prealveolární alomorf (např. †*ker-d-a* > *ker-d-a* „udělal/a“ vedle *ker-d-e* „udělali“

35 V dobšinské romštině se nevyskytují ani palatální nazály analogického původu (např. *phen* „sestra“), a to buď proto, že v této varietě k analogickému rozšíření u relevantních lexémů nedošlo (odd. 3.2), anebo proto, že analogicky vzniklé palatální nazály byly depalatalizovány spolu s těmi, jež se vyvinuly hláskovou změnou. Na druhý, méně ekonomický scénář by mohla poukazovat přítomnost analogické palatály u †*phurd'* „most“.

nebo $\dagger\acute{s}\acute{u}-\acute{t}-a > \acute{s}\acute{u}-t-a$ „usnul/a“ vedle $\acute{s}\acute{u}-t-e$ „usnuli“). Depalatalizace převládá, byť není důsledná, také v rámci komplexního perfektivního sufixu $\dagger-nd-il-$ > $-nd-il-$ (např. $\dagger dukha-nd-il-a$ „zabolelo“, $\dagger baša-nd-il-a$ „zasmál/a se“, $\dagger ladza-nd-il-a$ „zastyděl/a se“, ale řídce i $\dagger\dara-nd-il-a$ „lekl/a se“). K důsledné depalatalizaci dále došlo ve femininních tvarech adjektiv a participií (např. $\dagger\acute{s}a\acute{s}\acute{t}-i > \acute{s}a\acute{s}\acute{t}-i$ „zdravá“ i $\dagger\acute{s}a\acute{s}\acute{t}-a > \acute{s}a\acute{s}\acute{t}-a$ „zdravou“ nebo $\dagger\dzi-d-i > dzi-d-i$ „živá“) a v deadjektivních nominalizacích (např. $\dagger\acute{s}a\acute{s}\acute{t}-ipen > \acute{s}a\acute{s}\acute{t}-ipen$ „zdraví“). Tím se adjektiva liší od substantiv, u nichž zůstává palatála (příp. její asibilovaný reflex, viz odd. 3.5) téměř vždy zachována v celém flexivním paradigmatu (např. $\dagger b\acute{u}\acute{t}-i$ F „práce“ a plurál $\dagger b\acute{u}\acute{t}-a$, $\dagger v\acute{o}\acute{d}-i$ M „duše“, $\dagger \acute{s}lugad-i$ M „voják“, $\dagger phurd$ F „most“) i v derivátech (např. $\dagger god-aver$ „rozumný, chytrý“, $\dagger r\acute{a}\acute{t}-i(k)$ „v noci“ nebo $\dagger \acute{s}lugad-ipen$ „vojna“). K depalatalizaci naopak téměř nedochází u valenčních slovesných derivátů (např. $\dagger m\acute{a}\acute{t}-uv-$ [PFV $\dagger m\acute{a}\acute{t}-il-$] „opít se“, $\dagger m\acute{a}\acute{t}-ar-$ „opít“, $\dagger t\acute{a}-d-uv-$ [PFV $\dagger t\acute{a}-d-il-$] „vařit se“ nebo $\dagger \acute{s}id-ar-$ „spěchat“, ale řídce i $\dagger \acute{s}a\acute{s}\acute{t}-ar-$ > $\acute{s}a\acute{s}\acute{t}-ar-$ „uzdravit“). Lze si všimnout, že v rámci flexe určitého slovního druhu vládne značná důslednost (substantiva mívají palatálu, slovesa a adjektiva naopak prealveoláru), a lze proto předpokládat, že rozsah dobšinské depalatalizace byl do značné míry motivován analogicky.

Jak už napovídá název této podkapitoly, není v dobšinské romštině doložen žádný případ depalatalizace aspirované palatální plozivy / $\acute{t}h/$ [$\acute{c}^h$], a to zřejmě hlavně v souvislosti se skutečností, že tato palatála se vyskytuje jedině v kontextech, kde k depalatalizaci obecně nedochází: v kořenech ($\dagger \acute{t}hil$ „máslo“ a $\dagger \acute{t}hilav$ „švestka“), v substantivní flexi ($\dagger m\acute{a}\acute{t}h-i$ „moucha“ a plurál $\dagger m\acute{a}\acute{t}h-a$) a ve valenčních derivátech (zvl. $\dagger di\acute{t}huv-$ „být vidět, vypadat, zdát se“).

3.4 Delateralizace / $\acute{l}/$

Všechny severogemerské variety s výjimkou dobšinské prodělaly delateralizaci raně severogemerské palatální laterály / $\acute{l}/$, jež splynula s původní palatální aproximantou / $\acute{j}/$. Delateralizace je zde změnou nepodmíněnou a zasahuje jak / $\acute{l}/$ původu koalescenčního (např. $\dagger \acute{t}hilav > \acute{c}hijav$ „švestka“, $\dagger mol-a > moj-a$ „vína“, $\dagger x\acute{a}-l-om > x\acute{a}-j-om$ „snědl/a jsem“, $\dagger xol-ar- > xoj-ar-$ „hněvat“, $\dagger lo\acute{l}-uv- > loj-uv-$ „červenat“), tak / $\acute{l}/$ původu prostě palatalizačního (např. $\dagger kol'in > koj'in$ „hrud“, $\dagger \acute{l}iker- > jiker-$ „držet, chovat“, $\dagger \acute{l}ikh > jikh$ „hnida“, $\dagger pa\acute{l}i(n)ker- > pa\acute{j}i(n)ker-$ „děkovat, zdravit“, $\dagger len > je\acute{n}$ „řeka“, $\dagger dzuv\acute{l}-i > dzuvj-i$ „žena“, $\dagger na\acute{s}va\acute{l}-i > na\acute{s}vaj-i$ „nemocná“, $\dagger lo\acute{l}-il-e > loj-il-e$ „zčervenali“, $\dagger xol-i\acute{s}a\acute{l}-il-e > xoj-i\acute{s}aj-il-e$ „rozhněvali se“ nebo $\dagger gu\acute{l}-ipen > guj-ipen$ „sladkost“). Rejdovská varieta delateralizaci prodělala v naprosté většině kontextů, oproti jižnějším severogemerským varietám má však v několika lexémech doloženu depalatalizovanou laterálu (např. $\dagger le\acute{n}$ „řeka“ a $\dagger pa\acute{l}iker-$ „děkovat, zdravit“), snad v důsledku difuze z nedaleké variety dobšinské.

3.5 Asibilace /tʰ tʰ dʰ/

Raně severogemerské palatální plozivy /tʰ tʰ dʰ/ [c cʰ ɟ] – tj. ty, které (v dobšinské romštině) nepodlehly depalatalizaci – jsou v severogemerské romštině s různou měrou důslednosti v různých lokálních varietách asibilovány v postalveolární afrikáty /č ěh dž/ [tʃ tʃʰ dʒ].

Palatální plozivy (nevyskytují se mezi konsonanty a na konci slova po vokálu) jsou asibilovány bez ohledu na syntagmatický kontext, ve kterém se nacházejí: srov. např. †*tiral* > *čiral* „sýr“, †*tʰil* > *čil* „máslo“, †*diveš* > *dživeš* „den“ na začátku slova před vokálem; †*xuŋla* > *xučja* / *xučla* „vyskočil/a“ po vokálu a před konsonantem; †*prajtin* > *prajčin* „list“, †*morʰhi* > *morčhi* „kůže [materiál]“, †*banduv-* > *bandžuv-* „ohnout se, zahnout“ po konsonantu a před vokálem; †*pačiv* > *pačiv* „čest“, †*máthi* > *máchi* „moucha“, †*vódi* > *vódzi* „duše“ v intervokální pozici; nebo †*phurd* [c] > *phurdž* [tʃ] „most“ na konci slova po konsonantu.

Vzhledem k tomu, že v severogemerské romštině došlo už dříve v důsledku anteriorizace k zániku /č ěh dž/ (odd. 2.4), vznikají nepodmíněnou asibilací tyto postalveolární afrikáty v předсловenském lexiku zcela nově. Zatímco aspirované /čh/ vzniklo nově bez ohledu na etymologickou vrstvu lexika, neaspirované hlásky /č dž/ před asibilací existovaly jako marginální fonémy v rámci moderních slovákismů (odd. 2.5), a asibilací se tak zásadně rozšiřuje jejich lexikální distribuce a zvyšuje jejich frekvence.

Asibilace palatálních ploziv v rámci předсловenského lexika proběhla zcela důsledně a obligatorně ve dvou zdokumentovaných lokálních varietách, rejšovské a slavošovské, a jen několik výskytů neasibilovaných palatál mají také variety henckovská a roštárská. V dobšinské, ochtinské a teplické varietě jsou palatály zachovávány výrazně častěji, i zde však převládá jejich asibilace. Okrajová varieta betliarská pak v rámci severogemerské romštiny vyniká tím, že téměř důsledně, jen s několika výjimkami, palatální plozivy zachovává. Z geografické distribuce důslednosti a míry asibilace palatál plyne, že se tato inovace v rámci severogemerské oblasti šíří ze svého centra na severozápadě do dalších oblastí.

V míře důslednosti asibilace hraje roli fonologický rys aspirace. Zatímco provedení asibilace neaspirovaných palatálních ploziv vykazuje v rámci severogemerské romštiny značnou variantnost, aspirované /tʰ/ bylo téměř důsledně asibilováno ve všech zdokumentovaných varietách a ve všech lexémech.³⁶ Důsledkem uvedené asymetrie s ohledem na příznak aspirace je mj. fakt, že v betliarské romštině jsou neaspirované palatální plozivy téměř vždy zachovávány (např. *diveš* „den“, *dzídi* „živá“, *našti* „nemoc“, *pač-* „věřit“, *táduv-* „vařit se“,

36 Jedinou výjimkou je idiolekt jednoho mluvčího dobšinské romštiny, který variantně zachovává palatálu v lexému *dičhuv-* ~ *dičhuv-* „být vidět, vypadat, zdát se“; u ostatních lexémů a ostatních mluvčích dobšinské romštiny je doložena jediné aspirovaná afrikáta.

čiral „sýr“), zatímco aspirovaná palatální plosiva je vždy asibilována (srov. *čhijav* „švestka“, *čhil* „máslo“, *máči* „ryba“). Rekonstrukce palatální plosivy jakožto bezprostředního východiska pro dnešní postalveolární afrikátu u aspiráty je zde podpořena nejen analogií k témuž vývoji u neaspirovaných palatálních plosiv, ale i její přítomností v některých etymech v romských varietách bezprostředně na jih a jihozápad od severogemerské romštiny (srov. např. *dithuv-* „být vidět, vypadat, zdát se“, *thil* „máslo“ a *thijav* „švestka“ ve východogemerské varietě obce Pašková; i zde je však asibilované *máči* „ryba“).

Z některých dat dále vyplývá, že v míře důslednosti asibilace hraje roli i fonologický rys znělosti. V ochtinské varietě asibilované podoby výrazně převládají v případě neznělého /t/, zatímco znělé /d/ je asibilováno jen zhruba v polovině svých výskytů. V teplické romštině je obdobný nepoměr ještě zřetelnější. V našich omezených datech z henckovské variety jsou řídké neasibilované výskyty palatálních plosiv omezeny na znělé /d/ (*dži* „píseň“), zatímco neznělé /t/ je v předslovenském lexiku asibilováno vždy. A v betliarské varietě obsahuje jediný doložený případ asibilace neaspirované palatální plosivy (*prajčin* „list“) afrikátu neznělou. Zdá se tedy, že snáze asibilovány jsou palatální plosivy neznělé (a mezi nimi, jak jsme viděli výše, nejsnáze neznělé aspirované), zatímco palatální plosiva znělá této změně podléhá nejméně snadno.

Strukturní distribuce asibilací vzniklých postalveolárních afrikát v rámci předslovenského lexika v zásadě reflektuje distribuci raně severogemerských palatálních plosiv (viz odd. 3.2), s výjimkou těch, které (v dobšinské romštině) podlehly depalatalizaci (viz odd. 3.3). Obecně se vyskytují především na začátku a uvnitř kořenů (např. *čiral* „sýr“, *džili* / *džiji* „píseň“, *dživeš* „den“, *paraščuvín* „pátek“, *pača-* „věřit“, *pačiv* „čest“, *počin-* „platit“, *čhil* „máslo“, *čhijav* / *čhilav* „švestka“, *prajčin* „list“), na konci substantivních kořenů ve všech flexivních tvarech i derivátech (např. *gódž-i* „rozum“ a *godž-aver* „rozumný, chytrý“, *šlugadž-i* „voják“ a *šlugadž-ipen* „vojna, válka“) a ve většině valenčních slovesných derivátů (např. *máč-uv-* „opít se“ a *máč-ar-* „opít“). Oproti tomu v gramatických kontextech, kde v dobšinské romštině došlo k depalatalizaci, vládne v rámci severogemerské romštiny variabilita, přičemž většinová postalveolární afrikáta kontrastuje s dobšinskou prealveolárou, např. *našči* vs. *našti* „nemoc“, *ušč-av-* vs. *ušt-av-* „budit“, *ker-dž-a* vs. *ker-d-a* „udělal/a“, *šašč-i* vs. *šašt-i* „zdravá“ a *šašč-ipen* vs. *šašt-ipen* „zdraví“.

Asibilace palatálních plosiv zasahuje nejen předslovenské lexikon, včetně hungarismů (např. *čivisko* „trn“ < dial. *tyřvisk*, *džikeri* „zrcadlo“ < dial. *gyűkör*), ale i část slovákismů (např. slavošovské *dživo* „divoký“ < *dřivý*, *dódž-in-* „dojít, přijít“ < *dojd-e*, *Oxčina* < *Ochřiná*, *poždž-eder* „později“ < *pozď-ejšie*, *ščeblo* „trochu“ < dial. *steblo*). Některé, snad novější přejímky ze slovenštiny si však i ve varietách, kde byla asibilace v rámci předslovenského lexika dokonána, zachovávají palatální plosivu (např. slavošovské *tieš* „také“ nebo *šedesiat* „šedesát“).

3.6 Chronologie změn

Ze souboru změn probíraných v této kapitole lze jednoznačně relativně chronologizovat pouze vznik palatál (odd. 3.2) a následné postpalatalizační změny: depalatalizaci /t̥ d̥ ñ l̥ > t d n l/ (odd. 3.3), delateralizaci /l̥ > j/ (odd. 3.4) a asibilaci /t̥ ð d̥ > č ě dž/ (odd. 3.5). Vzájemná chronologizace postpalatalizačních změn je naopak nejistá. V případě těchto změn v dobšinské romštině by sice omezený geografický rozsah depalatalizace některých výskytů palatál (inovace převážně omezené právě na tuto lokální varietu severogemerské romštiny) mohl napovídat, že jde o změnu recentnější, než je asibilace palatálních ploviv, avšak nedokonanost asibilace (a tedy variantnost palatálních ploviv a postalveolárních afrikát) v této varietě ukazuje spíše na chronologii opačnou. Podobně dokonanost delateralizace palatální laterály ve větší části severogemerské romštiny (tj. všude s výjimkou romštiny dobšinské) naznačuje, že i tato změna předcházela – v oblasti dosud probíhající – asibilaci palatálních ploviv.

Jaké jsou možnosti relativní chronologizace mezi změnami původních sibilant (kpt. 2) a změnami souvisejícími s vývojem palatál? Jednoznačně chronologizovatelný je pouze vztah mezi obecně severogemerskou anteriorizací /č ě dž > c ch dz/ (odd. 2.4) a asibilací palatálních ploviv /t̥ ð d̥ > č ě dž/ ve většině severogemerských variet (odd. 3.5). Ta totiž dává vzniknout současným postalveolárním afrikátám, a musela tedy začít probíhat až po dokonané anteriorizaci postalveolárních afrikát původních, jinak by původní palatály musely být reflektovány jako prealveolární afrikáty, např. †*paciv* (< *pačiv* < †*pačiv*) „čest“.

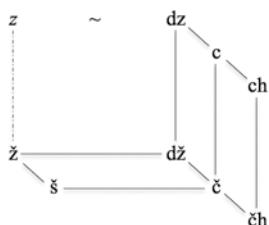
V předchozím textu předpokládáme, že palatály /t̥ ð d̥ ñ l̥/ existovaly už v pre-severogemerské fázi vývoje (odd. 2.2), tj. před oběma hlavními posuny sibilant (odd. 2.3–2.4), jež severogemerskou romštinu vymezují oproti sousedním dialektům, a které proto zařazujeme do fáze raně severogemerské. Tento předpoklad však na základě samotných severogemerských jazykových dat potvrdit nelze. Teoreticky totiž mohly palatály vzniknout až po obou posunech (či jednom z nich): mezistupněm např. mezi praromským **čordjom* „nalil/a jsem“ a raně severogemerským †*čordjom* mohl být nejen tvar **čordjom* s palatalizací, avšak bez posunu afrikáty, nýbrž i tvar **čordjom* s posunutou afrikátou, avšak bez palatalizace. Druhá možnost se však jeví jako vysoce nepravděpodobná, vezmeme-li v úvahu distribuci palatál v okolních a dalších centrálních dialektech (odd. 3.2). Většina výskytů palatál rekonstruovatelných pro ranou severogemerskou romštinu totiž vznikla v důsledku změn sdílených s ostatními dialekty severocentrální romštiny (a někdy i šire s dialekty jihocentrálními), a je tedy pravděpodobné, že tyto palatalizační změny proběhly ještě před usazením mluvčích romštiny v severogemerském regionu. Byť další výskyty raně severogemerských palatál naopak prokazatelně vznikly v důsledku inovací, které do severogemerské romštiny pronikly difuzí z jihu, tedy až po sedentarizaci mluvčích romštiny v této

oblasti, je samotný vznik sady palatálních fonémů změnou sdílenou s okolními dialekty a postulovatelnou do období před „vydělením“ severogemerské romštiny regionálními fonologickými inovacemi.

Jako nejpravděpodobnější se mi na základě předchozích hypotéz jeví následující chronologie probíraných hláskových změn: (1) nejdříve, v pre-severogemerské fázi vývoje, tj. ještě před „vydělením“ severogemerského dialektu, vznikla sada palatál /t̪ ʈh d̪ ñ l̪/, např. **sutjom* > **sútom* „usnul jsem“, **bichadi* > **bichadi* „poslaná“, **zuminja* > **zumiña* „polévky“, **džukli* > **džukli* „fena“; (2) na území celého dnešního severogemerského dialektu, tj. v raně severogemerské fázi vývoje, proběhla a byla dokonána posteriorizace prealveolárních frikativ /s z > š ž/, např. †*šútom* a †*žumiña*, a anteriorizace postalveolárních afrikát /č ěh dž > c ch dz/, např. †*bichadi* a †*dzukli*; (3) v dobšinské romštině proběhla a byla dokonána depalatizace některých výskytů palatál /t̪ d̪ ñ l̪/ > t d n l/, např. *sútom*, *zumina*, *bichadi* a *dzukli*, zatímco v ostatních severogemerských varietách proběhla a byla dokonána delateralizace palatální laterály /l̪/ > j/, např. *dzukji*; (4) na území severogemerského dialektu započala asibilace palatálních ploviv /t̪ ʈh d̪/ > č ěh dž/, např. *šúcom* a *bichadži* (s inovačním centrem na severozápadě oblasti, kde byla v některých lokálních varietách dokonána) a frikativizace /dz > z/, např. *zukli* / *zukji* (s inovačním centrem na severu oblasti).

3.7 Výsledné systémy

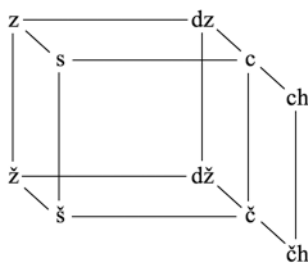
Systémy nativních sibilant (tj. bez sibilant omezených na recentní slovákismy) v dnešních lokálních varietách severogemerské romštiny se v souvislosti s pozdějšími změnami liší od systému raně severogemerského (odd. 2.6). Pro ilustraci těchto odlišností využiju systému rejdivské romštiny, kde byla dokonána asibilace (odd. 3.5), a postalveolární afrikáty /č ěh dž/ v ní tedy existují jako plnohodnotné fonémy, a kde má v důsledku frikativizace iniciální /dz/ frekventovaný frikativní alofon /z/ (odd. 2.7):

Rejdovský systém nativních sibilant sestává z osmi fonémů a jednoho nezákladního alofonu. Opozice znělosti se vyskytuje u postalveolárních frikativ a neaspirovaných afrikát, tj. /š c ě :: ž dz dž/, a opozice aspirace u neznělých afrikát, tj. /c ě :: ch ěh/.

V místě artikulace plnohodnotně kontrastují všechny afrikáty, tj. /c ch dz :: č ěh dž/. V případě obdobného kontrastu u znělých frikativ, tj. /z :: ž/, je však první člen opozice pouhým alofonem (neplnohodnotný kontrast je ve schematu naznačen čerchovaným spojem). Ve způsobu artikulace plnohodnotně kontrastují neaspirované postalveoláry, tj. /š ž :: č dž/, zatímco znělé prealveoláry /z ~ dz/ jsou alofony téhož fonému. Rejdovský systém nativních sibilant obsahuje 50,0 % (= 8/16) možných fonémů (a 56,3 % = 9/16 možných fonů) a 31,3 % (= 10/32) plnohodnotných kontrastů (a 34,4 % = 11/32 všech kontrastů). Je tak výrazně komplexnější a ekonomičtější než systém raně severogemerský (odd. 2.6), avšak stále méně komplexní a ekonomický než systém pre-severogemerský (odd. 2.2); tento vztah platí i pro systémy sibilant v ostatních lokálních varietách.

Do systému sibilant současných variet severogemerské romštiny můžeme integrovat i nenativní sibilanty, tj. ty, které se vyskytují jen v recentních slovákismech (odd. 2.5). Zatímco neznělá prealveolární frikativa /s/ neexistuje v žádném nativním systému, znělá prealveolární frikativa /z/ a postalveolární afrikáty /č/ a /dž/ v některých varietách vznikly i hláskovými změnami, a to buď jen jako nezákladní alofony, nebo i jako plnohodnotné fonémy. Výsledný, integrovaný systém sibilant je ve výsledku totožný pro všechny současné variety severogemerské romštiny (schéma nerozlišuje mezi statutem jednotlivých sibilant jakožto nativních či nenativních):

Tento systém, sestávající z deseti fonémů, je značně symetrický a je přehledně strukturován čtyřmi fonologickými kontrasty. Opozice znělosti se vyskytuje u všech neaspirovaných sibilant, tj. /s š č :: z ž dž/, a opozici aspirace najdeme u všech neznělých afrikát, tj. /c č :: ěh ěh/. V místě artikulace kontrastují všechny sibilanty, tj. /s z c ěh dz :: š ž č ěh dž/, a ve způsobu artikulace všechny neaspirované sibilanty, tj. /s z š ž :: c dz č dž/. Integrovaný systém je vysoce ekonomický: obsahuje 62,5 % (= 10/16) možných fonémů a 46,9 % (= 15/32) možných fonologických kontrastů.

3.8 Motivace změn

Kontaktní motivace pro vznik sady palatál v centrální romštině byla popsána výše (odd. 3.2), v této kapitole se tedy zaměřím na motivaci změn postpalatalizačních (odd. 3.3–3.5). I pro ně nacházíme přesvědčivé kontaktní vysvětlení. Ve většině tradičních lokálních variet slovenštiny na území severogemerské romštiny byly totiž původní palatály /t̪ d̪ ñ l̪/ [c j ɲ ʎ] nepodmíněně depalatalizovány v prealveoláry /t d n l/ [t d n l], např. *deṛi* > *deti*, *deñ* > *den*, *luḍi* > *ludí* (Vážný 1934: 291; Štolc 1994: 83). Absence palatál v kontaktním jazyce tak vysvětluje probíhající a někde už i dokonaný zánik palatál ve varietách severogemerské romštiny, jejichž fonologické systémy v tomto ohledu konvergují či konvergovaly s nářečním systémem slovenským (Elšík et al. 1999: 304). Zachování (neaspirovaných) palatálních ploviv /t̪ d̪/ v betliarské romštině (odd. 3.5) lze vysvětlit jejich zachováním v betliarské slovenštině, v níž jsou důsledně depalatalizovány pouze palatální sonory /l̪ ñ > l n/, zatímco palatální plovivy /t̪ d̪/ jsou převážně zachovány (Vážný 1934: 291). Další komentář vyžaduje především podoba reflexů raně severogemerských palatál, jež se ve většině variet severogemerské romštiny liší od reflexů slovenské depalatalizace.

Delateralizace /l̪ > j/ je změnou mezijazykově běžnou (např. Kümmel 2007: 90–91). V severogemerské romštině palatální laterála navíc splývá s existujícím fonémem, jenž existuje i v kontaktním fonologickém systému. Roli v šíření změny mohla hrát také geografická difuze z dialektu východogemerského a jižních variet jihozápadogemerských. V nich je změna přímo motivována kontaktem s maďarským dialektem, kde delateralizace původního <ly> [ʎ] proběhla poměrně nedávno (Presinszky 2011: 213), a koneckonců ani u delateralizace přímo v severogemerské romštině nelze vyloučit vliv staršího maďarského bilingvismu některých mluvčích (odd. 1.3).

Také asibilace palatálních ploviv je mezijazykově dobře doložena (např. Maddieson 1984: 39; Kümmel 2007: 207–210). Vyjdeme-li dále z předpokladu, že mezijazyková frekvence reflektuje míru fonetické „přirozenosti“ segmentů, a ze skutečnosti, že palatální plovivy jsou mezijazykově výrazně řidší než postalveolární afrikáty (srov. Maddieson 1984: 212, 223–224),³⁷ můžeme asibilaci považovat za změnu v tomto smyslu optimalizační. Postalveolární afrikáty /č ěh dž/ v severogemerské romštině před asibilací neexistovaly (odd. 3.6) a navíc neexistují nebo nemají pevné místo ani ve fonologickém systému většiny kontaktních variet slovenštiny (odd. 2.9). Na druhou stranu se však v severogemerských varietách romštiny, v nichž došlo k plné asibilaci palatálních ploviv /t̪ ěh d̪/, nově vzniklé postalveolární afrikáty /č ěh dž/ zařazují do systému

37 V Maddiesonově (1984) vzorku 317 jazyků mají relevantní hlásky následující absolutní frekvenci (v počtu jazyků): palatální plovivy [c] 41, [j] 31 a [cʰ] 16 (s. 212) vs. postalveolární afrikáty [tʃ] 141, [dʒ] 80 a [tʃʰ] 43 (s. 223–224).

sibilant takovým způsobem, že dávají vzniknout dvěma přímým fonologickým opozicím: kontrastu postalveolárních sibilant ve způsobu artikulace, totiž /š ž :: č dž/, a kontrastu afrikát v místě artikulace, totiž /c ch dz :: č ěh dž/. Oproti raně severogemerskému systému, kde postalveolární frikativy a prealveolární afrikáty nebyly v přímé opozici (odd. 2.6), jde o výraznou optimalizaci z hlediska paradigmatické ekonomie a symetrie (odd. 3.7), a pro asibilaci tak můžeme postulovat i motivaci fonologickou. Snazší asibilace neznělé palatální plozivy /t/ vzhledem ke znělé /d/ (odd. 3.5) má artikulační motivaci (Hall, Hamann 2006: 1217). Nejdůslednější asibilace aspirované palatální plozivy /tʰ/ v severogemerské romštině může souviset s relativně nejnížší mezijazykovou frekvencí této hlásky (srov. pozn. 37), a tedy nejnížší měrou její fonetické „přirozenosti“, jež pravděpodobně reflektuje její artikulační komplexnost. Roli v šíření asibilace mohla hrát také geografická difuze ze sousedního dialektu dolnospíšského.

Otázka hodná interpretace se týká výjimečného postavení dobšinské romštiny. Proč k depalatalizaci palatál (v případě ploziv jen některých jejich výskytů, viz odd. 3.3) v prealveoláry došlo jediné v této lokální varietě, když kontaktní podmínky pro tuto změnu jsou ve většině variet severogemerské romštiny? Primárním kontaktním jazykem dobšinských Romů je sice už po několik generací slovenština, přesto je pravděpodobné, že v době, kdy německé obyvatelstvo mělo ve městě většinu, tedy do konce 19. století, byli místní Romové běžně multilingvní také v němčině, v níž palatály rovněž absentují (odd. 1.3). Je tedy možné, že za depalatalizaci v dobšinské romštině stojí společný vliv dobšinské němčiny a dobšinské slovenštiny.

Konečně ignorovat nelze ani skutečnost, že většina variet severogemerské romštiny, s výjimkou dobšinské, plně zachovává palatální nazálu (odd. 3.3) přes její absenci v kontaktních varietách slovenštiny. Palatální nazála [ɲ] se ve fonologických systémech jazyků vyskytuje více než dvakrát častěji než palatální plozivy a mnohokrát častěji než palatální laterála; mezi palatálami je častější jen aproximanta [j] (Maddieson 1984: 60, 65, 77; Gordon 2016: 44–49). Maddieson (1984: 65) navíc dochází k závěru, že palatální nazála je mezi nazálami jediná, která (v typologickém smyslu) neimplikuje přítomnost obstruentů téhož místa artikulace. Vyjdeme-li opět z předpokladu, že mezijazyková frekvence reflektuje míru fonetické „přirozenosti“ segmentů, můžeme zdůvodnit zachování palatální nazály (při zániku palatální laterály a zanikání či zániku palatálních ploziv) v severogemerské romštině právě takto.

4 Shrnutí a perspektivy

Severogemerský (tzv. šoškársky) dialekt je soubor blízce příbuzných lokálních variet (a v posledku idiolektů) romštiny na severovýchodě slovenského Gemeru jasně „vydělený“ od okolních dialektů perceptivně výraznou sadou posunů v místě artikulace sibilant. Dialektologicky ho lze charakterizovat jako dialekt severocentrální nářeční skupiny, který byl od usazení Romů v oblasti, tj. od 18. století, silně ovlivňován difuzí inovací z jihu (v posledku z romštiny jihocentrální), podílel se i na mnoha inovacích regionálních, a nebyl naopak zasažen některými inovacemi severními. Kolem roku 1980 započala v některých severogemerských romských komunitách jazyková směna ke slovenštině, a část lokálních variet severogemerské romštiny je tak ohrožena zánikem. Hlavním kontaktním jazykem severogemerského dialektu romštiny byla a je slovenština, nářeční a nověji i standardní, byť dříve byli mluvčí některých variet multilingvní i v maďarštině a němčině. Přímé či nepřímé vlivy všech těchto jazyků nacházíme jak v oblasti lexika a gramatiky, tak v oblasti fonologie, které byl v tomto textu věnován největší prostor.

V této stati jsem podal podrobnou diachronní analýzu fonologického systému sibilant v severogemerské romštině. Ve vývoji fonologického systému jsem rozlišil: výchozí fázi pre-severogemerskou, před „vydělením“ dialektu; fázi raně severogemerskou, definovanou posteriorizací prealveolárních frikativ a anteriorizací postalveolárních afrikát na území celého dialektu; a fázi pozdějších a v současnosti probíhajících hláskových změn, jež vedly k vnitřní diferenciaci dialektu. Vedle podrobné deskripce jednotlivých změn a jejich důsledků pro systémy sibilant v severogemerské romštině jsem také nabídl různě silné hypotézy ohledně motivace těchto změn. Některé změny či aspekty změn lze přesvědčivě motivovat fonologickou konvergencí v důsledku bilingvismu mluvčích romštiny v kontaktním jazyce, jiné změny či jejich aspekty vyžadují vysvětlení interní a odkaz na (artikulačně či percepčně motivované) univerzální tendence hláskového vývoje či strukturní vlastnosti fonologického systému zkoumaných jazykových variet.

Nejméně uspokojivě motivovatelné jsou oba severogemerské posuny místa artikulace sibilant a jejich pravděpodobný souběh v rámci jednotného časového rámce, a to i s ohledem na fakt, že vedou k fonologicky velmi neekonomickému a typologicky raritnímu, ne-li unikátnímu systému sibilant. Vedle fonetického popisu severogemerských sibilant, jenž nebyl cílem této práce, je právě hlubší typologická kontextualizace severogemerských systémů sibilant a jejich vývoje hlavním desideratem pro další výzkum v oblasti fonologických specifik severogemerské romštiny.

Zkratky a symboly

DAT = dativ

dial. = dialektní, nářeční

kpt. = kapitola, kapitoly

odd. = oddíl, oddíly

PFV = perfektivní kmen

PL = plurál

SG = singulár

* = rekonstruovaná podoba

† = podoba rekonstruovaná pro raně severogemerskou fázi vývoje

‡ = neexistující podoba

Literatura

- ARKS 2004 = Radičová, I., Jurásková, M., Kriglerová, E., Rybová, J., Šebesta, M., Mušinka, A. 2004. *Atlas rómskych komunít na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- ARKS 2013 = Mušinka, A., Škobla, D., Hurrle, J., Matlovičová, K., Kling, J. 2014. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava: United Nations Development Program.
- Baló, M. A. 2020. Romani phonology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 199–153.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 210–276.
- Boretzky, N. 2001. Palatalisation and depalatalisation in Romani. *Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 54 (2): 108–125.
- Boretzky, N., Iglá, B. 1993. *Lautwandel und Natürlichkeit. Kontaktbedingter und endogener Wandel im Romani*. (Arbeitspapiere des Projekts Prinzipien des Sprachwandels, 15.) Essen: Universität GH Essen, Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaften.
- Clark, J., Yallop, C. 1995. *An introduction to phonetics and phonology. Second edition*. Oxford: Blackwell.
- Clements, G. N. 2003. Feature economy in sound systems. *Phonology* 20: 287–333.
- Červeňáková, H. 1997. Vešeškere romňa. *Romano džaniben* 4 (1–2): 9–11.
- Červeňáková, H. 1998. [úvodní slovo]. *Romano džaniben* 5 (1–2): 3.

- Červeňáková-Lalíková, H. 2001. Pal i káji Sára. *Romano džaniben* 8 (1–2): 96–100.
- Červeňáková-Lalíková, H. 2003. Romňi graješkere petalenca – Pukla – Baxtalo Rom – Párno graj – Lavutári – Romipen. *Romano džaniben* 10 (1): 146–168.
- Dudášová-Kriššáková, J. 2015. *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Elšík, V. 2003. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 41–62.
- Elšík, V. 2007. Grammatical borrowing in Hungarian Rumungro. In: Matras, Y., Sakel, J. (eds.). *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 261–282.
- Elšík, V. 2008. *Linguistic questionnaire for the documentation of Central European Romani*. Charles University, Prague.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Romani dialectology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 389–428.
- Elšík, V., Matras, Y. 2006. *Markedness and language change: the Romani sample*. Mouton de Gruyter.
- Elšík, V., Hübschmannová, M., Šebková, H. 1999. The Southern Central (*abi-imperfect*) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary. In: Halwachs, D., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma: Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 277–390.
- Elšík, V., Beníšek, M., Bodnárová, Z. V přípravě. *The linguistic atlas of Central Romani*.
- Gordon, M. K. 2016. *Phonological typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Habovštiak, A. 1962. Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. *Jazykovedný časopis* 13 (1): 8–27.
- Hall, T. A., Hamann, S. 2006. Towards a typology of stop assibilation. *Linguistics* 44: 1195–1236.
- Hanudelová, Z. 1993. Územné členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. *Slavica Slovaca* 28 (1–2): 178–184.
- Hoenigswald, H. M. 1960. *Language change and linguistic reconstruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Horváthová, M. 2002. *Nemci na Slovensku: Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Dunajská Streda.
- Chelliah, Sh. L., de Reuse, W. J. 2011. *Handbook of descriptive linguistic fieldwork*. Dordrecht: Springer.
- Imre, S. 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jurová, A. 2008. Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“). In: Jakoubek, M., Hirt, T. (eds.). *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho*

- antropologického výskumu. Zborník vybraných výsledkov projektu Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku 1999–2005. Nadácia otvorenej spoločnosti / Open Society Foundation, 131–175.*
- Keményfi, R. 2002. *A gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futására.* Komárom & Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutaó Intézet.
- Kirchner, R. 2004. Consonant lenition. In: Hayes, B., Steriade, D., Kirchner, R. (eds.). *Phonetically based phonology.* Cambridge: Cambridge University Press, 313–345.
- Kováč, J., Kováčová, Z. 2013. *Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce Vlachovo do roku 2013.* Dostupné z: http://www.vlachovo.eu/pdf/phsr_vlachovo.pdf [cit. 2020-08-20].
- Kriššáková, J. 1982. Recenze na Valiska 1980. *Jazykovedný časopis* 33 (1): 90–92.
- Kümmel, M. J. 2007. *Konsonantenwandel: Bausteine zu einer Typologie des Lautwandels und ihre Konsequenzen für die vergleichende Rekonstruktion.* Wiesbaden: Reichert.
- Landsman, R. 1987. Recenze na Valiska 1980. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 36 (A35): 140–141.
- Liljencrants, J., Lindblom, B. 1972. Numerical simulation of vowel quality systems: the role of perceptual contrast. *Language* 48: 839–862.
- Lux, J. 1959. *Dobschau. Eine deutsche Sprachinsel im Karpatenraum.* München: Verlag der Südostdeutschen Kulturwerks.
- Maddieson, I. 1984. *Patterns of sounds.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Matlovičová, K., Matlovič, R., Mušínska, A., Židová, A. 2012. The Roma population in Slovakia. Basic characteristics of the Roma population with emphasis on the spatial aspects of its differentiation. In: Penczes, J., Radics, Z. (eds.). *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries. Spatial trends and social challenges.* Debrecen: DIDAKT Kft., 77–104.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A linguistic introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y., Elšík, V., Hiietam, K., Schubert, Ch., Schrammel B., Sechidou, I. 2001. *Romani dialectological questionnaire.* University of Manchester.
- Matras, Y., White, Ch., Elšík, V. 2009. The Romani Morpho-Syntax (RMS) Database. In: Everaert, M., Musgrave, S., Dimitriadis, A. (eds.). *The use of databases in cross-linguistic studies.* Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 329–362.
- Melikischwili, I. G. 1970. Einige universale Gesetzmässigkeiten in dem System der Affrikaten. In: Dezső, L., Hajdú, P. (eds.). *Theoretical problems of typology and the Northern Eurasian languages.* Amsterdam: Grüner, 65–73.
- Mysičková, M. 2008. *Náboženské svátky v romských rodinách na slovenském Gemeru.* Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická.

- Narty, J. N. A. 1979. *A study in phonetic universals – especially concerning fricatives and stops*. (= UCLA Working Papers in Phonetics, 46.) Los Angeles: University of California.
- Pauliny, E. 1939. „Mäkké“ nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik. *Carpatica* I, zv. 2, řada A, 309–327.
- Pauliny, E. 1954. Zmeny *č* > *š* a *t*, *d'* > *č*, *ž* v gemerských nárečiach. *Jazykovedný časopis* 13 (2): 108–117.
- Presinszky, K. 2011. A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei. In: Szabó Mihály, G., Lanstyák, I. (eds.). *Magyarok Szlovákiában VII: Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 201–217.
- Royová, K. 1997. *Bez Boha na svete. Bi o Dél po világo*. Bratislava: Slovenské evanjelizačné stredisko pre masmédiá. Překlad do romštiny Jana Báldyová.
- Rožai, G. 2018. Kolonizácia východného Gemera na valašskom práve vo svetle súčasnej a historickej toponymie. *Historica, Revue pro historii a příbuzné vědy* 1: 1–17.
- SLDB 1991 = Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 1993.
- SODB 2001 = *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 2002.
- SODB 2011 = *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 2012.
- Štolc, J. 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda.
- Tó bik, Š. 1937. Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská. *Sborník Matice slovenskej* 15: 104–130.
- Tó bik, Š. 1957. Členenie a charakteristika gemerských nárečí. In: Štolc, J. (ed.) *Jazykovedné štúdie 2: Dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 86–120.
- Tó bik, Š. 2018. *Gemerské nárečia I. Úvod – členenie – charakteristika*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Valiska, J. 1980. *Nemecké nárečia Dobšinej: príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv*. Rimavská Sobota: Gemerská vlastivedná spoločnosť.
- Vážný, V. 1934. Nárečí slovenská. In: Hujer, O. (ed.). *Československá vlastivěda III: Jazyk*. Praha: Sfinx, 219–310.
- Žygis, M. 2008. On the avoidance of voiced sibilant affricates. *ZAS Papers in Linguistics* 49: 23–45.
- Žygis, M., Fuchs, S., Koenig, L. L. 2012. Phonetic explanations for the infrequency of voiced sibilant affricates across languages. *Laboratory Phonology* 3: 299–336.

Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině²

The use of the definite article in prepositional phrases in South Central Romani

Abstract

The aim of this paper is to describe the linguistic changes which have led to the simplification of the definite article paradigm, or even to the entire loss of the definite article, in prepositional phrases of various South Central Romani varieties. I will try to identify the linguistic processes that may underlie these changes, such as analogy or contact-induced phenomena. In regard of the latter, I will discuss some of these changes in the wider context of the decline of gender and number marking in South Central Romani varieties in contact with Hungarian.

Key words

South Central Romani, language contact, dialectology, definite article, grammatical gender

Jak citovat

Bodnárová, Z. 2020. Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině. *Romano džaniben* 27 (1): 135–150.

1 Autorka působí v Jazykovém centru na Univerzitě v Grazu. E-mail: zuzana.bodnarova@uni-graz.at
Článek vznikl v rámci projektu Riksbankens Jubileumsfond číslo M18-0113-18 „Romani language repertoires in an open world“.

2 Ráda bych poděkovala redaktorovi čísla Viktoru Elšíkovi a dvěma anonymním recenzentům za jejich přínosné komentáře k tomuto článku. Veškeré chyby jsou mé vlastní.

Úvod

Romština užívá anteponovaného určitého členu, který se vyvinul v důsledku kontaktu s řečtinou (Boretzky 2000: 58; Matras 2002: 97; Elšík, Matras 2006: 54). Člen vyjadřuje rod (maskulinum a femininum), číslo (singulár a plurál) a pád (nominativ a nepřímý pád). Rod se rozlišuje pouze v singuláru. V nominativu bývá člen vokalický, zatímco tvary nepřímého pádu jsou založeny na konsonantickém kořeni *l-*. V jihocentrální romštině (pro klasifikaci dialektů romštiny viz např. Boretzky 1999; Matras 2002; Elšík, Beníšek 2020) je nominativ určitého členu *i* pro singulár feminina a *o* pro singulár maskulina a plurál.

singulár		plurál
maskulinum	femininum	
<i>o</i>	<i>i</i> ³	<i>o</i>

Použití členu v předložkových frázích obsahujících nominativ substantiva (kterému nepředchází demonstrativní či posesivní zájmeno) je obligatorní. V jihocentrální romštině takové fráze obsahují buď určitý člen *o/i* (*ando kher* [v/do.DEF.M.SG # dũm(M).SG] „v [tom]⁴ domě, do [toho] domu“), nebo neurčitý člen *jek/ek* (např. *ande jek kher* [v/do # INDEF # dũm(M).SG] „v [nějakém] domě, do [nějakého] domu“), který se vyvinul z číslovky *jekh* „jeden“. Jihocentrální romština nicméně vykazuje jasnou preferenci užívat určitý člen *i* v sémanticky neurčitých předložkových frázích, což znamená, že výskyt určitého členu je řízen spíše syntaktickými než sémantickými faktory (viz také Boretzky 2000: 44).

Když je určitý člen užit v předložkových frázích, zaujímá místo mezi předložkou a substantivem, např. *tel o vodro* [pod # DEF.M.SG # postel(M).SG] „pod [tou] postelí, pod [tu] postel“ nebo *pal i kafidi* [za # DEF.F.SG # stůl(F).SG] „za [tím] stolem, za [ten] stůl“.

Členy bývají integrovány do předložek, jejichž základní tvar končí na */e/*, např. *ande* „v, do“, *uze a ke* „u, k, vedle“, *uppe* „na, nad“, *angle* „před“, *pale* „za“ atd. Například předložka *ande* „v, do“ má podobu *ando* (z *ande o* [v/do # DEF.M.SG/PL]) před singulárem maskulin a substantivy v plurálu a *andi* (z *ande i* [v/do # DEF.F.SG]) před singulárem feminin:

3 Podle Vekerdího (1981: 27) je člen singuláru feminina *i* výjimečně nahrazován tvarem *e*. Alternování těchto tvarů je také zachyceno u jediného mluvčího v Budapešti z roku 1956 v povídce, kterou uveřejňuje Vekerdí (1985: 216–218). Nicméně v mém materiálu (viz níže) se taková alternace neobjevuje, stejně jako v ostatních publikacích. Budapešťská varieta jihocentrální romštiny zanikla koncem dvacátého století, Vekerdího záznamy tak mohou zachycovat archaický tvar v budapešťské romštině (neboť inovativním tvarem je *i*), nebo byl pravděpodobněji romský mluvčí z Budapešti ovlivněn jinými tamějšími dialekty romštiny.

4 Určitost naznačujeme v překladu do češtiny tvary demonstrativního zájmena *ten* v závorkách, neurčitost tvary neurčitého zájmena *nějaký* v závorkách.

**ande o kher* [v/do # DEF.M.SG # dům(M).SG] → *and-o kher* [v/do-DEF.M.SG # dům(M).SG] „v [tom] domě, do [toho] domu“;

**ande i bār* [v/do # DEF.F.SG # zahrada(F).SG] → *and-i bār* [v/do-DEF.F.SG # zahrada(F).SG] „na [té] zahradě, na [tu] zahradu“;

**ande o khera* [v/do # DEF.PL # dům.PL] → *and-o khera* [v/do-DEF.PL # dům.PL] „v [těch] domech, do [těch] domů“.

Z historického hlediska jsou *ando* a *andi* stažené tvary předložky *ande* a určitého členu *o/i*.⁵ Nicméně ze synchronního hlediska by mohly být analyzovány také jakožto určité, člen inkorporující předložky, které se ohýbají v rodě a čísle a v těchto kategoriích se shodují s řídícím substantivem. Podobný přístup zaujímá Boretzky (2000: 44), když popisuje užívání určitého členu v předložkových frázích v bugurdžijské či arlijské romštině. V těchto balkánských dialektech romštiny se určitý člen může vyskytovat spolu s dalšími determinátory, např. s posesivním zájmenem v *ko mo phral* [u/k.-DEF.M.SG # můj.M.SG # bratr(M).SG] „u mého bratra, k mému bratrovi“ nebo s demonstrativním zájmenem v *tari odoja crkva* [z-DEF.F.SG # ten.F.SG # kostel(F).SG] „z toho kostela“. Na základě těchto příkladů Boretzky (2000: 44) tvrdí, že určitý člen „táhne ke změně v něco, co by bylo možné označit jako marker rodu u předložek“.⁶ Dalším příkladem je užívání původního určitého členu s předložkami v polské romštině (Matras 1999: 9, Matras 2002: 96), ačkoli určitý i neurčitý člen podle vzoru polštiny v tomto romském dialektu zanikly. V jihocentrální romštině se základní tvar předložky používá před posesivy (*ande mro kher* „v mém domě, do mého domu“) a demonstrativy (*and'adā kher*, apokopovaný tvar z *ande adā kher* „v tomto domě, do tohoto domu“), před neurčitým členem (*ande jek kher* „v [nějakém] domě, do [nějakého] domu“) a také před flexivními tvary osobních zájmen, např. *uze mande* „u mě, ke mně“. Předložka s integrovaným členem je pak obligatorní ve všech ostatních kontextech, např. *ando baro kher* „v [tom] velkém domě, do [toho] velkého domu“.

Maďarština, která představuje jeden z nejdůležitějších kontaktních jazyků jihocentrálních variet romštiny, nerozlišuje rod. Na druhou stranu obsahuje podobně jako romština určitý člen. Maďarský člen má podobu *a* před konsonanty a *az* před vokály. Neskloňuje se v čísle ani v pádě. Oproti romštině používá maďarština záložky (postpozice). Záložkové fráze jsou uvozeny určitým členem, po kterém následuje substantivum a záložka, např. *a föld alatt* [DEF # země # pod] „pod [tou] zemí“, *az ajtó mellett* [DEF # dveře # vedle] „vedle [těch] dveří“. Maďarským ekvivalentem romských frází obsahujících některé předložky jsou nominální fráze značené (flektivními) lokálními pády, např. *a ház-ban* [DEF # dům-v]

5 Stažení předložky a členu je také běžné v některých románských jazycích, např. italské *da il > dal* [z.DEF.M.SG], nebo v němčině, např. *von dem > vom* [z.DEF.M.SG].

6 V originále: „tends to turn into something like a gender marker for prepositions“.

„v [tom] domě“, oproti romskému *and-o kher* [v/do-DEF.M.SG # dům(M).SG]
„v [tom] tomě, do [toho] domu“.

V mnohých varietách jihocentrální romštiny byl určitý člen v některých předložkových frázích elidován, nebo už neznačí gramatický rod a/nebo číslo. Důvodem není pouze analogie, ale také změny podmíněné kontaktem. V dalším textu ukážu, že eroze shody v rodě v rámci předložkových frází je výsledkem vlivu bezrodé maďarštiny na romštinu, která rozlišuje rody dva, zatímco eroze shody v čísle vychází ze vzorce shody inherentního maďarštině (pro přehled dalších romských změn podmíněných kontaktem s maďarštinou viz Elšík 2007; Bodnárová, Wiedner 2020). V následujících oddílech ukážu, jaké strategie uplatňují různé romské variety ve snaze vyřešit střet dvou jazykových systémů: jeden z tvarů s integrovaným členem (končící na /o/ nebo /i/) se buď rozšiřuje do dalších kontextů (viz kpt. 1 a 4), nebo je zobecněn napříč celým paradigmatickým (viz kpt. 4), anebo jsou obě varianty užívány alternativně (viz kpt. 4). Některé variety romštiny také určitý člen kompletně elidují (viz kpt. 2 a 3).

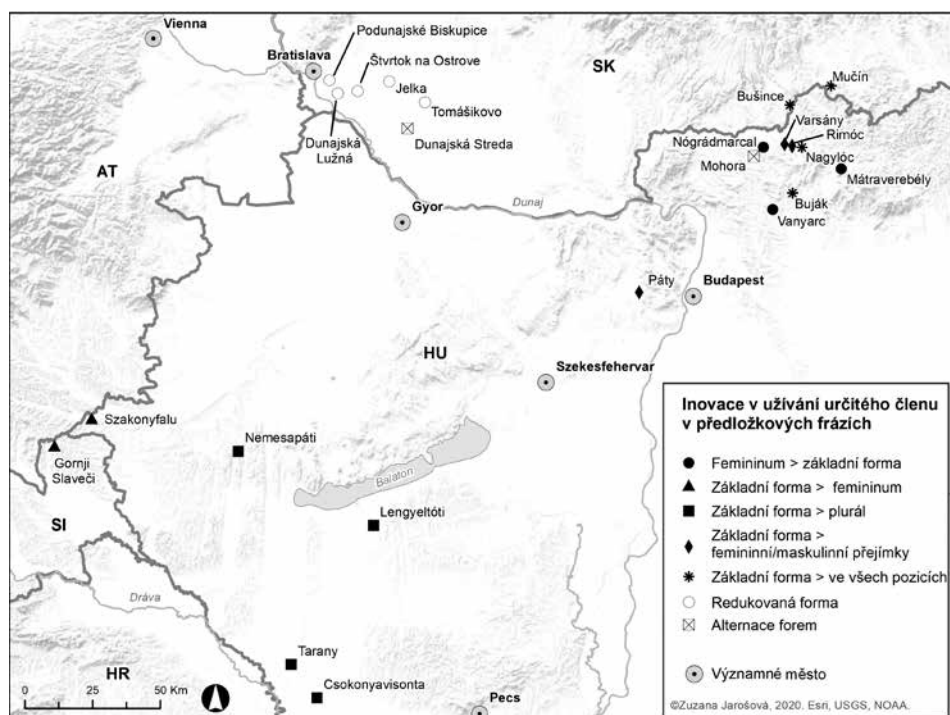
Data pro jihocentrální romštinu čerpám z projektu Jazykový atlas centrální romštiny Univerzity Karlovy, vedeného Viktorem Elšíkem. Cílem projektu bylo zmapovat mezinářeční variaci centrální romštiny. Ke sběru dat z romštiny bylo využito překladového dotazníku, který byl překládán z dominantního kontaktního jazyka do romštiny. U jihocentrální romštiny jsou dominantními kontaktními jazyky mj. maďarština, slovenština, slovinština a němčina. Nahraná data byla transkribována, uložena a otagována v lingvistické databázi. Tato databáze zahrnuje také dříve publikovaná data, jako například sbírky romských textů od Müllera (1869), Görögové (1985), Vekerdího (1985) a dalších. Data z jihocentrální romštiny v databázi čítají cca 160 tisíc větných položek a zastupují romské variety 123 lokalit na Slovensku, v Maďarsku, Rakousku a Slovinsku. Kvůli vysokému počtu romských variet, množství dat a obrovské variantnosti mezi formou a funkcí různých předložek se v této práci omezím pouze na analýzu předložkových frází obsahujících předložku *ande* „v, do, dovnitř“. Další předložky budou stručně zmíněny v kpt. 5.

Všem romským varietám, které v této studii zmiňuju, hrozí jazyková směna a značná část dat pochází od mluvčích, kteří jsou romštině vystaveni pouze v malé míře, ať už kvůli nízkému počtu romských mluvčích v jejich komunitách, nebo z důvodu nepoužívání romštiny jakožto vnitroskupinového jazyka. Vzhledem k tomu, že míra jazykové kompetence romských mluvčích nebyla podrobně zkoumána, nelze jasně stanovit, nakolik jsou jazykové změny popisované v tomto textu podmíněné kontaktem, anebo nízkou jazykovou kompetencí některých mluvčích romštiny. Nicméně se zdá, že ačkoli různé romské jazykové komunity (nebo mluvčí ve svých idiolektch) zvolily různé strategie, jakými restrukturovat systémy svých romštin, motivace za těmito změnami zůstává stejná.

1 Rozšíření tvaru feminina do základního tvaru

V jihocentrální romštině často dochází k tomu, že základní tvar předložky je zasažen jazykovou změnou. Běžně bývá základní tvar předložky nahrazen femininním tvarem předložky, přesněji řečeno předložkou *ande* spojenou se členem v singuláru feminina *i* (**ande* > *andi*), např. *andi mande* „ve mně, do mě“. Tuto inovaci lze nalézt hned v několika varietách jihocentrální romštiny, ve kterých se často vyvinula nezávisle na ostatních. Sdílí ji například několik romských variet na severozápadní periferii jihocentrální romštiny na Slovensku i převážná většina jihocentrálních variet ve Slovinsku. Rozšíření tvaru feminina do základního tvaru předložky v současnosti probíhá také v několika nepřilehlých varietách severního Maďarska, konkrétně v obcích Nógrádmárcal, Vanyarc a Mátraverebély (viz Mapa 1).

Nahrazení základního tvaru *ande* femininem *andi* může být nahlíženo jako zjednodušení paradigmatu. V důsledku této změny má předložka pouze dva tvary, *ando* pro singulár maskulina a plurál a *andi* pro singulár feminina a v základním tvaru.

2 Rozšíření základního tvaru do dalších kategorií

K rozšíření základního tvaru do dalších kategorií dochází méně často. V několika varietách lze však vzácně najít původně základní tvar v plurálu. Například ve varietě obce Szakonyfalu v jihozápadním Maďarsku byly zaznamenány tvary *ande āt̥ha* „v [těch] očích, do [těch] očí“ a *ande k̄āna* „v [těch] uších, do [těch] uší“, ačkoli očekávané tvary by byly *ando āt̥ha* [v/do.DEF.PL # oko.PL] a *ando k̄āna* [v/do.DEF.PL # ucho.PL]. Obdobně je s podobou *ande* doloženo několik plurálových substantiv i v dalších varietách jihocentrální romštiny západního Maďarska, např. *ande āt̥ha* (místo **ando āt̥ha*) „v [těch] očích, do [těch] očí“ v obcích Csokonyavisonta, Lengyeltóti, Nemesapáti a Tarany.

Užití původně základního tvaru v plurálu lze vysvětlovat buď jako erozi v užívání určitého členu, nebo spíše jako erozi shody v čísle v rámci předložkových frází. V prvním případě můžeme vyloučit vliv maďarštiny, neboť maďarské nominální fráze, které odpovídají romským, člen obsahují vždy. V tomto případě není jasné, co motivuje vypuštění členu. Druhý případ však můžeme vysvětlit jako změnu podmíněnou jazykovým kontaktem, protože v maďarštině se adjektiva a determinátory (až na demonstrativní zájmena, viz Moravcsik 2003: 447) neshodují se substantivy v čísle. Romština se tomuto pravidlu přizpůsobuje tím, že používá základní tvar předložky, který číslo neznačí. Odstraněním markeru plurálu (*-o*) se ale ztrácí také značení určitosti.

Základní tvar se někdy objevuje také ve femininu. Tuto inovaci lze najít pouze v blízkce příbuzných romských varietách obce Gornji Slaveči ve Slovinsku a obce Szakonyfalu v Maďarsku. V Szakonyfalu se tvar *ande* vyskytuje jak s femininy (např. *ande bār* [v/do # zahrada(F).SG] místo **andi bār* [v/do.DEF.F.SG # zahrada(F).SG] „na [té] zahradě, na [tu] zahradu“), tak v základním tvaru (e.g. *ande peste* „v sobě“) a někdy také v plurálu (viz výše), zatímco v Gornji Slaveči se tvary *ande* a *andi* zaměňují jak u feminina (např. *ande bōlta* vedle *andi bōlta* „v [tom] obchodě, do [toho] obchodu“), tak nejspíše i u základního tvaru.⁷ Ačkoli se obě lokality, Szakonyfalu a Gornji Slaveči, nacházejí pouze 20 kilometrů od sebe, s ohledem na výše popsané rozdíly ve funkci a distribuci podob *ande* a *andi* nelze určit, zda se jedná o nezávislou, či sdílenou inovaci.

Navíc se v szakonyfaluské romštině základní tvar používá s většinou maďarských přejímek, které se do této variety integrovaly bez adaptačního sufixu, např. *ande diskō* (z maďarského *diszkó*) „na [té] diskotéce, na [tu] diskotéku“, *ande hābarū* (z maďarského *hábörü*) „v [té] válce, do [té] války“, *ande mozi* (z maďarského

⁷ V základním tvaru byl doložen pouze tvar *ande*. Nicméně vzhledem k variaci u jiných předložek (např. *ze late* vedle *zi late* „u ní, k ní“), předpokládám, že k obdobné variaci dochází i v případě předložky *ande*.

mozi) „v [tom] kině, do [toho] kina“ nebo *ande Szeged*⁸ (z maďarského *Szeged*) „v Segedínu, do Segedínu“. Vzhledem k tomu, že se v této varietě tvar *ande* používá ve femininu pravidelně, můžeme předpokládat, že se tyto maďarské přejímky chovají jako feminina. Jiným vysvětlením by bylo, že se mluvčí snaží vyhnout značení gramatického rodu u maďarských přejímk, a proto se uchylují k vypouštění členu, který kóduje rod, ale také určitost. Tomuto tématu se budu věnovat podrobněji na konci tohoto oddílu.

Podobný vývoj zaznamenáváme také ve dvou sousedních lokalitách Nógrádské župy, konkrétně v obcích Varsány (Görögová 1985) a Rimóc (Vekerdi 1985), jakožto i ve vzdálené obci Páty (Vekerdi 1985) v Peštské župě. Zde se předložka *ande* používá před některými maďarskými přejímkami v singuláru feminina i maskulina. Například se lze setkat s *ande levegővo* (místo **ando levegővo*; z maďarského *levegő*) „v [tom] vzduchu, do [toho] vzduchu“ v obci Varsány, *ande bölcsőva* (místo **andi bölcsőva*; z maďarského *bölcső*) „v [té] kolébce, do [té] kolébky“ v obci Rimóc nebo *ande soba* (místo **andi soba*; z maďarského *szoba*) „v [tom] pokoji, do [toho] pokoje“ v obci Páty. V obci Varsány bylo maďarské substantivum *temető* „hřbitov“ adaptováno jako maskulinum *temetővo*, nebo femininum *temetőva*, ale v obou případech je předchází předložka *ande*. Na rozdíl od szakonyfaluské romštiny se původně základní tvar předložky používá nejenom s přejímkami integrovanými bez adaptačního sufixu, ale také s maďarskými přejímkami, které adaptované jsou, například femininním adaptačním sufixem *-va* (*temetőva*), nebo maskulinním *-vo* (*temetővo*). Tuto změnu můžeme opět interpretovat jako ztrátu shody v rodě v rámci předložkové fráze. Tě je docíleno vypuštěním určitého členu singuláru, který je monofonematický a vyjadřuje rod. Na druhou stranu přejatým substantivům gramatický rod přiřazován je, což naznačuje, že přiřazení rodu je stabilnější než shoda v rodě v rámci předložkové fráze.

Konečně existují také čtyři romské variety, kde byl původně základní tvar zobecněn ve všech kontextech. Dvěma z těchto variet se mluví v Nógrádské župě, konkrétně v obcích Buják a Nagylóc, dalšími dvěma severněji, na slovenské straně slovensko-maďarských hranic, konkrétně v Bušincích a Mučíně. Například v nagylócké romštině se předložka *ande* pravidelně používá s maskuliny (*ande gav* místo **ando gav* „ve vesnici, do vesnice“) i femininy (*ande bōta* místo **andi bōta* „v obchodě, do obchodu“), a to bez ohledu na jejich původ, a také se substantivy v plurálu (*ande gava* místo **ando gava* „ve vesnicích, do vesnic“). Původní maskulinum *ando* a femininum *andi* jsou volné varianty základního tvaru a vyskytují se pouze výjimečně.

8 Na rozdíl od maďarštiny i angličtiny přiřazuje jihocentrální romština místním jménům určitý člen. Proto bychom očekávali buď femininní tvar *andi Szeged* [v/do.DEF.F.SG # Szeged(f).sg], nebo maskulinní tvar *ando Szeged* [v/do.DEF.M.SG # Szeged(m).sg], v závislosti na rodě přiděleném vlastnímu jménu *Szeged* v romštině.

Tyto čtyři oblasti se od sebe nacházejí ve vzdálenosti zhruba 70 kilometrů, nesousedí spolu tedy přímo. Nelze proto určit, zda se tato změna vyvinula paralelně, anebo se rozšířila difuzí. Je ale pozoruhodné, že v určitých geografických oblastech se změna řídí podobným vzorcem, ačkoli spolu variety nesousedí, jako například užívání původně základního tvaru v plurálu v západním Maďarsku, ve femininu v hraničních oblastech mezi Maďarskem a Slovinskem a ve všech kontextech v hraničních oblastech mezi Maďarskem a Slovenskem.

Jak jsem už naznačila, zdá se, že v těchto romských varietách probíhá změna projevující se erozí shody v rodě a čísle, která se projevuje vypuštěním určitého členu v předložkových frázích. Tento proces je nejspíše usnadněn neexistencí shody v rodě a čísle mezi determinátory a substantivem v maďarštině, a tím, že romský určitý člen je monofonematický a integrovaný do předložky. Členy v předložkách jsou tak pro mluvčí morfologicky netransparentní, což vede k jejich analýze jakožto pouhých markerů rodu a čísla. Hypotéza, že vliv maďarštiny je rozhodujícím faktorem této změny, je podložena zvláště daty z obcí Varsány, Rimóc a Páty, kde tato změna postihla pouze ty předložkové fráze, které obsahují substantivní přejímku z maďarštiny.

V této souvislosti je potřeba podotknout, že člen téměř úplně zanikl také v některých evropských dialektech romštiny, které jsou v kontaktu s jazyky bez určitého členu. Například určitý i neurčitý člen z velké části zanikly v polské či ruské romštině pod vlivem polštiny a ruštiny, stejně jako v dolensské romštině pod vlivem slovinštiny (Matras 2002: 96).

Přesto se však člen zachoval v některých z předložek, které ho do sebe inkorporovaly, např. *pašo kher* [vedle.DEF.M.SG # dům(M).SG] „vedle domu“ a *paši tyša* [vedle.DEF.F.SG # stůl(F).SG] „vedle stolu“ v polské romštině (Matras 1999: 9–10). Na základě těchto dat se zdá, že člen v předložkových frázích je stabilnější při obecném zanikání členu (jako v polské romštině), avšak náchylnější ke změnám při zanikání shody v rodě (jako v jihocentrální romštině).

3 Redukce předložky

Ke zkrácení tvaru předložky *ande* dochází ve dvou oblastech. V první, která zahrnuje několik variet romštiny jižního a západního Maďarska, si konkurují apokopovaný tvar *and* a *ande*. Například ve veršendské romštině se vyskytuje *and jěk kher* vedle *ande jěk kher* „v [nějakém] domě, do [nějakého] domu“. To znamená, že zkrácený tvar je pouze volitelnou variantou základního tvaru a nijak neovlivňuje použití předložky se členem.

Druhou oblastí je jihozápadní Slovensko. Konkrétněji se jedná o romské variety používané na Žitném ostrově a jim přilehlé variety používané v obcích Jolka a Tomášikovo. Zde je zkráceným tvarem *an*, což je volná varianta plného tvaru *ande*, např. *an leste* (sporadicky *ande leste*) „v něm, do něho“. V romské varietě obce Dunajská Lužná byl plný tvar téměř zcela nahrazen zkráceným tvarem.

Je však zajímavé, že v místních romských varietách se člen nepoužívá v předložkových frázích se zkrácenou předložkou, předložka *an* zůstává neohebná. Abych uvedla pár příkladů, v romštině obce Štvrtok na Ostrove se zkrácený tvar předložky používá s maskulinním substantivem singuláru v *an gav* [v/do # vesnice(M).SG] „v [té] vesnici, do [té] vesnice“ (místo **ando gav*), s femininním substantivem singuláru v *an būti* [v/do # práce(F).SG] „v [té] práci, do [té] práce“ (místo **andi būti*) a se substantivem v plurálu v *an kana* [v/do # ucho.PL] „v [těch] uších, do [těch] uší“ (místo **ando kana*). Naproti tomu, plný tvar předložky určitý člen vyžaduje, před singulárem maskulina (*ando*), singulárem feminina (*andi*) i substantivem v plurálu (*ando*). Výjimkou je romština v Dunajské Středě, kde inovativní zkrácený tvar předložky (*an*) konkuruje původnímu základnímu tvaru (*ande*) a původnímu femininnímu tvaru (*andi*) ve všech kontextech (viz kpt. 4).

Domnívám se, že motivaci této jazykové změny lze hledat na jedné straně v apokopě a na straně druhé v maďarském vlivu na romštinu. K apokopě /e/ dochází v romštině na Žitném ostrově poměrně často. Například zde najdeme apokopovaný tvar *khēr* vedle *khēre* „doma, domů“ nebo *nān* vedle *nāne* „není, nejsou“. Protože je nepravděpodobné, že by se všechny tři tvary *ande*, *ando* a *andi* zkrátily na *an*, domnívám se, že zkrácený tvar se vyvinul z původního základního tvaru *ande*.

Absence členu v těchto předložkových frázích by se opět dala vysvětlit maďarským vlivem na romský systém shody v rodě a čísle (viz kpt. 2). To dokazují i Müllerova (1869) historická data z romské variety, která se podle určitých lingvistických rysů nejspíše nacházela někde v oblasti této inovace. V textech nalézáme dva případy, kdy je předložka použita s maďarskou přejímkou, přičemž se s ní neshoduje v rodě. Jedná se o příklady předložek *ande* a *upre* v pozici před femininními substantivy *pinca* (z maďarského *pince*) a *těkōva* (z maďarského *tőke*):

<i>Džas</i>	<i>těle</i>	<i>akānek</i>	<i>ande</i>	<i>pinca</i>	<i>te</i>	<i>pījen!</i>
pojďme	dolů	teď	v/do	sklep(f).sg	aby	pít
„Pojďme se teď napít do sklepa!“						

<i>Čak</i>	<i>thōven</i>	<i>la</i>	<i>upre</i>	<i>těkōva</i>	<i>ěš</i>	<i>čhinen</i>	<i>lākeri</i>	<i>men!</i>
jen	položte	ji	na	kmen(F).sg	a	podříznete	její	krk
„Prostě ji položte na kmen a podříznete jí krk!“								

Pokud budeme předpokládat, že jsou transkripce přesné, pak tyto příklady dokládají důsledky eroze shody v rodě u romských variet v kontaktu s maďarštinou, kterou pravděpodobně můžeme datovat alespoň do druhé poloviny devatenáctého století. Dodnes je hlavním kontaktním jazykem v oblastech, kde romské variety

reflektují tuto jazykovou změnu, právě maďarština. Výjimku tvoří bratislavská část Podunajské Biskupice a přilehlá Dunajská Lužná, kde je dnes hlavním kontaktním jazykem slovenština.

Zajímavé je, že právě ve varietě Dunajské Lužné plný tvar předložky téměř vymizel, ačkoli místní varieta romštiny v současnosti pod vlivem maďarštiny není. Předchozí vliv maďarštiny je ale nepochybný a nejspíše právě ten vedl ke vzniku této inovace. Na druhou stranu mohla být tato inovace dále podpořena i současným vlivem slovenštiny, která žádné členy nemá. Proto je v případě variety Dunajské Lužné relevantnější tuto změnu popisovat ze synchronního hlediska jakožto erozi užívání určitého členu. Tomu nasvědčují i další data z této variety prokazující vypuštění členu i v dalších kontextech. Například v následující větě není určitý člen oproti očekávání použit před substantivy *phũro* a *mlino*.

<i>Phũro</i>	<i>andar</i>	<i>mlino</i>	<i>ledželāj</i>	<i>jāro</i> .
dědeček	z	mlýn(m).sg	odnášel	mouka
„Dědeček z mlýna odnášel mouku.“				

4 Alternace forem

Pouze výjimečně se stává, že dva až tři tvary předložek paradigmaticky alternují. Právě toto se však děje ve dvou varietách jihocentrální romštiny, a to ve varietě Dunajské Stredy na Slovensku (Bodnárová 2017, 2018) a ve varietě obce Mohora v Maďarsku.

Dunajská Streda leží na Žitném ostrově a sdílí zkrácený tvar *an* s dalšími varietami romštiny z této oblasti (viz kpt. 3). Obdobně jako u ostatních variet se zkrácený tvar používá ve všech kontextech a nenásleduje po něm člen, např. *an pāñi* „ve vodě, do vody“ (< **ando pāñi*), *an būti* „v práci, do práce“ (< **andi būti*). Navíc se původní základní tvar (*ande*) a femininní tvar (*andi*) rozšířily do celého paradigmatu, např. *ande gav* vedle *andi gav* „ve vesnici, do vesnice“ (místo původního **ando gav*), *ande bōta* vedle *andi bōta* „v obchodě“ (místo **andi bōta*), *ande vēša* vedle *andi vēša* „v lesích“ (místo **ando vēša*). Oproti tomu původní maskulinní tvar (*ando*) je v datech doložen pouze výjimečně.

Protože původní tvar feminina *andi* doprovází maskulinní, femininní i plurálová substantiva, je možná i interpretace, že tyto předložkové fráze určitý člen neobsahují. Určitý člen se navíc často vypouští v předložkových frázích, ve kterých předložka končí konsonantem, např. *andar hēv* „z [té] díry“ (místo **andar i hēv*) nebo *palal kašt* „za [tím] stromem, za [ten] strom“ (místo **palal o kašt*). Elidovat lze i flektivní markery, které vyjadřují rod, číslo a pád v posesivních zájmenech *amār-* „náš“ a *pumār-* „svůj PL“, např. *pumār fiatalšāgo* (místo **pumār-o fiatalšāgo*

[svůj.PL:M.SG # mládí(M).SG“] „svoje PL mládí“, *amār čajōri* místo **amār-i čajōri* [náš.F.SG # dcera(F).SG“] „naše dcera“).

Za motivaci tohoto vývoje opět považuju změnu ve vzorci romské shody přízpůsobující se maďarskému vzoru. Protože v maďarštině se determinátory v rodě a čísle neshodují se substantivy, mluvčí romské variety z Dunajské Stredy volí strategii odstranění markerů rodu a čísla, které ale u předložkových frází značí také určitost. To, že předložkové fráze bez členu často obsahují řídicí substantivum přejaté z maďarštiny, také poukazuje na vliv maďarštiny, např. *ande erdō* „v lese, do lesa“ (z maďarského *erdő*), *uze tengeri* „u moře, k moři“ (z maďarského *tenger*), *andar hadma* „z cibule“ (z maďarského *bagyma*), *talal duňa* „pod peřinou“ (z maďarského *dunyha*).

Na rozdíl od dunajskostredské romštiny, v romské varietě obce Mohora v Nógrádské župě v severním Maďarsku alternují ve všech kontextech původní tvary maskulina (*ando*) a feminina (*andi*). Najdeme zde například *ando fōro* vedle *andi fōro* (srov. původní **ando fōro*) „v [tom] městě, do [toho] města“, *ando bōta* vedle *andi bōta* (srov. původní **andi bōta*) „v [tom] obchodě, do [toho] obchodu“ nebo *andi peste* (místo **ande peste*) „v sobě, do sebe“ a *ando mro tāška* (místo **ande mri tāška*) „v mojí tašce, do mojí tašky“. Poslední příklad dokazuje, že eroze shody v rodě a čísle zasahuje i další determinátory, jako například posesivní zájmeno *mr-* „můj“.

5 Diskuze a závěry

V této práci dokazují, že k erozi či k úplnému zániku určitého členu v předložkových frázích některých variet jihocentrální romštiny vedla souhra dvou faktorů. Tím prvním je rozsáhlý kontakt s maďarštinou, která nerozlišuje gramatický rod a jejíž determinátory (kromě demonstrativních zájmen) se neshodují se substantivem v čísle. Druhým faktorem je, že určitý člen, který kóduje rod a číslo, je monofonemický a je inkorporován do předložky. Tím také podoba předložky před substantivy v singuláru připomíná adjektivní flexi, ve které je singulár maskulina značen pomocí *-o* (e.g. *bar-o* „velký“, srov. *and-o*) a singulár feminina pomocí *-i* (e.g. *bar-i* „velká“, srov. *and-i*). Určitý člen je proto mluvčími nejspíše analyzován jakožto pouhý marker rodu a čísla a předložka *ande* jakožto ohebná v rodě.

Zmiňované variety romštiny používají různé strategie, aby se maďarskému vzoru přiblížily: některé preferují jeden tvar (*ando*, *andi* nebo *ande*) před ostatními, jiné volí zkrácenou variantu bez koncového vokálního komponentu (*an*), ve které nelze rozeznat původní rodové markery. Další variety zase zaměňují dva až tři tvary ve všech kontextech, bez ohledu na původ či rod a číslo řídicího substantiva. Společným jmenovatelem je ve všech případech fakt, že tyto předložky nekódují určitost, rod ani číslo, ačkoli mohou obsahovat reflex původního členu.

To znamená, že ačkoli romština napodobuje maďarský vzor v oblasti značení rodu a čísla, paradoxně se od maďarštiny odlišuje v oblasti užívání určitého členu.

Data z romštiny představená v tomto článku popírají tvrzení Boretzkého (2013: 414), podle něhož vliv bezrodé maďarštiny „nijak nenarušil rodový systém romských dialektů, kterými se hovoří v Maďarsku, jako například *romungro*,⁹ a to ani v dlouhém časovém rozmezí“.¹⁰ Ačkoli přiřazování rodu substantivům a shoda v rodě jsou v převážné většině variet poměrně stabilní, v některých probíhají určité změny, jako například vypouštění členu v předložkových frázích, které lze považovat za následky eroze značení rodu. Dalším příkladem, který Boretzky (2013) opět považuje za výjimku, je ztráta rozlišení rodů v zájmenu třetí osoby singuláru (Elšík 2000: 76; Bodnárová, Wiedner 2020: 321). Ve výsledku je tak zobecněn původní tvar feminina (*ōj* „on/a“) či maskulina (*ōv* „on/a“), popřípadě oba tvary alternují bez ohledu na rod.

Vliv maďarštiny pravděpodobně podnítl ztrátu shody v rodě mezi subjektem a slovesným predikátem ve třetí osobě singuláru. Tak je tomu ve vendské romštině, kde mohou být u intranzitivních sloves vypuštěny markery rodu a čísla, např. *āčhīn-ō* [zústat.PFV-3SG] „on/a zůstal/a“ vs. *āčhīn-ō* [zústat.PFV-3SG.M] „on zůstal“ a *āčhīn-i* [zústat.PFV-3SG.F] „ona zůstala“ (Bodnárová 2015: 205).

Také ztráta rozlišení rodu v nepřímém pádě některých determinátorů a adjektiv, především v romských varietách z oblasti Žitného ostrova na Slovensku a Nógrádské župy v Maďarsku, se dá vysvětlit vlivem bezrodé maďarštiny. Ve většině variet jihocentrální romštiny má sufix nepřímého pádu podobu končící na *a* v singuláru feminina a na *-e* všude jinde. V uvedených dvou inovativních oblastech má sufix nepřímého pádu v některých kontextech (například u nepravidelných posesivních zájmen) pouze tvar na *-e*. Například v romské varietě obce Štvrtok na Ostrove se rodově neutrální sufix nepřímého pádu *-e* používá u posesivních zájmen a adjektiv, zatímco u členů a demonstrativních zájmen jsou rodově specifické tvary:

m-e romňaha [můj-OBL # manželka.SOC] místo **m-a romňaha* [můj-OBL.F.SG # manželka.SOC] „s mojí manželkou“;

trit-e romňaha [třetí-OBL # manželka.SOC] místo **trit-a romňaha* [třetí-OBL.F.SG # manželka.SOC] „s třetí manželkou“;

l-a džuvjake [DEF-OBL.F.SG # žena.DAT] „ženě“;

odol-a džuvja [ten-OBL.F.SG # žena.ACC] „tu ženu“.

⁹ *Romungro* je alternativní pojmenování variet jihocentrální romštiny, kterými se mluví v severním Maďarsku a na jižním Slovensku.

¹⁰ V originále: „[...] did not disturb the gender system of Romani dialects spoken in Hungary, for instance *Romungro*, even over a long span of time“.

Je ale nutno poznamenat, že v nepřímém pádě nerozlišuje rod ani číslo většina romských dialektů, které nejsou v kontaktu s maďarštinou (Matras 2002: 95; Elšík 2020: 166). Nejspíše se jedná o výsledek analogické změny s cílem zjednodušit paradigma nepřímého pádu. V případě jihocentrální romštiny je však jakožto možný faktor pro tuto změnu nutno zvážit i vliv bezrodé maďarštiny.

Vliv maďarštiny na přiřazování rodu substantivům je nicméně jasně prokazatelný u variet jihocentrální romštiny, kterými se mluví v západním Maďarsku (viz Bodnárová, Wiedner 2020: 321; také Bodnárová 2015). Když byly tyto variety romštiny ještě v kontaktu s němčinou, začaly přejímat německá substantiva končící na konsonanty, aniž by je morfologicky adaptovaly. Těmto substantivům byl přiřazen rod ze zdrojového jazyka, například mužský u *ampōs* (M) z německého *Amboss* (M) „kovadlina“, nebo ženský u *mašin* (F) z dialektálního německého *Maschin* (F) „mašina“. Naopak před touto inovací byla většina přejímek končících na konsonanty adaptována pomocí adaptačního sufixu (-o nebo -i) a zařazována do třídy maskulin, např. *edëtem-o* (M) z maďarského *egyetem* „univerzita“. Pomocí vzorce, který se vyvinul pod vlivem němčiny, tyto variety nyní bohatě přejímaná maďarská substantiva končící na konsonanty integrují bez adaptačního sufixu, např. *edëtem* (M/F) „univerzita“.

Dále jsem se snažila dokázat, že použití předložky bez členu (nebo spíše bez markeru rodu a čísla) je výsledkem maďarského vlivu na romštinu v oblasti shody v čísle.

Stručně jsem pojednala také o těch varietách romštiny, ve kterých byl základní tvar předložky *ande* nahrazen původně femininním tvarem *andi* (viz kpt. 1). Toto zjednodušení nicméně nemá žádné důsledky pro užívání členu a shodu v rodě a čísle, které jsou v těchto varietách romštiny stabilní.

Protože jsem analyzovala pouze předložkové fráze obsahující *ande*, je nutno zdůraznit, že inovace, které tato práce popisuje, nepostihují ostatní předložky končící na /e/ ve stejné míře. Zdá se, že předložky *uze* a *ke* „u, k, vedle“ se vyvíjejí stejně či podobně jako *ande*, zatímco předložka *upre/uppe/pe* „na“ je vůči těmto změnám odolnější. Je však třeba dalšího výzkumu v oblasti užívání určitého členu v ostatních předložkových frázích, abychom byli schopni určit rozsah této inovace a osvětlit jazyková omezení těchto konkrétních strukturních přejímek.

Seznam symbolů a zkratek

#	hranice slov
◦	nulový morfém
ACC	akuzativ
DAT	dativ
DEF	určitý člen; určitý tvar předložky
F	femininum, ženský rod
INDEF	neurčitý člen
M	maskulinum, mužský rod
OBL	obliquus, nepřímý pád
PFV	perfektivum
PL	plurál, množné číslo
SG	singulár, jednotné číslo
SOC	sociativ, instrumentál

Literatura

- Bodnárová, Z. 2015. *Vend Romani: a Grammatical Description and Sociolinguistic Situation of the so-called Vend dialects of Romani*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Bodnárová, Z. 2017. Spontaneous bottom-up revitalization: The development of Dunajská Streda Romani. In: Kozhanov, K., Oslon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov: Romani historija, čhib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 143–157.
- Bodnárová, Z. 2018. Gender marking in L2 Romani in contact with Hungarian: The case of Dunajská Streda Romani. In: Friedman, V. A. (ed.). *Multilingualism and Language Contact*. Tetovo: Southeast European University, 80–91.
- Bodnárová, Z., Wiedner, J. 2020. The impact of Hungarian on Romani. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 303–328.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (eds.). *Die Sprache der Roma*. Klagenfurt: Drava Verlag, 193–256.
- Boretzky, N. 2000. The definite article in Romani dialects. In: Elšík, V., Matras, Y. (eds.). *Grammatical Relations in Romani, The Noun Phrase*. Amsterdam, Filadelfie: John Benjamins, 31–63.
- Boretzky, N. 2013. Gender adaptation in loan layers of Romani. *STUF, Akademie Verlag* 66 (4): 404–424.
- Elšík, V. 2000. Dialect variation in Romani personal pronouns. In: Elšík, V., Matras, Y. (eds.). *Grammatical Relations in Romani, The Noun Phrase*. Amsterdam, Filadelfie: John Benjamins, 65–94.
- Elšík, V. 2007. Grammatical borrowing in Hungarian Rumungro. In: Matras, Y., Sakel, J. (eds.). *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective* (= Empirical approaches to language typology, 38). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 261–282.
- Elšík, V. 2020. Romani morphology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 155–186.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Romani dialectology. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 389–427.
- Elšík, V., Matras, Y. 2006. *Markedness and Language Change, The Romani Sample*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Görögová, V. 1985. *Berki János mesél cigány és magyar nyelven. – Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

- Matras, Y. 1999. The Speech of the Polska Roma: Some Highlighted Features and Their Implications for Romani Dialectology. *Journal of the Gypsy Lore Society* 9 (1): 1–28.
- Matras, Y. 2002. *Romani. A linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moravcsik, E. 2003. Non-compositional definiteness marking in Hungarian noun phrases. In: Plank, F. (ed.). *Noun Phrase Structure in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 397–466.
- Müller, F. 1869. Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache. *Sitzungsberichte der philosophischhistorischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien* 61 (1): 149–206.
- Vekerdi, J. 1981. *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana*. Pécs: Pécsi Tanárképző Főiskola.
- Vekerdi, J. 1985. *Cigány nyelvjárási népmesék – Gypsy dialect tales from Hungary I–II*. (= Folklor és etnográfia, 19.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

Nerecenzovaná část

Rukopisy Václava Kohautha

Václav Kohauth (psané také Kohaut, Kohout; druhým příjmením Klabanszky nebo Klabauszky), český premonstrátský kanovník, je autorem rukopisů *Exercitatio Linguae Zingaricae* „Cvičení z jazyka cikánského“ a *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae* „Pokus o zvládnutí jazyka cikánského“, které jsou uloženy ve Slovenské národní knihovně v Martině, ve fondu knihovny premonstrátů Jasov.² Slovenský biografický slovník III. (Mináč 1989: 133) uvádí, že Kohauth se narodil kolem roku 1802 v Kolíně a zemřel v roce 1867 v Jasově na Slovensku. Od konce dvacátých let 19. století až do své smrti působil na východním Slovensku jako středškolský učitel, později ředitel a farář.

Zmínku o rukopisech Kohautha najdeme v článku od maďarského etnografa Antala Hermanna z roku 1888 otištěném v novinách *Vasárnapi Újság* „Nedělní Noviny“ (str. 324), který shrnuje rukopisy a publikace zabývající se Romy a romštinou. Hermann označuje rukopisy Kohautha bez dalších komentářů nebo uvedení důvodů za „bezceenné“. O deset let později vyšel „literární průvodce“ Emila Thewrewk de Ponora (1890) v časopisu *Gypsy Lore Society*, který měl za cíl shrnout veškerou romistickou literaturu doby. De Ponor porovnal rukopis *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae* s knihou Heinricha Grellmanna a došel k závěru, že rukopis je pouhou kopií Grellmannova slovníku (1787), kromě zájmen *kah* „kam“ a *katahr* „odkud“, a předložek *andro* „do“ a *andral* „z“. De Ponor dále uvádí, že Otčenáš na straně 25 a 26 je také převzatý z Grellmanna. De Ponor naopak k rukopisu *Exercitatio Linguae Zingaricae* žádné hodnotící komentáře nepřidává, pouze referuje o jeho existenci. V roce 1982, tj. o téměř jedno století později, maďarský jazykovědec József Vekerdi napsal knihu, ve které shrnuje a krátce recenzuje romistické práce v Uhersku a Maďarsku. Vekerdi (1982: 2) v něm označuje oba rukopisy za pouhou kompilaci dat z knihy Grellmanna (1787), a proto je považuje za „nevýznamný zdroj“. V nedávné době se k rukopisu vrátili Tökölýová a Andrš (2015). S rukopisem již pracují jako s významným pramenem. Ve svém textu popisují obsah a fyzickou podobu dokumentů a avizují plán jejich novodobého komentovaného vydání spolu s dalším romistickým rukopisem nalezeným ve fondu jasovské knihovny – k vydání dosud bohužel nedošlo.

1 Z. Bodnárová působí v Jazykovém centru na Univerzitě v Grazu. E-mail: zuzana.bodnarova@uni-graz.at

2 Fond knihovny premonstrátů Jasov kromě rukopisů Kohautha obsahuje také rukopis Jakaba Koritschnyáka *Fundamentum linguae Zingaricae* popisující severocentrální romštinu východního Slovenska z roku 1806, který byl otištěn Józsefem Habsburgem v roce 1887. Za upozornění na tyto vzácné prameny ve fondu SNK v Martině redakce RDž vděčí Ctiboru Nečasovi.

Rukopis *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae* je opravdu pouhým doslovným přepisem slovníkové a gramatické části knihy Grellmana (1787: 286–312), přeložené Kohauthem do latiny. De Ponor (1890: 155) také správně uvádí, že Otčenáš je rovněž kopií z Grellmana. Na rozdíl od Hermann a Vekerdího jsem ale po analýze rukopisu *Exercitatio Linguae Zingaricae* došla k názoru, že v tomto případě se jedná o autentický zdroj. Níže se proto zaměřím výhradně na tento rukopis.

Exercitatio Linguae Zingaricae byl autorem datován do roku 1821. Ve stejném roce Puchmayer publikoval gramatiku romštiny, která se považuje za první popis severocentrální romštiny. Rukopis je zapečetěný prstenovou pečeti Kohautha z červeného vosku s iniciálami, a sestává z 11 nečíslovaných stran. Za titulním listem následuje strana s mottem v maďarštině *Jó mindent tudni* „Je dobré vědět vše“.

Rukopis je dělen na dvě části. První část (str. 3–8) nazvaná *Formulae loquendi* „Fráze“ sestává z nejběžnějších frází užívaných v řadě každodenních situací v překladu z maďarštiny do romštiny. Věty jsou občas tematicky seřazeny, jinde se však střídají nahodile. Druhá část (str. 9–11) *Vocabula Z. & H.* „Slovník cikánštiny a maďarštiny“ obsahuje kromě základních slovníkových tvarů také časování vybraných sloves a několik ustálených slovních obrátů.

Maďarský i romský text je psán maďarským pravopisem, ačkoliv ten byl standardizován až v roce 1832 Maďarskou akademií věd. To vysvětluje, proč je přepis místy nesystematický. Například české <s> je většinou zaznamenávané spřežkou <sz>, jinde ale grafémem <s> nebo zřídka zdvojenou souhláskou <ss>. Aspirované hlásky jsou značené spřežkou sestávající z aspirované hlásky a souhlásky <h>, tj. aspirované *k*, *p* a *t* jsou přepsané jako <kh, ph> a <th>. Aspirovaná afrikáta <čh> není v přepisu značena. Zdvojené souhlásky se vyskytují jen šestkrát: <rr> najdeme jen u adjektiva *kórro* (z *koro*) „slepý“, zatímco <ll> u slov *avillal* (z *avilal*) „přišel jsi“, *kanpell* (z *kampel*) „je potřeba“, *dill* (z *Del*) „Bůh“, *devlleha* (z *Devleha*) „s Bohem“, *ella* (z *ela*) „bude“, *illo* (z *ilo*) „srdce“ a *gúllo* (z *gulo*) „sladký“. Výskyt zdvojených souhlásek pravděpodobně souvisí se slabikováním a pomalou výslovností mluvčích romštiny při diktování jednotlivých slov, které pak Kohauth mylně přepisoval se zdvojenou souhláskou. Čárka nad samohláskou značí délku samohlásek. Neznělá velární frikativa (jako například české *ch*), která se nenachází v maďarském pravopisu, je zaznamenána spřežkou *ch*, pravděpodobně kvůli Kohauthovým znalostem českého pravopisu. Následující tabulka shrnuje ortografii užívanou Kohauthem v porovnání s českou ortografií:

Česky	Kohauth (1821)	Česky	Kohauth (1821)
a	a	n	n
á	á	ň	ny
b	b	o	o
c	tz	ó	ó
č	ts, jednou cs	p	p
d	d	r	r
d'	dy, zřídka gy, jednou dj	s	sz, zřídka s, jednou ss
dž	ds, jednou gys	š	s
e	e	t	t
é	é	ť	ty
f	f	u	u
g	g	ú	ú
h	h	v	v
ch	ch	z	z
i	i	ž	zs
í	í	-	ő (přehlasované dlouhé o)
j	j	-	kh (aspirované k)
k	k, jednou c	-	ph (aspirované p)
l	l	-	th (aspirované t)
m	m		

Z přeložených vět je zřejmé, že se jedná o autentický text, který Kohauth získal přímým dotazováním a zapisováním podle sluchu. Také je zřejmé, že Kohauth romsky neuměl. Hranice slov jsou často nesprávně stanovené jako například ve větě *Maro vakana!*, která by správně byla *Ma rov akana!* „Teď neplač!“. Stejná slova jsou zaznamenána různě jako například *tsungaro* (čti čungaro) vedle *dsungalo* (*džungalo*), ačkoli oba tvary odkazují k romskému *džungalo* „ošklivý“. Rukopis dále obsahuje řadu přeslechnutí se (např. *prisinder z brišind del* „prší“) a gramaticky nesprávných vět typu *dukhal tut mrodant* (z *dukhal tut mro dand místo dukhal man mro dand*) „bolí tě můj zub“. Poslední věta vznikla pravděpodobně překladem maďarské *fáj a fogam* „dosl. bolí můj zub; bolí mě zub“, kde nejdříve bylo první slovo (tj. *fáj*) chybně přeloženo jako *dukhal tut* „bolí tě“, a následně druhé slovo (tj. *fogam*) správně přeloženo jako *mrodant* „můj zub“. Z podobných chyb lze usuzovat, že věty – alespoň částečně – vznikaly překladem z maďarštiny.

Jedinými neautentickými romskými překlady v rukopisu jsou číslovky *staranda* (čti štaranda) „čtyřicet“, *pantsanda* (čti *pančanda*) „padesát“ a *sovenda* (čti šovenda) „šedesát“, které se nachází na úplném konci rukopisu, a které byly – zřejmě později – připsané pouze tužkou. Tyto číslovky byly pravděpodobně vytvořené Kohauthem analogicky k formě *tranda* „třicet“.

Dialekt popsaný Kohauthem je severocentrálním dialektem romštiny z jihovýchodního Slovenska, s největší pravděpodobností z historického regionu Abov. Potvrzuje to i fakt, že mezi přeloženými větami najdeme na otázku *kathar avillal?* „odkud přicházíš?“ odpověď *Széplakatar, Hutkatar* „z Krásné (maď. *Széplak*), z Hutky (maď. *Hutka*)“. Krásna, která je dnes městskou částí Košic, a přilehlé obce Vyšné a Nižné Hutky leží v Abovském regionu. Podle sčítání Romů z roku 1893 žilo v Košickém okrese 637 Romů, z toho 136 v Krásné (Sziklay a Borovszky 1896). Takže téměř jedna pětina Romů v Košickém kraji bydlela v Krásné, v obci která je zmiňovaná v rukopise Kohautha. Krásna byla, stejně jako i Hutka, kromě Romů obývaná také Maďary a Slováky. V doložené varietě romštiny oba kontaktní jazyky, tj. maďarština a slovenština, zanechaly stopy v podobě přejímek. Zatímco jasné převažují maďarské přejímky (např. *borsós*, čti *boršós*, z maď. *borsó* „hrách“; *seprőve*, čti *šeprőve*, z maď. *seprő* „koště“; *hoszuno*, čti *hosuno*, maď. *hosszú* „dlouhý“), slovenské přejímky jsou zastoupeny významně méně, a to slovy *bromada* „hromada“, *abrázosz* (čti *abrázos*) „obraz“, *koza* „koza“, *kniska* (čti *kniška*) „knížka“ a *misosz* (čti *mišos*) „myš“.

Jazyková data rukopisu jsem porovnávala s daty z několika set dialektů centrální romštiny získanými v rámci projektu Univerzity Karlovy *Linguistic Atlas of Central Romani* – Jazykový Atlas Centrální Romštiny (Grantová Agentura České republiky P406/11/0818). Projekt byl řešen v letech 2011 až 2013 výzkumným týmem pod vedením Viktora Elšíka.

Romská data Kohautha jednoznačně pochází z východního Slovenska, kde sám působil. Na jedné straně to potvrzují už dříve zmíněné slovenské přejímky doložené v rukopisu, a na straně druhé jazykové inovace typické pro romské variety východního Slovenska:

- *tzinel* (čti *cinel*) místo původního *kinel* „koupit“;
- *graj* místo původního *grast* „kůň“;
- *tzikóno* (čti *cikóno*, z *cikno*) místo původního *tikno* „malý“;
- přítomnost sufixu *-e* nebo *-es* u příslovce *akanak* „ted“, tj. *akanak-e*, *akanak-esz* (čti *akanak-es*);
- přítomnost počátečního *a* u slovesa *achalol* místo původního *chalol* „rozumět“;
- přítomnost substantiva *szlugadyesz* (čti *slugadēs*, ze *slugadīs*) „voják“.

Doložená varieta dále zachovala několik původních rysů, které sdílí s dalšími varietami východního Slovenska jako například:

- přítomnost příslovce *misto* (čti *mišto*) „dobře“;
- přítomnost substantiva *male* (z *mala*) „pole“;
- přítomnost hláskové skupiny *ndr* u *pindró* (z *pindro*) „noha“ a *andró* (z *andro*) „vejce“;

- přítomnost koncové souhlásky *n* u *verdan* (z *verdon*) „vůz“;
- přítomnost příslovce *tosarla* „ráno“;
- deminutivní sufix *-ic-* doložené u přejímek *košar-ic-is* „košíček“ a šerpeňov-*ic-a* „malá pánev/ pánvička“;
- zájmeno *ó* (z *ov*) místo inovativní *jov* „on“.

Zajímavé také je, že hlásková skupina *rl* v *tosarla* „ráno“ se dnes v rámci východního Slovenska zachovala právě v Abově, a jen ojediněle jinde. *Tosarla* byla téměř na celém východním Slovensku nahrazena inovativní formou *tosara*. Kromě inovací a starších rysů varieta popsaná Kohauthem sdílí s varietami východního Slovenska také maďarskou přejímku šargo „žlutý“, zatímco na západě Slovenska byla ve stejném významu zachovaná jihoslovanská přejímka *žuto*.

V doložené varietě najdeme také rysy, které jsou typické pro jižní oblast východního Slovenska jako například:

- tvoření budoucího času první osoby pomocí sufixu *-á* místo *-ava*, např. *dá* „budu dávat/ dám“;
- budoucí čas spony v třetí osobě singuláru *ejla* nebo *ella* (z *ela*) místo původního *avela* „bude“;
- přítomnost sufixu *-e* u *kavke* „tak“, srov. původní forma *avka*;
- tázací zájmeno *ká* místo *kaj* „kde, kam“;
- přítomnost původního *akhor* místo inovativního *pendech* ve významu „orech“;
- přítomnost *zsosodyi* (čti *žošodi*, z *žužo dživ*) místo inovativního *div* „pšenice“;
- *andró* (z *andro*) místo inovativního *jandro* „vejce“.

Kohauthem popsaná varieta má infinitiv shodující se s formou třetí osoby singuláru přítomného času slovesa (např. *kerel* „dělat/dělá“), která je zároveň nejrozšířenější formou infinitivu v severocentrální romštině. Avšak už na západ od Abova, v historické Zemplínské a Užské župě infinitivní forma slovesa odpovídá druhé a třetí osobě plurálu přítomného času (např. *keren* „dělat/dělá“). Za zmínku také stojí, že maďarské věty s vykáním jsou vždy přeložené pomocí druhé osoby singuláru. Takže doložená varieta nerozlišuje mezi vykáním a tykáním.

Přes veškeré nedostatky rukopisu, které hlavně souvisí s Kohauthovou neznalostí romštiny, se jedná o důležitou historickou dokumentaci severocentrální romštiny a o jeden z prvních pokusů popsat severocentrální romštinu.

Literatura

- Grellmann, H. M. G. 1787. *Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen.
- Hermann, A. 1888. József Főherczeg könyve [Kniha arcivévody Jozefa]. *Vasárnapi Újság* 19 (35): 323–326.
- Kohauth, V. 1821. *Exercitatio Linguae Zingaricae*. Rukopis. (SNK J 27 a).
- Kohauth, V. 18[–]. *Tentamen condiscendae Linguae Zingaricae*. Rukopis. (SNK J 27 b).
- Mináč, V. (ed.). 1989. *Slovenský biografický slovník III. Zv., K–L*. Martin: Matica Slovenská.
- Ponor, E. T. de 1890. Gypsy grammar by the archduke Josef, 1888. *Gypsy Lore Society Journal* 2/3: 148–160.
- Sziklay, J., Borovsky, S. (eds.). 1896. *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest. Dostupné z: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html> [cit. 2020-4-27].
- Tökölyová, O., Andrš, Z. 2015. Rómčina v rukopisoch z 19. storočia z kláštora premonštrátov v Jasove. *Romano džaniben* 22 (1): 107–111.
- Vekerdí, J. 1982. *A magyarországi cigány kutatások története* [Dějiny výzkumu Romů v Maďarsku]. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.

Následující tabulka obsahuje přepis rukopisu *Exercitatio Linguae Zingaricae*. V prvním sloupci je český překlad maďarských vět, které byly uvedeny Kohauthem jako věty k překladu, resp. jako překlad romských vět. I když Kohauth neuvádí žádnou informaci o způsobu sběru romských dat, podle některých příkladů se můžeme domnívat, že se z větší části jednalo právě o překlad maďarských vět do romštiny. To lze vyvodit například z chybějících nebo často neúplných překladů maďarských vět. Například věta „pořezal jsem (si) nohu, ruku, prst“ je přeložena jako *mro pindro čindom*, tedy pouze „pořezal jsem si nohu“. Podobně ve slovníkové části pak nalezneme slovo „opasek“, přeložené do romštiny, na rozdíl od ostatních slov, dokonce celou jednou větou *ilam sirimos* „vzali jsme si opasek“.

Druhý sloupec obsahuje zápis romštiny podle Kohautha, zatímco třetí sloupec zápis podle současného pravopisu severocentrální romštiny (zpracovala ZB). V tomto sloupci a zápisu jsou také opraveny zjevné chyby (*fērer* > *feder* „lepší“, *usar* > *užar* „počkej!“), hranice slov (*maro vakana!* > *ma rov akana!* „teď neplač!“), je doplněna aspirace (*čavóro* > *čhavóro* „chlapec“, *kosnoro* > *khosnoro* „šáteček“), avšak zároveň jsou zachována všechna nářeční specifika, jako například značení délky samohlásek (pouze na relevantních místech), tvar spony s protezí (*ehin* „je“) nebo redukované tvary přivlastňovacích zájmen (*mro* „můj“, *tro* „tvůj“), a jsou ponechány i ty výrazy, které se opakují (*denaš!* „běž!“). V případech, kdy nelze rozhodnout, jestli se jedná o nářeční prvek nebo o Kohauthův mylný zápis (např. záporka v rozkazovacím způsobu *na* vedle *ma* „ne“, nebo absence *l* v *avilal* místo *avilal* „přišel jsi“), je v současném zápisu zachován tvar zapsaný Kohauthem.

V případě, že romský překlad neodpovídá maďarské větě, je doslovný nebo správný překlad romské věty uveden v posledním, čtvrtém sloupci, který také obsahuje další doplňující informace. Nečitelná část rukopisu nebo nesrozumitelné místo jsou značeny (?), resp. (text?), zatímco doplňující poznámky a vysvětlení redaktorů jsou v hranaté závorce [text].

Kohauth elicitoval rovněž vulgarismy. V originále je ovšem zapisoval většinou iniciálou nebo zkratkami, jejichž význam je patrný až z romského překladu. I ze zkratk lze ale dovést, že se neptal na neutrální pojmenování, ale skutečně na velmi expresivní výrazy. V překladech maďarských vět do češtiny je tato skutečnost zrcadlena nejen výběrem výrazů, ale také užitím vytečkování části vulgarismů, které ale zároveň umožňuje porozumění i čtenáři, který neumí romsky.

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Pochválen buď Ježíš Kristus.	<i>Látse trodyívesz!</i>
Až na věky amen.	<i>Ferer trodyívesz!</i>
Kam jdeš, Cikáne?	<i>Kadsasz Rom / More.</i>
Odkud jdeš?	<i>Kathar dsasz.</i>
Odkud přicházíš?	<i>Kathar avillal.</i>
Z Krásné, z Hutky.	<i>Széplakatar Hutkatar.</i>
Z města Košice?	<i>Andolo forósz?</i>
Je chleba?	<i>Ehin máro.</i>
Je železo.	<i>Traszt hin.</i>
Máš peníze? Ne.	<i>Ehin tut lil? Nane.</i>
Pojď sem, dám ti krejcar.	<i>Avarde, dátut krajtzárosz.</i>
Běž, jinak tě zbiju.	<i>Arak, mer maratut.</i>
Zatanči si jeden [tanec]!	<i>Mangel jerkbel.</i>
Zahraj maďarskou píseň!	<i>Ungrikadyili basal.</i>
Neměj strach!	<i>Nadra nista.</i>
Už nic není. Už nemám nic.	<i>Imár náne nist.</i>
Už je všechno v pořádku.	<i>Szamár misto hin.</i>
chléb	<i>máro</i>
maso	<i>masz</i>
slanina	<i>baleváasz</i>
voda	<i>pánye</i>
víno	<i>mol</i>
železo	<i>traszt</i>
peníze	<i>lil</i>
tabák	<i>the drabóro, dohányesz</i>
pes	<i>rukono</i>
stůl	<i>szkamin</i>
židle	<i>lóka</i>
léto	<i>nyilaj</i>
v létě	<i>nyilaja</i>
džbán	<i>khoro</i>
Ať i Vám Bůh dá. [Odpověď na pozdrav typu „Dobré ráno, dobrý den,“ atd.]	<i>Devla date tut.</i>
Dejte mi tabák do dýmky!	<i>De tsatsino drabóro andre pípa.</i>
Dej mi chleba!	<i>De man máro.</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>Lácho tro džives!</i>	Doslovný překlad: Ať máš krásný den!
<i>Feder tro džives!</i>	Doslovný překlad: Ať je tvůj lepší!
<i>Ká džas, Rom / More?</i>	
<i>Kathar džas?</i>	
<i>Kathar avilal?</i>	
<i>Séplakatar, Hutkatar.</i>	
<i>Andal o foros?</i>	K městu Košice se odkazuje jen podstatným jménem <i>foros</i> „město“.
<i>Ehin máro?</i>	
<i>Trast bin.</i>	
<i>Ehin tut lil? Nane.</i>	
<i>Av arde, dá tut krajcáros.</i>	
<i>Arakh, mer mará tut.</i>	Správně buď <i>mará</i> „budu bít“ nebo <i>marav</i> „biju“
<i>Mange jekh kbel!</i>	Doslovný překlad: Zatanči jeden (tanec) pro mě!
<i>Ungriki džili bašav!</i>	
<i>Na dara ništa!</i>	
<i>Imar (/Imár) náne ništ.</i>	Překlad spíše odpovídá první větě k překladu: Už nic není. Překlad druhé věty by zřejmě bylo <i>Imar man náne ništ.</i>
<i>Sa imar (/már) mišto bin.</i>	
<i>máro</i>	
<i>mas</i>	
<i>balevas</i>	
<i>páni</i>	
<i>mol</i>	
<i>trast</i>	
<i>lil</i>	
<i>the drabóro, dobáňis</i>	Doslovný překlad: také tabák, kuřivo
<i>rukono</i>	
<i>skamin</i>	
<i>lóka</i>	Pravděpodobně přejímka z maď. <i>lóca</i> „lavice“
<i>ňilaj</i>	
<i>ňilaje</i>	
<i>khoró</i>	
<i>Devla, del the tut. / Del o Del the tut.</i>	Slovo <i>Devla</i> „Bůh“ je ve vokativu, zde bychom ale očekávali nominativní tvar <i>Del</i> .
<i>De ča čino drabóro andre pípa!</i>	
<i>De man máro!</i>	

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Dej mi víno!	<i>De man mol.</i>
Dej mi pálenku!	<i>De man pálinka.</i>
Dej mi vodu, peníze!	<i>De man pánye, lil.</i>
Amen pro tebe v hrobě.	<i>Amen andre járka.</i>
Co děláš, Cikáne?	<i>Szosz keres More / Rom.</i>
Bolí mě zub.	<i>Dukhel tut mrodant.</i>
Pojď, poj..u tě.	<i>Averde thoŋa thuke mroka.</i>
Pojď, uhasíme to, protože hoří.	<i>Avas tamul dakara lyáng tsavóro, mer labol.</i>
Jdi do kostela.	<i>Avasz andre khangeri.</i>
Máš co dělat? / Máš práci?	<i>Hin tut butyi.</i>
Proč jsi to udělal? Jen proto.	<i>Soskoda kerdjel? Vasodam.</i>
J..eš hovno.	<i>Khures o khule.</i>
Dej mi oheň.	<i>De man jagóre.</i>
Dej mi p..u.	<i>De tsama mindsóre.</i>
Pojď do hospody.	<i>Avas andre kortsma.</i>
Chtěl bys jíst? Ne.	<i>Khanás? Nane.</i>
Nebij! Neubližuj!	<i>Na már. Nes miror.</i>
Co chceš? Nic.	<i>Szokan pell?</i>
Co jste přinesl?	<i>Szo angyal?</i>
Jak se máte?	<i>Szale szál?</i>
zub	<i>mrodant</i>
Rom	<i>rom</i>
moje žena	<i>mi romnyi</i>
p..a	<i>mindsori</i>
dům	<i>kber</i>
husa	<i>papinyori</i>
láhev	<i>tzaklos</i>
pán	<i>raj</i>
tento pán	<i>oda raj</i>
kostel	<i>khangeri</i>
oheň	<i>jag</i>
hovno	<i>khul</i>
běž	<i>denas</i>
slanina	<i>balevasz</i>
Budeš kouřit?	<i>Pijess dobányes?</i>
budeš pít	<i>pijov</i>
budeš jíst	-

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>De man mol!</i>	
<i>De man pálinka!</i>	
<i>De man páni, lil!</i>	
<i>Amen andre járka.</i>	
<i>So keres, more / Rom?</i>	
<i>Dukhal tut mro dand.</i>	Chybně přeložené <i>tut</i> „tě“ místo <i>man</i> „mě“.
<i>Av arde, thovav tuke mro kar.</i>	
<i>Avas te murdarel jag, čhavóro, mer labol.</i>	
<i>Avas andre khangeri.</i>	Doslovný překlad: Pojďme do kostela!
<i>Hin tut buři?</i>	
<i>Soske oda kerdal? Vaš oda.</i>	
<i>Kures o khul (n. khula).</i>	
<i>De man jagóri!</i>	
<i>De ča man mindžóri!</i>	
<i>Avas andre korčma!</i>	Doslovný překlad: Pojďme do hospody!
<i>Chanás? (n. Chanehas)? Nane.</i>	Překlad slova <i>náne</i> je „není“.
<i>Na már! De smirom!</i>	Překlad fráze <i>De smirom!</i> je „Dej pokoj!“
<i>So kampel?</i>	Slovo „nic“ nebylo přeloženo.
<i>So andal?</i>	
<i>Sar sal?</i>	
<i>mro dand</i>	Doslovný překlad: můj zub
<i>Rom</i>	
<i>mri romňi</i>	
<i>mindžori</i>	
<i>kber</i>	
<i>papiňori</i>	
<i>caklos</i>	
<i>raj</i>	
<i>oda raj</i>	
<i>khangeri</i>	
<i>jag</i>	
<i>khul</i>	
<i>denaš</i>	
<i>balevas</i>	
<i>Pijes doháňis?</i>	Doslovný překlad: Kouříš?
<i>pijav</i>	Doslovný překlad: Kouřím.
	Věta není přeložena.

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Umím psát, číst, hrát [na hudební nástroj].	<i>tsanav thirinal</i>
Nemám rád tu dívku.	<i>Naka mavola tsajóra.</i>
Nedělej to, protože je to hřích.	<i>Lodamaker – mer oda baro beno szohi.</i>
Nesmíš se toho dotknout.	<i>Oda nane szabad note tsalavel.</i>
Už dávno to vím.	<i>Tsirla dsanav.</i>
Ať tě čert vezme.	<i>Atsabe benga ragadinel.</i>
Ať tě Bůh zbije [roz. potrestá].	<i>Kodel tute máre.</i>
J..u ti matku.	<i>Dav trada búle.</i>
Možná jste nemocný?	<i>Tu talan naszfaloszal.</i>
Co je vám? Co máte za problém?	<i>Szo tuke kampel.</i>
Nevíš, kde bydlíš?	<i>Na dsanesz kábesel.</i>
Co chceš koupit?	<i>Szokamesz te tzinela.</i>
Proč jsi to ukradl?	<i>Szoszkoda tsordyal.</i>
Kudy se má jít do Košic, do Krásné.	<i>Katar campelandro foros tedsal.</i>
Čí je ten klobouk?	<i>Katskerodi kalapa?</i>
Otče, pojď domů. Nejdu.	<i>Dade hav khbere. Nadsa.</i>
Jsi „velký pes“ [roz. mazaný], Cikáne.	<i>Baro rukono Rom szal.</i>
Věru nejsem.	<i>Naszom bizome.</i>
Nekřič! Nedělej rámus.	<i>Na vitsbin.</i>
Chceš červené kalhoty?	<i>Kampe lóle holov.</i>
Kriste, neopust' nás.	<i>Odilla men neka dinel.</i>
Sbohem!	<i>Dsáde vleha.</i>
Tam je kočka.	<i>Okihne matska.</i>
Dáš si ještě víno, pálenku, vodu? Ano.	<i>Pijes meg mol, pálinkát, pánye? Avka.</i>
Je to dobře. Není to dobře. Hodně dobře.	<i>Mistohi. Namistoh. Mistohin igen.</i>
Pojď sem, moje milá milenko.	<i>Avarde mri kedves pirányore.</i>
Je to pro mě tak těžké, až mi skoro srdce „padá“ [roz. pukne].	<i>Igen pháro, majd [opravené na ma] mrovodyóri na perel.</i>
Pojďme už domů, protože je tma.	<i>Avasz khbere, mer ratyibi (pramende?).</i>
Skoč do vody, dám ti něco.	<i>Chud andro pánye, dátut vareszo.</i>
Ať tě blesk trefí.	<i>Kozengesch andre tute devil.</i>
Dám ti, jen počkej.	<i>Dáme tut tsak usar.</i>
Jak se Vám daří?	<i>Szar tuke dsal.</i>
Věřte, je to tak.	<i>Temepena takha mandye, kav kehin.</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>Džanav te irinel.</i>	Přeloženo jen „Umím psát“.
<i>Na kamaṽ ola čhajóra.</i>	
<i>Oda ma ker, mer oda baro binos bi.</i>	Přeloženo jako <i>baro binos</i> „velký hřích“.
<i>Oda nane sabadno te čalavel.</i>	
<i>Čirla džanav.</i>	
<i>(?) benga ragadinel.</i>	<i>ragadinel</i> z maď. <i>ragad</i> „odnést“; plurál <i>benga</i> „čerti“
<i>O Del tut te márel.</i>	
<i>Dav tra da bule.</i>	
<i>Tu talan nasvalo sal?</i>	<i>talan</i> z maď. <i>talán</i> „možná“
<i>So tuke kampel?</i>	
<i>Na džanes, ká bešel?</i>	
<i>So kames te cinel?</i>	
<i>Soske oda čordal?</i>	
<i>Kathar kampel andro foros te džal?</i>	K městu Košice se odkazuje jen podstatným jménem <i>foros</i> „město“. Chybí překlad „do Krásné“.
<i>Kasker'odi kalapa?</i>	Chybí spona <i>hin</i> „je“, tj. <i>Kaskero hin odi kalapa?</i>
<i>Dade, av khere! Na džav.</i>	
<i>Baro rukono Rom sal.</i>	
<i>Na som, bizo me.</i>	<i>bizo</i> z maď. <i>bizony</i> „věru“
<i>Na vičin!</i>	
<i>Kampel lóli cholov.</i>	Doslovný překlad: Je potřeba červených kalhot.
<i>O Del amen nek adinel.</i>	Doslovný překlad: Ať nám Bůh žehná; <i>adinel</i> z maď. <i>áld</i> „požehnat“
<i>Dža Devleha!</i>	
<i>Ok hin e mačka.</i>	
<i>Pijes mek mol, pálinkát, páni? Avka.</i>	maď. akuzativ <i>pálinkát</i> (z <i>pálinka</i>)
<i>Mišto hin. Namišto hin. Mišto hin igen.</i>	
<i>Av arde mri kedveš (n. kedvešni) piráňori.</i>	
<i>Igen pháro man, mro vodóri na perel.</i>	
<i>Avas khere, mer raťi hin pre amende.</i>	Doslovný překlad: Pojďme domů, protože na nás je [padá] tma.
<i>Chuťi andro páni, dá tut vareso.</i>	
<i>O zengeš (n. zengešis) andre tute (te del?).</i>	<i>zengešis</i> z maď. <i>égzengés</i> „hrom“
<i>Dá me tut, čak užar!</i>	
<i>Sar tuke džal?</i>	
<i>Te me phenav, (paťa?) mange, kavke hin.</i>	Doslovný překlad: Když já říkám, věřte mi, je to tak.

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Tato dívka je hezká. Čilá. Ošklivá.	<i>Sukar ra klori, sziggyerghi, dsungale</i>
Neřvi tak! Mlč!	<i>mavitsin</i>
Zdechl mu kůň, kráva.	<i>murdalila szograj</i>
Dobré ráno. Dobrý den.	<i>Latso tro dyíves.</i>
Moje manželka peče chleba, koláč.	–
Pekař upekł maso.	–
Moje holínky jsou už otrhané.	<i>tsingerdi tzirach</i>
Porezal jsem si nohu, ruku, prst.	<i>mro pindro tsindom</i>
To je věru velká škoda. Ach chudák.	<i>Baro káro sza. Ej tsoro manu sehin tsoro.</i>
Můj otec je nemocný. Zdravý. Zemřel.	<i>Mrodad moresz, sasztobi mrodad naszfalo.</i>
Tento pán je bohatý, chudý, špatný.	<i>Oda raj barvalohi, nane látso raj.</i>
Já jdu do Košic do hospody, domů, do školy, do kostela.	<i>me dsav andro forósz</i>
Toto jablko, hruška, švestka je sladká, kyselá, hořká, shnilá.	–
Bůh tě přivedl [roz. Vítej! Pozdrav tě Bůh!].	<i>odel tut andyasz</i>
Proč si ke mě nepřišel?	<i>Szoszke na vlasz the mande.</i>
Ty jsi ale velký lump.	<i>Tu baro tsor manuseszal.</i>
Umím romsky, maďarsky, německy, slovensky.	<i>Me dsanaɔ romanesz, ungrika, nyemtzika, tótyika.</i>
Moje matka není doma. Sním ořechy.	<i>mride khere náne. me chava chora.</i>
Moc Vás prosím [dosl. Hezky Vás prosím.]	<i>Mangav tut sukáresz.</i>
Jak se jmenuješ?	<i>Szar tuta kbaresz.</i>
Ted' budu jíst. Budem jíst.	<i>Me cbana akana.</i>
Pojď jíst!	<i>Hav techa.</i>
Sbohem!	<i>Asde vleha.</i>
Všechno nejlepší!	<i>Istenessen more.</i>
Nazdraví!	<i>pide vlleha.</i>
Co říkáte?	<i>Szova kberesz.</i>
Chytil jsem ptáka.	<i>Khunyom tsiriklovesz.</i>
Neplač! Proč pláčeš?	<i>Maro vakana. Szoszke rovesz.</i>
Vidíš, já jsem řekl, že to tak bude.	<i>Phendyo me tuke, hogy av ka ella.</i>
Dostal jsi [ránu] do zad, že?	<i>Chunya lopro dumo.</i>
Už jsi jedl?	<i>Tsi mar chálal.</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>Šukar raklori, siderdĭ, džungali.</i>	<i>siderdĭ</i> je pravděpodobně odvozeno z romského <i>sig</i> „rychlý“
<i>Ma vičin!</i>	Chybí překlad „Mlč!“
<i>Murdalilas o graj.</i>	Chybí překlad „mu“ a „kráva“.
<i>Lačho tro džives.</i>	
	Věta není přeložena.
	Věta není přeložena.
<i>Čingerdĭ cirach</i>	Doslovný překlad: otrhané holínky
<i>Mro pindro čindom.</i>	Chybí překlad „ruku“ a „prst“.
<i>Baro káros sas. Ej čoro manuš ehin čoro.</i>	Doslovný překlad: Byla velká škoda; <i>káros</i> z maď. <i>kár</i> „škoda“
<i>Mro dad (mulas/more?), sasto hin, mro dad nasvalo.</i>	Je v pořadí: Můj otec (zemřel), je zdravý, můj otec je nemocný.
<i>Oda raj barvalo hin, nane láčho raj.</i>	Chybí překlad „chudý“.
<i>Me džav andro fóros.</i>	Chybí překlad „do hospody, domů, do školy, do kostela“. K městu Košice se odkazuje jen podstatným jménem <i>fóros</i> „město“.
	Věta není přeložena.
<i>O del tut andas.</i>	
<i>Soske na avlas ke mande?</i>	Doslovný překlad: Proč ke mně nepřišel?
<i>Tu baro čor manuš sal.</i>	
<i>Me džanav romanes, ungrika, němčika, tótika.</i>	
<i>Mri dej (n. daj) khere náne. Me čava akhora.</i>	
<i>Mangav tut šukáres.</i>	
<i>Sar tut akhares?</i>	
<i>Me čav (n. chá) akana.</i>	
<i>Av te chal!</i>	
<i>Ačh Devleha!</i>	
<i>Išteneššen, more!</i>	<i>išteneššen</i> je pravděpodobně zkrácený tvar maď. <i>Isten éltessen!</i> „všechno nejlepší!“
<i>Pij Devleha!</i>	
<i>So vakeres?</i>	
<i>Chuňom čiriklores.</i>	Doslovný překlad: Chytil jsem ptáčka.
<i>Ma rov akana. Soske roves?</i>	
<i>Phendom me tuke, hoď avka éla.</i>	Chybí překlad „vidíš“.
<i>Čhuňal pro dumo.</i>	Chybí překlad „že“.
<i>Či imar (/mar) chalal?</i>	Doslovný překlad: Jestli si už jedl?

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Dejte mi jednu <i>römpöly</i> (historická dutá míra, rovná se 1,7-2 deci) pálenky.	<i>adyék rompla thardyé.</i>
Odkud pocházíte?	<i>Mere szal.</i>
Bolí mě hlava, noha.	<i>Dukhal tutosero, pindró.</i>
Kam jdeš, moje milé dítě.	<i>Kadsasz mri kedves tsavóro.</i>
Bude válka.	<i>Ejla baro mariben.</i>
já kradu	<i>me tsórav</i>
kouř	<i>thuv</i>
jestráb	<i>sasosz</i>
učím se	<i>me szikluval</i>
já miluji	<i>me kamaŧ</i>
já čtu	<i>megelav</i>
já píšu	<i>me irilav</i>
já	<i>me</i>
ty	<i>tu</i>
on, ona	<i>ó</i>
my	<i>ame</i>
vy	<i>on</i>
oni	<i>okodola</i>
já slyším	<i>me sunav</i>
včera	<i>ijts</i>
dnes	<i>adadyive</i>
zítra	<i>tajsza</i>
pozitří	<i>paltajszaszte</i>
vůl	<i>guru</i>
vojsko, armáda	<i>andro mariben</i>
dobrý	<i>látso</i>
piju	<i>pijav</i>
krátký	<i>chárno</i>
hospodský	<i>katsmaroses</i>
krev	<i>rad</i>
hromada	<i>bari bromada</i>
maso	<i>masz</i>
kříž	<i>keresztosz</i>
hřích	<i>baro bélosz</i>
ležím	<i>pastuval</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>De jékɓ rompla thardí!</i>	
<i>Mere sal?</i>	Doslovný překlad: Odkud jsi?; <i>mere</i> z maď. <i>merre</i> „kudy“
<i>Dukhal tut o šero, pindro.</i>	Chybně přeložené <i>tut</i> „tě“ místo <i>man</i> „mě“.
<i>Ká džas, mro kedveš (n. kedvešno) čhavóro.</i>	
<i>Ejla (n. éla) baro mariben.</i>	
<i>me čórav</i>	
<i>thuv</i>	
<i>šašos</i>	z maď. <i>sas</i> „orel“
<i>me sikhluvav</i>	
<i>me kamav</i>	
<i>me genav</i>	
<i>me irinav</i>	
<i>me</i>	
<i>tu</i>	
<i>ó</i>	
<i>amen</i>	
<i>on</i>	Správný překlad: oni
<i>okodola</i>	Správný překlad: tamti
<i>me šunav</i>	
<i>ídž</i>	
<i>adaďíve</i>	
<i>tajsa</i>	
<i>paltajsaste</i>	
<i>guruv</i>	
<i>andro mariben</i>	Správný překlad: ve válce
<i>láčho</i>	
<i>pijav</i>	
<i>chárno</i>	
<i>kačmarošis</i>	
<i>rat</i>	
<i>bari bromada</i>	
<i>mas</i>	
<i>kerestos</i>	
<i>baro bínos</i>	<i>bínos</i> z maď. <i>bűn</i> „hřích“
<i>paštuvav</i>	

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
Bůh	<i>devla</i>
čert	<i>beng</i>
ráj	<i>szegosz, oszegosz</i>
srdce	<i>o illo</i>
křivý	<i>bango</i>
holýnky	<i>tsisma</i>
kalhoty	<i>holov</i>
šátek	<i>kosnoro</i>
troubel dýmky	<i>pipaszara</i>
mísa	<i>tsaróro</i>
síto	<i>szita</i>
koš	<i>kosáritzesz</i>
pánev	<i>serpenyovítza</i>
oko	<i>jakba</i>
Žid	<i>zsidósz</i>
vlasý	<i>bala</i>
hlava	<i>sero</i>
ucho	<i>kan</i>
krk	<i>men</i>
ruka	<i>vaszt</i>
břícho	<i>per</i>
holeň	<i>csang</i>
pata	<i>talpa</i>
noha	<i>pindró</i>
svíčka	<i>momeli</i>
kohout	<i>basnó</i>
kuře	<i>kaknyi</i>
koště	<i>sepróve</i>
lžíce	<i>roj</i>
nic	<i>nyista</i>
zemřel	<i>mamulesz</i>
obraz	<i>abrázosz</i>
hezky obraz	<i>sukar abrázosz</i>
stůl	<i>szkamin</i>
pes	<i>rukono</i>
Ať tě čert chytí.	<i>Ko beng tute chudel</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>Devla</i>	Správný překlad: Bože!
<i>beng</i>	
<i>segos, o segos</i>	pravděpodobně z maď. <i>az ég</i> „nebe“, kde <i>az</i> je určitým členem.
<i>o ílo</i>	
<i>bango</i>	
<i>čišma</i>	z maď. <i>csizma</i> „holínky“
<i>cholov</i>	
<i>khosnoro</i>	Doslovný překlad: šáteček
<i>pípasara</i>	z maď. <i>pípaszár</i> „troubel dýmky“
<i>čaróro</i>	Doslovný překlad: miska
<i>sita</i>	z maď. <i>szita</i> „sít“
<i>košáricis</i>	Doslovný překlad: košíček
<i>šerpeňovica</i>	z maď. <i>serpenyő</i> „pánev“
<i>jakba</i>	Správný překlad: oči
<i>žídós</i>	
<i>bala</i>	
<i>šero</i>	
<i>kan</i>	
<i>men</i>	
<i>vast</i>	
<i>per</i>	
<i>čang</i>	
<i>talpa</i>	z maď. <i>talp</i> „pata“
<i>pindro</i>	
<i>momeli</i>	
<i>bašno</i>	
<i>kachňi</i>	
<i>šeprōva</i>	případně plurál <i>šeprōvi</i>
<i>roj</i>	
<i>ňišta</i>	
<i>imar (/már) mulas</i>	Doslovný překlad: už zemřel
<i>abrázos</i>	ze slov. <i>obraz</i>
<i>šukar abrázos</i>	
<i>skamin</i>	
<i>rukono</i>	
<i>Kaj o beng tut te chudel.</i>	

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
malý člověk	<i>charlo manos</i>
velký pes	<i>baro rukono</i>
kočka	<i>matska</i>
můj syn, moje dítě	<i>mi tsavóro</i>
zima	<i>jevent</i>
hrnec	<i>kutsóre</i>
bež!	<i>denas</i>
Kradeš?	<i>tsoresz?</i>
vejce	<i>andró</i>
není	<i>nane</i>
zelí	<i>armeni</i>
slepý	<i>kórro</i>
hezký	<i>sukár</i>
ošklivý	<i>tsungáro</i>
kulhavý	<i>bango</i>
křičím	<i>vitsilav</i>
zdechl	<i>murdalilasz</i>
já si dám pozor	<i>akaluva me (?)</i>
zpívám	<i>me dyilaval</i>
spadl jsem	<i>me pelom</i>
padám	<i>makanakepera</i>
chytil jsem	–
vařím	<i>me tával</i>
peču	<i>me pekal</i>
slunce	<i>okhan</i>
sladký	<i>gúllo</i>
kyselý	<i>sutlo</i>
shnilý	<i>kirno</i>
tvrdý	<i>zorálo</i>
třešně	<i>tseresnyes</i>
já musím	<i>me musi</i>
spím	<i>me szoval</i>
potřebuji	<i>mange kampil</i>
jím	<i>chava kanake</i>
jdu	<i>megysavakana</i>
dlouhý	<i>hoszuno</i>
mléko	<i>thut</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>charno manuš</i>	
<i>baro rukono</i>	
<i>mačka</i>	
<i>mro čhavóro</i>	
<i>jevend</i>	
<i>kučóri</i>	Doslovný překlad: hrneček
<i>denaš</i>	
<i>Čores?</i>	
<i>andro</i>	
<i>nane</i>	
<i>armin</i>	
<i>korro</i>	
<i>šukár</i>	
<i>džungálo</i>	
<i>bango</i>	
<i>vičina</i>	
<i>murdalilas</i>	
<i>achaluva</i> <i>me</i> (?)	
<i>me dila</i> <i>va</i>	
<i>me pelom</i>	
<i>me akanake</i> <i>perav</i>	Doslovný překlad: já teď padám
	Věta není přeložena.
<i>me tá</i> <i>va</i>	
<i>me pekav</i>	
<i>o kham</i>	
<i>gullo</i>	
<i>šutlo</i>	
<i>kirno</i>	
<i>zorálo</i>	
<i>čerešnis</i>	z maď. <i>cseresnye</i> „třešně“
<i>me muši</i> (n. <i>mušina</i>)	
<i>me so</i> <i>va</i>	
<i>mange kampil</i>	
<i>čav akanake</i>	Doslovný překlad: teď jím
<i>me džav</i> <i>akana</i>	Doslovný překlad: já teď jdu
<i>hosuno</i>	z maď. <i>hosszú</i> „dlouhý“
<i>thud</i>	

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
kmotr	<i>kirvo</i>
řemen	<i>szírimosz</i>
opasek	<i>eliam szírimosz</i>
-	<i>odereko</i>
bláto	<i>tsik</i>
není svobodný; nesmět	<i>nane szabadno</i>
je svobodný; smět	<i>szabadnohe</i>
mluvím	<i>me vakero</i>
hraju	<i>me pheraszkero</i>
muž	<i>baro manos</i>
žena, manželka	<i>romnyi</i>
mlýn	<i>malmosz</i>
vůz	<i>verdan</i>
prosím	<i>mangav</i>
matka	<i>mri phuridaj</i>
peníze	<i>love</i>
hodně	<i>but</i>
ráno	<i>toszarla</i>
večer	<i>ratye</i>
noc	<i>ratye</i>
knoflík	<i>gombotska</i>
prší	<i>prisinder</i>
je dobré počasí	<i>sukár dyivesz</i>
sněží	<i>jivdel</i>
Je mi zima.	<i>silbi man</i>
Je mi teplo.	<i>tatohi man</i>
Co hledáte?	<i>szorodesz</i>
ořech	<i>akbor</i>
pole	<i>mále, phuva</i>
zabodnu	<i>szurilom</i>
smůla	<i>rétzinyi</i>
červený	<i>lolo</i>
černý	<i>kálo</i>
bílý	<i>párno</i>
žlutý	<i>sárgo</i>
zelený	<i>zeleno</i>
modrý	<i>kéko</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>kirvo</i>	
<i>sirimos</i>	
<i>ilam sirimos</i>	Doslovný překlad: Vzalí jsme si opasek.
<i>o dereko</i>	<i>dereko</i> z maď. <i>derék</i> „pás“
<i>čik</i>	
<i>nane sabadno</i>	<i>sabad</i> z maď. <i>szabad</i> „smět“
<i>sabadno hin</i>	
<i>me vakerav</i>	
<i>me pheras kerav</i>	Správný překlad: Dělán legraci
<i>baro manuš</i>	Správný překlad: velký muž
<i>romňi</i>	
<i>malmos</i>	z maď. <i>malom</i> (<i>malm-</i>) „mlýn“
<i>verdan</i>	
<i>mangav</i>	
<i>mri phuri daj</i>	Správný překlad: moje babička
<i>love</i>	
<i>but</i>	
<i>tosarla</i>	
<i>raťi</i>	
<i>raťi</i>	
<i>gombočka</i>	z maď. <i>gombocsa</i> „knoflíček“
<i>brišind del</i>	
<i>šukár dřives</i>	Chybí překlad spony „je“.
<i>jiv del</i>	
<i>šil hin man</i>	
<i>tato hin man</i>	
<i>So rodes?</i>	
<i>akhor</i>	
<i>mala, phuva</i>	
<i>surindom</i>	Správný překlad: bodl jsem; z maď. <i>szúr</i> „bodnout“
<i>riciňi</i>	
<i>lolo</i>	
<i>kálo</i>	
<i>párno</i>	
<i>šárgo</i>	z maď. <i>sárga</i> „žlutý“
<i>zeleno</i>	
<i>kéko</i>	z maď. <i>kék</i> „modrý“

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
trh	<i>phórosz</i>
kupovat	<i>te tzinav</i>
strom, dřevo	<i>kast</i>
pagáče	<i>bukheli</i>
pták	<i>tsirikló</i>
prase	<i>baló</i>
chytit	<i>techudel</i>
chytil jsem	<i>már chonyom</i>
budu chytat	<i>még chudál</i>
zabít	<i>murdaramesz</i>
zabil jsem	<i>mar murdamd(?)esz</i>
sedět	<i>bestéle</i>
sedím	<i>me besavakara</i>
obilí	<i>gabonasz</i>
ječmen	<i>arposz</i>
pšenice	<i>zsosodyi</i>
oves	<i>dsóv</i>
čočka	<i>lentse</i>
hrách	<i>borsósz</i>
sláma	<i>phusz</i>
seno	<i>chasz</i>
tráva	<i>tsár</i>
voják	<i>szlugadyesz</i>
farář	<i>rasáj</i>
beránek	<i>bakro</i>
koza	<i>koza</i>
vůl	<i>guru</i>
kůň	<i>graj</i>
kráva	<i>gurumnyi</i>
kniha	<i>kniska</i>
plakat	<i>te rovel</i>
pláču	<i>rovavakanakesz</i>
kamarád	<i>pajtásesz</i>
bratr	<i>pralóro</i>
hůl	<i>pátza</i>
míč	<i>labda</i>
podzim	<i>őszbe</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>fóros</i>	
<i>te cinav</i>	Správný překlad: abych nakoupil
<i>kašt</i>	
<i>bokheli</i>	
<i>čiriklo</i>	
<i>baló</i>	
<i>te chudel</i>	
<i>(i)mar chuňom</i>	Doslovný překlad: už jsem chytil
<i>mek chudav</i>	Doslovný překlad: ještě chytím
<i>murdará les</i>	Doslovný překlad: zabiju ho
<i>(i)mar murdardom les</i>	Doslovný překlad: už jsem ho zabil
<i>Beš téle!</i>	Doslovný překlad: Sedni si!
<i>me bešav akana</i>	Doslovný překlad: Já teď sedím.
<i>gabonas</i>	z maď. <i>gabona</i> „obilí“
<i>arpos</i>	z maď. <i>árpa</i> „ječmen“
<i>žužo dřv</i>	
<i>džov</i>	
<i>lenče</i>	z maď. <i>lencse</i> „čočka“
<i>boršos</i>	z maď. <i>borsó</i> „hrách“
<i>pbus</i>	
<i>khas</i>	
<i>čár</i>	
<i>slugadřis</i>	
<i>rašaj</i>	
<i>bakro</i>	
<i>koza</i>	ze slov. <i>koza</i>
<i>guruv</i>	
<i>graj</i>	
<i>gurumňi</i>	
<i>kňiška</i>	ze slov. <i>knižka</i>
<i>te rovel</i>	
<i>rovav akanakes</i>	Doslovný překlad: Teď pláču.
<i>pajtášis</i>	z maď. <i>pajtás</i> „kamarád“
<i>phralóro</i>	Doslovný překlad: bratříček
<i>páca</i>	z maď. <i>pálca</i> „hůl“
<i>labda</i>	z maď. <i>labda</i> „míč“
<i>ošbe</i>	z maď. nářeční <i>őszbe</i> „na podzim“

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
hvězda	<i>tserchen</i>
chatrč	<i>koliba</i>
Jen zpívej!	<i>phengyili</i>
trávník	<i>tsár</i>
myš	<i>misosz</i>
vousy	<i>tsor, bare tsora</i>
nos	<i>nak</i>
knír	<i>tsora</i>
prst	<i>angusto</i>
nehet	<i>kermosz</i>
nůž	<i>tsúri</i>
vidlička	<i>vidlász</i>
pracuji	<i>me butyi kerál</i>
nemám co dělat; nemám nic na práci	<i>nane mam butyi</i>
opilý	<i>máto</i>
malý, maličký	<i>tzikóno</i>
ničemný	<i>nyiszavo manos</i>
pes štěká	<i>rukono bason</i>
ráno	<i>toszárla</i>
večer	<i>rátýe</i>
poledne	<i>predeloszter</i>
odpoledne	<i>paldéloszkera</i>
motyka	<i>kapa</i>
sekera	<i>tover</i>
jedna	<i>jek</i>
dvě	<i>dúí</i>
tři	<i>trín</i>
čtyři	<i>stár</i>
pět	<i>pánts</i>
šest	<i>só</i>
sedm	<i>efťa</i>
osm	<i>ochto</i>
devět	<i>enya</i>
deset	<i>des</i>
jedenáct	<i>desueg</i>
dvanáct	<i>desudui</i>
třináct	<i>desutrin</i>

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>čercheň</i>	
<i>koliba</i>	ze slov. <i>koliba</i>
<i>Pben dīli!</i>	Doslovný překlad: Řekni píseň!
<i>čár</i>	
<i>mišos</i>	ze slov. <i>mys</i>
<i>čhor, bare čhora</i>	Doslovný překlad: vousy, dlouhé vousy
<i>nakh</i>	
<i>čhora</i>	
<i>angušto</i>	
<i>kermos</i>	z maď. <i>köröm</i> (<i>körm-</i>) „nehet“
<i>čhúri</i>	
<i>vidla</i>	z maď. nářeční <i>vidla</i> „vidlička“
<i>me buťi kerav</i>	
<i>nane man buťi</i>	
<i>máto</i>	
<i>cikno (n. ciknóro)</i>	
<i>ňisavo manuš</i>	
<i>rukono bašol</i>	
<i>tosarla</i>	
<i>ráťi</i>	
<i>pro déloste</i>	<i>délo</i> z maď. <i>dél</i> „poledne“
<i>paldéloskero</i>	<i>délo</i> z maď. <i>dél</i> „poledne“
<i>kapa</i>	z maď. <i>kapa</i> „motyka“
<i>tover</i>	
<i>jekb</i>	
<i>dúj</i>	
<i>trín</i>	
<i>štár</i>	
<i>pándž</i>	
<i>šó</i>	
<i>efta</i>	
<i>ochto</i>	
<i>eňa</i>	
<i>deš</i>	
<i>dešujekb</i>	
<i>dešuduj</i>	
<i>dešutrín</i>	

Věty k překladu / Přeložené věty	Zápis romštiny v originále rukopisu
čtrnáct	<i>desustar</i>
patnáct	<i>desupants</i>
dvacet	<i>bis</i>
třicet	<i>tranda</i>
čtyřicet	<i>staranda</i>
padesát	<i>pantsanda</i>
šedesát	<i>sovenda</i>
můj	<i>mro</i>
	<i>Kanarom bule práda dinasz.</i> <i>Akoro peszke djile pindasz</i> [opraveno na <i>phindasz</i>]. <i>Peszkerera pera</i> [opraveno na <i>phena</i>].
jaký Možná si v životě vždy nevěřící, ach, nerozesmutňuj mě, protože víš, jaký jsem, protože když mě rozesmutníš, ihned umřu. (?) nikdo. Jen ty (?). Asi budeš myslet, že něco tajím. Ať se zítra nevzbudím. (?)	

Současný editovaný zápis v severocentrální romštině	Poznámka
<i>dešuštar</i>	
<i>dešupandž</i>	
<i>biš</i>	
<i>tranda</i>	
<i>saranda</i>	<i>připsané později tužkou, tvary patrně vytvořené Kobauthem analogicky k tranda</i>
<i>penda</i>	<i>připsané později tužkou, tvary patrně vytvořené Kobauthem analogicky k tranda</i>
<i>šovardeš</i>	<i>připsané později tužkou, tvary patrně vytvořené Kobauthem analogicky k tranda</i>
<i>mro</i>	Překlad z latinského <i>meus</i> „můj“ (na okraji stránky)
<i>Kana o Rom bule prá da diñas, akor ov peske d'ili pbandas. Pesкера pheňa</i>	Tyto věty jsou uvedené na poslední stránce rukopisu a nejsou přeložené do maďarštiny. Překlad: Když Rom jebal prá = svou? matku, tehdy si on(a) zpíval(a) písničku. Svou sestru
	Na poslední stránce rukopisu pod romskými větami (viz výše) následuje maďarsky psaný text, který zjevně nesouvisí s romštinou: <i>millyen</i> <i>talám életedbe mindég hitetlen vagy, jaj szívémet</i> <i>ne keserits, mert tudo, hogy milyen vagyok, mert ha</i> <i>ege meg keseritel, tüstén mingyát meg balok. (Kiles</i> <i>anak?), hát azok senki se. Tsak te (?) talam bizon</i> <i>azt gondolod hogy valamit titkolok. Felne keljek az</i> <i>holnapra. (?)</i>

Seznam zkratek:

roz.	rozuměj
maď.	maďarština, maďarský
slov.	slovenština, slovenský

Romane paramiša

Paní Helena Červeňáková-Laliková (nar. 1963 v Moravské Třebové) publikovala na stránkách Romano džaniben již několikrát, nejdříve ve slovenštině (v čísle 4/1995), poté již ale výhradně romsky (1/1998, 1/2001, 1/2003). Autorka se znala se zakladatelkou časopisu Milenou Hübschmannovou, již považuje za jednu z klíčových osobností, které ovlivnily její život a její odhodlání psát. Zнала se také s romistkou Hanou Šebkovou, jednou z redaktorek Džanibenu, která v druhé polovině devadesátých let zkoumala variabilitu romských dialektů na Slovensku. I z těchto propojení vyplynulo, že na stránkách Džanibenu našla prostor pro uveřejňování textů napsaných ve specifickém dialektu obce Roštár, kde vyrůstala (ke specifickým variety viz text Viktora Elšika v tomto čísle). Vedle toho ale paní Helena publikovala slovensky dvě knihy povídek – roku 1997 to byla sbírka Trnité kroky, v roce 2001 pak titul Bez lásky. Zhruba od roku 2012 zveřejňovala své texty na facebookovém profilu Romane paramiša, o který pečovala a ze kterého pochází také romské originály otištěné nyní v Romano džaniben.

Zatímco ve slovensky psaných povídkách se Helena Červeňáková-Laliková častěji obrací k současným motivům a nezdráhá se kriticky popisovat sociálně patologické jevy, které pozorovala i mezi Romy samotnými, romština je pro paní Helenu více hájemstvím minulého – ať už zaslechnutých příběhů a životních naučení předků, nebo vyprávění psaných na základě vlastního zájmu o dějiny Romů a úvah nad nimi. Její pohled na romské figury je v romsky psaných textech i přes všechny jejich prohřešky shovívavý. V slovenských i romsky psaných textech, jakkoli se mohou zdát svými motivy velmi rozdílné, ale často uvažuje nad nepřejícným osudem, který zasáhnul do života jejich postav. V souvislosti se zmíněným osudem lze podotknout, že v romsky psaných textech se výrazně uplatňují také prvky religiozity – od lidové magie po křesťanské motivy.

Zde publikované povídky jsou oproti předchozím humorněji laděné. Hlavní inspirací pro povídku Guruvani c'hib „Krafský jazyk“ byla podle paní Heleny zmínka Peka, roštárského romského pastevce a vypravěče, o jazyku coby dvojsečné zbraně. Tento motiv autorce uvíznul v paměti a kolem něj pak vybudovala vlastní příběh zjevně inspirovaný také biblickým vyprávěním o vzniku života na Zemi, ovšem i zde s vlastním svérázným vkladem. Povídka je sice psaná romsky, ale postavami zde výjimečně nejsou specificky Romové. V povídce Duj kirve „Dva kmoťri“ pospojovala, jak říká, humorná vyprávění tradovaná o Romech z jejího okolí. Motivací pro poslední zde uveřejněný text byly autorce paradoxně vtipy gádžů o Romech. Povídku O ávrimardo Rom „Mazaný Rom“ charakterizuje jako sérii romských vtipů o gádžích seřazených v jeden příběh. Ačkoli tedy texty původně byly a i zde jsou publikovány pod autorskou hlavičkou Romane paramiša, nejedná se o zápisy pohádkových syžetů, které autorka slychala, ale spíše o vlastní práci s různými druhy vyprávění. Připomeňme v tomto

kontextu článků Jana Červenky o zacházení s prvky modernity a tradice v romském folkloru a autorských textech (Romano džaniben 1/2019).

Helena Červeňáková-Laliková je autorkou se silným vzťahem k romské tradici a jazyku, k jejíchž propagaci užívá i nové cesty sociálních sítí. Záměrně píše ve svém velmi specifickém dialektu, který může klást i rodilým mluvčím a lidem schopným číst romsky určité překážky. Již tři dekády si pro své psaní hledá adekvátní platformy a podle rozhovoru, který jsem s ní pro účel tohoto úvodníku vedl, je toho ještě hodně, co by chtěla lidem ochotným číst její příběhy sdělit.

Pavel Kubaník

Guruvaŋi c'hib

Šar kerda o Dél o világo, diňa dzivipen le žveren te le manušen, bešca peške téle te gondojinel, šo mé kampil te kerel. „Jáj, kampav len te del valešavi buči, šo kerna celo dživeš?“ phenda peške o Dél. Šar phenda, avka te kerda. Pal o dživeš avlaš ráci, o manuša dzanaš te šovel, ca o Dél phirlaš pal o világo u merkinlaš pre šavóro. Ráci labarlaš o cercheňa, šig račaha uštavlaš le khamóreš, ká šta šúkipen, kerlaš páňi, báravlaš cár te o štromi – te avel šakoneš šo te chal.

Šar bešta peške tel o štromo, te na pekel pe lešte o kham, zašúca. Šovlaš avka gulone, hoj aňi i vika le opre na uštaďa. Odá o manuša pumen márkernaš le žverenca – kamenáš jekh jekhávreške šólga te kerel. Géje le opre te uštavel, te kerel maškar lende porádko. O Dél len šunda avri, na chojišajija – te jóv peške duminda, hoj avla talám ca feder, te na kerla šavóro korkóro.

Vicinda šavóren ke pešte u avkáke ke lende vakerďa: „Mišto, kerav maškar tumende jekh próba. Ko hin tumendar najekgodžaveder, ole kerá raješke pri phuv opral šavórende.“

Phenda lenge, hoj te aven táha, bo na dzanlaš mé šavi próba. Charuvlaš peš pal o kana, aci duminlaš, hoj te avri bokhajija. Phirade leške o dzuvja te chal, šocana leške rakinde po škámin u mukle le korkóre, te chal špokojnone. „Adádžive mange igen mišto táde, bakrano mašóro, kólo šar pehčín, no, c'havale, rádne makjom o bajúša,“ pekel pe o Dél pal o per. Mindžár leške te šembe ája, šavi hino próba te kerel.

Áver dživeš má o žveri te o manuša paš lešte ác'hen, užaren, šo phenla. „Mišto, mre dráge pačivale, te avka kamen, odá, ko mange tumendar najekfeder cháben távela, odá parancovinla pri phuv.“

Kravský jazyk

Když Bůh stvořil svět a vdechl život zvíři a lidem, posadil se a přemýšlel, co ještě musí udělat. No jo! Já jim taky musím dát nějakou práci, vždyť co budou celý den dělat? – řekl si Bůh. A jak řekl, tak také učinil. Den minul, přišla noc a lidé šli spát. Jen Bůh na vše dohlížel – rozsvítil do tmy hvězdy a procházel se po světě. Brzy ráno probudil slunce a kde bylo sucho, dal vystoupat vodám. Také stvořil zeleň a stromoví, aby měl každý co jíst.

Když si pak sedl pod strom, aby na něj nepálilo slunce, usnul. Spal tak sladce, že ho nevzbudil ani velký křik. To se lidé hádali se zvířaty – chtěli, aby byl jeden druhému služebníkem. Nakonec šli vzbudit pána Boha, aby je rozsoudil. Bůh si je vyslechl. Nezlobil se – i on si pomyslel, že bude lépe, když nebude všechna ta práce jenom na něm.

I zavolal si všechny k sobě a takto k nim pravil: „Dobrá, vyzkouším si tedy, kdo z vás je moudřejší. Z něj pak udělám pána všeho, co je zde na zemi.“

I řekl jim, ať přijdou až zítra, protože sám ještě nevěděl, co jim dá za zkoušku. Přemýšlel a přemýšlel, drbal se za ušima, až mu z toho úplně vyhládlo. Jídlo mu přinesly ženy, které vše položily na stůl a nechaly Boha samotého, ať se v klidu nají. „Dnes mi uvařily výtečně. Skopové měkoučké jak huspenina. No, kamarádi, to jsem si ale pošmáknul,“ plácnul se Bůh po pupku. A v tu ránu ho napadlo, jakou zkoušku dá zítra zvířatům a lidem.

Druhého dne už zvířata i lidé netrpělivě postávali a čekali, s čím Bůh přijde. „Dobře, moji milí a drazí, jak si přejete. Kdo z vás tedy připraví to nejlepší jídlo, ten bude vládnout na celé zemi.“

I najekbareder macka pro világo denášča šig andro veš u odoj chuňa d'ive bálóre. Mišto le pekja avri, ca avka leške c'hord'olaš le c'horendar – ca na tromandžija kija te chudel.

O manuš géja pro pijaci, káj šaj cineš šavóro, šo tuke o jílo kívajinel. Phirlaš opre téle, na dzanlaš, šo te cinel. Celo dživeš préko kerđa u nič leške na šča pri kedva. Všakovake maša odoj šte, ca jów dzanlaš, hoj adá chal o Dél, kana kamel. Péja leške i jakh pro guruvane c'hiba – hahá, adá hin odá, šo rodav!

Po dílo ligende o žveri te o manuša le Déleške píre chábená. La bára mackakero bálóro šťa mišto lólone peklo, šukáre páchinlaš pre šavóre šeri. O Dél peške c'hinda ašó porádnó koter u okodá diňa het – me chan te o ávera. Ca avka phadžonaš o kokala, šar chanaš o žveri. O manuš leške anel cigno táńiri. Dikhel o Dél – š'odá hin? – cudájinel peš.

„Andom tuke te chal guruvane c'hiba grújenca, ašó valešo mé na chájal.“

„An, próbájinav – ci tut lašará vaj trádá.“ O Dél opre chája ša – ańi te kóštinel na diňa.

„Finom, mišto len kerďal. Ca phen mange, šoške tádzal c'hiba u na valešo áver?“

Dzal o manuš ke lešte pášeder u phenel leške pále: „Míro gulo Dél – tuke, mange te šavorenge igen kampil i c'hib. Laha maškar amende vakeraš, laha amen lašaraš, laha šaj šikaveš le manušenge, šave dromeha hine te dzal. La c'hibaha deš avri tíro kamiben, tíri c'hib dzanel, šar šmekinel ša, šo thoveš andro muj. I c'hib hin najekžoraleder – laha pheneš te ác'hel pe odá, šo kameš.“

O Dél šunel, pácinel pe leške le manušeškeri vorba. „Mišto. I angutńi próba ńerinde o manuša. Tádzan mange odá najekfeder cháben, akána kamav, te anen mange odá najekgoreder cháben, šo pe ańi te chal na dela.“

O žveri ande leške mundale máčen, šo pre lende beškernaš o máča – o Dél ca kívinda le vašteha, te c'hiven het.

Užarlaš po manuša – šo anena jón? Po táńiri meginca guruvane c'hiba dikhel. „Šar odá – šar najekfeder cháben mange andan guruvane c'hiba. Phendom, te anen najekgoreder cháben, u tumen anen meginca guruvane c'hiba?“

„Hej. Te kameš valekaš te lašarel, i c'hib hin guji te lác'hi. Te kameš valekaš te thovel andri briga, i c'hib hin najekgoreder, najekplaneder. Andri c'hib hin tíri žor te kerel man raješke, vaj te trádel man tutar dúr. I c'hib hin lác'hi te plańi, kerki te guji, šutji vaj londí – aší, šavaha c'hibaha ke kašte kameš te vakerel.“

„Báro cáco hin tut,“ phenda o Dél u kerđa pri phuv rajenge opral o žveri – le manušeš.

Ze zvířat se jala připravit jídlo ta největší šelma na světě. Rychle vběhla do lesa, kde ulovila divoké prase. Upekla ho pořádně z každé strany, sliny jí stékaly po vousech, ochutnat se však neodvážila.

Člověk šel na trh, kde se dá pořídit vše, na co si jen vzpomeneš. Chodil sem a tam, nevěděl, co koupit. Celý den prochodil a nic mu nebylo po chuti. Věděl, že všechny ty nejrůznější druhy masa může Bůh mít, kdy jen se mu zachce. Pohled mu padnul na hovězí jazyky. Hahá, tak to je přesně to, co hledám!

V čase oběda přinesli zvířata i lidé své pokrmy Bohu. Ten divočák od největší šelmy byl pěkně do křupava propečený, jeho vůně se linula do všech stran. Bůh si odkrojil pořádný kus a zbytek dal stranou – ať jedí i druzí. Kostí jen praskaly, jak zvířata žrala.

Člověk Bohu přinesl malý talířek. Bůh kouká, diví se – co to je?

„Přinesl jsem ti hovězí jazyk a brambory, něco takového jsi ještě nejedl.“

„Ukaž, okošťuju. Uvidíme, jestli tě pochválím, nebo vyženu.“ Bůh ale spořádal úplně všechno – ani ochutnat nikoho nenechal.

„Výborné, dobře jsi to připravil. Jen mi řekni, proč jsi uvařil jazyk, a ne něco jiného?“

Přistoupil člověk k Bohu blíž a povídá: „Můj milý Pane, ty, já, každý potřebujeme jazyk. Díky němu se dorozumíváme, chválíme i ukazujeme lidem, kudy v životě jít. Jazykem vyjadřuješ svou lásku, tvůj jazyk ví, jak chutná, co si vkládáš do úst. Jazyk je nejsilnější – díky němu říkáš to, co chceš, aby se stalo.“

Bůh naslouchá, líbí se mu, co ten člověk říká. „No dobrá. První zkoušku tedy vyhráli lidé, uvařili mi nejlepší jídlo. A nyní si přeji, abyste mi přinesli to nejhorší jídlo, co se ani pozřít nedá,“ pravil Bůh.

Zvířata mu přinesla leklé ryby, na kterých už seděly mouchy – Bůh jen mávnul rukou, aby to vyhodili.

Byl zvědavý na lidi – co mu asi přinesou oni? Kouká, na talíři je znovu hovězí jazyk. „Jak to, proč jste mi jako nejhorší jídlo přinesli znovu kravský jazyk? Řekl jsem, ať mi přinesete to nejhorší, a vy mi znovu předkládáte hovězí jazyk?“

„Ano. Chceš-li někoho pochválit nebo uctít, jazyk je dobrý a sladký. Když ale chceš někoho rozesmutnit, jazyk je hořký a nedobrý. Ve svém jazyku skrýváš sílu udělat ze mě pána i odehnat mě od sebe. Jazyk je dobrý i špatný, může být sladký, kyselý, slaný – zkrátka takový, jakým jazykem k někomu promlouváš.“

„Co říkáš, je velká pravda,“ odpověděl Bůh a pánem nad zvířaty učinil člověka.

Duj kirve

Ala duj Romóra avri bárile khetáne. Bešnaš andro geto paš jekhávrešte, andro cigne kheróra, šave pumenge ác'hade opre po kopco. Linaje pe odoj bešlaš mišto, u jevende phárone avnaš téle ko Roma. Avri lenaš o purane cáre, bešnaš opre u mukerkernaš pumen téle pro buja. Keci hašaben šťa, šar valeká le mujeha andre calavenaš. O c'havóre po tepši bešnaš – ko šigeder avla téle u lengere daja ca avka, po rokji, o buja avri šilajarkernaš pro jého. Odá šte lengere šánki pro jevend.

Ala Roma šte fajti – kirve, jekh jekhávreške šte te bolel. Jekh pe vicinlaš Pípa, o áver Čučo. Šodú šte šmécne – le uravibnaha te šar vižerinenaš. Le Pípa šťa igen báro nakh šar uhorka, vaj šar pípa avri dičholaš, u leškero kirvo o Čučo pe téle máčarkerlaš phábengera mojaha. O Pípa šťa šúkóro – c'horvalo šar ungriko póruno peške avri krúčinkerlaš o bajúša. Meginca o Čučo šťa cignóro, thúlo, na bíninlaš peha – odá bachrato per leške furtom avri dičholaš le gadeštar. Búčatar pumen na círdnaš, šako phirlaš ke lende akaršoške, bo ala dúj dzéne dzanenaš talám te kerel ša. Kernaš kaštendar bútori, štolki, košára, lécega, graštengere petala te o tešti andro tovera. Te andro gav len kamnaš, lác'ho lav pal lende dzalaš – aňi o gádze na šte bi lengere šomnakune vašta. Cele dživeša valešo kerkernaš u pandik ráči pumenge téle bešnaš khetáne ki jagóri. Andal o gav anenaš lác'ho balevaš, grúji thovnaš andro popejo u o Čučo peške c'horkerlaš mojóri.

„Pij, more, ta šo šťal ašó hírešno?“ núkinkerlaš le Pípaš.

„Ca pij tuke, o séro tut pandik dilíno. Me chav ikám balevašóro, šo me mange tíra mojaha kažiná i džombra,“ phenel o kirvo Pípa.

„Jáj more – keraš iba ola graja – o c'have amenge o sére téle chan. Míri romňi hin ca paš i káchja.“

„Bo míri na – ta šo tu gondojineš – jekh bári píri bobo pro jekhvarešte ulavel.“

„Šavo pháro dzivipen amen le Romen!“ vakeren maškar pumende.

„Šundal pal okodá grajári, šo me dzanav khatar hino, odá, šo bešel la Priškaha? Má motori cinda.“

„Ta šun má – ta methar le aci lóve?“

„Ta šar methar, šem i bári úžera kerel, o žbojníko – le core Romen la cipatar téle círdel.“

„Me labol leške o séro t'i vódži – na dara – ašé lóve na peren pri hašna. P'odá motori pe dzi but na vožinla. Amen keraš u nič amen náne – pont šo andro muj. Okodá živáňi kerel córdi búči, mé amáre pačivale dzivipnaštar hašal.“

„Mišto má, more, na jav ašó hamišno – o našvajipen peške le manušen avri na kedel. Jav lošalo, hoj ščam šavóre šašte. Mí bíninaha, keraha, šar andre phúruvaha – dena amen te chal o c'have.“

O Pípa mé užarda, mí avri peške na pija o Čučo i mojóri, dine pumenge o vašta u géle te šovel.

Mé ca račaha, má o Čučo pe veškedinda la romňaha.

Dva kmotři

Tihle dva chlapíci vyrůstali spolu. Bydleli v ghettu jeden vedle druhého, v malých domcích, které si postavili nahoře na kopci. V létě se jim tam vedlo dobře a v zimě sjížděli dolů k Romům. Vytáhli staré mísy, sedli na ně a už se klouzali po zadku dolů. To bylo něco, když někdo skončil hlavou ve sněhu. Děti sedly na pekáče – a kdo bude dole rychleji? A jejich mámy jely jen tak, na sukni, až jim zadky mrzly na ledě. To byly zase jejich sánky.

No a tihle dva Romové byli příbuzní – jeden druhému šli za kmotra. První se jmenoval Pípa, druhý Čučo a na pohled to byla legrační dvojka. Pípa měl obrovský nos, co vypadal jak okurka nebo velká fajfka, jeho kmotr Čučo si zase rád přihnul jablečného vína. Pípa byl vyzábělý, měl knír, který si pořád kroutil jak maďarský četník. Čučo byl zase malý a tlustý, macatý pupek mu neustále čouhal zpod košile. Od práce se netrhli, každý k nim chodil kvůli nejrůznějším věcem. Ti dva uměli totiž vyrobit téměř cokoliv. Dělali dřevěný nábytek, košíky, hřebíky, koňské podkovy, třeba i násady do seker. Chvála na jejich práci se šířila po celé vesnici, ani gádžové neměli tak zlaté ručičky. Celé dny něco kutili, až k večeru si spolu sedli k ohni. Ze vsi si přinesli dobrou slaninu, brambory hodili opéct mezi uhlíky a Čučo si nalil vína.

„Napij se, chlape, nedělej ze sebe bůhví co,“ nabízel Pípovi.

„Jen si dej, hlavu máš pak pomatenou. Já si tady sním pěkně slaninku, nebudu si kazit žaludek tím tvým vínem,“ odpověděl mu kmotr Pípa.

„Ach jo, chlape, vždyť my se dřeme jak koně, s děckama se natrápíme, moje žena se točí furt jen kolem kamen.“

„Ta moje nemlich to samý – navaří takovýhle hrnec fazolačky, rozdělí ho ale jedním vrzem.“

„Máme to těžký život, my Romové!“ říkali si oba.

„Slyšel jsi o tom lotrovi, bůhví odkud je, co žije s Priškou? Prý už koupil auto.“

„No hele ho! Kde si nahrabal tolik peněz?“

„No kde – vždyť je to lichvář. Zloděj to je, ten z chudáků i kůži stáhne.“

„Aby mu tak blafla hlava i duše, ale neboj, takové peníze mu k ničemu dobrému neposlouží. Tím autem se dlouho vozit nebude. My se dřeme a máme jen tak tak co do huby. Tamten darebák se živí zlodějinou a ještě se nám vysmívá za naši poctivost.“

„Tak to už by stačilo, chlape, nebuď zase tak chamtivý. Choroba si lidi nevybírá. Buď rád, že jsme všichni zdraví. Ještě toho hodně zvládnem, máme zdravé ruce. A až zestárnem, dají nám najíst naše děti.“

Pípa ještě počkal, až Čučo dopije svoje víno, podali si ruce na rozloučenou a šli spát.

„Mange pe má na kamel,“ pekja ki phuv mé nadokerdo košári o Čučo.

„Mé ca račaha hin – má kereš vika,“ phenel leške i romňi. „Namišto šúčal vaj šo tuke hin? Brantalo jagalo žengíši, me calavel andr’adá míro dzivipen – ta šo man hin leštar? Ta na košker, mutercák, šem šako dživeš jekh lirera moj piješ u pandik štal dilino.“

„Dander andri tri c’hib romňije, me pe tu kerav – aňi jekh lav tutar na kamav te šunel!“

Chuňa pe, ta géja ko kirvo.

„Šun, kirveja, celi rat na šúčom. Jav, povakeraš cuno. Šun, kampaš valešo avri te duminel, šar lókeder šaj rodaš amenge lóvóre. Ta šo. Dikheš, keraš ta keraš u ole cunoha, šo rodaš, mé aňi i c’hingerďi cholov na fótinaš.“

Thode pumenge khetáne o šére u t’avka nič godžaver avri na gondojinde.

„Daš amen te handlovinel. Te áver roden – te amen maj rodaha.“

Mišto, dine pumenge o vašta u šako má ca khére duminkerlaš, šoha te kéždinel. Račaha – na dzanlaš jekh pal jekhávreste pumen avri kedne pro pijaci. Šodújende góne. O Pípa géja te biknel ľano po gada. Rakhja šteblo pro pado, ta odá kamja te šikavkerel u andro góno juminkerďa šúko kaš. O Čučo též budzando pherdarda o góno šuškenca pal o štromi u andri žeba peške thoda vajkeci akhora. Jekh šikavkerlaš o ľano, o áver o akhora – ca aňi jekh na kamlaš te phuttravel le manušenge o góno. Ba ca ko hin ašó dilino, hoj cinel macka andro góno? Na bikende nič – ca hijába avri ác’hile o than.

Nalác’ha kedvaha avnaš khére. Akurát pumen chudne pro krízne droma.

„Me del o Dél lác’ho dživeš,“ palikerde pumenge.

„Ta káj šalaš, kirvo?“ phucel o Pípa.

„Ále, pro pijaci o akhora te biknel. U tu štálaš ole góneha ká?“

„Te me ščomaš pro pijaci, ale tut odoj na dikhjom. Kamjom te biknel áke o ľano,“ lel avri andal i žeba te šikavel.

„Me nič na bikendom, tu nič na bikendaľ – ta čerinaš ašpoň maškar amende. Tíri romňi maj pekla le c’havenge akhorašne bokeja u míri maj dela te šivel cholova.“

„Mišto, phrala, cáco hin tut – le ake o góno.“

Špokojnone dzanaš, pindro pre pindrešte. Má ca šar ále khére, dikhje, hoj chochade pumen jekh jekhávreš. Chuden pumen pri údvara – hašan pumendar: „Ta amen na ávren, ale amen chochavaš.“

O Čučo bižom na delaš širom. Megin ca leške chučkerlaš andri buj: „More, jav dzaš te córel ko gádzo o grúji. Dzanav, ká leške i pinca – maj biknaha ola.“

O dilino Pípa pe diňa opre te márel, géje – córde. Ca račaha mé šovnaš andro vodri – má ále o žandára. Lile len andri díž. Kana géja o chulaj andri pinca grújenge, mindžár žbácinda, hoj le valeko avri córďa. U mindžár dzanja te ko, bo le Čučoške odoj avri péja i občanka. Našči tagaďinde – odá šta kálo pro páрно. Bešnaš khetáne andri díž, o Roma lendar hašanaš u jón ále pr’odá, hoj pačivaja búčaha pe mégiš feder dzivel.

Bylo teprve ráno a Čučo už se hádal se ženou.

„Mně se už nechce,“ hodil na zem nedodělaný košík.

„Je brzy ráno a už rveš,“ říká mu jeho žena. „Špatně jsi se vyspal, nebo co je s tebou? Bože můj, já se tady dru celý svůj život, a co z toho mám? Tak už přestaň nadávat, už toho nech. Každý den vypiješ litr vína a pak z toho blbneš.“

„Kousni se radši do jazyka, ženská, vždyť já dělám na tebe. Už ani slovo!“

Sebral se a odešel radši ke kmotrovi.

„Poslyš, kmotře, celou noc jsem oka nezamhouřil. Pojď, popovídáme si. Hele, musíme nějak promyslet, jak přijít k nějakým penězům. Vždyť to vidíš, makáme a makáme a za to málo, co vyděláme, si ani ty roztrhané gatě nepořídíme.“

Dali hlavy dohromady, ale ani tak na nic chytrého nepřišli.

„Dáme se na obchod. Když si tak vydělají jiní, vyděláme si i my.“

Na to si plácli a každý pak doma přemýšlel, čím začne. Ráno, aniž by jeden o druhém věděli, se vydali na trh. Každý s pytlem. Pípa šel prodat len na spředení. Na půdě našel svazek, který chtěl ukazovat, v pytli ale schoval jen suché dříví. Stejně tak Čučo mazaně naplnil pytel šiškami ze stromu a do kapes hodil pár ořechů. A tak jeden prodával len a druhý ořechy – ale nikdo z nich nechtěl lidem otevřít pytel. Jenže kdo by byl tak hloupý, aby kupoval zájce v pytli? Neprodali nic – jen tam zbytečně postávali.

Vraceli se domů, náladu pod psa. Narazili na sebe zrovna na rozcestí.

„Pozdrav pánbůh,“ zdraví se navzájem.

„Tak kde jsi byl, kmotře?“ ptá se Pípa.

„Ále, na trhu prodat ořechy. A ty jsi byl kde s tím pytlem?“

„Taky na trhu, ale tebe jsem tam neviděl. Chtěl jsem tam prodat tenhle len,“ vytáhne Pípa z kapsy svazek.

„Já jsem nic neprodal, ty jsi nic neprodal, tak si je vyměníme aspoň mezi sebou. Tvoje žena upeče dětem ořechové koláče a ta moje mi může zašít kalhoty.“

„Máš recht, bratře – na, vem si ten pytel.“

Vydají se tedy domů. Samou spokojeností si jen tak vykračují. Jen co však přijdou domů, vidí, že napálili jeden druhého. Vyběhnou na dvorek – a začnou se chechtat: „Tak my ne abysme převezli někoho jiného, my to narafičíme na sebe.“

Čučo ale stejně nedal pokoj. Ještě furt měl roupy: „Poslouchej, pojď, půjdeme ukrást gádžovi brambory, prodáme je. Vím, kde má sklep,“ povídá Čučo. Hloupý Pípa se nechal zlákat a tak šli.

Zrána, ještě když leželi v postelích, už u nich byli policajti. Hned je zavřeli. Když šel totiž sedlák do sklepa pro pár brambor, všimnul si, že ho někdo vykradl. A taky hned věděl kdo – Čučovi tam totiž vypadla občanka. Nebylo co zapírat, všechno bylo černé na bílém. Lidé z osady se jim smáli a oni, zatímco spolu seděli ve vězení, přišli na to, že z poctivé práce se žije mnohem lépe.

Andr'amáro gav ája te bešel névo rašaj. O purano má múja, ta na šča ko le c'haven te bolel vaj le manušen te párunel. Phirlaš maškar o manuša, phuckerlaš, kamlaš te dzanel, ko šavo hin. O gádze leške phenenaš: „De tuke požor po Roma – odá hine ca ašé farahúña, ko dzanel, ci te pačan le Déleš. Na ker tut lenca, jón ca córen u chochavkeren le manušen.“

Odá rašaj peške le lavendar na kerlaš pháro séro, maj ca akor te próbájinela ša pri píri cipa. Géja jekhver po graj te dikhel andro áver gav, šar odoj dziven o manuša. Le dromeha andre chuña jekhe terne Romeš.

„O Dél tuha – káj dzaš Romeja?“ phucel leštar.

„Pajikerav tuke šukár dživeš, rajkano rašaj,“ phenel pále o Rom. „Dzav ki pheñ, o rom lake našvalo, kampil lake o kašta te c'hingerel.“

„Te tut hin imá romñi te c'have?“ o rašaj žvedavo. Mé dzibut pumenge vakerkernaš u pandik o rašaj mé phucel leštar: „Šundom, hoj štan igen godžaver manuša, avrimárde, chučade Roma, kaj šakoneške pal i gódži préko dzan. Phen, ci adá cáco?“

„Cáco, bižo cáco, šaj man prepadžišajuvav pr'akadá than, káj ác'hav,“ košča pe o Rom.

„Kamav te chochaveš man, ščom žvedavo, ci dzaha te mange opral i gódži,“ hašal o rašaj.

„Mišto, ale o šeršámo ki aja búči mange mukjom khére, bešav dúr, dzibut maj užarehaš, mí avá pále. Te kameš, požicin mange le graješ – mindžár ščom pále,“ phenda o Rom.

O rašaj bešča téle pal o graj u diña le le Romeške. Jów chučja opre u má ca o khandipen pal lešte ác'hija. Mé vicinel: „Užar man órde!“

Préko géja má lác'hi óra, o rašaj užarel ta užarel. Jov ñikhaj. „Éj, ale man mišto chočađa,“ c'hungarda o rašaj pri phuv, šar kana pal bengešte.

Khére géja pešo. Odá Rom na šta žbojńiko, odá leške ca šikadža, šo kamja te dikhel – ta po áver dživeš leške anda le graješ pále. Le rašaške pe pácinđa, káj anda le graje pále, ta phenda le c'haveške: „Dikhav, hoj štal pačivalo manuš – te kameš, jav te la romňaha ke ma te bešel, maj kerna mange khatar o kher, tíri romñi maj žužarla.“

Ac'hija pe avka, šar pumen dovakerde. O romano c'ha kerlaš andri bár, pri údvara, ša šo leške o rašaj parancovinlaš u leškeri romňóri ke lešte andro kher. Ráči pumenge bešnaš khetáne po kišebo, khelenaš kárti vaj o Rom vakerlaš budzanšágo. Kurke diña o rašaj bára papiña téle te pekel, phenda la romaňa c'hake: „Pek la lólone andri bów, táha hin o pinkeždo, keraš amenge lác'ho dílo.“

Ráči meginca bešnaš jekhetáne, vakernaš pheraša. O rašaj phenel le Romeške: „Ko dzala najekšukareder šúno, odá chala la ceja papiña opre korkóro.“

„Mišto,“ phenda o Rom. Odá budzando celi rat našči šovlaš, gondojinda peške – adá rašaj amen ola papiňatar na kamel te del. Géja córalúr andri bov la papiña te lel. Dži račaha la bižo la romňaha opre chále.

Mazaný Rom

Do naší vesnice se nastěhoval nový farář. Ten předešlý už zemřel, a tak nebyl nikdo, kdo by pokřtil děti a pochoval zesnulé. Nový farář postupně obcházel lidi, vyptával se, chtěl každého víc poznat. Gádže mu říkali: „Dávej si na Romy pozor – farahúni jedni, kdo ví, jestli vůbec věří v pána Boha. Moc se s nima nepachtuj, jenom kradou a věší lidem bulíky na nos.“

Farář si ale z těch řečí těžkou hlavu nedělal, však on si to všechno vyzkouší na vlastní kůži. Jednou se jel na koni podívat, jak se žije lidem v druhé vesnici. Cestou potkal jednoho Roma.

„Pán s tebou, kam jdeš, člověče?“ zeptal se ho.

„Pěkný den vám přeju, pane faráři,“ pozdravil Rom. „Jdu k sestře, muže má nemocného a potřebuje dříví našítpat.“

„A ty máš ženu a děti?“ vyzvídal farář. Ještě nějakou tu chvilku si povídali, když tu se farář zeptal Roma: „Slyšel jsem, že vy Romové jste velice chytrí lidé, tak mazaní, že přelstíte úplně každého. Řekni, je to pravda?“

„Pravda, jistěže pravda, ať se propadnu na tomhle místě, kde zrovna stojím,“ zaříkal se Rom.

„Chci, abys mě oklamal. Jsem zvědavý, jestli i mě obelstíš,“ smál se farář.

„No dobře, ale vercajk na tuhle prácičku jsem si nechal doma. Bydlím daleko a kdo ví, jak dlouho bys na mě tady musel čekat, než se vrátím. Jestli chceš, půjč mi koně, to budu zpátky raz dva,“ řekl Rom.

Farář sesednul z koně a předal ho Romovi. Ten na něj vyskočil a v tu ránu z něj zbyl jen smrad. „Počkej na mě tady!“ zakřičel ještě zdálky.

Uběhla dobře hodinka, farář čeká a čeká. Rom nikde. „Ej, ale hezky mě natáhnul,“ odplivnul si farář na zem jakoby potkal čerta.

Domů došel pěšky. Rom ale nebyl žádný loupežník, jenom mu tak ukázal, co toužil vidět. Na druhý den mu přivedl koně zpátky. Faráři se líbilo, že mu koně vrátil, a tak muži povídá: „Vidím, že jsi poctivý člověk, jestli chceš, můžeš tady bydlet se svou ženou. Budeš se mi starat o dům a tvá žena tady bude uklízet.“

A tak se domluvili. Mladý Rom pracoval na zahradě, na faře, všude, kde farář potřeboval. Jeho žena zase uklízela v domě. Večer si spolu sedli na práh, hráli karty a Rom přitom vyprávěl nějaké báchorky. V neděli dal farář zaříznout velkou husu a té mladé Romce povídá: „Upeč ji v peci pěkně do křupava, zítra jsou letnice, uděláme si dobrý oběd.“

Večer spolu zase seděli a vyprávěli si historky. Farář najednou říká Romovi: „Komu se bude zdát nejkrásnější sen, ten sní celou husu úplně sám.“

„Dobře,“ řekl Rom. Ten filuta celou noc nespál a říkal si – farář nám z té husy nechce dát. Potají šel a vytáhl husu z pece. Do rána ji se ženou celou spořádali.

Račaha paš o škámind phenel o rašaj: „Ta phen, šavo šúno géjal?“

„Jáj, tu ščal rajkano manuš, bareder mandar – tu phen angutno, šo géjal šúno.“

Vakerel o rašaj, hoj géja šúno, šar dzal opre šomňakuňa rójtlaha andro žégo, ko gulo Dél u odoj le téle bešaven.

O Rom leške chučja andro lav u phenel: „Dikheš, u me ščomaš šúno, hoj má othar šoha pále n’aveha, ta ikám ola papiňa chájam opre, te na pe ruminel.“

„Megin man dochuňal,“ rušel o rašaj po Rom. „Táhaštúr dza te košinel i cár, ašpoň duj dživeš tut na kamav te dikhel pri jakh.“

Odá dživeš avka peklaš o kham, hoj le Romeške pe na kamlaš te kerel nič. Paščija peške tel o štromo ta zašúča. Šar uščija, má šča maj na ráci, chája opre šig, šo peške ligenda te chal u géja te košinel. Košinda avri ca maškáre ašó kerešto u mukja avka. Andro khošno thoda le grajengere khula, šo rakhja pri cár u priphanda o khošno pri koša.

Šar avlaš má dúralúr, dikhlaš o rašaj o khošno: „Šo hin tut andre?“ phucel leštar.

„Ále, rakhjom andri cár điva papiňakere jándre, ta anav len la romňake.“

„Te len rakhjal pre míre phuva, avka hine míre – an len órde,“ kamel leške o rašaj te lel o khošno.

„Mišto, te ščal ašó hamišno, ta le len – ca phenav tuke, te hine míre, avka pe me andre tíre vašta po graješkere khula me višaren u tíri cár me ác’hel opre šavori, ca maškáre jekh kerešto me avel.“

O rašaj leha má celo dživeš na vakerlaš, bic’havkerlaš le het andal o kher andro veš vaj akarká, ca te n’avel pri údvara. Prédžinde vajkeci kurke u leške pe odá má na pácinlaš, te i romňi pe leške valešar na dičholaš. Jekhvar ája palarúl, te na le níko žbácinel pále u dikhja, šar pe leškeri romňi kamavkerel le rašajeha. Choji šta leške, ta géja la oblakaha andre, káj o rašaj šovkerel u córdá leške i kníška, šavi leške kampil šako dživeš andri khangéri – latar genel le manušenge. U pandik ája khére šar te mášovar, nikaške na phenda nič, chája u c’hiđa pe te šovel. O rašaj andro celo kher rodkerel i kníška, vicinkernel u te phenda, hoj odá ište leške garuđa o Rom, bo kamel megin ca leške valešoha opral i gódži te dzal.

Chune pumen te hádinel u o rašaj phenel le Romeške: „Níc tuke na pačav, šavóro préko višarkereš – jav andri khangéri, odoj mange maj deha véra.“

Dzal o Rom odoj, káj o manuša pumáre pháripena le rašaške avri vakeren u užarel.

O rašaj leštar phucel: „Phen mange anglo Dél – lijál mange i kníška?“

O Rom pe kerđa kašukeške: „Šó, š’odá? Me órde níc na šunav.“

„Šar odá, hoj na šunes?“ chojišajol o rašaj.

„Na šundol órde níc, jav beš tuke tu órde,“ phenel o Rom le rašaješke.

Préko čerinde pumenge o thana u akána o Rom phucel le rašaještar: „Šovkereš míra romňaha?“

„Šó, šo phuceš? Tut hin cáco Romeja – órde cáce níc na šundol.“

Ráno u stolu farář povídá: „Tak řekni, jaký sen se ti zdál?“

„Kdepak, ty jsi váženější člověk než já, řekni první ty, co se ti zdálo.“

Farář tedy vypráví, že se mu zdálo, jak stoupá po zlatém žebříku až do nebe, až k svatému pánu Bohu, kde ho usadili.

Rom mu do toho hned skočí: „Vidíš, a mně se zdálo, že se odtamtud už nikdy nevrátíš, a tak jsme tu husu raději celou se ženou snědli, aby se nezkazila.“

„Zase jsi mě dostal,“ zlobí se farář na Roma. „Zítra běž pokosit travu a aspoň dva dny mi nechod' na oči.“

Ten den pálilo slunce tolik, že se Romovi nechtělo nic dělat. Lehnul pod strom a usnul. Když vstal, už se stmívalo, a tak spořádal rychle vše, co si přinesl k snědku, a šel kosit. Vykosil ale v trávě jen takový kříž a zbytek nechal být. Do šátku si nasbíral koňské koblíhy, co našel v trávě, a šátek přivázal ke koši.

Když se pak vracel, farář už zdálky vidí šátek: „Co v něm máš?“ volá na něj.

„Ále, našel jsem v trávě vejce divoké husy, tak je nesu ženě.“

„Našel jsi je na mém pozemku, tak patří mně, přines je sem,“ a už mu farář ten šátek bere.

„Dobře, když jsi tak chamtivý, tak si je tedy vem. Jen tě varuju, patří-li po právu mně, tak ať se ve tvých rukou promění na koňská lejna a ta tvá čerstvě pokosená tráva ať se zvedne a ať na louce zůstane jen vysekaný kříž.“

Farář s ním už pak celý den nepromluvil. Poslal ho pryč z domu, ať si jde bůhvíkam, hlavně ať už se na faru nevrací. Přešlo několik týdnů a Romovi se to už přestalo líbit, i žena se mu nějak nezdála. A tak se vrátil, šel zezadu, aby ho nikdo nespatriil, a co nevidí – jeho žena se miluje s farářem. Měl vztek, a tak vlezl oknem do pokoje, v němž farář obvykle spával, a ukradl mu knížku, o které věděl, že ji každý den potřebuje – četl z ní lidem v kostele. Pak se Rom vrátil domů jakoby nic. S nikým nemluvil, najedl se a ulehнул do postele. Na druhý den farář hledá tu knihu po celém domě, chodí a křičí, že ji zcela jistě někam schoval Rom, aby ho tak znovu napálil.

Pustili se do hádky. „Nic ti nevěřím, všechno obrátíš proti mně,“ říká farář Romovi a pokračuje: „Jen pojd' do kostela, tam mi budeš přísahat.“

Rom jde do zpovědnice – na místo, kde se lidé svěřují faráři se svými těžkostmi a hříchy, a čeká.

Farář se ho ptá: „Řekni mi před Bohem – vzal jsi mi knížku?“

Rom ale ze sebe dělá hluchého: „Co? Cože? Já tady nic neslyším.“

„Jak to, že neslyšíš?“ zlobí se farář.

„Není tady nic slyšet, tak pojd', sedni si sem ty,“ říká Rom faráři.

Když si vyměnili místa, ptá se Rom: „Spal jsi s mojí ženou?“

„Cože? Co říkáš? Máš pravdu, Rome, tady opravdu nic není slyšet.“

Z romštiny přeložila Renata Berkyová

Poezie Pavla Oláha

Pavel Oláh (nar. 1965) se narodil v Ústí nad Orlicí, ale téměř celý svůj život prožil v České Třebové. Více než dvacet let pracuje jako pedagogický pracovník, z toho posledních pět let ve speciální škole pro autisty. Vedle práce ve škole jezdí také s kamionem a rozváží zboží. A když už mu zbyde nějaký volný čas, rád literárně tvoří. Ostatně stejně jako jeho sestra Erika Oláhová, která vydala dvě prozaické sbírky (2004, 2007). Sám pan Oláh říká, že nejčastěji píše poezii v češtině a polštině, která je mu blízká zejména díky jeho polské manželce. Uvedený výběr básní ovšem zaslal jako audionahrávku v jihocentrální (maďarské) romštině (viz také článek Zuzany Bodnárové v tomto čísle) do literární soutěže Romano Suno pořádané organizací Nová škola, o.p.s. Recitované básně přepsala Máša Bořkocová, překladu se ujala jedna z porotkyň soutěže, Renata Berkyová.

Ká hi mro ideo, ká

Ká hi mro ideo, ká,
óra džan sigo sigo.
Dikhav pri fotka pri fala,
ó ká odá géla.
O bala peren pri phúv,
ká hi mro ideo, ká.

Súno the kamiben hi het
sar kašta, so čhides ándi jag.
Dikh ánde blaka,
o kham már sovel,
o ideo džal het.

Kam mi čas utíká, kam

Kam mi čas utíká, kam,
hodiny běží, točí se, točí a točí.
Dívám se na fotku na zdi,
ach, kam se to všechno podělo.
Vlasy padají na zem,
čas plyne, kde je ten můj?

Sny a lásky mizí
jako dříví, co do ohně přikládáš.
Podívej se z okna,
slunce už jde spat
a čas odchází.

Kamas pe ándi bacht the roviben

Kamas pe ándi bacht the roviben,
amári vóďi the jílo džan drome ha
pháreha.

Dživipen.

Tuha pri rat the dive.

So vakeras ande peste,
vakeras čačipen, na hohaviben.

Iker man tu,
me ikrá tut.

Tu manca džá duripen.

Dživipen.

Paťav, hoď džala amenge.

Dav tuke mro jílo the vóďi.

Milujem se v slzách i ve štěstí

Milujem se v slzách i ve štěstí,
naše duše i srdce, si trnitou cestu
proklestí.

Život.

S tebou v noci i ve dne.

Co si v sobě říkáme,
šeptat pravdu, ne lži.

Drž mě
a já tebe budu.

Jdi se mnou, dlouho a daleko.

Život.

Věřím, že jím půjdeme,
že to půjde.

Dávám ti své srdce, sebe, duši.

Akánik má ová budžando

Akánik má ová budžando
sar čiriklo kerdo ánde.

Čhivav pe het,

khamóro mange thabol pro drom.

Budu chytřejší

Teď už budu chytřejší
jak uvězněný pták.

Vypustím se pryč,
slunce mi svítí na cestu.

Recenze | Anotace

Andrej Belák

The health of segregated Roma: first line views and practices
/ Sandra Ort- Mertlová

Juraj Čokyna

A okraje máš kde?
/ Edita Rigová

Yaron Matras, Anton Tenser (eds.)

The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics
/ Kimmo Granqvist

Klaus Siewert, Norbert Boretzky

*„Wörter=Buch von der Zigeuner=Sprache“ Frankfurt und Leipzig 1755:
Herausgegeben und kommentiert von Klaus Siewert.
Mit Beiträgen von Norbert Boretzky
/ Martin Gális, Anna Maria Sonneman*

Emil Ščuka

*Narodili se se smyčcem v ruce.
Nejvýznamnější romští hudebníci v Československu*
/ Zuzana Jurková

Andrej Belák

The health of segregated Roma: first-line views and practices

University of Groningen, 2019, 243 s., ISBN13: 978-94-034-1926-8

Predkladaná štúdia Andreja Beláka sa sústreďuje na marginalizované rómske komunity na Slovensku, v rámci ktorých sa zameriava na tému zdravia segregovaných Rómov a ich každodenné praktiky, ktoré so zdravím súvisia. V tomto ohľade pritom zohľadňuje pohľady rôznych aktérov, v prvom rade Rómov samotných, a v druhom rade zamestnancov v oblasti zdravotníctva. Práca je výsledkom autorovho dlhodobého terénneho výskumu v segregovanej rómskej komunite, ako aj medzi zdravotníkmi a tvorcami politik, a pozostáva zo štyroch empirických štúdií. Výstupy viacerých z nich boli doposiaľ publikované v rôznych periodikách (Belák et al. 2017, 2018, 2019). Publikácia je rozčlenená do ôsmich kapitol, tematicky zameraných na (1) predstavenie priebehu jednotlivých etáp výskumu, (2) metodológiu zberu a analýzy dát, (3) zdravie-ohrožujúce okolnosti a praktiky segregovaných Rómov, (4, 5) vysvetlenie subjektívneho stanoviska samotných Rómov, ako aj nerómskych zdravotníkov k tomu, prečo Rómovia svojmu zdraviu nevenujú viac pozornosti, i (6) na spôsob narábania zdravotne mediačných programov s determinantami zdravia Rómov. V siedmej kapitole autor diskutuje o potrebe odlišného pristupovania k rómskym a nerómskym pacientom, v ôsmej sumarizuje hlavné zistenia a prezentuje vyvstávajúce implikácie a odporúčania pre ďalšie výskumy.

Hlavným cieľom predkladanej práce je prispieť prostredníctvom preskúmania relevantných hľadísk a praktík k pochopeniu nerovností v oblasti zdravia medzi Rómami a zvyškom populácie. V prvej kapitole autor charakterizuje rómsku populáciu na Slovensku s ohľadom na jej materiálne a životné podmienky, úroveň vzdelania, príjem, či zamestnanie. Poukazuje v nej na nedostatky niektorých doterajších štúdií, ktoré miestami značne kritizuje pre to, že vo svojich interpretáciách vykreslovali nízku úroveň vzdelania, príjmu, či socio-ekonomickej pozície ako indikátory

vyplývajúce z ich domnejšej rómskej mentality. Navyše tieto štúdie kritizuje za to, že nezahŕňali neznevýhodnených Rómov, a nepotvrdili exaktnú kauzálnu súvislosť medzi nižšou socio-ekonomickou pozíciou Rómov a ich zdravotným stavom. Oproti dôrazu na túto zakorenenú „odlišnosť“ Rómov sa Belák snaží poukázať na mnohorozmernosť vplyvu rôznych diskriminačných sociálnych noriem a rasistických praktík namierených voči Rómom v oblasti zdravia na všetkých úrovniach zdravotníckeho systému, pričom samotné praktiky Rómov sleduje práve v tomto kontexte.

V druhej kapitole autor popisuje metodológiu zberu a analýzy dát pre každú z vykonaných štúdií. Tie spočívali vo využití etnografických metód skúmania, ktorými boli zúčastnené pozorovania a štruktúrované i hĺbkové rozhovory. Ich prínos spočíva najmä v tom, že autorovi umožnili získať naprieč dlhodobému pobytu v teréne rozsahovo a informačne veľmi bohaté a kvalitné dáta. V tejto súvislosti stojí za vyzdvihnutie spomenúť predovšetkým mnohovrstevnosť celého výskumu, v rámci ktorej autor nerobil výskum len medzi samotnými segregovanými Rómami, ale aj medzi zdravotníkmi, účastníkmi zdravotne mediačných programov, či politickými činiteľmi apod.

V tretej kapitole Belák poukazuje na kľúčové rizikové aspekty zdravia a zdravotného správania, a prezentuje v nej zistenie, že v postoji Rómov k zdraviu zohrávala dôležitú úlohu internalizácia dominantného rasistického pohľadu, v rámci ktorého sa mnohí Rómovia odvolávali na vlastnú prirodzenú (rómsku) neschopnosť venovať zdraviu dlhodobú pozornosť. Z tohto dôvodu síce väčšina Rómov dôverovala funkcionalite medicínskeho know-how, no vo využívaní medicínskych praktík častokrát uprednostňovala a vychvaľovala najmä tie praktiky, ktoré boli protichodné k tým nerómskym.

Na margo subjektívnych príčin nedodržiavania medicínskych odporúčaní autor v ďalšej kapitole prezentuje model vzájomne prepojeného systému siedmich mechanizmov, ktorým vykresľuje pôsobenie veľkého počtu faktorov ovplyvňujúcich konanie Rómov rovnako zo strany rómskej ako i nerómskej časti obyvateľstva, a ktorého hnacou silou je na všetkých úrovniach Belákom vypozerovaný rasizmus.

V piatej kapitole zase autor dáva priestor samotným zdravotníkom, zo strany ktorých sleduje zaužívané praktiky voči segregovaným Rómom, mechanizmy, ktorými sú tieto praktiky podporované, ako aj samotnú odolnosť zdravotníkov voči nim. Predstavením piatich základných mechanizmov, ktorými boli jednotlivé podštandardné praktiky zdravotníkov podporované, argumentuje, že títo zdravotníci potláčali vo svojom prístupe k Rómom vlastný zakorenený rasizmus, a svoje diskriminačné praktiky voči Rómom sa snažili ospravedlňovať predchádzajúcimi skúsenosťami s rómskymi pacientmi. Autor tým poukazuje na to, že uvedené podštandardné praktiky predstavujú iba o niečo menej explicitnejšie a priamejšie formy rasizmu sformovaného v minulosti, ktorý v priebehu času zmutoval.

V šiestej kapitole autor na príklade štátneho zdravotne-mediačného programu Zdravé komunity ukazuje, že jednotlivé ciele programu boli spolu vo

vzájomnej logickej kontradikcii najmä v tom zmysle, že miesto pôvodného zámeru programu zlepšovať vedomosti a prístup Rómov k zdravotnej starostlivosti bol z praktického hľadiska nastavený skôr na zmenu ich zdravotného správania, a teda neriešil samotné príčiny horšieho zdravia Rómov. Belák však poukazuje na to, že samotní terénni pracovníci si boli schopní upravovať agendu smerom k riešeniu systematických aspektov, čo (na rozdiel od edukačných aktivít) pozitívnejšie vnímali a podrobnejšie popisovali aj samotní obyvatelia v segregovaných (vidieckych) lokalitách.

V ďalšej kapitole autor reaguje na avizované rozdiely medzi rómskymi a nerómskymi pacientmi z pohľadu klinických zdravotníkov, ktoré sa mali vzťahovať na ich odlišné symptómy ochorení, výskyt chorobnosti, ako aj na ich celkový dopad nimi poskytovanej starostlivosti. S odvolaním na princípy populačnej genetiky a epidemiologickú teóriu Belák vysvetľuje, že väčšina týchto rozdielov vyplýva z pôsobenia rôznych sociálnych procesov, v dôsledku čoho je k týmto rozdielom treba pristupovať v závislosti od vyhodnotenia ich štatistickej významnosti, či reprezentatívnosti v zmysle etnických kritérií. V tomto zmysle Belák argumentuje, že vzhľadom na materiálne životné podmienky, ako aj riskantné zdravotné praktiky, ktoré sú ovplyvňované širokou škálou rôznych environmentálnych, behaviorálnych či psychologických vplyvov, sa uvedené aspekty odrážajú na zdravotnom stave Rómov oveľa viac ako nejaké genetické vplyvy, preto je viac ako skúmanie týchto genetických vplyvov dôležitejšie skúmanie sociálnych determinantov.

V poslednej kapitole autor predostiera svoj vyvstávajúci hlavný argument štúdie, že fundamentálnou príčinou väčšiny nerovností v zdravotnom stave medzi Nerómami a Rómami je tzv. anticiganizmus, ktorý sa v rôznych podobách objavoval na všetkých úrovniach kauzálnych vzťahov. V texte je tento aspekt vysvetlený cez explanačné dráhy vzniku kultúrnych adaptácií Rómov na tento anticiganizmus, ako aj cez jeho priame a nepriame dôsledky. Tak ako vo všetkých predošlých kapitolách aj v záverečnej časti autor hodnotí celkovo silné a slabé stránky výskumu z hľadiska kvality vybranej výskumnej vzorky a získaných informácií i možnosti overenia kauzálnych vzťahov. Zároveň predostiera niektoré vyvstávajúce implikácie a odporúčania z výskumu pre oblasť zdravotníctva, v ktorej navrhuje zlepšiť podporu zdravotníkov v ich zručnostiach, podporu zameranú na lepšie zvládanie rasizmu, či zohľadnenie špecifickosti prostredia marginalizovaných rómskych komunít, ako aj nahradenie politického diskurzu relevantnými vedeckými poznatkami o rómskej komunite.

Dizertácia Andreja Beláka svojou unikátnou metodológiou a hĺbkou spracovania predstavuje zaujímavú a mimoriadne kvalitne spracovanú vedeckú prácu z prostredia marginalizovaných rómskych komunít. Doterajšie poznatky významne obohacuje o etnografické spracovanie perspektívy samotných Rómov a zároveň o hľadisko nerómskych zdravotníkov, terénnych pracovníkov či účastníkov zdravotne mediačných programov. Svojím dlhoročným pobytom v konkrétnej

segregovanej rómskej komunite, ktorý doplnil o výskum medzi zamestnancami v oblasti zdravotníctva na rôznych úrovniach, sa autor zaslúžil o jedinečnú sondu do problematiky zdravia segregovaných Rómov, ktorej prínos možno predpokladať hneď v niekoľkých oblastiach: vzhľadom na aplikačný rozmer výskumu môže byť práca dôležitým prínosom najmä v oblasti verejného zdravotníctva, v rámci ktorého by štúdia bezpochyby našla svoje uplatnenie v apelovaní na medzery v zdravotníckom systéme, či v aplikovaní prezentovaných odporúčaní. V tomto zmysle je prácu možné považovať za určitú formu apelu k zlepšeniu celospoločenskej situácie v oblasti zdravia. Z metodologického hľadiska zase môže vďaka mnohohrstevnosti výskumu poslúžiť ako dobrý východiskový bod pre študentov antropológie, etnológie či akýchkoľvek iných spoločenskovedných a biomedicínskych výskumov zdravia a rómskych komunít. Rovnako tak však môže poslúžiť aj v rámci rôznych aplikačných výskumov hoci aj ne-spoločenskovedných odborov alebo projektov zameraných na sféru zdravia. Uvedením svojho hlavného argumentu o anticiganizme, ktorého dôsledky sedia aj na vysvetlenie fundamentálnych sociálnych príčin zdravotných nerovností, autor dochádza k záveru, že všadeprítomné rasistické idey o prístupe Rómov k zdraviu, podľa ktorých Rómom neprináleží využívať vonkajšie medicínske štandardy, si niekedy osvojujú aj samotní Rómovia ako súčasť svojej etnickej identity. Dizertácia Andreja Beláka sa tak ukázala byť ako veľmi podnetnou, komplexnou, a inšpirujúcou vedeckou publikáciou, ktorej vyvstávajúce zistenia a hlavné argumenty presvedčia aj toho najnáročnejšieho čitateľa. A tak, keď autor v závere svojej publikácie sumarizuje cieľ svojho výskumu, alebo poukazuje na nedostatky a medzery niektorých doterajších štúdií, zostáva čitateľovi iba skonštatovať, že touto publikáciou, hĺbkou, ako i spôsobom svojho podania túto medzeru autor dokonale vyplnil.

Sandra Ort-Mertlová¹

¹ Autorka pôsobí ako doktorandka na Ústave sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave. Venuje sa téme zdravia Rómov. E-mail: SandraOrtmertlova@gmail.com

Literatúra:

- Belák, A., Madarasova Geckova, A., van Dijk, J. P., Reijneveld, S. A. 2017. Health-endangering everyday settings and practices in a rural segregated Roma settlement in Slovakia: A descriptive summary from an exploratory longitudinal case study. *BMC Public Health* 17 (1): 128.
- Belák, A., Madarasova Geckova, A., van Dijk, J. P., Reijneveld, S. A. 2018. Why don't segregated Roma do more for their health? An explanatory framework from an ethnographic study in Slovakia. *International Journal of Public Health* 63 (9): 1123–1131.
- Belák, A., Dankulincová Veselská, Z., Madarasova Geckova, A., van Dijk, J. P., Reijneveld, S. A. 2017. How Well Do Health-Mediation Programs Address the Determinants of the Poor Health Status of Roma? A Longitudinal Case Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 14 (12): 1569.
- Belák, A., Madarasova Geckova, A., van Dijk, J. P., Reijneveld, S. A. 2019. “Do my Roma and non-Roma patients need different care?” A brief step-by-step guideline for clinical practitioners. *International Journal of Public Health* 64 (5): 1117–1121.

Juraj Čokyna

A okraje máš kde?

Bratislava: N Press, s. r. o., 2019, 208 s., ISBN 978-80-99925-06-0

Dielo bývalého novinára a člena tímu Inštitútu vzdelávacej politiky (analytická jednotka Ministerstva školstva SR) reaguje na pretrvávajúce problémy súčasného nastavenia slovenského systému školstva, predovšetkým vo vzťahu k vzdelávaniu rómskych detí. Cieľom autora je prispieť k skvalitneniu školského systému a k diskusii o systémových riešeniach na jeho zlepšenie. Publikácia by sama o sebe mala slúžiť ako pomôcka pre učiteľky a učiteľov, ktorých má pripraviť na zvládanie bariér v praxi, a tiež citlivé pristupovanie v téme sociálnych odlišností vylúčených komúní. Dielo zároveň obsahuje súbor návrhov na zefektívnenie školského systému, najmä v oblasti prípravy a podpory pedagogického personálu. Za účelom lepšieho budovania povedomia v témach, o ktorých publikácia diskutuje, bola vďaka verejnej finančnej zbierke zabezpečená bezplatná distribúcia kníh priamo k cieľovej skupine – učiteľkám a učiteľom.

Publikácia pozostáva z dvanástich kapitol, pričom ju možno rozdeliť na tri časti. V prvej autor vysvetľuje prečo sa deťom z chudobného prostredia v škole nedarí, druhá časť sa v tomto kontexte zameriava na úlohu učiteľa a tretia časť obsahuje odporúčania pre verejné politiky, ktoré sú založené na údajoch OECD, Inštitútu vzdelávacej politiky a audítorskej spoločnosti McKinsey v oblasti inkluzívneho vzdelávania. Každú kapitolu uzatvára radami, ktoré sú zhrnutím dôležitých myšlienok predchádzajúceho textu.

Publikácia je založená jednak na zisteniach z rozhovorov s relevantnými aktérmi v oblasti školstva, ktoré autor pre účely publikácie uskutočnil napr. s učiteľmi a vysokoškolskými pedagógmi a pedagogičkami, ako aj predstaviteľmi a predstaviteľkami Metodicko-pedagogického centra, Štátnej školskej inšpekcie, Inštitútu vzdelávacej politiky, Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie, Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, komunitných centier

a mimovládnych organizácií pracujúcich s rómskymi komunitami. Publikácia je však predovšetkým odrazom priamej skúsenosti autora, ktorú získal ako učiteľ základnej školy s prevažne rómskym žiactvom počas dvojročnej praxe v Šarišských Bohdanovciach (okres Prešov) v rámci programu Teach for Slovakia (TfS).

Program TfS je v odbornej obci v oblasti školstva často kritizovaný,¹ a aj vo mne vzbudzuje množstvo otázok. Dôvodom je napríklad to, že mediálne výstupy účastníkov a účastníčok TfS prevažne posilňujú stereotypy voči rómskej populácii tým, že naznačujú ich pasívny postoj k vzdelávaniu. Vo výstupoch sa nekladie dôraz na vysvetlenie toho, ako samotná marginalizácia Rómov negatívne vplyva na vzdelávanie rómskych detí. V mediálnej komunikácii často chýba upovedomenie o existujúcich štrukturálnych nerovnostiach a vyzdvihnutie potreby systémových riešení zameriavajúcich sa na komplexnosť problému vylúčených rómskych komunít, ako je napr. oblasť bývania, zamestnanosti, dostupnosti zdravotných a iných služieb, či dostupnosť pitnej vody a iné.

Program stavia učiteľov a učiteľky do pozície kľúčových aktérov, ktorí majú vplyv na skvalitnenie vzdelávania. Pritom inkluzívny vzdelávací proces si okrem kvalitných učiteľov a učiteľiek vyžaduje vytvorenie celého podporného mechanizmu na školách, ktorý by mal zahŕňať zapojenie profesionálov a profesionálok z oblasti špeciálnej pedagogiky, logopédie, psychológie, ako aj zapojenie pedagogických asistentiek a asistentov a ďalších aktérov na miestnej a komunitnej úrovni. Ukazuje sa, že práve prierezová spolupráca medzi rôznymi typmi aktérov je kľúčová pre vytvorenie inkluzívneho prostredia na školách (Miškolci, Kubánová, Kováčová 2017). Okrem toho, (ne)žištné pôsobenie učiteľov a učiteľiek na školách cez TfS program nie je systémové riešenie, keďže aj zo skúseností autora vyplýva, že príprava na vzdelávanie žiakov mu zapríčinila nedostatok voľného osobného času. Z tohto hľadiska je sympatické, že Čokyna prejavuje empatiu ako autor a na niektoré z týchto tém vo svojom diele reflektuje.

Kniha nie je vedeckým textom. Je reflexiou laika, ktorému sa počas dvojročnej praxe v učiteľskom povolání podarilo nasat' atmosféru školstva. Svoje bohaté poznanie podáva vysvetľujúcim jazykom, vybrané problémy a témy sú prezentované prostredníctvom príbehov konkrétnych žiakov či samotného autora, pričom svoje zistenia a pozorovania podopiera rôznymi faktami zo slovenskej a zahraničnej odbornej literatúry. Pracuje s údajmi Centra vedecko-technických informácií, Inštitútu vzdelávacej politiky, Atlasu rómskych komunít, Útvaru hodnoty za peniaze, Eurostatu a inými. Publikácia je písaná zaujímavo a jednoducho. Podľa môjho úsudku si dokáže získať čitateľa už po prvých stránkach. Za zmienku stojí aj celkový dizajn dobre ilustrovanej knihy. Každá kapitola je doplnená fotografiou z terénu, čo knihe pridáva na atraktivite.

1 Viď napr. Černušáková, Grill a Škobla. (16. september 2016).

Publikácia je veľmi prehľadná, v každej kapitole možno vyčítať, kde školský systém zlyháva. V nadväznosti na to autor odkazuje na potrebu poskytovania podpory jednak žiakom, ale aj učiteľom a učiteľkám. Popritom preukazuje mimoriadnu citlivosť na vnímanie príčin problémov súvisiacich so vzdelávaním detí zo sociálne vylúčeného prostredia. Čokyna vysvetľuje, v čom pramena navonok nevysvetliteľné a často nepochopené vzorce správania týchto žiakov, ako aj ich postoje k vzdelaniu. U detí z chudobného prostredia ide najmä o zažitie traumy v detstve a vyrastanie v toxickom strese, ktorým sa venuje najmä v siedmej kapitole. Zároveň upovedomuje o zlyhaniach školského systému a vysvetľuje, čo všetko sa musí zmeniť, aby rómske deti dostali šancu.

Čokynovu knihu ťažko porovnávať s inými publikáciami v danej téme, pretože väčšinou ide o reporty projektov, analýzy a vedecké texty. Téma vzdelávania rómskych detí sa venujú napríklad publikácie *Cestovná mapa pre riešenie problému nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom školstve – analýza realistických krokov* (Farenzenová, Kubánová a Salner 2013) a *Who Really Wants the Inclusion of Roma Children in Education?* (Miškolci, Kubánová, Kováčová 2017). Pri oboch publikáciách ide o odlišný žáner než Čokynovo dielo, ktoré využíva naratívnu metódu pre vysvetlenie vybraných javov súvisiacich so vzdelávaním detí zo znevýhodneného prostredia. Zároveň sa autori Farenzenová a kol. zameriavajú v kontexte inklúzie rómskych detí vo vzdelávaní najmä na predchádzanie a elimináciu zaradovania rómskych detí do špeciálnych škôl, zatiaľ čo Čokyna rieši to, ako pracovať s deťmi už priamo na škole. Miškolci a kol. sa zase na tému vzdelávania rómskych detí pozerajú z pohľadu rôznych aktérov v oblasti školstva.

Ako som sa zmienila v úvode, autor sa v knihe venuje predovšetkým vzdelávaniu rómskych detí, na ktoré nazerá predovšetkým cez sociálnu prizmu, pričom etnicitu stavia do úzadia. Nemožno však tvrdiť, že by si autor neuvedomoval rolu, ktorú etnicita vo vzdelávaní rómskych detí zohráva. Ako hlavné faktory znevýhodneného postavenia rómskych žiakov vo vzdelávaní identifikuje chudobné prostredie, v ktorom dieťa žije, a „farbu pokožky“ (s. 13), pod čím môžeme rozumieť pripísanú rómsku etnicitu. Napriek tomu sa autor v publikácii venuje skôr sociálnemu aspektu súvisiacemu so vzdelávaním rómskych žiakov než etnicite. V tretej kapitole vysvetľuje, že v počiatočných kapitolách sa vyhýbal pripísaniu etnicity svojim rómskym žiakom a žiačkam, „lebo hlavná príčina ich neúspechov v škole zdáleka nespočíva v tom, akú majú farbu pleti. Je to problém chudobného prostredia, v ktorom vyrastajú“ (s. 50). Usudujem, že autor sa týmto snaží bojovať proti stereotypnému vnímaniu rómskych detí ako nevzdelávateľných. Rovnako ako autor, nemyslím si, že rómske žiačky a žiaci z vylúčeného prostredia dosahujú slabé výsledky v škole výhradne pre svoju rómsku etnicitu. Domnievam sa však, že etnicitu v prípade vzdelávania rómskych detí nemožno stavať do úzadia, pretože etnicita a chudoba v kontexte vzdelávania rómskych detí spolu súvisia a nemožno ich oddeľovať. Dôvodom je prítomnosť inštitucionálneho rasizmu

vo vzdelávaní rómskych detí. Z predchádzajúcich výskumov vyplýva, že práve (pripísaná) etnická príslušnosť býva častým dôvodom segregácie rómskych detí vo vzdelávaní, čo má dopad aj na kvalitu vzdelávania a dosiahnutý stupeň vzdelania detí (Lajčáková a kol. 2017, Hall a kol. 2019, Kancelária verejného ochrancu práv 2013). Príslušnosť k rómskej etnicite je príčinou stereotypov a predsudkov, ktorým rómske deti vo vzdelávaní často čelia, a to aj zo strany učiteľov, učiteliek a iných aktérov v oblasti vzdelávania (viď Rosinský 2009). Inštitucionálny rasizmus teda súvisí so samotným faktom, že rómska populácia sa ocitá v chudobe častejšie než majoritné obyvateľstvo, čo vyplýva aj zo zistení Agentúry EÚ pre základné práva (2014).

V jedenástej kapitole autor poukazuje aj na neefektívny systém prípravy budúcich učiteľov a učiteliek a otvára otázky týkajúce sa zefektívnenia školstva. V texte poskytuje návrhy ako zatraktívniť učiteľské povolanie. V poznatkoch a návrhoch vychádza z rozhovorov s odborníkmi a odborníčkami na školstvo, vysokoškolskými pedagógmi a učiteľmi. Zatiaľ čo upozorňuje na problematiku výberu budúcich učiteľov a učiteliek, zdôrazňuje potrebu prijímania len tých najschopnejších kandidátov o toto povolanie, pričom ponúka nástroje, ako vzbudiť záujem u potenciálnych kandidátov, ale tiež nástroje, ktoré by pomohli vybudovať kvalitné učiteľské kapacity. Odporúčania sú nepochybne aktuálne tým, že sa opierajú o existujúce odborné analýzy.² Napriek tomu by som ocenila, ak by autor venoval väčšiu pozornosť obsahu vzdelávania budúcich pedagógov, a to najmä ich príprave ako učiteľ, keďže tento komponent (rozvoj didaktických zručností ako vyučovať) v príprave budúcich učiteľov chýba (Hall a kol. 2019). Zároveň by som navrhla zahrnúť medzi systémové riešenia potrebu ich lepšej teoretickej prípravy v konkrétnych oblastiach, ako sú inkluzívne vzdelávanie, multikultúrna výchova, história Rómov a iné, ktorými by sa dalo jednak bojovať proti predsudkom a stereotypom voči rómskej populácii, ale tiež by pripravili učiteľov na etnickú a kultúrnu heterogenosť tried a škôl, aby s nimi dokázali lepšie pracovať.

Kniha je pohľadom na bariéry detí z chudobného prostredia vo vzdelávaní a ponúka návrhy, ako pracovať s touto skupinou detí zo strany učiteľov a učiteliek. Oceňujem, že autor čitateľa uvádza aj do problematiky fungovania školstva, pričom ponúka kritický pohľad na to, čo všetko by sa malo zmeniť, aby sa podporila kvalita vzdelávania rómskych detí, a vytvára tým dojem, že neponecháva všetku zodpovednosť za kvalitu vzdelávania rómskych detí výhradne na učiteľoch a učiteľkách. Autor týmto upozorňuje na komplexnosť problematiky, ale napriek tomu nepovažujem túto časť publikácie za kľúčovú pre cieľovú skupinu čitateľov, ktorými sú učitelia, keďže v tomto smere nemajú dosah na zavedenie odporúčaných opatrení.

Témy ako vzdelávanie detí z vylúčených komunít a súčasný stav školstva, ktorým

2 Ide o zdroje spomenuté vyššie v texte, ako napr. OECD. (2019); McKinsey. (2007); analýzy Inštitútu vzdelávacej politiky.

sa autor v texte venuje, sú veľmi aktuálne a výrazne prítomné v širšej spoločenskej diskusii (napríklad nízka miera zaškolenosti rómskych detí v predprimárnom vzdelávaní, alebo ich segregácia vo vzdelávaní a zaradovanie do špeciálnych škôl). Ako som spomenula vyššie, autor nazerá na problémy rómskych detí zo sociálneho aspektu a pracuje skôr s pojmami „chudoba“ a „sociálne vylúčenie“ než „etnicita“. Napriec publikáciou teda rozoberá negatívny vplyv chudoby a málo podnetného prostredia na vývin dieťaťa a jeho šance na vzdelanie. S autorom sa nedá nesúhlasiť, je však dôležité v prípade rómskych detí pripisovať rovnakú dôležitosť aj ich etnicite, ktorá ich často znevýhodňuje v získaní vzdelania a ukončení aspoň základnej školy, a ktorá úzko súvisí aj s chudobným prostredím, ktoré zdôrazňuje autor. Autor uvádza, že žiaci, ktorí nedokončia úspešne základnú školu, majú jedinou možnosť na pokračovanie v štúdiu, a to na dvojročných odboroch stredných odborných škôl, ktoré im poskytnú len osvedčenie (miesto výučného listu, alebo maturity). Vo svojom vlastnom výskume zisťujem, že tieto dvojročné odbory sú často otvárané v blízkosti lokalít s vysokou koncentráciou rómskej populácie prostredníctvom elokovaných pracovísk³ označovaných ako súčasť inkluzívnej vzdelávacej politiky. Pritom už len svojim umiestnením v blízkosti osád a v lokalitách s vysokým počtom rómskeho obyvateľstva spôsobujú vznik etnicky homogénnych tried a prispievajú tak k segregácii už aj tak častokrát sociálne vylúčeného obyvateľstva (viď tiež Balážová 2015).

V závere by som upresnila, že publikácia je adresovaná predovšetkým učiteľom a učiteľkám, no podľa môjho názoru by mohla slúžiť ako pomôcka aj pre budúcich učiteľov, ďalej celý pedagogický, aj odborný personál škôl, komunitných a terénnych pracovníkov, ako aj iných aktérov v oblasti školstva vrátane tvorcov politík, aby z nej mohli ťažiť pri pochopení toho, akú úlohu zohráva etnická diskriminácia a chudoba v prístupe ku kvalitnému vzdelaniu. Najväčší prínos tejto knihy teda vnímam v rozvoji citlivého prístupu pedagogického a odborného personálu škôl na rôznych stupňoch vzdelávania, a to v oblasti špecifik práce s rómskymi deťmi pochádzajúcich z chudobného prostredia, ako aj iných aktérov v oblasti školstva a laickej verejnosti, ktorej je kniha prístupná.

Edita Rigová⁴

3 Pod pojmom elokované pracovisko strednej odbornej školy si možno predstaviť pobočku, t. j. vysunuté pracovisko kmeňovej školy umiestnené v inej lokalite, než sa kmeňová škola nachádza.

4 Edita Rigová pôsobí na Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave ako doktorandka a zároveň pracuje v oblasti výskumu v Inštitúte pre dobre spravovanú spoločnosť v Bratislave.
E-mail: edita.rigova@savba.sk, rigova@institutsigi.sk

Literatura

- Agentúra EÚ pre základné práva. 2014. *Chudoba a zamestnanosť: situácia Rómov v 11 členských štátoch EÚ: Prieskum zameraný na Rómov – kľúčové údaje*. Viedeň: FRA.
- Balážová, Z. 2015. *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri rómskych marginalizovaných komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* Bratislava: CVEK.
- Černušáková, B., Grill, J., Škobla, D. Vidieť Rómov „na vlastné oči“ niekedy vedie k slepote. *Denník N*. 16. september 2016. Dostupné na: <https://dennikn.sk/560867/vidiet-romov-na-vlastne-oci-niekedy-vedie-k-slepote/> [2020-09-01].
- Farenzenová, M., Kubánová, M., Salner, A. 2013. *Cestovná mapa pre riešenie problému nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom školstve – analýza realistických krokov*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
- Hall, R., Drál, P., Fridrichová, P., Hapalová, M., Lukáč, S., Miškolci, J., Vančíková, K. 2019. *Analýza zistení o stave školstva na Slovensku: To dá rozum*. Bratislava: Mesa 10.
- Kancelária verejného ochrancu práv. 2013. *Správa verejnej ochrankyne práv o uplatňovaní práva na vzdelanie detí/žiakov príslušníkov rómskej národnostnej menšiny so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*.
- Lajčáková, J., Rafael, V., Zálešák, M., Miškolci, J., Petrasová, A. 2017. *Škola proti segregácii. Metodická príručka na prevenciu a odstraňovanie segregácie rómskych žiakov*. Bratislava: eduRoma.
- Miškolci, J., Kubánová, M., Kováčová, L. 2017. *Who Really Wants the Inclusion of Roma Children in Education? Mapping Motivations of Various School Stakeholders in Slovakia*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
- Rosinský, R. 2009. *Etnické postoje učiteľov, študentov a žiakov 1. stupňa ZŠ (s akcentom na rómsku etnickú skupinu)*. Nitra: UKF.

Yaron Matras, Anton Tenser (eds.)

The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics

Cham: Palgrave Macmillan, 2020, 596 s., ISBN: 978-3-030-28104-5

Romština je jedním z největších minoritních jazyků Evropské unie. V Evropě jí mluví více než 3,5 milionu obyvatel a 0,5 milionu ve zbytku světa. Není národním jazykem ani jazykem žádného vyhraněného území a vždy podléhá jazykovému kontaktu. Tento minoritní jazyk historicky slouží k ústnímu dorozumívání tváří v tvář, nejčastěji v rámci rodiny, mezi přáteli či známými. Romština představuje pro většinu Romů symbol identity a vymezuje hranici mezi tím, kdo je a kdo není Rom. Nové formy mobility a nadnárodní sítě (vč. sociálních sítí) umožňují nové způsoby komunikace. V romštině probíhá pozdní a omezená funkční expanze, která se snaží institucionalizovat použití romštiny ve vzdělávání, náboženských aktivitách, úředních dokumentech a napříč občanskou společností. Romština se stále více objevuje i ve vysílání a digitálních či tištěných médiích, není to nicméně příliš časté. Národní orgány se i nadále snaží romštinu kodifikovat shora. V romských komunitách pokusy o ochranu vernakulárních variet romštiny probíhají různě, v závislosti na jejich vitalitě, tlaku vyvíjeném majoritním jazykem, stupni multilingvismu a povaze sociální kontroly jazyka.

Tradice romistické lingvistiky započala v 18. století a napříč 19. a raným 20. stoletím dosáhla mnoha důležitých úspěchů. Zájem vědců a politiků o romský jazyk se stále zvyšuje, zejména od rozšíření Evropské unie v devadesátých letech minulého století. To umožnilo spolupráci mezi vědeckými institucemi a intenzivní výzkum na poli romistické lingvistiky, což vedlo k lepšímu porozumění strukturním rysům romštiny, vzniku romské dialektologie a klasifikace dialektů romštiny, zachycení smíšených romských variet (tzv. pararomštin) a rozpracování sociolingvistických otázek, včetně otázek ohledně postavení romštiny. Vědecké úsilí na poli dialektologie a zkoumání strukturních rysů romštiny daly vzniknout deskriptivním gramatikám různých romských dialektů, mnohým lingvistickým

článkům a dalším hodnotným publikacím. Také se povedlo uskutečnit rozsáhlé projekty, jedním z nejvýznamnějších je projekt *Morphosyntactic Typology of European Romani Dialects* (Morfosyntaktická typologie evropských dialektů romštiny, pod vedením Yaron Matrase z Manchesterské univerzity), který probíhal v letech 1998–2004 a jehož výsledkem byla obsáhlá databáze více než 120 romských dialektů zachycených napříč celou Evropou. V dnešní době je lingvistika romštiny nejspíše nejlépe teoreticky/metodologicky propracovaným vědním oborem v rámci romských studií.

Rozvoj moderní romistické lingvistiky, počet aktivních vědců a publikací společně s výsledky projektů posledních desetiletí motivovaly sestavení kolektivní příručky, která by shrnovala novodobé poznatky. Právě to se povedlo knize *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* (2020), impozantnímu dílu editorů Yaron Matrase a Antona Tensera. Na 600 stránkách se autoři snaží poskytnout čtenáři ucelený přehled o stavu moderní lingvistiky romštiny. Romistická lingvistika si samostatnou příručku již dlouho zasloužila, stejně jako ji mají mnohé jiné lingvistické subdisciplíny. Například již existují příručky románských, slovanských a semitských jazyků i jejich příslušných lingvistik.

Editory *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* jsou emeritní profesor Yaron Matras a docent Anton Tenser, oba uznávaní výzkumníci na poli lingvistiky romštiny. Yaron Matras je zakladatelem moderní romistické lingvistiky a bez jakýchkoli pochyb jedním z nejlepších lingvistů naší doby. Spolupracoval již na několika projektech, včetně výše zmíněného projektu *Morphosyntactic Typology of European Romani Dialects*, projektu *RomIdent* (2010–2013) a projektu *MigRom* (2013–2017). Anton Tenser získal titul docenta romistické lingvistiky na Helsinské univerzitě, kde několik let pracoval jako postdoktorand na projektu romské dialektologie, jenž probíhal pod mým vedením.

Předností představované publikace je rozmanitost zahrnutých autorů: obsahuje články jak starších (Evangelia Adamou, Peter Bakker, Viktor Elšík, Victor Friedman, Dieter W. Halwachs, Wilco van den Heuvel, Adiego Ignasi-Xavier a Andrea Scala), tak mladších (Márton András Baló, Zuzana Bodnárová, Michael Beníšek, Pavel Kubaník, Daniele Viktor Leggio, Anna-Maria Meyer, Jakob Wiedner a Sofiya Zahova) – autorů, kteří se aktivně pohybují na poli romské lingvistiky.

Příručka obsahuje 17 článků a úvod, jehož se ujali editoři. Probíranými tématy jsou historie a strukturní rysy romštiny (lexikon, fonologie, morfologie a morfosyntax), aspekty jazykového kontaktu a dialektologie, včetně tzv. pararomských variet. Dále pak jazyková politika a plánování či použití romštiny v překladech Bible, na internetu, v literatuře či řeči orientované na dítě.

Sociolingvistické práce jsou bohužel v knize zastoupeny méně. Současný rozsáhlý výzkum probíhající v rámci mezinárodního konsorcia v mnoha částech

Evropy a Latinské Ameriky, který se zaměřuje na jazykovou variaci romštiny (hlavní řešitel Kimmo Granqvist, 2019–2025), nebyl v příručce zatím zohledněn.

Část I se věnuje historii romštiny. Michael Beníšek ve svém článku (str. 13–49) pojednává o původu romštiny z pohledu indologických studií a Ignasi-Xavier Adiego (str. 50–81) shrnuje rané písemné prameny zachycující romštinu v 16. až 18. století. Tyto dva články tvoří celou první část a mohly se problematice věnovat více do hloubky, zvláště v oblasti rané romštiny a diachronie jednotlivých romských dialektů.

Část II se zaměřuje na strukturní rysy romštiny. Článek, jehož autorem je Andrea Scala (str. 85–117), se zabývá lexikografií a lexikem romštiny z pohledu sdílených (indoárijských, íránských, arménských a řeckých) lexikálních vrstev a vrstev specifických. Na závěr promlouvá o obohacování lexikonu v romských dialektech. Márton András Baló (str. 119–153) analyzuje fonologické rysy moderních romských dialektů za použití vzorků z romské morfosyntaktické databáze. Článek Viktora Elšíka (str. 155–186) nabízí diachronní a synchronní přehled klíčových rysů romské morfologie. Dále se Evangelia Adamou a Yaron Matras (str. 187–227) věnují morfosyntaktické typologii romštiny.

Část III se zabývá jazykovým kontaktem. Spolu s částí II představuje tento oddíl dosavadní jádro romistické lingvistiky posledních desetiletí. V této části najdeme tři články, které jsou spíše případovými studiemi a zaměřují se na vliv turečtiny (článek Victora Friedmana str. 231–260), slovanských jazyků (článek Anny-Marie Meyerové, str. 261–301) a maďarštiny (článek Zuzany Bodnárové a Jakoba Wiednera, str. 303–328) na romštinu. Bohužel v knize nenajdeme články pojednávající o vlivu němčiny, skandinávských jazyků, finštiny nebo dokonce rumunštiny na romské dialekty. Yaron Matras a Evangelia Adamou (str. 329–352) ve své práci podávají diachronní a synchronní přehled romštiny a kontaktní lingvistiky. Peter Bakker (str. 353–386) se věnuje tzv. pararomským varietám – varietám, které ztratily romskou morfosyntax, ale zachovaly si romské lexikum.

Část IV je pojmenována „Variantnost“, což se může zdát poněkud zavádějící, neboť o variacích v romských dialektech pojednává pouze okrajově. Viktor Elšík a Michael Beníšek ve své práci (str. 389–427) podávají přehled klasifikace romských dialektů. Sociolingvisticky zaměřený článek Dietera W. Halwachse (str. 429–457) se věnuje otázkám jazykového plánování a jazykové politiky, což jsou oblasti, kterým se autor osobně dlouhodobě věnuje na evropské úrovni. Následuje práce Wilca van den Heuvela (str. 459–486), která analyzuje použití romštiny v překladech Bible.

Část V se zabývá použitím romštiny. Sestává ze tří článků, které rozebírají romštinu v řeči orientované na dítě (Pavel Kubaník, str. 489–514), na internetu od jeho prvopočátků až po moderní dobu (Daniele Viktor Leggio, str. 515–537) a v literatuře (Sofia Zahova, str. 539–569). Konkrétně tato část by si zasloužila rozsáhlejší pojetí a mohla by zahrnovat např. práce pojednávající o použití romštiny ve vzdělání či v každodenních interakcích romských komunit.

I přes mé výtky se jedná o velmi kvalitní dílo zasluhující pozornost. Ukotvuje postavení romistické lingvistiky jakožto vědní disciplíny a propaguje ji nejen v rámci akademické obce, ale i společnosti celkově. Příručka pokrývá všechna klíčová témata romistické lingvistiky jak posledních desetiletí, tak i minulosti vzdálenější. Bezpochyby se jedná o cenný zdroj informací pro všechny, kteří se zajímají o romštinu a její výzkum. Každý student romistické lingvistiky by si toto dílo měl přidat na seznam povinné literatury.

Kimmo Granqvist¹
(Přeložila Veronika Žáčková)

1 Kimmo Granqvist působí na Södertörn University, Uppsala University a University of Helsinki. E-mail: kimmo.granqvist@sh.se, kimmo.granqvist@moderna.uu.se, kimmo.granqvist@helsinki.fi

Klaus Siewert, Norbert Boretzky

**„Wörter=Buch von der Zigeuner=Sprache“
Frankfurt und Leipzig 1755: Herausgegeben
und kommentiert von Klaus Siewert. Mit Beit-
rägen von Norbert Boretzky**

Hamburg / Münster: Geheimsprachen Verlag, 2020, 128 s.

[„Slovník cigánskeho jazyka“, Frankfurt a Lipsko 1755: vydal a komentoval Klaus Siewert, s príspevkami Norberta Boretzkého]

Recenzované dielo je rozsiahlo komentovaným faksimilným vydaním slovníka cigánskeho (sic!) jazyka sprevádzaný listom cigána jeho manželke z roku 1755 (ďalej len slovník a list), s titulom *Schreiben eines Zigeuners an seine Frau, darinnen er ihr von seinem elenden Zustande, in welchem er sich befindet, Nachricht ertheilet* (Dopis jedného Cigána svojej žene, ktorý popisuje jeho úbohý stav, v ktorom sa nachádza.)

Slovník je unikátny z viacerých hľadísk. Predstavuje napr. jeden z prvých písomných dokladov rómčiny, a taktiež je prvým abecedne usporiadaným rómskym slovníkom. Poskytuje nám náhľad nielen do jazyka, ale i do sociálneho postavenia Sintov a Rómov žijúcich v 18. storočí v Nemecku, a zároveň napomáha k lepšiemu pochopeniu statusu tejto minority. Hlavným autorom recenzovanej práce je Klaus Siewert, za spolupráce Norberta Boretzkého a za poradnej podpory Herberta Heussa, vedeckého riaditeľa Ústrednej rady nemeckých Sintov a Rómov. Vybrané publikácie Norberta Boretzkého môže čitateľ nájsť v zozname použitej literatúry a bližšie informácie o Klausovi Siewertovi na jeho osobnej internetovej stránke (<http://klaussiewert.de/>). Kniha s celkovou dĺžkou 128 strán obsahuje 12, väčšinou relatívne krátkych kapitol; Kapitoly 1–6 a 8–12, ako aj niektoré úvodné

poznámky ku kapitole 7, pochádzajú z pera Klausa Siewerta a dve najrozsiahlejšie sekcie 7.1 a 7.2 obsahujúce jazykovú analýzu sú napísané Norbertom Boretzkym.

Prvé dve kapitoly obsahujú veľmi všeobecné, avšak zato prehľadne usporiadané podkapitoly prezentujúce základné informácie o rómčine (s. 9–12). Táto podkapitola stručne popisuje pomenovanie jazyka s rozdielmi medzi použitím rôznych exo- a endoným (viď Beníšek 2006: 9–27). Potom autori uvádzajú genetickú afiliáciu rómčiny, miesto jej pôvodu a čas itinerácie z indického subkontinentu (viď Beníšek 2020:1–47), ďalej demografické údaje, údaje o geografickom rozčlenení rómskych nárečí, či dialektálnej rozmanitosti rómčiny, a taktiež napríklad stručné zdôvodnenie príčin rozdielnej flexie (tzv. tematickej vs. atematickej) slov zdedených a slov vypožičaných po itinerácii Rómov na územie Európskeho kontinentu z Anatólie. Čitateľ zasnávený do matérie by očakával podrobnejšie informácie, ale vyššie uvedené témy nie sú primárnym predmetom publikácie – sú príliš obšírne a navyše je o nich dôkladne pojednané v aktuálnej vedeckej literatúre (viď Matras, Tenser 2020).

Ďalej nasleduje stručný prehľad o dejinách výskumu (strany 12–13). Tu sú zmienené – taktiež veľmi letmo – informácie o pôvode Rómov, o prvých písomných záznamoch ich jazyka a o vývoji bádania na poli romistického od počiatkov až po súčasnosť. Po tejto podkapitole sú predložené čitateľom údaje o romistike ako modernej jazykovednej disciplíne (viď Matras 2002), ktoré prechádzajú rovnako strohým pojednaním o slovnej zásobe rómčiny (pre hlbšiu analýzu viď Scala 2020: 85–117). Poslednou podkapitolou úvodnej časti je časť zaoberajúca sa ústnym a písomným zaznamenávaním rómčiny.

Popis samotného slovníka je obsahom tretej kapitoly. Zverejnený textový dokument je druhou časťou zväzku, ktorého prvú časť vydal Klaus Siewert už v roku 2019. Názov celého zväzku znie *Beytrag/ zur Rotwellischen Grammatik,/ Oder:/ Wörter=Buch,/ Von der/ Zigeuner=Sprache,/ Nebst einem/ Schreiben/ eines Zigeuners an seine Frau,/ darinnen er ihr von seinem elenden Zustande,/ in welchem er sich befindet, Nachricht/ erteilet.* (Príspevok k rotvelšskej gramatike, alebo: slovník cigánskeho jazyka, popri listu cigána manželke, v ktorom hovorí o svojom biednom stave, v ktorom sa nachádza, správu podáva). Fakt, že výtlačky boli spojené do jedného zväzku (oboje vydané 1755), je veľmi pravdepodobne zapríčinený skutočnosťou, že medzi rómčinou a rotvelštinou nebolo rozlišované. Počet kópií nie je jasný. „Vzhľadom na niekoľko sesterských výtlačkov, ktoré je možné dodnes identifikovať, možno predpokladať nepočítané 1. vydanie. Zdá sa, že nedošlo k nijakej opätovnej tlači ani k druhému vydaniu diela“ (s. 34). Autor si je vedomý piatich sesterských tlačív a ich miesta uchovania. Na otázku pravosti listu nemožno s istotou odpovedať. Autor alebo redaktor slovníka a rukopisu nie je známy, je však možné, že je totožný s rovnako anonymným autorom „Príspevku k rotvelšskej gramatike“. V zásade musí ísť o vzdelaného človeka, ale bez akejkoľvek znalosti rómčiny. Podľa jeho stručného predslovu k slovníku, je deklarovaným

cieľom anonymného autora „uspokojiť zvedavosť niektorých čitateľov a poskytnúť jazykovedcom užitočnú zábavu“ (s. 36). Slovník je usporiadaný alfabeticke, pričom slová sú zoradené zrkadlovo vedľa seba, vľavo tvary rómske („Zigeuner=Sprache“) a vpravo nemecký ekvivalent („Hoch=Deutsch“). Autor hodnotí materiál obsiahnutý v slovníku ako „klasickú každodennú slovnú zásobu“ (s. 38).

Šiesta kapitola je stručne venovaná listu. Ten nasleduje bezprostredne za slovníkom, je tiež usporiadaný do dvoch stĺpcov, a text kopíruje aj priamo v stránkovaní. Javí sa, že tento list bol zamýšľaný autorom ako exemplifikácia použitia v slovníku predložených lemmat. List nesie nadpis „Moja drahá manželka!“ / „Mirikomli Romni!“. Autor listu v ňom popisuje svoje hrozné zážitky na ceste z Frankfurtu do Neustadtu, píše o chudobe, chorobe, biede a nakoniec o jeho poslaní na doživotné nútené práce. Siewert vníma uverejnenie tohto textu ako znak tolerantného prístupu jeho redaktora, „ktorý na rozdiel od populárneho kliše upozorňuje na zložitú situáciu ‚cigánov‘ svojej doby; ba čo viac: ukazuje ich ako ľudí ochotných pracovať, ktorí sú aj tak prenasledovaní, zabití alebo uväznení“ (s. 39).

Rozsiahla siedma kapitola (s. 39–68), ktorú napísal Norbert Boretzky, je slovník v opačnom poradí, t. j. pôvodný nemecko-rómsky zoznam slov je prevedený do opačného, rómsko-nemeckého usporiadania, aby sa zabezpečilo rýchlejšie porovnanie s ostatnými dialektmi. Rómska slovníková forma v tejto kapitole reflektuje prepis, ktorý je prijímaný v súčasnej romistickej literatúre pre tento dialekt rómčiny, avšak za lemmou uvádza i ortografiu v originálnom dokumente. Lemmy verbálnych foriem sú uvádzané v podobe koreňa a sú k nim priradené všetky finitné verbálne formy, resp. i nominálne derivácie, napríklad abstraktá. Gramatické kategórie jednotlivých foriem nie sú ďalej u väčšiny prípadov bližšie špecifikované. U substantív zväčša chýbajú, alebo nie sú vždy uvedené gramatické kategórie typu rod, tvar nepriameho kmeňa, či tvar plurálu. Ak by boli tieto informácie uvedené, ako napríklad v lexikálnej databáze ROMLEX (<http://romani.uni-graz.at/romlex/>), boli by pre čitateľa iste užitočné, keďže podľa nich môžeme určiť, či je slovo zdedené, alebo či sa jedná o výpožičku.

Pôvod mladších, európskych výpožičiek je uvedený v guľatých zátvorkách, predeurópske výpožičky nie sú viac konkretizované a etymologizované. Tento slovník v opačnom usporiadaní obsahuje celkovo 575 lemmat. Druhá časť kapitoly poskytuje jazykovú analýzu slovníka a písma, analyzuje slová s ohľadom na ich pravopisné, fonetické, morfológické, sémantické a etymologické zvláštnosti.

Jazyk je jasne definovaný ako konzervatívna, flektívna sintština, ale v heterogénnej podobe. Tá je základným materiálom slovníka (ako aj dopisu Róma svojej žene), ktorý je zozbieraný a abecedne usporiadaný do jednotlivých lemmat (jasná identifikácia dialektu formulovaná v Scala 2020: 87). Pôvodné pramene, z ktorých neznámy autor čerpal, nanešťastie nie je možné stanoviť (pozri nižšie).

Sintský dialekt bol zaznamenaný aj v oblasti Piemont v juhozápadnom Taliansku u tamojších sedentarizovaných Rómov (viď Franzese 1985, Formoso – Calvet 1987).

Tzv. piemontská sinština však nie je v publikácii zohľadnená, pretože sa líši od sinštiny nemeckej, ktorá predstavuje primárny materiál zozbieraný v slovníku (viď Scala 2020: 104). Z dialektologického hľadiska sa sintština, spolu s veľšskou a predovšetkým s fínskou rómčinou, radí k severozápadným nárečiam rómčiny (najnovšie pojednanie k rómskej dialektológii viď Elšík, Beníšek 2020: 389–427, k bibliografii dialektov viď Proctor 2008, k veľšskej rómčine viď Sampson 1926, ku klasifikácii Sintsko-Manuškej dialektálnej skupiny viď Iгла 2005).

Toto nárečie sa v žiadnom prípade nezdá byť ohrozeným, ale príslušníci sintského etnika, ktorí ním hovoria, sú v porovnaní s hovoriacimi ostatných dialektov, čo sa šírenia svojho jazyka za hranice vlastného etnika týka, veľmi konzervatívni a opatrní. O príčinách tohto postoja môžeme postulovať len hypotézy, napriek tomu je veľmi pravdepodobné, že za to môžu tragické skúsenosti, ktorými si toto etnikum prešlo za druhej svetovej vojny a počas vlády NSDAP (k tejto problematike viď Diercks 2012) ako aj novodobejšie udalosti – prípady otvorenej rasovej neznášanlivosti z nemeckého Hannau, Rostocku, či prípad s NSU (k tejto problematike viď Winckel 2002, Lohse 2016).¹

Slovník obsahuje predovšetkým podstatné mená, slovesá, prídavné mená a číslovky, ale i zvláštne výrazové prostriedky, ako sú vyjadrenia podozrenia alebo pochlebovania (týmto Boretzky v konečnom dôsledku mierne odporuje Siewertovmu pozorovaniu, ktoré hovorí o „klasickej každodennej slovnej zásobe“, pozri vyššie). Za povšimnutie stojí taktiež fakt, že preklady nemeckých kľúčových slov v pôvodnom slovníku nie vždy zodpovedajú správne sémantickému ekvivalentu, a to predovšetkým u abstraktnejších pojmov (napríklad slovesu *hinken* „krívať“ je reprodukován do rómčiny adjektívom *bango* „krivý, šikmý, ohnutý“), zároveň sú badateľné silné pravopisné variácie. Pôvod slovnej zásoby obsiahnutý v slovníku je prevažne rómsky (t. z. ide o pôvodný lexikón zdedený z indoiránskeho štádia), ale vyskytujú sa v ňom i neskoršie výpožičky z rôznych kontaktných jazykov. K chronologicky mladším, európskym výpožičkám patria slavizmy, germanizmy, niekoľko romanizmov, a taktiež niekoľko slov s nejasnou etymológiou. Tie podrobil Norbert Boretzky v kapitole 7.2 podrobnej analýze. Napokon nasleduje transkripcia listu do formy podľa pravopisného úzu používaného v súčasnej romistike a krátky komentár k nemu.

Na jazykovú analýzu nadväzuje päť ďalších, relatívne krátkych kapitol, ktoré pochádzajú z pera hlavného autora. Klaus Siewert konštatuje, že identifikovať písomné zdroje k/o rómčine pred rokom 1755 ako potenciálnej predlohy slovníka nie je možné. Slovník *Cingagorum vocabula* (Ludolf 1691) a *Waldheimer Lexicon „Deutsch–Rothwelsch–Zigeunerisch“* (1726) nepripadajú ako predlohy do úvahy. Ako nádejnejšia sa ukázala inšpekcia sesterského výtlačku slovníka, ktorý je uložený v univerzitnej knižnici v Jene. Siewert zistil, „že na všetkých stránkach slovníkovej

1 Poznámka autorov recenzie

časti sa nachádzajú ručne písané poznámky, ktoré sú zdrojom, ktorý zatiaľ nebol pre historické romistické štúdie rozpoznávaný“ (strana 72). Podporujú tézu, že Ludolfov a Waldheimský glosár možno vylúčiť ako potenciálne predlohy, pretože autor glosárov pridal lexémy z týchto dvoch (a očividne ešte troch ďalších, zatiaľ neidentifikovaných prameňov) do tohto výťažku slovníka ručne. Ručne písané dodatky prekračujú rámec slovníkovej časti, po ktorej nasleduje dvojstranová, zatiaľ zjavne prehliadaná krátka rómska gramatika s konjugačnými paradigmami a príkladmi viet, v ktorých Siewert vidí cenný prameň pre romistiku (s. 75). Kniha je zakončená tromi krátkymi kapitolami o lexikografickej tradícii a histórii recepcie diela, spolu so zhrnutím a bibliografiou, po ktorých nasleduje faksimile pôvodného dokumentu.

Zverejnenie komentovaného faksimilného vydania slovníka a listu je iste veľmi vítaným a užitočným počinom, najmä preto, že prvá časť zväzku bola zverejnená už v roku 2019, ale až teraz sú obe časti publikované spoločne, a tým pádom sa stáva dielo koherentným. V tejto chvíli je však potrebné uviesť niekoľko kritických poznámok.

Klaus Siewert je germanista s rozsiahlou publikačnou tvorbou k jednotlivým dialektom v nemecky hovoriacich krajinách a so špeciálnymi odbornými znalosťami v Masematte – sociolektu hovorenem v nemeckom meste Münster. V špeciálnych jazykoch, ktoré skúmal, hrajú určitú úlohu aj rómčina/sintština, ale Siewert nie je na tomto poli uznávaným špecialistom. V recenzovanej práci to ukazuje aj skutočnosť, že pri lingvistickej analýze čerpá z odborných znalostí Norberta Boretzského, a v knihe niekoľkokrát cituje z ich vzájomnej korešpondencie (s. 14–16, 40).

Recenzentom sa nezdá byť potrebné/vhodné, aby ku komentárom k slovníku a listu boli pridané informácie z online zdrojov, ktoré sú veľmi všeobecné a ľahko dostupné (napr. Wikipedia!), ako sa to deje v prvých dvoch kapitolách. Úvod do konkrétneho historického kontextu dokumentu a situácie Sintov okolo roku 1755 by bol zmyslupľnejší a plodnejší.

Najmä v prvej polovici knihy sa občas objavuje dojem nedostatku vedeckej starostlivosti. U niektorých obrazových ilustrácií chýbajú informácie o ich pôvode (napr. strany 18, 32), ilustrácie nie sú očíslované a v texte nie sú uvedené odkazy, takže majú viac ilustračný ako fakt(ograf)ický charakter. Na mnohých miestach by boli žiaduce konkrétnejšie bibliografické informácie, či odkazy na ne v použitej literatúre, napr. na strane 15 na spomenuté diela Matrasa, Červenku a van den Heuvela, alebo na strane 79 na uvedené slovníky. Na strane 75 by bolo vhodné uviesť aspoň štandardné referenčné dielo *Romani. A Linguistic Introduction* (Matras 2002). Taktiež sa zdá, že autorovi chýbal čas na starostlivejšiu korektúru celého dokumentu, na niektorých stránkach² sa nachádzajú totiž jazykové a typografické chyby.

2 Korektúry: „Von den etwa 800 Wörtern der in dem Druck von 1755 verzeichneten Romani-Wörter [...]“ (strana 37), „Die eigentliche Bedeutung des Briefes liegt wohl eher in seinem Inhalt. [...] Für komparatistische Studien mit anderen Varietäten [...]“ (strana 39), „Wie Ludolfs Glossar ist auch das Waldheimer Lexikon [...] mit der Sigle *W* versehen worden;“ (strana 74), „Der dem Dokument hinten eingeklebte Brief [...]“ (strana 75).

Hypertextové odkazy na citované webové stránky vyzerajú nevábne. V neposlednom rade je nezvyčajná už vyššie spomínaná citácia z osobnej korešpondencie autora s Norbertom Boretzkym, na ktorú si čitateľ musí privyknuť. Niektoré z citátov sú pre vedeckú prácu štylisticky nevhodné („Chcel som sa vrátiť k vlnovej teórii a difúzii“, s. 15; „Pokiaľ ide o dialektový typ, povedal by som, že ide o nemčinu Sinti“, s. 40), alebo vyzerajú priam anekdoticky („Napadá ma aj skúsenosť“, s. 16).

Po týchto komentároch vyvstáva logicky otázka, kto je zamýšľaná cieľová skupina publikácie. Nie je jasné, či je recenzovaná práca zameraná na odborné jazykové publikum alebo na zainteresovaných laikov (alebo oboch?). Prvej skupine by mohol chýbať vedeckejší prístup vo forme precíznejšej prezentácie faktov, ako aj podrobnejšie jazykové analýzy z hľadiska otázok syntaxe založených na liste, ako napríklad pôvod (vplyv kontaktného jazyka?) a motivácia (emfaticnosť?) zdvojovania subjektu (sinti *vjum Frankfurt-ater vjum*, dosl. „prišiel som z Frankfurtu prišiel“), alebo popis fungovania zdvojovania klitik subjektu (napr. sinti *o flaxso ... xacjas nina lo*, dosl. „Jan zhorel aj on“). Podľa Matrasa (1999a: 147–169) podmet vystupuje v enklitickom postavení predovšetkým v špecifických prípadoch konštrukcií, kde je V(erbum)-S(subject) obligatórny. Existujú dva vzorce, v ktorých sa táto konštrukcia uplatňuje, a to tzv. te-konštrukcie, ktoré sú zdedené, alebo druhá konštrukcia, ktorá je zapríčinená syntaktickou konvergenciou s nemčinou. Matras (l.c.) ďalej postuluje, že špecializácia klitik len na určitý typ konštrukcií indikuje ich ústup v tomto dialekte. Ďalšie špecifikum, ktoré by stálo za hlbšiu analýzu, je fungovanie zdvojovania priameho objektu (sinti *buten ibingerde buten*, dosl. „mnohých zabili mnohých“).

Z oblasti lexika by bolo iste zaujímavé objasnenie fungovania adaptácie cudzích lexémov do sinštiny, pozorovanie procesov prechyľovania v rode, či hlbšia analýza morfológických interferencií s nemčinou (viď Iglá 1992).

Za povšimnutie a hlbšiu analýzu by stál taktiež popis derivácie substantív, konkrétne nomin agentis, genitívnou deriváciou pomocou formantov *-esk(e)ro/-eng(e)ro*, a to, ako je zrejme z nižšie uvedených príkladov, niekedy od nepriameho kmeňa plurálu a niekedy od nepriameho kmeňa singuláru. Táto derivačná stratégia tvorenia substantív, najmä nomin agentis, profesioným a toponým, je dobre dokumentovaná a hojne zastúpená naprieč rómskymi dialektami, avšak v severozápadných dialeктоch, ako sintština, resp. veľšská rómčina (Sampson 1926), sa zdá byť nadmieru zastúpená a produktívna (viď Scala 2020: 106). Napríklad *vešeskero* „lesník, lovec, poľovník“, nem. *der Jäger* < rom. *veš* masc. „les“, nem. *der Wald* (viď Matras 1999b: 88).

Pre druhú cieľovú skupinu by naopak mohla byť jazyková terminológia v siedmej kapitole nezrozumiteľná. Ďalšie kapitoly (8–12) vzbudzujú dôkladnejší, upravenejší a koherentnejší dojem a súvisia konkrétne s publikovaným dokumentom. Kapitola o hľadaní možných predlôh a sesterských výtláčkov je niekedy dokonca vzrušujúca ako vedecko-detektívny príbeh.

Podujatie publikovať tento dokument ako faksimile a opatriť ho komentárom je vo všeobecnosti veľmi chvályhodné. Recenzovaná práca poskytuje veľa dôležitých informácií o dokumente samotnom, ako aj podstatných komentárov o jazyku, ktorým bol napísaný. Použitá argumentácia však nie je vo všetkých ohľadoch presvedčivá, pretože niekedy chýba vedecká precíznosť, a tým pádom má zverejnený dokument stále potenciál na uskutočnenie podrobnejších jazykových analýz.

Martin Gális³ a Anna Maria Sonnemann⁴

Literatura

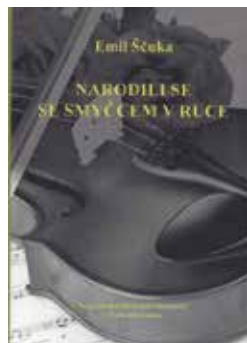
- Beníšek, M. 2006. Ke kořenům slova ROM. *Romano džaniben* 13 (jevend): 9–27.
- Beníšek, M. 2020. The historical origins of Romani. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 13–47.
- Boretzky, N. 1970. *Der türkische Einfluß auf das Albanische: T. 1. Phonologie der Turzismen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N. 1977. *Einführung in die historische Linguistik*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Boretzky, N. 1983. *Kreolsprachen, Substrate und Sprachwandel*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N. 1989. *Vielfalt der Kontakte*. Bochum: Brockmeyer.
- Boretzky, N. 1993. *Bugurđži: deskriptiver und historischer Abriss eines Romani-Dialekts*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N., Iglá, B. 1993. *Lautwandel und Natürlichkeit: kontaktbedingter und endogener Wandel im Romani*. Essen: Universität GH Essen.
- Boretzky, N., Iglá, B. 1994. Romani mixed dialects. In: Bakker P., Mous, M. (eds.). *Mixed languages: 15 case studies in language intertwining*. Amsterdam: Institute for Functional Research into Language and Language Use, 35–68.
- Boretzky, N. 1994. *Romani: Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N., Iglá, B. 1994. *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum: Mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N. 1995. Armenisches im Zigeunerischen (Romani und Lomavren). *Indogermanische Forschungen*, 137–155.

3 Mgr. Martin Gális pôsobí na Ústavu srovnávací jazykovědy, Filozofická fakulta Karlova univerzita v Praze.
E-mail: martin.galis@ff.cuni.cz

4 Dr. Anna Maria Sonnemann pôsobí na Universität zu Köln, Slavisches Institut.
E-mail: anna-maria.meyer@uni-koeln.de

- Boretzky, N. 1996. Zu den Modalia in den Romani-Dialekten. *Zeitschrift für Balkanologie* 32: 1–27.
- Boretzky, N. 1998. *Der Romani-Wortschatz in den romani-Misch-Dialekten (Pararomani)**. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N. 1999. *Die Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den südbalkanischen Romani-Dialekten*. Frankfurt am Main: Lang.
- Boretzky, N. 2003. *Die Vlach-Dialekte des Romani: Strukturen, Sprachgeschichte, Verwandtschaftsverhältnisse, Dialektkarten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N., Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Boretzky, N., Cech, P., Iglá, B. 2008. *Die südbalkanischen Dialekte (SB I) und ihre innere Gliederung: Analyse und Karten*. Graz: Institut für Sprachwissenschaft.
- Boretzky, N. 2012. *Studien zum Wortschatz des Romani: I. Erbwörter des Romani; II. Iranismen und Armenismen des Romani*. Veliko Tärnovó: Faber.
- Diercks, H. (ed.) 2012. *Die Verfolgung der Sinti und Roma im Nationalsozialismus*. Bremen: Edition Temmen, Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. *Romani dialectology*. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.). *Handbook of Romani linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 389–427.
- Formoso, B., Calvet, G. 1987. *Lexique tsigane. Dialecte sinto piémontais*. Paris: Publications Orientalistes de France.
- Franzese, S. 1985. *Il dialetto dei Sinti Piemontesi. Note grammaticali. Glossario*. Turin: Centro Studi Zingari.
- Iglá, B. 1992. *Entlehnung und Lehnübersetzung deutscher Präfixverben im Sinti*. In: Jürgen, E., Benedikt, J., Matthias, P. (eds.). *Prinzipien des Sprachwandels, I. Vorbereitung. Beiträge zum Leipziger Symposium Prinzipien des Sprachwandels 1991 an der Universität Leipzig*. Bochum: Brockmeyer, 38–56.
- Iglá, B. 2005. Sinti-Manuš: Aspects of classification. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and Applied Romani linguistics: Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom, 23–42.
- Lohse, A. 2016. *Antiziganismus und Gesellschaft Soziale Arbeit mit Roma und Sinti aus kritischtheoretischer Perspektive*. Wiesbaden: Springer.
- Matras, Y. 1999a. Subject clitics in Sinti. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46 (1–2): 147–169.
- Matras, Y. 1999b. Rüdigerův příspěvek k objasnění původu romštiny. *Romano džaniben* 6 (3–4): 80–102.
- Matras, Y., Winterberg, H., Zimmermann, H. 2003. *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache – Geschichte – Gegenwart*. Berlin: Metropol.

- Matras, Y. 2004. Die Sprache der Roma: ein historischer Umriss. The Romani language: An historical overview. In: Matras, Y., Winterberg, H., Zimmermann, M. (eds.). *Sinti, Roma, Gypsies, edited by*. Berlin: Metropol, 231–261.
- Matras, Y., Tenser, A. 2020. *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Proctor, E. 2008. *Gypsy Dialects. A selected annotated bibliography of materials for the practical study of Romani*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Sampson, J. 1968 [1926]. *The dialect of the Gypsies of Wales, being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. Repr. 1968. Oxford: Clarendon Press.
- Scala, A. 2020. Romani lexicon. In: Matras, Y., Tenser, A. *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan, 85–117.
- Soravia, G. 1981. Vocabolario sinto delle Venezie. *Lacio Drom* 17 (4–5): 2–55.
- Winckel, Ä. 2002. *Antiziganismus: Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland*. Münster: Unrast.

Emil Ščuka

Narodili se se smyčcem v ruce.

Nejvýznamnější romští hudebníci v Československu

Praha: Muzeum romského národního obrození, 2020, 211 s.,
ISBN 978-80-907813-0-6

Tento text píšu v době Black lives matter. „Bílá“ akademička recenzuje knihu romského autora o romských muzikantech – v době, kdy předsednictvo americké Společnosti pro etnomuzikologii (SEM) odvolává prezidenta, protože se dost razantně nedistancoval od „bílé nadřazenosti“, zatímco sedm minulých prezidentů SEM veřejně vyhláší „hlubokou zakořeněnost bílé nadřazenosti v SEM, která tento systém moci stále reprodukuje...“. V době, kdy se jedna z mých „bílých“ kolegyně, odbornice na afro-americkou hudbu na slovo vzatá, raději pouští do jiných témat, aby se vyhnula oné „bílé nadřazenosti“...

Dobře rozumím tomu, že příslušníci menšin mají jiné zkušenosti a jiné perspektivy než ti z většiny: že s nimi nemohou sdílet nejen jejich specifickou kulturu včetně kupříkladu jejich genderové perspektivy, ale hlavně všudypřítomnou zkušenost marginalizace. A jsem si také dobře vědoma toho, že současné vědecké a vzdělávací instituce vznikly původně jako výtvar (a primárně k obrazu) většiny. Jsem přesvědčena, že každá skupina, komunita... by měla mít hlavní slovo při vytváření svého obrazu, při reprezentaci sebe sama (a pro tuto chvíli se nebudu pouštět do problematiky kolektivní reprezentace: Kdo za koho má vlastně právo mluvit?). Proto jsem nadšena romskými médii, muzeem, školami... Zároveň si ale myslím, že komunikace mezi lidmi – i mezi těmi z menšin a většiny – je nejen možná, ale i potřebná, dokonce nutná. Jak jinak si porozumět? Připomíná mi to jednu z důležitých tezí knihy *Jak umírá demokracie* harvardských expertů Stevena Levitského a Daniela Ziblatta (2018), že totiž jedním z pilířů demokracie je zkušenost různosti. Kde ta chybí nebo je omezována, tam demokracie umírá. Tento text tedy píšu

jako potenciální čtenář knihy Emila Ščuky. Snažím se objasnit, čemu jsem jak porozuměla – a čemu ne.

Přibližně dvěstěstránková kniha je rozdělena do čtyř kapitol: 1) Housloví mágové ze Slovenska (s. 15–89), 2) Housloví mistři z Čech, Moravy a Slezska (s. 91–160), 3) Výjimeční interpreti romské lidové hudby (s. 161–168) a 4) 1. světový romský festival RomFest, Brno, červenec 1990 (s. 170–193).

Těžiště knihy je zjevně v prvních dvou kapitolách. Ty obsahují jakési medailonky podle autora významných romských hudebníků, převážně houslistů-primášů cimbálovek. Je tu ale i několik hráčů na jiné nástroje (např. cimbalisté Eugen Bunda, J. G. Hrisko, Michal Taragoš...), a také několik jiných nástrojových formací. Medailonky zpravidla obsahují životní data hudebníka, jeho hudební vzdělání, složení jeho souboru, a rubriky, jejichž názvy ani obsah nejsou jednotné, ale snaží se postihnout jednak repertoár, nahrávky – a to jak oficiálně vydané (zejména LP a CD), tak dostupné na internetu (zejm. YouTube), jednak různé typy ocenění. Poslední rubrika je nejčastěji nazvána „Vlastní slova, zajímavosti“ a jsou v ní obvykle části rozhovorů s hudebníkem. Medailonky jsou doplněny několika zdroji, pár fotografiemi a notovou transkripcí, jejímž autorem je Josef Fečo.

Podobnou strukturu mají i medailonky dvou houslistů ve třetí kapitole, kteří jsou ovšem pojednání jako sólisté. Čtvrtá kapitola obsahuje materiály, spojené se slavným RomFestem z roku 1990: projev prezidenta Václava Havla a tracklisty tří LP desek *Romský folklór I – III* (1990) s nahrávkami interpretů, vystupujících na festivalu; někteří z nich mají svůj medailonek v knize.

Čtyři materiálové kapitoly doplňuje několik kratších textů (kromě pěkné předmluvy houslisty Pavla Šporcla a záložky Josefa Feča ml. jsou od Emila Ščuky), fotografie a záhadná tabulka „Písňe a skladby romských interpretů, skladatelů od roku 1968–2018“ (s. 194–200), k níž se vrátím.

Jak je zřejmé, jde primárně o materiálovou knihu – a její materiály rozhodně ocení mnohý. Já jsem vděčná jednak za galerii muzikantů, které nelze běžně slyšet (někteří z nich již zemřeli), jednak – zejména – za početné linky na jejich nahrávky.¹ Podstata a hodnota materiálové knihy ovšem stojí a padá s její spolehlivostí. A tady má Ščukova publikace co dohánět. Z mnoha „nedokonalostí“: u většiny hudebníků se dozvíme, kdy se narodili, ale u některých (P. Balogh, V. Didiáš, M. Balog...) zrovna tento údaj chybí, u Ivana Heráka čteme „narozen 70. léta“. Přitom zrovna u těch mladších by stačil jeden krátký dotaz. Datace by byla žádoucí u studia, a zejména u udělených cen a u zahraničních koncertů. Systematicky uváděné spolehlivé údaje (jejichž původ by čtenář pokud možno znal)

1 Po pravdě řečeno, linky v tištěné knize nejsou zrovna praktická záležitost: přepsat je celé bez chyby není snadné, některé navíc nefungují. Zavedenější nakladatelství mají obvykle pro podobné případy na svém webu záložku, věnovanou konkrétní knize, odkud je možné nahrávky prokliknout.

by z publikace udělaly mezinárodně vyhledávaný zdroj informací. Na to si zatím musíme počkat do příštího vydání.

Druhá oblast, v níž tápu, je klíč k výběru hudebníků. Intuitivně chápu, že Ščuka vybíral výrazné instrumentalisty, kteří hráli – co vlastně? Jožka Kubík – soudě podle dochovaných nahrávek – hrál se svou kapelou totéž, co okolní moravské cimbálovky, tedy převážně sedlácké, verbuňky a podobně. Naproti tomu u Marka Baloga čteme, že má na repertoáru „klasickou hudbu, jazz a ethno“ (ať to znamená cokoli), Rinaldo Oláh byl znám především virtuózními úpravami slovenských lidových písní, zatímco Jožka Fečo preferoval vlastní skladby²... Jestli není tím společným jmenovatelem repertoár, co třeba proslulost? Jenže viděno z této perspektivy tu chybí spousta bezpochyby znamenitých muzikantů – ať Antonín Gondolán (pop-music), muzikanti z *Kale*, *Točkolotoče*, *Terne čhave* (rompop)... A vůbec nerozumím tomu, proč tu není primáška Barbora Botošová, která – kromě toho, že je žena – splňuje všechna kritéria ostatních prezentovaných slovenských primášů. Možná je odpověď docela jednoduchá: jsou tu prezentováni muzikanti, které má autor rád – včetně stylu, který interpretují. I takové kritérium může být legitimní, ale čtenáři by hodně pomohlo, kdyby Ščukovu výběru porozuměl. Kdyby se pokusil užít i jemnější výrazy, než je „velkolepý, virtuózní, vrchol náročnosti, mistrovství...“. Kdyby – jako bezpochyby významný aktér romské kulturní reprezentace – zkusil objasnit, co je mu v oblasti hudby blízké. A nebál se být při tom osobní – méně se zaměřit na to „Co všechno jsem dokázal“, a víc na to „Co se mi líbí a proč“.

Poslední poznámka se týká formální stránky publikace. Přestože se na ní podílely jak editorka, tak korektora – což zdaleka není dnešní standard – , zbylo tu ještě hodně k doplňkům a opravám. Kupříkladu výše zmíněná tajemná tabulka na s. 194–200: je v ní 170 titulů s převážně romskými názvy, mezi nimi ovšem „Když mě stará matka“ (zřejmě jedna z Dvořákových *Cikánských písní*), nebo „Adagio“, v druhém sloupci jména interpretů, v dalším pak autor/původ (ovšem u titulu „Když mě stará matka“ čteme „Hasala, Šarközy“, a u známé lidové „Phadžila“ v provedení skupiny *Triny* jsou jako autoři uvedeni Iveta Kováčová a Ivan Král...). V posledním sloupečku je letopočet. Co si s takovou tabulkou počít, nevím. Předpokládám, že odkazuje k existujícím nahrávkám: ovšem k jakým? A proč tu nejsou další, namátkou Jan Ačo Slepčík, na internetu dohledatelný *Rytmus 84*, četné nahrávky Idy Kellarové s *Romano Rat* před érou Čhavorenge... Důkladnější zpracování by z tabulky udělalo neocenitelný zdroj informací, za jaký bychom byli mnozí vděční. Pozorný editor by také objevil občasné překlepy apod.

2 I když, jak popisuje barvitě jeho vnuk Josef, který s ním hrál: „My jsme v té vinárně museli hrát úplně veškerý repertoár: od evergreenů přes operety a přes klasické věci, Montiho čardáše... po cigánský, slovenský, maďarský folklór“ (Jurková 2018: 55).

3 Etnomuzikoložka a antropoložka doc. Zuzana Jurková působí na FHS UK v Praze.
E-mail: zuzana.jurkova@post.cz

První vydání knihy *Narodili se se smyčcem v ruce* mi připadá jako výborné nakročení k tomu, aby čtenáři – romští i neromští – poznali mnohé znamenité romské muzikanty ve výběru jednoho z hybatelů romského kulturního života. Třeba se takové vzájemné poznávání může ještě prohloubit spoluprací – přinejmenším se zdatným editorem/editorkou – na zdokonaleném dalším vydání.

Zuzana Jurková³

Literatura

Jurková, Z. 2018. *Romští hudebníci v 21. století. Rozhovory s Olgou Fečovou, Josefem Fečem, Pavlem Dirdou a Janem Duždou. / Romani music in the 21st century. Interviews with Olga Fečová, Josef Fečo, Pavel Dirda and Jan Dužda.* Praha: FHS UK.

Romano džaniben – 27. ročník – 1/2020

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2020 a finančně podpořen byl také Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkýová, Helena Kaftanová, Jan Ort, Jiřina Stolařová,
Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;
doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.